

FERKELT BALÁZS
NAGY MILADA
(szerk.)

EURÓPAI EGYSÉG: A MAASTRICHTI SZERZŐDÉSTŐL A MODERN UNIÓIG

EUROPEAN UNITY:
FROM MAASTRICHT TO MODERN UNION

APOSZTRÓF

**EURÓPAI EGYSÉG:
A MAASTRICHTI SZERZŐDÉSTŐL
A MODERN UNIÓIG**

**EUROPEAN UNITY:
FROM MAASTRICHT TO MODERN UNION**

Szerkesztette:
FERKELT BALÁZS
NAGY MILADA

© Szerzők, 2024

© Szerkesztők: Ferkelt Balázs és Nagy Milada, 2024

A tanulmányokat lektorálták:

Domonkos Endre, PhD

Ferkelt Balázs, PhD

Gyene Pál, PhD

Krasztev Péter, PhD

Lisányi Endréné Beke Judit, PhD

Majoros Pál, CSc

Nagy Milada, PhD

Sándorné Kriszt Éva, PhD

Törzsök Éva, CSc

Válóczi Marianna, PhD

**EURÓPAI EGYSÉG:
A MAASTRICHTI SZERZŐDÉSTŐL
A MODERN UNIÓIG**

**EUROPEAN UNITY:
FROM MAASTRICHT TO MODERN UNION**

Szerkesztette:

FERKELT BALÁZS
NAGY MILADA

Aposztróf, Budapest, 2024

TARTALOM

Előszó <i>Lővei Andrea</i>	9
Foreword <i>Andrea Lővei</i>	10
Előszó <i>Ferkelt Balázs</i>	13
Foreword <i>Balázs Ferkelt</i>	14
A maastrichti szerződés és a magyar diplomácia <i>Sáringer János</i>	17
Az Európai Unió mint érdek- és értékközösség fejlődése <i>Majoros Pál</i>	31
Az Európai Unió közös kül- és biztonságpolitikája: eredmények és viták, a formálódó új világrend kihívásai <i>Nyusztay László</i>	48
Maastricht és a magyar társulás párhuzamos 30 éve <i>Becsey Zsolt László</i>	61
Crossroads in the development of Europe <i>Bence Péter Marosán</i>	77
Shaping the Common Foreign and Security Policy of the European Union – an Identity Economics Perspective <i>László Tóth, Isabella Monteiro Guerra Silva</i>	89

30 Years of the EU: Fostering Co-Operation and Solidarity in Europe and Confronting the Constant Challenges <i>Mahesh Kumar Singh, Katalin Csekő</i>	102
Európai parlamenti választások 2024 – mi várható? <i>Gyene Pál István</i>	115
Parlamenti választások Magyarországon és Lengyelországban <i>Engelberth István</i>	129
30 év az Európai Unió és Izrael kapcsolatában <i>Nagy Milada</i>	145
Jointly or separately: A comparative analysis of the accession prospects of Serbia and Montenegro <i>Csenge Csiszár</i>	160
Ageism as one of the main challenges for the ageing European Union <i>Dorottya Pakai, Csilla Obádovics</i>	183
A Nyugat-Európába irányuló magyar kivándorlás az európai uniós csatlakozás óta, a gazdasági válságok és a Covid-19 pandémia hatásai <i>Szalai Levente</i>	196
Erasmus Students as Tourists: From Leisure Travelers to Brand Advocates of the Host Country? <i>Titanilla Virág Tevely, Árpád Papp-Váry, Rita Lukács</i>	207
Relationship between Social-Demographic Factors and Financial Literacy in European Countries <i>Carol Wangari Maina, Diána Koponicsné Györke</i>	225

Az egészségügyi struktúrák változása az európai országok rendszerének tükrében az értékelemzés módszerének alkalmazásával <i>Zarándné Vámosi Kornélia</i>	236
Fordítással a sokszínű Európáért, avagy miként támogatja az Európai Unió a műfordítókat <i>Luksik Lívía</i>	254
Finnország márkáépítési törekvései és országmárka kézikönyvei mint jó gyakorlat <i>Papp-Váry Árpád, Porzsolt Péter</i>	267
Building a Digital Nation: The Estonian Approach to Country Branding <i>Dorka Virág Nemény, Árpád Papp-Váry</i>	280
The Role of Pop Culture in the Interpretation of High Culture: The Tourist Gaze as Interpretative Agency <i>Andrea Hübner</i>	294

ELŐSZÓ

Az 1993. november 1-jén hatályba lépett Maastrichti Szerződés fektette le a ma ismert Európai Unió alapjait. A szerződés 30. évfordulójának apropóján készült tanulmánygyűjtemény egy olyan mérföldkövet ünnepel, amely jelentősen átformálta Európa politikai, gazdasági és társadalmi viszonyait.

A Maastrichti Szerződés forradalmi és ambiciózus volt. Bevezette az európai polgárság fogalmát, kiegészítő, uniós jogokat és szabadságokat biztosítva az Európai Unió tagországai állampolgárainak. Célként határozta meg a Gazdasági és Monetáris Unió kialakítását, amely lehetővé tette a közös valuta bevezetését. A mélyreható gazdasági integráció nem csupán a tagállamok gazdasági együttműködését fokozta, de erősítette az európaiak közötti kulturális és társadalmi kötélekeket, megteremtve ezzel a közös identitás, a közös célkitűzések érzetét is.

Kiemelt jelentőségű a Maastrichti Szerződés Európai Parlamentre gyakorolt hatása is. A Szerződés kibővítette az Európai Parlament jogköreit. Az addig jóformán tanácsadói testületként működő Európai Parlament az Európai Unió társjogalkotó intézménye lett az Európai Unió Tanácsa mellett. Ez a változás erősítette az európai demokráciát és az Európai Unió intézményeinek legitimitását, és döntő lépést jelentett a nagyobb elszámoltathatóság és átláthatóság felé: biztosította, hogy az európai polgárok hangja képviselve legyen a jogalkotási folyamatban.

Harminc éve a Szerződés megteremtette a lehetőségét, hogy az Európai Unió növekedjen és alkalmazkodjon polgárai változó igényeihez. A Szerződés szellemi és fizikai öröksége nyilvánul meg a folyamatos békére, biztonságra, szolidaritásra és együttműködésre való törekvésben, amely a mai napig meghatározó az Európai Unió működésében.

A 2023 novemberében megrendezett konferencián egyetemi oktatók, kutatók és szakértők vitatták meg a Maastrichti Szerződés mai napig tartó hatásait, ünnepelve ezt a történelmi mérföldkövet. Az eseményen bemutatott sokrétű tanulmányokat ebben a könyvben gyűjtöttük össze, hogy meglátásaikat és elemzéseiket bemutathatva

rávilágítsanak a Maastrichti Szerződés összetett jelentőségére. Ez a könyv annak a bizonyítéka, hogy Szerződés milyen sokféle módon formálta az Európai Uniót.

A konferencia társszervezéséért, az abban nyújtott együttműködésért és elkötelezettségért szeretnék köszönetet mondani partnereinknek, a Budapesti Gazdasági Egyetemnek és az Európai Bizottság Magyarországi Képviselőténak. Szeretném továbbá kifejezni elismerésemet a tanulmányok szerzőinek és szerkesztőinek, akik hozzájárultak e kötet létrejöttéhez. Munkájuk sokrétűen gazdagította a Maastrichti Szerződésről és annak jelentőségéről alkotott közös képünket.

Lővei Andrea

Irodavezető

Európai Parlament Kapcsolattartó Irodája Magyarországon

FOREWORD

The Treaty of Maastricht, which came into force on November 1, 1993, has laid the foundations of what we now identify as the European Union. As we commemorate the 30th anniversary of the Treaty of Maastricht with this collection of studies, we celebrate a milestone that reshaped the political, economic, and social landscape of Europe.

The Maastricht Treaty was revolutionary in its ambition and scope. It introduced the concept of European citizenship, granting citizens' rights and freedoms across member states. The Treaty has also established the Economic and Monetary Union as a future goal, leading to the creation of the common currency. This profound shift has enhanced economic cooperation and deepened the social and cultural bonds among Europeans, fostering a sense of shared identity and purpose.

Central to the Treaty's significance is its impact on the European Parliament. The treaty expanded the powers of the Parliament, transforming it from a largely consultative body into a co-legislator with the Council of the European Union. This shift represented

---

a decisive move towards greater democratic accountability and transparency within the European Union, ensuring that the voices of European citizens are represented in the legislative process, enhancing democratic legitimacy and accountability within the EU.

Thirty years ago, the Treaty has provided the EU with the flexibility to adapt and grow and to respond to the evolving needs of its citizens. The Treaty's legacy is evident in the continued pursuit of peace, stability, solidarity and cooperation that defines the European Union today.

The conference, organised in November 2023, celebrated this historic milestone by bringing together professors, academics, researchers and experts to reflect on the Treaty's enduring impact. The diverse range of studies presented at this conference have been compiled and published in this book, offering valuable insights and analyses that highlight the compound relevance of the Treaty of Maastricht. This book is an acknowledgement to the numerous ways in which the Maastricht Treaty has shaped the EU.

I would like to thank to our co-organising partners of this conference, the Budapest Business University and the European Commission Representation in Hungary for all their commitment and cooperation. I would like to extend my appreciation to all the authors and the editorial team who have contributed to this volume. Their work and studies have greatly enriched our collective understanding of the Maastricht Treaty and its significance.

Andrea Lóvei
Head of Office
European Parliament Liaison Office in Hungary

ELŐSZÓ

Az 1993-as esztendő egy új korszak kezdetét jelentette az európai integráció történetében. Ekkor kezdte meg működését az integráció egyik legsikeresebb vállalkozása, az egységes piac, életbe lépett a Maastrichti Szerződés, amely három pillérre helyezte az általa létrejött Európai Uniót, és társjogalkotóvá vált a döntéshozatalban a tagállamok állampolgárai által közvetlenül választott Európai Parlament. Az egységes piac sikere, a Maastrichti Szerződés eredményei, közülük többek között a gazdasági és monetáris unió megvalósítása mind a mai napig meghatározzák az Európai Unió fejlődését.

A Budapesti Gazdasági Egyetem Külkereskedelmi Karán és jogelőd intézményében, a Külkereskedelmi Főiskolán az európai integrációs ismeretek oktatása már több mint három évtizedes múltra tekint vissza, és éppen harminc éve indult meg az akkori külgazdasági szakon az európai üzleti tanulmányok specializáció. Az európai uniós ismeretek oktatásának fejlesztésében 1998-tól nagy segítséget jelentett a PHARE-támogatással létrejött Európa-tanulmányi Központ, a legfrissebb kutatási eredmények pedig az EU Working Papers periódikában jelentek meg. A Karon az európai uniós stúdiumok mind a mai napig fontos részét képezik a nemzetközi gazdálkodás és nemzetközi tanulmányok alapképzési szakoknak, valamint a nemzetközi tanulmányok mesterképzési szaknak.

A Maastrichti Szerződés és az egységes piac harmincadik évfordulójának méltó megünneplésére 2023. november 16-án a Budapesti Gazdasági Egyetem Külkereskedelmi Karának Nemzetközi Kapcsolatok Tanszéke, az Európai Bizottság Magyarországi Képvisellete és az Európai Parlament Magyarországi Kapcsolattartó Irodája „Az Európai Unió első 30 éve címmel” nemzetközi tudományos konferenciát szervezett, amelyen a plenáris ülésen, négy jelenléti és egy online szekcióban összesen 41 magyar és angol nyelvű tudományos előadás hangzott el 49 magyar és külföldi oktatótól, kutatótól, Belgiumtól Németországon át Törökországig és Indonéziáig. Az egynapos konferencián összesen több mint 240 fő vett részt.

Jelen tanulmánykötet a konferencia előadásai alapján készült, lektorált, szerkesztett tanulmányokat tartalmazza. Meggyőződésem,

hogy minden Európai Unióval foglalkozó oktató, kutató, hallgató, illetve szélesebb körben valamennyi, az Európai Unió aktuális fejleményei iránt érdeklődő uniós és EU-n kívüli polgár számára hasznos olvasmány.

A szervezőbizottság nevében ezúton is szeretném megköszönni a társszervező intézmények együttműködését és valamennyi szervező, előadó és közreműködő színvonalas munkáját.

Ferkelt Balázs

*a Budapesti Gazdasági Egyetem, Külkereskedelmi Kar egyetemi docense,
a konferencia Szervezőbizottságának elnöke*

FOREWORD

The year 1993 marked the beginning of a new era in the history of European integration. It was then that one of the most successful achievements of integration, the single market, began to operate, the Treaty of Maastricht entered into force, which created the European Union on three pillars, and the European Parliament, directly elected by the citizens of the member states, became a co-legislator in decision-making. The success of the single market, the results of the Maastricht Treaty, among them the realization of the economic and monetary union, determine the development of the European Union to this day.

At the Faculty of International Management and Business of the Budapest Business University and its predecessor institution, the College of Foreign Trade, the teaching of European integration skills goes back more than three decades, and the specialization in European business studies was launched thirty years ago. From 1998, the Center for European Studies, established with PHARE support, was of great help in the development of the education of European Union knowledge, and the latest research results were published in the periodical EU Working Papers.

At the Faculty, European Union studies are still an important part of the International Business Economics and International Relations

---

Bachelor Programmes, as well as the International Relations Master Programme.

On the 30th anniversary of the implementation of the single market of the EU, the entry into force of the Maastricht Treaty and the establishment of the European Union, the Department of International Relations of the Faculty of International Management and Business of the Budapest Business University, the European Commission Representation in Hungary and the European Parliament Liaison Office for Hungary organized an international scientific conference with the title „The First 30 Years of the European Union”. At the plenary and the five sessions held in front of both a live audience and online a total of 41 scientific lectures in Hungarian and English were delivered by 49 Hungarian and foreign educators and researchers, from Belgium to Germany to Turkey and Indonesia. A total of more than 240 people participated in the one-day conference.

This volume of studies contains publications based on the presentations of the conference, peer-reviewed and edited. I am convinced that it is useful reading for all lecturers, researchers, students dealing with the European Union, and more broadly for all EU and non-EU citizens interested in the current developments of the European Union.

On behalf of the organizing committee, I would like to thank the co-organizing institutions for their cooperation and the high-quality work of all organizers, presenters and contributors.

Balázs Ferkelt

Associate Professor

Budapest Business University, Faculty of International Management and Business, Chair of the Organizing Committee of the Conference

---

A MAASTRICHTI SZERZŐDÉS ÉS A MAGYAR DIPLOMÁCIA

Sáringer János

Budapesti Gazdasági Egyetem, Saringer.Janos@uni-bge.hu

BEVEZETÉS

Az 1990-es évek elején, Európában több, egymással párhuzamos folyamat zajlott: egyrészt integrációs, másrészt dezintegrációs folyamatok. Az integrációs folyamatok esetében említhetjük a meglévő struktúrák horizontális bővítését (Pentagonale, Hexagonale, Közép-európai Kezdeményezés), illetve egyes, már működő integrációs formák vertikális megerősítését. Ez pedig a maastrichti szerződéssel létrejött Európai Unió. Ekkor zajlott a régi szervezetek lebontása (Varsói Szerződés, KGST), illetve új regionális szervezetek létrehozása, pl. a visegrádi együttműködés. A dezintegrációs folyamat a Szovjetunió (1991), Jugoszlávia (1991) és Csehszlovákia felbomlása (1993). A szovjet csapatok kivonásával párhuzamosan a közép-európai térség katonapolitikai szempontból leértékelődött, ebben a tekintetben a súlypontok ekkor helyeződtek át a Balti-tenger és Fekete-tenger térségébe. Miközben Közép-Európa és Kelet-Közép-Európa politikai szempontból felértékelődött. A Jaltában létrehozott európai status quo, amit 1955-ben Genfben, majd később többször is megerősítettek, 1990-re felbomlott. Ekkor a nyugat-európai és az észak-amerikai vezetők számára a legfontosabbá Európa politikai, gazdasági, katonai stabilitása vált. Európa stabilitásának megőrzése, megszilárdítása volt a cél, a stratégia.

Európai összefüggésben három dologról is beszélhetünk: az egyik a geopolitika, a másik a gazdaság, a harmadik pedig a misszió. Van egy régi vita, hogy a felfedezések korában mi volt az első: a fegyver, a hadihajó és a zászló, ami a hadihajón lobogott, vagy pedig a kereskedő, aki vitte az üveggyöngyöt, a tüzesvizet és cserébe vásárolt különböző árukat. Más szóval az első volt a politikai, katonai hatalom, az állam, ennek megjelenítése a zászló. Vagy pedig a kereskedelem, a gazdaság? Ez a vita voltaképpen mind a mai napig tart, és nem dőlt

el, mert előfordult, hogy a kereskedő volt ott először, más esetekben pedig a hadihajó érkezett előbb. Megint más esetekben mindkettő együtt – a biztonság kedvéért. A kereskedőknek érthető módon a kereskedelem a fontosabb. A politikának, az államnak, a politikai egységeknek, a politikai entitásoknak pedig a zászló a fontos, hogy a befolyását, hatalmát minél több helyre el tudja juttatni. A harmadik a misszionárius, akinek sem üveggyöngye, sem tüzesvize, sem hadihajója, azonban vitt magával valamit, ez pedig az írás, a Szentírás. Európai összefüggésben ez a három dolog szorosan összefügg. (Martonyi, 2018)

AZ ANTALL-KORMÁNY KÜLPOLITIKAI CÉLJAI

1990 tavaszán Magyarországon az első, szabad és demokratikus választások eredményeképpen Antall József¹ alakított kormányt 1990 májusában. A kormányprogram meghatározta a magyar külpolitika céljait, aminek három pillére volt: Magyarország szuverenitásának helyreállítása (magyar–szovjet, magyar–orosz kapcsolatok), az euroatlanti integráció (belépés az európai nagy családba és a NATO-ba), és a határon túli magyarok helyzete. Ezzel összefüggésben az új magyar kormány átállította a magyar külpolitika vágányait.

Az euroatlanti elkötelezettséget is mutatja, hogy Antall József első hivatalos külföldi útja Németországba, majd onnan Párizsba vezetett. Antall 1990 júniusában tett hivatalos látogatást Németországba, és Münchenben, Stuttgartban, Bonnban találkozott a német gazdasági-pénzügyi élet képviselőivel és tájékoztatást adott a magyar kormány programjáról. Tárgyalást folytatott Helmut Kohl német kancellárral, aki támogatásáról biztosította a magyar miniszterelnököt Magyarország euroatlanti integrációjának elérésében.

---

¹ Antall József (1932–1993) magyar történész, politikus. A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár kutatója, majd tudományos főmunkatársa és 1984-től főigazgatója. A Magyar Demokrata Fórum (MDF) rendezvényein 1988-tól vett részt, 1990-től az MDF elnöke. Az Európai Demokratikus Unió alelnöke (1990). Robert Schuman-díjjal tüntették ki 1991-ben. Magyarország miniszterelnöke 1990. május 23-tól haláláig, 1993. december 12-ig.

Antall és kísérete Németországból Párizsba utazott, ahol Louis Michel Rocard² miniszterelnökkel szűk körű megbeszélést folytatott. Az eszmecsere során Antall József kérte, hogy Franciaország ne tekintse homogén térségnek Kelet- és Közép-Európát, hanem differenciáltan kezelje a térség államait. Michel Rocard hangsúlyozta, hogy a francia kormány kész erre, és Franciaország támogatja Magyarország csatlakozását az Európa Tanácshoz. A német és a francia vezetők a gazdasági együttműködés erősítésén túl biztosították a magyar kormányt, hogy kiállnak Magyarország euroatlanti integrációja mellett is.

Antall József 1990. július 16–18. között látogatást tett Brüsszelben, az Európai Parlamentben és a NATO központjában, ahol elvi támogatást kért a magyar törekvéshez a közös piaci tagságra. A NATO központjában Antall József tárgyalást folytatott Manfred Wörner³ NATO-főtítkárral és bejelentette, hogy Magyarország Belgiumban akkreditált nagykövete kapott megbízást a NATO-val való hivatalos kapcsolattartásra, amelyet Manfred Wörner elfogadott. A NATO melletti liaison officer⁴ Brüsszelben, 1990 októbertől Granasztói György⁵ volt. (Sáring, 2018)

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) párizsi csúcstalálkozója után egy nappal⁶ a NATO főtítkára első alkalommal tett hivatalos látogatást Magyarországra. Manfred Wörner a magyar Külügyminisztériumban tartott plenáris ülésen támogatásáról biztosította Magyarország és a NATO kapcsolatainak fejlesztését.

---

2 Rocard, Michel (1930–2016) francia politikus. 1988. május 10. és 1991. május 15. között, François Mitterrand elnöksége alatt Franciaország miniszterelnöke. 1993-tól 1994-ig a Szocialista Párt első titkára.

3 Wörner, Manfred (1934–1994) német politikus és diplomata. 1982 és 1988 között Nyugat-Németország védelmi minisztere. 1988. július 1-től 1994. augusztus 13-ig a NATO hetedik főtítkára.

4 Hivatalos kapcsolattartó. Diplomáciai kapcsolatban nem álló két állam vagy egy állam és egy nemzetközi szervezet között alkalmazzák. (Bába–Sáring, 2021)

5 Granasztói György (1938–2016) történész, egyetemi tanár, diplomata. Rendkívüli és meghatalmazott nagykövetet a Magyar Köztársaság elnöke 1990. október 24-én bízta meg a brüsszeli magyar képviselőlet vezetésével, megbízólevelét 1990. december 11-én nyújtotta át Brüsszelben, és megbízatása 1994 augusztusáig tartott.

6 A Wörner vezette delegáció 1990. november 22. és november 25. között tartózkodott Magyarországon.

Manfred Wörner kifejtette azt is, hogy a NATO és Magyarország közötti kapcsolatokat az akkor kezdődő folyamatnak tekinti, amelyet lépésről lépésre kell fejleszteni. Emellett a NATO-főtitkár határozotlan óvta a magyar kormányt a biztonságpolitikai vákuum emlegetésétől, mert ez szerinte nem létezik. A legfontosabb kérdés Magyarországnak a meglévő európai biztonsági struktúrába való beépülése volt. (Sáring, 2015)

George Bush⁷ amerikai elnök meghívására a rendszerváltó országok közül elsőként Antall József magyar kormányfő tett hivatalos látogatást a Fehér Házban, 1990. október 18-án. Az amerikai kormány szemében Magyarország kivételes szerepet játszott a kelet-közép-európai átalakulásban. Ennek az átalakulásnak a sikere fontos politikai érdeke volt az Amerika Egyesült Államoknak és az egész nyugati világnak. Egy évvel később Antall József 1991. szeptember 30. és október 4. között nem hivatalos munkalátogatást tett az Amerikai Egyesült Államokban, ahol ismét találkozott George Bush elnökkel, majd Clevelandben és New Yorkban megbeszélést folytatott az amerikai és a nemzetközi üzleti élet, illetve az amerikai magyarság képviselőivel is. (Sáring, 2015; Sáring, 2018)

Miközben Antall József első látogatása zajlott az Amerikai Egyesült Államokban, 1990. október 17-én az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága meghívta hazánkat a szervezet teljes jogú tagállamának. Magyarország 1990. november 6-án a közép- és kelet-európai országok közül elsőként csatlakozott a szervezethez, amelynek célkitűzései az európai demokratikus stabilitás támogatása; a jogállamiság, az emberi jogok védelme; az európai kulturális identitás támogatása; a társadalmi problémák kezelése. A kollektív emberi jogok fogalma és ezzel szoros összefüggésben a kisebbségi problémakör a magyar diplomáciában hangsúlyos szerepet kapott. Demokrácia, jogállamiság, emberi jogok – ez a három fogalom egymást feltételezi, egyik a másik nélkül nem lehetséges. Ez az egyik „írás”, amit a misszionárius a kezében tart. Magyarország számára az egyik ajtó kinyílt, átlépett egy küszöböt az euroatlanti úton 1990-ben. (Martonyi, 2018)

---

7 Bush, George (1924– 2018) 1989. január 20. és 1993. január 20. között az Amerikai Egyesült Államok elnöke volt.

Az euroatlanti integrációval kapcsolatban szeretnék említést tenni két fontos diplomáciai eseményről, ami az EBEÉ párizsi konferenciájának „farvizén” zajlott, 1990 novemberében. Az egyik, amikor Antall József javaslatot tett a lengyel és csehszlovák (Csehszlovákia ekkor még létezett) kollégájának a visegrádi együttműködés létrehozására. Háromszögletű asztal mellett foglaltak helyet a küldöttségek Antall József, Lech Wałęsa⁸ és Václav Havel⁹ vezetésével. Kodolányi Gyula,¹⁰ a miniszterelnök tanácsadója, Szávai János¹¹ párizsi nagykövete és Jeszenszky Géza¹² külügyminiszter is részt vett a találkozón. Antall József elmondta, hogy a három ország, amelyik a kelet-közép-európai változások élén jár, és addigra megegyezett a Varsói Szerződés felmondásában, létre kell hozzon egy háromoldalú klubbot, amely a Nyugathoz való integrációt összehangolja, és az összefogás révén nagyobb nyomatókat ad közös külpolitikai érdekeinek. „Nevezzük ezt – mondta Antall – visegrádi együttműködésnek, emlékeztetve magunkat a közép-európai összefogás egyik nagy történelmi pillanatára.” Ő ezennel meghívta a megjelenteket az alapító ülésre, Visegrádra, ami 1991 elején megvalósult. 1991. február 15-én aláírták a *Nyilatkozat a Cseh és Szlovák Köztársaság, a Lengyel Köztársaság és a Magyar Köztársaság Együttműködéséről az Európai Integráció Útján* című dokumentumot. (Marinovich, 2018)

---

8 Wałęsa, Lech (1943–) az 1980 szeptemberében megalakult Szolidaritás nevű mozgalom elnöke. 1981. december 13-án Wojciech Jaruzelski tábornok hadiállapotot vezetett be Lengyelországban. Lech Wałęsa Lengyelország elnöke 1990. december 22. és 1995. december 22. között.

9 Havel, Václav (1936–2011) cseh író, politikus, aki Csehszlovákia (1989–1992), illetve Csehország (1993–2003) köztársasági elnöke volt.

10 Kodolányi Gyula (1942–) költő, műfordító, irodalomtörténész, miniszterelnökségi államtitkár. 1990–1994 között miniszterelnöki külpolitikai tanácsadó.

11 Szávai János (1940–) magyar irodalomtörténész, kritikus, műfordító, egyetemi tanár, diplomata. 1988-tól 1990-ig az Emberi Jogok Ligája magyar tagozatának főtárgya és a Magyar Demokrata Fórum (MDF) külügyi bizottságának tagja. 1990-től 1994-ig Magyarország franciaországi nagykövete, egyben 1990–1991-ben az Európa Tanács és az UNESCO nagykövete.

12 Jeszenszky Géza (1941–) történész, egyetemi tanár, politikus, diplomata. Az MDF alapító tagja, 1989 őszétől az MDF Külügyi Bizottságának a vezetője. 1990. május 23. és 1994. július 14. között külügyminiszter.

A másik esemény Antall József és Mihail Gorbacsov¹³ négy szemközti találkozója, amely az akkori Szovjetunió párizsi nagykövetségén zajlott. Szovjet részről jelen volt Eduard Sevardnadze¹⁴, Dimitrij Jazov¹⁵. Magyar részről Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Annus Antal¹⁶, Sillár Emőke¹⁷, Forrai István¹⁸ és a tolmácsok. Több kérdésről tárgyaltak, majd végül Gorbacsov a következőt mondta: „Moszkva nem tartja helyesnek, hogy vannak, akik teljes mértékben Nyugat felé fordulnak, és teljesen elvetik a keleti kapcsolatokat.” Antall József válaszában kifejtette, hogy a magyar kormány az atlanti gondolat elkötelezett híve, majd hozzátette, hogy „A nyugati kapcsolatok kiegyenlítést jelentenek”. (Sáringer, 2015)

AZ EURÓPAI ÚTON

Antall József részt vett az Európai Közösségek 1991. december 16–17-én tartott tanácskozásán, Brüsszelben, ahol aláírták a társulási megállapodását, az úgynevezett európai megállapodást. Ezt követően Lengyelország és a Csehszlovákia írta alá a társulást. A szerződő felek kialakították a politikai együttműködés intézményrendszerét, a kétszer ötéves aszimmetrikus vámlebontás után a teljes ipari

---

13 Gorbacsov, Mihail Szergejevics (1931–) szovjet politikus. A Szovjetunió Kommunista Pártjának főtitkára 1985. március 11. és 1990. március 15. között, illetve a Szovjetunió elnöke volt 1990. március 15. és 1991. december 25. között. 1990-ben Nobel-békedíjat kapott.

14 Sevardnadze, Eduard (1928–2014) a Szovjetunió külügyminisztere volt 1985 és 1990 között, majd Georgia elnöke.

15 Jazov, Dimitrij (1924–2020) marsall a Szovjetunió hadügyminisztere volt 1987. május 30. és 1991. augusztus 22. között.

16 Annus Antal (1941–1996) 1990 márciusától a vezérkari főnök általános helyettese, ugyanekkortól kormány meghatalmazott és a szovjet csapatkivonás magyar félre irányuló feladatait végezte 1993 márciusáig. 1990. június 5. és 1993. március 31. között a Honvédelmi Minisztérium közgazgatási államtitkára volt.

17 Sillár Emőke (1941–) 1990. szeptember 15. és 1993. március 31. között a Külügyminisztérium Kabinetirodájának vezetője volt.

18 Forrai István (1958–) 1990. május 21-től titkárságvezető, majd Antall József miniszterelnök kabinetfőnök-helyetteseként tevékenykedett.

szabadkereskedelmet célozták meg. Hogyan készítette elő a magyar diplomácia a társulást?

1990 júniusában Antall József, Martonyi János¹⁹ és Mádl Ferenc²⁰ Brüsszelbe utaztak, hogy átadjanak egy non-paper Magyarországtól az Európai Közösségekhez. Ennek a non papernek²¹ az elejére rögtön beírták azt, hogy Magyarország célja az Európai Közösségek teljes jogú tagjává válni. Ezt a mondatot csak másnap reggel véglegesítették, mert vita alakult ki, hogy beleírják vagy sem, esetleg ez még túl korai, de aztán végül is abban maradtak, hogy beleírják – így adta át a magyar miniszterelnök a Bizottság elnökének. Délután Martonyi János és Mádl Ferenc Martin Bangemann²² biztosnál jártak (a miniszterelnök nem volt jelen, mert ő más programot bonyolított le), akkor nekik szegezte a kérdést, hogy Magyarország miért nem nyújtja be a csatlakozási kérelmét. Este összeült egy tanácskozás a miniszterelnökkel, hogy mit csináljanak? Antall József döntött, hogy Magyarország most nem adja be a csatlakozási kérelmet. Először megkötik a társulási megállapodást (az európai megállapodást) és későbbre halasztják a csatlakozási kérelmet. Magyarország egyértelműen a teljes jogú tagság elérésére törekedett. (Martonyi, 2016)

Ekkor többen úgy vélekedtek, hogy Magyarország néhány éven belül az európai család és a NATO teljes jogú tagja lesz. 1990 és 1991 tehát annus mirabilis, a csodák éve volt. Hozzátehetjük azt is, hogy

---

19 Martonyi János (1944–) diplomata, ügyvéd, egyetemi tanár. 1985 és 1989 között a Kereskedelmi Minisztérium osztályvezetője. A Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Minisztériumának közigazgatási államtitkára 1990. június 6. és 1991. december 16. között, majd 1991 és 1994 között a Külügyminisztérium közigazgatási államtitkára. 1990-től 1991-ig az Állami Vagyongyűjtés és Igazgatás tanácsának alelnöke. 1998 és 2002, illetve 2010 és 2014 között külügyminiszter.

20 Mádl Ferenc (1931–2011) az MTA és a tudománypolitika felügyeletéért felelős tárca nélküli miniszter 1990. május 23. és 1993. február 22. között. A Magyar Köztársaság elnöke 2000. augusztus 4. és 2005. augusztus 5. között.

21 A non paper a diplomáciai érintkezés egyik írásbeli formája, amelyet emlékeztetőként fordítanak magyar nyelvre. (Bába-Sáring, 2021)

22 Bangemann, Martin (1934–2022) 1988-tól az Európai Bizottság tagja. 1989 és 1995 között a Delors-bizottság belső piacért és ipari ügyekért felelős biztos volt.

elhagyta az utolsó szovjet katona hazánk területét, megszűnt a Var-sói Szerződés és a KGST. Magyarország szuverenitása helyreállt. A külpolitikai vágányok átállítása után úgy tűnt, hogy Magyarország vonata robogott az európai család felé.

A társulási szerződés aláírásával szinte egyidőben zajlott 1991 decemberében az Európai Tanács maastrichti ülése, ahol az új tagok felvétele helyett a minél szorosabb és mélyebb belső integráció erősítése mellett foglaltak állást. Ekkor az Európai Közösségek vezetői a horizontális bővítés helyett, a vertikális integrációt helyezték előtérbe. A maastrichti szerződés a gazdasági és monetáris unió, valamint a politikai unió programja volt. A szerződés létrejöttével minőségi változás történt az addigi együttműködésben, hiszen a Közösségek a gazdasági integráció legmagasabb fokát célozta meg, amellyel együtt átlépnek a politikai integráció szintjére is. (Ferkelt et al., 2014)

A maastrichti csúcstalálkozó új helyzetet eredményezett a Nyugat-európai Uniót (NYEU) illetően. A csúcstalálkozón döntést hoztak, mely a Nyugat-európai Uniót közvetlenül az Európai Közösségekhez csatolta és egyben alanyi jogává tette az EK minden tagjának a NYEU tagságot is. Ez megnyitotta az utat a három közép-európai ország előtt a NYEU-val való szoros együttműködés előtt. Mindezek mellett 1991. november 7–8. között zajlott a NATO-csúcs Rómában, ahol nem született megállapodás a NATO, valamint az EK és a NYEU jövőbeli biztonságpolitikai, védelmi szerepéről. Az USA és Nagy-Britannia nem fogadta el az önálló európai biztonsági pillért, mert ez gyengítené a NATO és az USA európai jelenlétével biztosított egyensúlyi rendszert. Mindkét ország attól tartott, hogy az önálló európai biztonságpolitikában az egyesült Németország egyértelmű fölénybe kerülhet. Ezért a NATO mellett az EK-nak és a NYEU-nak továbbra is csak kiegészítő szerepet szántak. Bush elnök kijelentette, hogy a NYEU kiegészítő szerepet kap a NATO mellett. Maastricht mégis bizonyos mozgásteret biztosított az európai biztonságpolitikában. Az amerikai engedménynek az volt az előfeltétele, hogy a német vezetők meggyőzzék a francia vezetőket, vegyen részt a római NATO-csúcsban. Az USA és Nagy-Britannia szerette volna intenzívebben bekapcsolni Franciaországot a NATO politikai és védelmi struktúrájába. A NATO katonai struktúrájának újrafogalmazása Rómában még nem

zárult le. Eközben a német vezetők arra törekedtek, hogy a Visegrádi Hármak integrálásával ne hozzanak létre újabb törésvonalat, tartós és ellenséges megosztottságot Európa keleti és nyugati fele között. (Sáringer, 2018)

A visegrádi országok helyzetüket különlegesnek értékelték, hiszen az EK már elismerte a „visegrádiak” viszonylagos különállását a társulási megállapodás aláírásával, és így más országokhoz képest viszonylag gyorsabb NATO-csatlakozásban reménykedtek. Az 1991 elején és közepén zajló baltikumi (1991 januárjában a balti országokban tüntetők közé lőttek.) és moszkvai események (1991 augusztusában a Gorbacsov elleni puccs) azonban jelentős mértékben lassították a folyamatot, éppen a NATO döntéshozói részéről alkalmazott pozitív és negatív biztonsági garanciák alkalmazásával a FÁK-tagországok irányába. Budapest, Varsó és Prága biztonságpolitikai megfontolásból viszont éppen az említett szovjet visszarendezési kísérletek miatt akarták gyorsítani a NATO-tagságukat. A Hármak teljes jogú NATO-tagságával kapcsolatban ekkor számos kérdés merült fel, amelyek közül a hogyan és a mikor állt az első helyen. Megfogalmazódott az is, hogy nem lenne-e helyesebb a katonai helyett inkább a gazdasági és a politikai együttműködés intenzívebbé tétele. Vagy esetleg az Észak-atlanti Együttműködési Tanáccsal²³ kellene először alaposan kiépíteni a kapcsolatokat, és ezután rátérni a teljes jogú tagországok körének kibővítésére?

A semleges Svájc, Svédország és Ausztria a hidegháború időszakában szoros kapcsolatot tartottak fenn a NATO-országokkal. A Hármak felvételével a NATO figyelmen kívül hagyta volna ezeket az államokat, amelyekben ellenérzést váltott volna ki a lépés. Oroszország és a keleteurópai országok azzal érvelhettek, hogy nekik is szükségük van a biztonsági garanciára. Törökország azért neheztelt volna, hogy helyettük a NATO figyelme Közép-Európa felé fordul, amikor a NATO-n belül is eltérő fejlettségi szintek voltak. Ekkor a bővítés a NATO-n belül és kívül egyaránt súrlódásokhoz, sőt talán instabilitáshoz vezethetett volna. Ugyancsak problémaként jelent-

---

23 Az Észak-atlanti Együttműködési Tanács célja, hogy a NATO együttműködjön a Varsói Szerződés korábbi tagállamaival, illetve azon új államokkal, melyek a Szovjetunió felbomlását követően jöttek létre.

kezett, hogy az új, teljes jogú belépők azonnal korszerű fegyvereket kérhettek, vagy más igényekkel lephettek fel, amelyeket a NATO-országok nem tudtak vagy nem akartak teljesíteni. A NATO kiszélesítését elsősorban Franciaország ellenezte, amelynek egyik oka lehetett, hogy míg a visegrádi országok a NATO katonai szervezetébe is belépnek, addig Franciaország, Spanyolország és Görögország „csak” a politikai szervezetnek voltak a tagjai. (Sáringer, 2021)

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet negyedik utótálalkozóján, 1992. március 24-én, Helsinkiben a NATO tagállamai, valamint Magyarország, Fehéroroszország, Bulgária, Csehország, Georgia, Lengyelország, Oroszország, Románia és Ukrajna aláírta a *Nyitott égbolt* szerződést. A szerződés lehetővé tette, hogy a részes országok a Vancouvertől Vlagyivosztokig terjedő térségben bármely más ország területe felett ellenőrző repüléseket hajtsanak végre. A budapesti döntéshozók euroatlanti integrációhoz való elkötelezettségéből logikusan következett, hogy lehetővé tette az AWACS-típusú (légi riasztási és ellenőrzési rendszer) repülőgépek járőrözését. Magyarország és Budapest számára is fontos volt a magyar légtér AWACS-repülőgépek általi ellenőrzése. (A délszláv válság során a szerb légierő gépei több alkalommal megsértették a magyar légteret. Ráadásul Dél-Magyarországon, Barcs település mellett felrobbant kazettás bombákat is hadd tegyünk említést.) Mindezek előkészítése és végrehajtása érdekében számos diplomáciai egyeztetés és tárgyalás zajlott.

1992-1993-ra az Európai Közösségek/Európai Unió tagállamai között és a tagállamokon belül is megoszlottak a vélemények a jövőt illetően. Ekkorra megerősödött az a nézet, hogy a már létrejött német-Európával (Ausztria, Visegrádi Hármak, balti államok) szemben létre kell hozni egy francia-Európát (Románia, Bulgária, mediterrán országok), amelyek között Olaszország kiegyensúlyozó tényező akart lenni. Megjelent a „többsebességű Európa” kifejezés, ezzel együtt első körben az Európai Szabadkereskedelmi Társulás (EFTA)-tagországok teljes jogú tagságát az évtized közepére tették, a visegrádi országokat pedig az évszázad végére prognosztizálták. (Sáringer, 2021)

1992 végén Skóciában többek között áttekintették a maastrichti szerződés ratifikációját az egyes tagállamokban és az új tagállamok

csatlakozásának lehetőségeit. A dániai referendum eredménye²⁴ Dániának négy kivételt adott a maastrichti szerződés alól, hogy Koppenhága ratifikálhassa azt, hiszen az csak így léphetett érvénybe. Ez a négy kitétel: Dánia nem volt köteles bevezetni az eurót, nem csatlakozott a Nyugat-európai Unióhoz, nem vett részt az Unió kül- és biztonságpolitikájában és az Unió katonai misszióiban sem, valamint felmentést kapott a belügyi harmonizáció egyes kötelezettségei alól. (Ferkelt et al., 2014) A dániai referendum és az erre adott válasz az Európai Közösségeken belüli bizonytalanságot is tükrözte egyben. Mindez a többsebességes Európa koncepciójával együtt azt is jelentette, hogy a közeli csatlakozás reményét szétfoszlatta Magyarországon és a régióban.

BIZONYTALANSÁG EURÓPÁBAN

Az új típusú bizonytalanságok, illetve annak felismerése, hogy a NATO biztonsága elválaszthatatlan Európa egészének biztonságától kifejeződött a konfliktusmegelőzés, válságkezelés, valamint a preventív diplomácia és a békefenntartói tevékenység előtérbe kerülésében. A NATO összehangolása az európai szervezetekkel és intézményekkel (EK, EBEÉ, NYEU) az új politikai követelményekhez igazodást tanúsította. Azonban az EBEÉ taglétszámának növekedése és viszonylag lassú fejlődése megnehezítette a válságkezelésben való szerepvállalás lehetőségeit. Az EK és a NYEU biztonsági tartalmának kibontakozása az európai politikai unió kialakulásának függvénye is volt. Az új politikai céloknak a mobilizálhatóbb, a rugalmasabban bevethető, kisebb létszámú csapatokra épülő új katonai struktúra felelt volna meg, ami egyúttal a nukleáris fegyverekre való támaszkodás igényét is csökkenthette, de nem tette szükségtelenné. Az új partnerországok által igényelt együttműködés és támogatás megvalósításához a NATO nem rendelkezett kellő pénzügyi és szakértői forrással. Az új partnerek számára a multilaterális találkozók fontosságát hangsúlyozva, meghatározott kérdésekben az együttműködés erősítését javasolta a

---

24 1992. június 2-án a dániai népszavazáson az állampolgárok az Európai Unióról szóló szerződés ratifikálása ellen szavaztak.

NATO-tagországokkal. A délszláv válság nyomán pedig a világközösség felismerte, hogy sem az ENSZ, sem Európa nem rendelkezik megfelelő eszközökkel és intézményekkel az ilyen válságok megelőzésére, illetve felszámolására. (Sáring, 2021)

Mindeközben kísértet járta be Lengyelországot, a káosz kísértete, mint ahogyan a korabeli *The Economist* hasábjain olvasható volt. A sorozatos kormányválságok végét Hanna Suchocka²⁵ kabinetjének megalakulása jelentette 1992 júliusában Lengyelországban. Csehszlovákia felbomlási folyamata felgyorsult, ami végül váláshoz vezetett, és létrejött Szlovákia és Csehország. Ekkor a pozsonyi és a prágai döntéshozókat a válási folyamat foglalta le. 1994. január 11–12-én, Prágában az Amerikai Egyesült Államok részvételével zajló csúcstalálkozó is létrejött, amelyen formálisan megerősítették, hogy a visegrádi együttműködést változatlan formában kell fenntartani, a dialógus intenzitása és a találkozók gyakorisága csökkent. De a visegrádi együttműködés új lendületet vett az 1990-es évek végén. (Sáring, 2021; Sáring, 2022)

ÖSSZEGRZÉS

1990-1991-ben többen úgy vélekedtek, hogy Magyarország és a közép-európai régió államai néhány éven belül az európai család és a NATO teljes jogú tagja lesz. Magyarország, Lengyelország, Csehszlovákia meghatalmazottjai 1990 decemberében aláírták a társulási szerződés, amellyel szinte egyidőben zajlott az Európai Tanács maastrichti ülése. Itt azonban az új tagok felvétele helyett a minél szorosabb és mélyebb belső integráció erősítése mellett foglaltak állást. Ekkor az Európai Közösségek vezetői a horizontális bővítés helyett a vertikális integrációt helyezték előtérbe. Az 1991. novemberi NATO-csúcson nem született megállapodás a NATO, valamint az EK és a NYEU jövőbeli biztonságpolitikai, védelmi szerepéről. Az USA és Nagy-Britannia attól tartott, hogy az önálló európai biztonságpoliti-

---

25 Suchocka, Hanna (1946–) lengyel jogász, politikus, diplomata. A lengyel Szolidaritás mozgalom tagja 1989 és 1990 között. Lengyelország miniszterelnöke 1992. június 8. és 1993. október 26. között.

kában az egyesült Németország egyértelmű fölénybe kerülhet. Ezért a NATO mellett az EK-nak és a NYEU-nak továbbra is csak kiegészítő szerepet szántak.

Miközben a visegrádi országok helyzetüket különlegesnek értékelték a társulási megállapodás aláírásával, a bővítés a NATO-n belül és kívül egyaránt sűrűlódásokhoz, sőt talán instabilitáshoz vezethetett volna Európában. A dániai referendum és az erre adott válasz az Európai Közösségeken belüli bizonytalanságot is tükrözte egyben. Mindez a többsebességes Európa koncepciójával együtt azt is jelentette, hogy a közeli csatlakozás reményét szétfoszlatta Magyarországon és a régióban egyaránt. A Maastrichtban kötött szerződés tehát a gazdasági és monetáris unió, valamint a politikai unió programja volt, ami megteremtette az Európai Unió jogi kereteit, azonban Magyarország számára az euroatlanti integráció időbeli eltolódását jelentette.

Emellett az Antall József vezette kormány nagy lépéseket tett az euroatlanti integráció felé. Az antalli külpolitika utat mutatott a magyarságnak azzal is, hogy Magyarország az európai család teljes jogú tagállama lett az évezred elején. A magas szintű látogatások mutatja a régió és a Magyarország fontosságát és nemzetközi presztízsét is egyben. A magyar diplomácia kitűnőre vizsgázott az Európai Unió felé vezető úton. Magyarország 1994. április 1-jén nyújtotta be a csatlakozási kérelmét az Európai Unióhoz, majd megkezdődtek a csatlakozási tárgyalások. Hazánk 1999. március 12-től a NATO és 2004. május 1-jétől az Európai Unió teljes jogú tagállama. Ezzel összefüggésben idézzük Antall József szavait: „A mi tragédiánk éppen az volt, hogy azáltal, hogy a Mediterráneum, a Földközi-tenger és ezek a területek elzárkóztak, és létrejött az atlanti térségben Európa nyugati fele, majd Amerikával az új fejlett világ, mi bizonyos értelemben Európa hátsó baromfiudvarává váltunk.” (Antall, é. n.)

IRODALOMJEGYZÉK

- Antall József (é. n.): Modell és valóság. Budapest, Athenaeum Nyomda Rt. pp. 363.
- Bába Iván – Sáringer János (2021): Új diplomáciai lexikon. A nemzetközi kapcsolatok kézikönyve. Budapest, Kairosz Kiadó. I. köt. pp. 85.
- Ferkelt Balázs – Káldyné Esze Magdolna – Kruppa Éva – Vida Krisztina (2014): Integrálódó Európa. Budapest, Perfekt Kiadó, I–II. köt.
- Marinovich Endre (2018): 1315 nap. Antall József miniszterelnöksége. Budapest, VERITAS – Magyar Napló Kiadó. pp. 88–91.
- Martonyi János (2016): A magyar EU-elnökség előzményei és lehetőségei. In: Bozóky Tamás, Grósz András, Lesti Árpád, Palkó Katalin, Pavlics Tamás. Budapest, Collegium Pannonicum Alapítvány, 2016., 281–282.
- Martonyi János (2018): Nyitás és identitás. Geopolitika, világkereskedelem, Európa. Szeged, Iurisperitus Kiadó, pp. 24–43., 136–141.
- Sáringer János (2015): Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához (1990. május – 1990. december). Budapest, VERITAS – Magyar Napló Kiadó. pp. 164–169., 237–288., 360., 374–378.
- Sáringer János (2018): Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához (1991. január 1. – 1991. december 31.). Budapest, VERITAS – Magyar Napló Kiadó. pp. 64–90., 435–440.,
- Sáringer János (2021): Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához (1992. január 1. – 1992. december 31.). Budapest, VERITAS – Magyar Napló Kiadó. pp. 53–91.
- Sáringer János (2022): Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához (1993. január – 1993. december). Budapest, VERITAS – Magyar Napló Kiadó. pp. 31–385.

AZ EURÓPAI UNIÓ MINT ÉRDEK- ÉS ÉRTÉKKÖZÖSSÉG FEJLŐDÉSE

Majoros Pál

Budapesti Gazdasági Egyetem, Majoros.Pal@uni-bge.hu

BEVEZETÉS

Harminc éves az Európai Unió, ha az előd intézményeket (Montán-unió, EGK, EK) is figyelembe vesszük akkor közel három-negyed évszázadról van szó, vagyis a folyamatosan bővülő, fejlődő Közösség bő 70 éves. Ezen évtizedek alatt nagyon sok változás történt a világban.

Nyugat-Európa, amely a XX. század elejéig a világgazdaság központja, a fejlődési tendenciák meghatározója volt, elveszítette vezető szerepét. A világgazdaság többpólusúvá vált, és ebben már nem a legerősebb a kibővült Nyugat-Európa (a mai Európai Unió). Az Egyesült Államok mellett egy új gazdasági hatalom jelent meg, Kína, aki politikai téren is meghatározóvá akar válni. Az elmúlt 30 év jellemző tendenciája a regionalizálódás, új megaregionális integrációs tömörülések megjelenése. Úgy tűnik, hogy az európai integrálódás példát mutatott, hiszen 2023-ra meghaladja a 300-at a szabadkereskedelmi, és vámuniós megállapodások száma (WTO), és ezekben a nagyhatalmak is részt vesznek (RCEP, CPTPP, USMCA,...).

Figyelmet érdemel a feltörekvő gazdaságok gyors fejlődése, térnyerése, intézményesülése és bővülése (BRICS -11, amely tömörülés a világ lakosságának közel felét, a világtermelés egy negyedét, és a világ kőolaj-kitermelésének 80%-át ellenőrzi). és akik új világgazdasági rend kialakítását igénylik. Mit tehet ebben a helyzetben az Európai Unió? Az EU története a folyamatos kihívások és válaszok története. A válasz többnyire a bővítés és/vagy mélyítés dilemmája.

Az integráció tehát válságokon keresztül fejlődött. Az Európai Unió intézményei a nemzetközi kapcsolatok építésével segítik a tagállamok piacra jutási lehetőségeit; támogatják a versenyképesség javítását; odafigyelnek az integráció demokratikus működésére, igyekeznek hatékony európai kormányzást megvalósítani.

Az Európai Bizottság és Parlament tevékenysége ellenére bizony bajok is vannak. Gazdasági és politikai problémák, esetenként válságjelek mutatkoznak a tagállamok együttműködésében, bizalmi válságot jelez az unió ellenes pártok előretörése a nemzetállamok politikai szerkezetében, de az uniós polgárok között is egyre nő az elégedetlenség.

A nehéz helyzet oka, hogy a 27 tagállam eltérő érdekviszonyai eltérő gazdaságpolitikai megoldásokat preferálnak, különösen a kevésbé fejlett országok esetében látványos a különbség. A többfokozatúvá válás (GMU, Schengen) felerősíti az érdekkülönbségekből fakadó egyet nem értést. A konszenzusra törekvés, a feltétlen megállapodás kényszere pedig olyan megoldásokat eredményez, ami igazán senkinek sem jó. Az európai értékek hasonlósága lehetne az a rendezőelv, amely kapcsán kidolgozhatná az EU a mai helyzetre való reakcióját. Azonban az elmúlt másfél évtizedben az értékrendszerekben is jelentős eltérések alakultak ki (pl. a munkaerő szabad mozgása, migrációs politika, bevándorlás kérdései, stb.).

Politikusok, szakemberek is gyakran használják a kifejezést, hogy az Európai Unió érdek-, és értékközösség. Mit is jelentenek azonban valójában ezek a fogalmak? Nem találtam a szakirodalomban releváns definíciót.

Az érdekközösség mint fogalom talán könnyebben megfogalmazható.

- A közös érdekek megjelenítése, azok hatékony, együttes kihasználása.
- Egységes, együttes fellépés a nemzetközi kapcsolatokban (országok, országcsoportok, nemzetközi szervezetek ellenében). Az együttes fellépés megnöveli a tárgyalási és alku erőt.
- A nemzetközi szerződések révén közös érdekérvényesítés a külgazdasági kapcsolatokban.
- Védernyő funkció – a tagállamok védelme külső sokkok, világgazdasági válságok esetén.
- Az érdekközösség a közösségi, kormányközi együttműködés része, a döntéshozatal többnyire egyhangúsághoz kötött.

Nehezebb megfogalmazni az értékközösség fogalmát. Ágh Attila szerint az "EU elsősorban értékközösség, egy olyan új társadalmi

forma, avagy egy olyan új demokráciatípus, amely a csatlakozó államoknak nem csupán gazdasági közösséget és egységes jogszabályokat kínál, hanem mindenekelőtt polgárbarát szolgáltató államot, konszenzuális politikai kultúrát és civilizált viselkedési normák rendszerét.” (Ágh 2003) Szerinte „Az EU mint értékkezősség kettős alapon nyugszik: a dinamizmus és a stabilitás, a versenyelv és a biztonság egymást feltételező, kiegyensúlyozó alapelvein, ami túlmutat a kilencvenes évek középeurópai vadkapitalizmusán, a kibontakozó piacgazdaság farkastörvényein és gátlástalan agresszivitásán.” (Ágh 2003) Az értékkezősség tehát több mint etikai, erkölcsi normák összessége (pl. a Biblia 10 parancsolata, az ENSZ Alapokmányában foglalt elvek), ugyanakkor nehezen megfogható, nehezen definiálható a fogalom.

KEZDETEKBEN GAZDASÁGI ÉRDEKKÖZÖSSÉG

A II. világháborút követő új, bipoláris világgazdasági rendben az európai nagyhatalmak elveszítették gyarmataikat és szuperhatalmi törekvéseiket is. Európában a Szovjetunióval és a szocialista tömbbel való szemben állás, ill. a győztes amerikaiakkal szemben kialakuló ellenérzések (az USA tőke túl agresszív terjedése) adták a táptalajt az európai integrálódás beindulásának. Az első ilyen szervezet az Európai Szén- és Acél Közösség (Montánunió) volt. Hat alapító tagja a későbbi integrációs folyamat motorjai, az ún. magállamok.: Céljuk a II. világháború utáni időszak fontos termékei (energia és acél) termelésének összehangolása, a biztonságos ellátás megteremtése – tehát a gazdasági érdekek összehangolásáról volt szó.

1958-ban létrejött az Európai Gazdasági Közösség, amely hamarosan a világ második gazdasági és a legnagyobb kereskedelmi szereplője lett. Az alap a Közös Kereskedelempolitika, amely egyrészt egységes fellépést jelent a külső partnerekkel szemben, másrészt javítja a hazai gazdasági szereplők értékesítési, beszerzési, és befektetési lehetőségeit (Losoncz 2019). A Közös Kereskedelempolitika azóta is kiemelt fontosságú: itt nem lehetnek kivételek, az új csatlakozóknak is mindent át kell venni. Néhány évvel később megjelent a Közös

Agrárpolitika (közös érdek a biztonságos, jó minőségű termékekkel való önellátás – ez a világháború után kiemelt cél). Ezt követően egyre több gazdasági területre terjedt ki az együttműködés. Kialakult a közös érdekképviselet is a közösségi politikák terén.

A bipoláris világrendben az USA vezette nyugati pólus politikai téren együttműködött a közös „ellenség”, a Szovjetunió ellen, gazdasági, kereskedelmi téren azonban versengenek. A 70-es évek világgazdasági válsága megviselte az Európai Közösséget: világgazdasági, világkereskedelmi súlya stagnált, majd csökkent. Ugyanakkor figyelmet érdemel, hogy az erősödő gazdasági érdekközösséggel párhuzamosan politikai érdekek is megjelentek, amelyek már értékviszonyokat is tartalmaznak. Az 1973 évi bővítés egyik következménye az Európai Regionális Fejlesztési Alap létrehozása, amely már érték-közösségi jelleget is mutat – szolidaritást a kevésbé fejlett régiókkal (Írország)

A 80-as évek elején a válságjelekre a válasz a bővítés (Görögország, majd Spanyolország és Portugália felvétele) volt, azonban gyorsan kiderült, hogy e három dél-európai ország felvétele csekély mértékben bővíti a közösség piacát, nem elégséges megoldás a krízisre. Gyorsan jött az újabb válasz, a mélyítés, az Egységes Európai Piac megteremtése, vagyis a termékek szabad mozgása mellett a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő szabad áramlásának a biztosítása. A gazdasági érdekek mellett az érték-közösség is megjelenik, mert a Regionális politika (szolidaritás) és a Közös Környezeti Politika (fenntarthatóság) megjelenése már közös értékeket tartalmazott, és bekerül az integráció vállalt céljai közé a demokrácia, a jogállamiság és az emberi jogok tematikája (Fejes, 2014, p.61).

1988-ban felvetették a monetáris integráció bevezetésének szükségességét, az Európai Gazdasági Térség kialakításának lehetőségét. A kezdeti pozitív lépéseket azonban a régiókban lejátszódó politikai események befolyásolták: a „szocialista világrendszer”, benne a KGST, a Varsói Szerződés, és végül a Szovjetunió szétesése, megszűnése lényegesen megváltoztatta a nemzetközi kapcsolatok rendszerét. Megszűnt a bipoláris világrend, melyet globális USA-hegemónia váltott fel. Az unipoláris világrendben a világpiac, a világgazdaság vált a versengés színterévé, mert megszűnt a korábbi közös ellenségkép. Ez felgyorsította az integráció mélyítése irányába tett lépéseket.

Az 1991-ben elfogadott Európai Unió Szerződés preambulumban az aláíró 12 ország megerősítette a szabadság, a demokrácia, az emberi jogok és a jogállamiság, továbbá a fenntartható, környezettudatos fejlődés iránti elkötelezettségét. Fontos tény, hogy a szerződésben megjelent az európai polgár fogalma is. Ezek egyértelműen értékek, de komoly előrelépés történt a gazdasági érdekek magasabb szintű összehangolása terén is, ennek a megjelenése a Gazdasági és Monetáris Unió megteremtése. A Schengeni megállapodás szerződésbe való bekerülése a személyek szabad mozgásával kapcsolatban érdek és érték egyaránt. A három pilléres szerkezet az érdekek és értékek egyensúlyát azonos fontossággal tartalmazza. Az első pillérben a gazdasági érdekközösség, míg a bel- és igazságügyi ill. a kül-, és biztonságpolitikai pillérben a politikai- és értékközösség jelenik meg markánsan

Mind Nyugat-Európa, mind az USA új gazdasági életteret kezdett kialakítani: felerősödtek a regionalizálódást, integrálódást támogató nézetek. A kialakuló új regionalizmus (Inotai, 1994) új integrációk kialakulását, illetve a korábbiak bővülését eredményezte. Nyugat-Európa számára ez újabb bővítést jelentett (1995 – Ausztria, Finnország, Svédország), de ezzel párhuzamosan megkezdődött a Gazdasági és Monetáris Unió megvalósítása is, vagyis az integráció további mélyítése. Úgy tűnt, pozitív változások kezdődnek, beleértve a kelet- és közép-európai országok nyugati integrációs törekvéseinek támogatását is.

AZ ÉRTÉKKÖZÖSSÉG KIBONTAKOZÁSA

A demokratikus jogállamiság mint fogalom, bekerült az integráció bővítési (ún. koppenhágai) kritériumai közé is, az Amszterdami Szerződés pedig a Schengeni Megállapodást áthelyezte az első, a közösségi (gazdasági) pillérbe. 1998-ban a kelet- és közép-európai országok kezdődő csatlakozási tárgyalások első köréből néhány ország éppen az értékközösségi kritérium (demokratikus jogállamiság, korrupciós jelenségek) nem teljesítése miatt maradt ki.

1999-ben az Európai Unió állam- és kormányfői úgy döntöttek, hogy az európai polgárok alapvető jogait, a közös értékeket egyetlen

dokumentumba foglalják össze. E döntés egyik oka, hogy az EU csatlakozási tárgyalásokban résztvevő volt szocialista országokban még fiatal volt a demokrácia, hiszen egy évtizeddel korábban még antidemokratikus rendszerek voltak az országaikban, és az emberi jogi helyzet értékelése is aggályos volt. Az Európai Unió Alapjogi Chartáját a 2000-ben nizzai csúcson fogadták el. Néhány tagállam ellenezte, hogy a szöveg bekerüljön az alapító szerződésekbe, más országok az Európai Parlamenthez hasonlóan azt támogatták, hogy a charta teljes és kötelező jogerővel bírjon. Ekkor nem vált kötelezővé, de az Európai Unió intézményei magukra nézve kötelezőnek ismerték el, alkalmazták, és az alapvető jogokat tiszteletben tartó kormányzás szimbólumának tekintették.

Az ezredfordulót követően az EU Alkotmányos Szerződését előkészítő Konventben komoly viták alakultak ki, amelyek az értékközösség témáját érintették. Belekerüljön-e utalás az európai kultúra és értékek keresztyén gyökereire? Kell-e utalás a közös hagyományokra (a kereszténységen túl)? Egyáltalán az EU államközösség, avagy jogi közösség? Szükség van-e EU Alkotmányra, van-e ennek létjogosultság? A konvent által kidolgozott európai alkotmánytervezetbe 2004-ben a charta szövege is bekerült. A nagyon eltérő, kibékíthetetlen nemzeti álláspontok eredménye az lett, hogy ne legyen közös alkotmány: Franciaország és Hollandia népszavazáson utasította el az alkotmányos szerződést. A megkezdett munkát ellenben tovább folytatták, ennek lett eredménye a Lisszaboni EU Szerződés. 2009. decemberi hatálybalépése után vált jogilag kötelezővé. Az Egyesült Királyság (a későbbiekben kilépett az Unióból), Lengyelország és Csehország mentesült a nemzeti jogszabályaikban el nem ismert alapvető jogok alkalmazása alól, a charta innentől kezdve az Unió jogrendjének egyik központi eleme lett.

Nézzük át mik is az Európai Unió céljai és értékei!²⁶

---

26 A célok és értékek forrása: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/principles-and-values/aims-and-values_hu, letöltve 2023. 12. 06.

Az Európai Unió céljai

Saját határain belül az Európai Unió

- előmozdítja a békét, az általa vallott értékeket és polgárai jólétét;
- biztosítja a szabadságot, a biztonságot és a jog érvényesülését belső határok nélkül, ugyanakkor megfelelő intézkedéseket hoz a külső határokon a menekültügy kezelése és a bevándorlás szabályozása, valamint a bűnözés megelőzése és leküzdése érdekében;
- működteti és folyamatosan tökéletesíti a belső piacot;
- fenntartható fejlődésre törekszik, melynek alapja a kiegyensúlyozott gazdasági növekedés, az árstabilitás, valamint egy rendkívül versenyképes, teljes foglalkoztatottsággal és társadalmi haladással jellemezhető szociális piacgazdaság;
- védi és javítja a környezetet;
- előmozdítja a tudományos-technikai haladást;
- küzd a társadalmi kirekesztés és megkülönböztetés ellen;
- kiáll a társadalmi igazságosságért, a nők és férfiak közötti egyenlőségért, valamint a gyermekek jogainak védelméért;
- fokozza a gazdasági, társadalmi és területi kohéziót és szolidaritást az EU országai között;
- óvja a kulturális és nyelvi sokszínűséget;
- gazdasági és monetáris uniót működtet, amelynek pénzneme az euró.

A világ többi részén az EU

- védelmezi és érvényre juttatja értékeit és érdekeit;
- hozzájárul a békéhez és a biztonsághoz, valamint a Föld erőforrásait kímélő fenntartható fejlődéshez;
- elősegíti a népek közötti szolidaritást és kölcsönös tiszteletet, a szabad és tisztességes kereskedelmet, a szegénység felszámolását és az emberi jogok érvényre juttatását;
- ügyel a nemzetközi jog szigorú betartására.

Az EU céljait a Lisszaboni Szerződés 3. cikke határozza meg.

Értékek az EU-ban

Az Európai Unió a következő értékeken alapul:

Emberi méltóság. Az emberi méltóság sérthetetlen. Tisztelet és védelem illeti, ezen nyugszik ténylegesen az összes uniós alapjog.

Szabadság. Az Unión belüli szabad mozgás és tartózkodás joga az EU összes polgárát megilleti, csakúgy, mint az egyéni szabadságjogok, így a magánélet tiszteletben tartásához való jog, illetve a gondolat, a véleménynyilvánítás, a vallás, a gyülekezés és a tájékozódás szabadsága, amelyeket az Európai Unió Alapjogi Chartája rögzít.

Demokrácia. Az EU működése a képviseleti demokrácián alapul. Az európai polgárokat automatikusan megilletik bizonyos politikai jogok. Minden nagykorú uniós polgár választásra jogosult és választható az európai parlamenti választásokon. Az uniós polgárok a lakóhelyük szerinti országban vagy származási országukban szavazhatnak vagy indulhatnak jelöltként a szavazáson.

Egyenlőség. Az Unió összes polgára a törvény előtt egyenlőnek számít. A nők és a férfiak közötti egyenlőség elve az összes európai szakpolitika sarokköve és az európai integráció alapja. Egyetlen területen sem lehet megkerülni.

Jogállamiság. Az EU alapja a jogállamiság. Tevékenysége minden esetben a tagállamai által önkéntes alapon és demokratikusan elfogadott szerződéseken alapul. A jognak és az igazságnak független igazságszolgáltatás szerez érvényt. Az EU-országok az Európai Bíróságra bízták a végső döntés jogát. Az általa hozott ítéleteket mindenkinek tiszteletben kell tartania.

Emberi jogok. Az emberi jogok védelme felett az Európai Unió Alapjogi Chartája őrökdi. A nemen vagy nemi identitáson, faji vagy etnikai származáson, valláson vagy meggyőződésen, fogyatékkosságon, életkoron vagy szexuális irányultságon alapuló hátrányos megkülönböztetés tilalmát, valamint a személyes adatok védelméhez és az igazságszolgáltatáshoz való jogot rögzíti.

Az EU céljait és értékeit áttekintve megállapíthatjuk, hogy azok általános jóléti célok és alapvető emberi jogok, azonban ezek gyakran nehezen értelmezhetők, jogilag nem pontosan kodifikáltak (talán nem véletlen hogy Csehország és Lengyelország csak feltételesen és részben fogadta ezeket el).

ÉRDEKEK ÉS ÉRTÉKEK ÜTKÖZÉSE

Az Unió történetében kialakult viták szinte minden esetben az érdekek és az értékek ütközésére vezethetők vissza. Az ütközések több szintéren is kialakulhatnak:

- Az Európai Unió, mint intézmény és a tagállamok között
- Tagállamok közötti viták
- Nagy multinacionális vállalatok és az EU, ill. egyes tagállamai közötti viták
- Az uniós polgár is kerülhet ütközési helyzetbe az EU-val, akár saját tagállamával a közös értékek ügyében.

A következőkben néhány sajátos, gyakoribb érdek, ill. érték ütközést szeretnék bemutatni.

Érdekek ütközése a 27 tagállam között

Az ezredfordulót követő közép- és kelet-európai bővítés 13 új taggal gyarapította a Közösséget (2004, 2007 és 2013), azonban a bekerülő tagállamok gazdasági fejlettségi szintje elmaradt az integráció átlagától. A növekvő jövedelmi különbségek, a gazdasági fejlesztés eltérő modelljei, a szabadabbá váló munkaerőmozgások egyre komolyabban kiélezték az érdek- és értékkülönbözőségeket. A 2008/2009. évi monetáris, majd reálgazdasági válság, a 2015-től kezdődő migrációs problémák, a pandémia, majd az orosz-ukrán háború még inkább felszínre hozta az ellentmondásokat. A válságok eltérő válaszreakciókat eredményeznek, amely gyengíti a közös fellépés lehetőségét, és eredményességét. A tagállamok számának a növekedése magától értetődően az érdekütközések számát is növeli. A 27 tagállamnál egyre kevésbé tapasztalhatjuk a korábban inkább létező érdek- és értékazonosságot. A tagállamok eltérő érdekviszonyaik miatt eltérő gazdaságpolitikai megoldásokat preferálnak, különösen a kevésbé fejlett országok esetében látványos a különbség. A többfokozatúvá válás (Gazdasági és Monetáris Unió, illetve schengeni megállapodás) felerősíti az értékkülönbségekből fakadó ütközéseket, egyet nem értést.

A nagy integráción belül kisebb érdekcsoportok jöhetnek létre, akár egy kérdés ügyében, de tartósabb érdekcsoportok is képződhetnek. Ilyen érdekcsoport a V4 együttműködés, amelynek háttérében a közös történelmi múlt, a hasonló gazdaság fejlődési pálya, a hasonló gazdasági fejlettségi szint mellett az érdekviszonyok azonossága áll. Ezt az együttműködést is fenyegeti azonban a politikai és értékviszonyokban megmutatkozó egyet nem értés.

Az érdekeltérések kezelése, megoldása nehéz feladat, mert a gazdasági területeken a kormányközi döntéshozatal egyhangúságot igényel: 27 ország esetében nincs olyan megoldás, amely mindenkinek egyformán jó, megfelelő. A konszenzusra törekvés, a feltétlen megállapodási kényszer pedig olyan eredményeket hoz, ami igazán senkinek sem jó: nem az integráció egésze számára optimális megoldás valósul meg, hanem a legkevesebb problémát hordozó. Az lesz a megoldás, amelyet minden ország el tud fogadni, így néha kényszer szülte megállapodások születnek.

Az érdekkonfliktusok lehetővé teszik, hogy a világpolitika és világgazdaság nagyhatalmai megosszák a tagállamokat az eltérő érdekek mentén. Kína külpolitikai stratégiájában direkt módon is kiemeli ezt (pl. Kína+17 együttműködés az Egy övezet egy út stratégiában), de a közelmúlt eseményei (orosz–ukrán konfliktus) is jól mutatják az eltéréseket. Oroszország geopolitikai törekvéseiben kihasználja az érdek- és értékkülönbségeket. (Ha mélyebben nézzük a folyamatokat, jól láthatóak az USA ilyen típusú törekvései is.)

Érdek- és értékütközések

A gazdasági érdekek és az értékek ütközése gyakori esemény, lévén minden eseménynek vannak gazdasági vetületei is. Felvillantok néhányat érzékeltetni ezek sokszínűségét, összetettségét.

Érdek és érték konfliktust fedezhetünk fel az energiapolitika és a környezetpolitika ütközési pontjában. Ez a széndioxid kibocsájtás problémája. A gazdaság szereplői olcsó, könnyen hozzáférhető energiát igényelnek, ez azonban növeli a széndioxid kibocsájtást, amely lényeges, tartós környezetszennyezést okoz, hosszabb távon kör-

nyezeti katasztrófával fenyeget. A gazdasági érdekek és a környezeti (klíma) értékek ütközésében az EU az élhető környezet megőrzése mellett szavazott.

Sérül a szolidaritási elv: a gazdagabb, fejlettebb országok nem szánnak több támogatási összeget az alacsonyabb fejlettségi szinten levő tagországoknak; a jelenlegi, és az előző hétéves költségvetési ciklusban is kevesebb volt a GNI arányos költségvetési hozzájárulás, mint a 2007-2013 periódusban (Az Egyesült Királyság kilépését figyelembe véve is). Jelenlegi probléma (2023. november) Ukrajna támogatása az orosz-ukrán háborúban, és több ehhez kapcsolódó érdek- és érték ütközés is megfigyelhető (lásd pl. a magyar kormány nemzeti konzultációs kérdőívében a szuverenitás védelemről).

Gondot jelent a fiatalok munkanélküliségének magas szintje, a fiatal diplomások elhelyezkedési nehézségei; az új tagállamokból érkező munkaerő befogadása a gazdagabb, fejlettebb tagállamokban. Ez értékviszály: a közös értékek háttérbe szorulnak

Értékek ütközése

A jog által nem pontosan, szabatosan meghatározott célok és értékek tagállami értelmezésben eltérhetnek. A jogállamiság, demokrácia fogalmak más értelmezést kapnak egy olyan tagállamban, ahol akár több száz éve ilyen környezetben élnek, működnek, mint egy olyan országban, amely bő 30 éve vált demokratikussá, és gyakorolja a jogállamot. Ilyen környezetben bizony könnyebben megjelennek a kapitalizmus vadhajtásai, beleértve a korrupciót is. Bizony a jogállamiságot is tanulni, gyakorolni kell. Ilyen jellegű problémákat figyelhetünk meg manapság az EU és Lengyelország, ill. Magyarország viszonylatában.

Az Európai Unió Szerződés 7. cikke szerint eljárás indítható azon tagállammal szemben, ahol fennáll az uniós elvek és értékek súlyos megsértésének a veszélye, aminek következménye szélsőséges esetben, az érintett tagállam egyes tagsági jogainak felfüggesztése lehet. Ilyen eljárást eddig csupán a lengyel és a magyar kormány ellen indítottak. A jogállamiság érvényesítését és a korrupció visszaszorítá-

sát célozza a Parlament és a Tanács rendelettervezete), amelynek jogi alapját az EUMSZ közös költségvetéssel foglalkozó 322. cikke képezi. Eszerint a 2021 és 2027 közötti programozási időszakban a közös költségvetésből történő mindennemű kifizetés feltétele a jogállamiság megléte. Amellett, hogy ez az EU legfontosabb értéke, a jogállamiság megfelelő érvényesülése, különös tekintettel a jogbiztonságra, az igazságszolgáltatás kormánytól való függetlenségére, pártatlan és hatékony működésére, az Európai Unió Bírósága ítéleteinek végrehajtására, a közbeszerzési eljárások átláthatóságára és feddhetetlenségére, illetve a korrupció szankcionálása és megelőzése mérsékli a közös költségvetés pénzügyi kockázatait. Tágabb értelemben a jogállamiság eróziója és a korrupció, ami más EU-tagállamokban is különböző mértékben jelen van, az integráció egységes piacát is aláássa. (Losoncz, 2019)

Az Európai Unió „a világ többi részén védelmezi és érvényre juttatja értékeit és érdekeit”. Ez szép és nemes célkitűzés, azonban értékeink nemzetközi érvényre juttatása ütközhet más civilizációs értékrendekkel (pl. az iszlám, vagy a kínai értékek nem esnek egybe az európaival). Spaemann (2002) tanulmányában foglalkozik ezen kérdéskörrel. Nem minden állításával értek egyet, de felhívja a figyelmet arra, hogy „az értékközösség fogalma értékrelativisztikus fogalom, ezért annyira veszélyes” Az érték, a jó relatív: „az értékközösség önmaga számára a legfőbb mérték. Értékrendje minden érték alapjaként értelmezi magát.” Saját értékrendünk abszolutizálása, az értékközösség nevében való cselekvés a jog fölött állást jelentheti.

Ilyen szövegkörnyezetben vizsgálva kifejezetten érdekes kérdés Törökország csatlakozása az Unióhoz: szakértők rámutattak gazdasági és politikai előnye mellett a hátrányokra is. A legnagyobb probléma, hogy felvételével egy iszlám ország csatlakozna a Közösséghez (az esetleges nyugat-balkáni bővítés következtében három kisebb iszlám ország is). Ez még inkább eltérő gondolkodásmódot, problémakezelést igényelne, növekednének az értékkülönbségek és az érdekkonfliktusok is (pl. a szűkösen rendelkezésre álló fejlesztési források szétosztása kapcsán). Ugyanakkor nem mehetünk el amellett sem, hogy egy iszlám ország esetleges sikeres beépítése a Közösségbe nagyon fontos lépés lehetne a teljes iszlám világ felé.

HOL TART MOST ÉS MERRE TOVÁBB EURÓPAI UNIÓ?

A fejlődéstörténet elemzése azt mutatja, hogy az érdekközösségből való indulást követően az Unió értékközösséggé is vált. Nem szabad azonban szembe állítani, hogy érdekközösség vagy értékközösség! Nem mondhatjuk azt, hogy érdekközösségből lett értékközösséggé. Nem lehet lineáris vonalon ábrázolni, hogy a kiinduló, kezdőponti érdekközösségből fejlődik a végpont, az értékközösség felé. Két eltérő fejlődési pályáról van szó: az egyik pálya a gazdasági érdekközösség, amely kisebb kitérők mellett, de folyamatosan bővül, fejlődik, erősödik. Természetesen ezen a pályaíven is vannak feszültségek, de a kialakult jogközösség megfelelő keretet és feltételeket biztosít a fejlődéshez. Ebben az összefüggésben a jogi közösség biztosítja a formális feltételeket az érdekközösség fejlődéséhez. (Leegyszerűsítő, hogy az érdekközösség a tartalom, és ennek megjelenési formája a jogközösség, de érdemes elgondolkodni rajta.) Közgazdasági, szakmai terminológiai kérdésként vetődik fel, hogy az eddig használt integrációelméleti kategóriák nehezen alkalmazhatók a 21. században, a változások következtében. Különösen igaz ez a Balassa Béla (1990) által a hatvanas években megfogalmazott integrációs tipológiára nézve. Korábbi tanulmányaimban (Majoros P. 2019 és 2022) a szabadkereskedelmi övezet fogalma kapcsán felvettem, hogy lényeges terminológiai változásokra lenne szükség a Balassa „integrációs univerzum”-ban.

Sokkal bonyolultabb, összetettebb az értékközösség pálya: az integráció fejlődésének természetes útja az értékközösséggé (is) válás. Azonban az előző oldalakon már kifejtettem, hogy a közös értékek nehéz jogi kodifikálása, azok egységes, megfogalmazása problémák forrása. Komoly alkotmányjogi kérdéstről van szó: a tagállamok érdekközösségi céllal létrehozták az integrációt (Uniót, amelyet gyakran leegyszerűsítve Brüsszelnek nevezünk), hogy képviselje megjelenítse a tagállamok érdekeit, több területen közös kormányzást valósítson meg. A létrehozott közös intézmény, az integráció irányító, ellenőrző szervei azonban önálló életre keltek, az Európai Bizottság kezdeményezheti új jogszabályok ki- és átalakítását, a költségvetés formálását, stb.. „Az Európai Unió olyan jogi személy, amely nemzetközi

szereződéskötési képességgel bír, de nem veszi át a nemzetállamok feletti hatalmat. még akkor sem, ha azok önkorlátozása révén jött létre.” „Funkcionális szempontból az EU olyan lényeges, jogilag szabályozott közhatalommal rendelkezik, amely független az azt alkotó tagállamoktól, és ilyen mértékig saját alkotmányjoga van, miközben ennek a jognak a jelentős része az alapszerződésekben található” (Fejes) Az Európai Unió tehát nemzetek feletti szupranacionális integráció, azonban önálló alkotmánya nincs, de sajátos államok feletti jog- és intézményrendszerrel, jogi személyiséggel bír, és az uniós intézmények olyan európai normákat alkothatnak, amelyek kötelezőek a tagállamok számára (Fejes). Vagyis az alapító tagállamok és a közös intézmény között átalakult a kapcsolatrendszer, ezért feszültség alakulhat ki. A közösségi, uniós értékek válnak meghatározóvá, (akár az alapító tagállamok érdekeitől és értékeitől függetlenül), a közös értékközösség referenciaponttá, vagyis érték abszolutizmus jelenhet meg.

Próbáljuk meg az Európai Unió, mint integráció és a tagállamai viszonyát az egész és a részek dialektikájaként felfogni. Jelenleg azt tapasztaljuk, hogy az integráció egésze próbálja a részek (tagállamok) érdekeit szolgálni, viszonylagos önállósága miatt, azonban sérülhet az összhang. A probléma gyökere a régi vita: nemzetállamok Európájára, avagy egy mély nemzetek feletti integrációra van szükség. Az 1940-es évek végén Jean Monnet és Robert Schuman írtak az „Európai Egyesült Államok”-ról. Ez tulajdonképpen a föderalizmus, amelyben a még egységesebb EU megteremtése a cél. „A föderalizmus – még ha nem is teljes – azt eredményezné, hogy az egyes tagállamok nemcsak szuverenitásuk egyes részeiről mondanának le, hanem magáról az önállóságukról is: egy föderális állam tagállamai a nemzetközi jog szerint nem számítanak önálló országnak. A globalizáció korában azonban a nemzeti szuverenitás sok tekintetben egyébként is meggyengült.

Az EU-tagországok pedig számos területen már lemondtak a szuverenitásukról, vagy korlátozták az önállóságukat az Európai Unió közös politikai és döntéshozatali rendszerében” (Marján 2015). Az Európai Unió eddigi fejlődéstörténete részben a föderalizmusról folyó vita története: a nemzeti döntés- és hatáskörök nemzetek feletti

szintre való helyezése, hogy a döntéshozatalban a nemzeti érdekek és értékek mindig megjelenjenek, valamint a döntéshozatal mindezek mellett demokratikus legyen. Szinte lehetetlen e feladat megoldása, különösen akkor, ha a tagállamok (a részek) ennyire eltérő érdek- és értékviszonyokkal rendelkeznek. (Orbán Endre hivatkozott munkájában az ún. ügynökprobléma modelljével vizsgálja a tagállamok és az Unió ellentmondásos viszonyát.)

Az értékközösség fejlődésének végpontja a politikai unió lehet. Ezért a föderalizmus kontra nemzeti szuverenitás vita meghatározó lesz a Közösség fejlődésében. Hajlandóak-e a nemzetállamok politikusai lemondani jogositványaikról? Kételyeim vannak: nyelvek, kultúrák, nemzetek tűnhetnek el a történelem süllyesztőjében, vagy rezervátumok alakulnak ki, mint Amerikában az indiánoknak? Nem váltja-e ki ez a nemzetállamok restaurálásának tovább erősödő nacionalista törekvéseit? A dilemma alapvetően a nemzetállamok szuverenitása és az európai kormányzás között feszül.

A gazdasági érdekközösség fejlődési ívén is jól érzékelhető ez a feszültség: a többfokozatúvá vált integrációban a Gazdasági és Monetáris Unióhoz való csatlakozás, ill. nem csatlakozás háttérben a nemzeti szuverenitás kérdése rejtőzik. Aki GMU-tag lesz, lemond az önálló monetáris politikáról, vagyis egy újabb fontos politika válik közösségivé a GMU révén, így a nemzeti gazdaságpolitika egy fontos lábát veszíti el. A szorosan együttműködő monetáris uniós tagok ugyanakkor a közös védernyő miatt kevésbé sérülékenyek, a közösség védi őket – ezek az ún. magállamok szorosabb együttműködést valósítanak meg. A szuverenitás ára a függőség és kiszolgáltatottság növekedése, a külső sokkok kialakulása esélyének az erősödése.

Az átalakuló, globalizálódó világgazdaságban az egységként fellépő Európai Unió lehetne a versenytársa az USA-nak és Kínának. Ha nem tud lépni a Közösség, India is előzni fog. Lehet-e olyan megoldás, amelyben a részek az egész fejlődését, boldogulását segítik? Elvileg igen: ehhez lényegesen át kellene alakítani a Közösség döntéshozatali mechanizmusát és felépítményét, erősíteni az integrációs folyamatot. A jövő modernizációs kihívásai és adaptációs kényszere szükségszerűvé teszi a politikai unió kialakítását, Európa versenyképessé tételét. Az átalakuló világban a kis nemzetállamok lemaradnak: a világban

mindenütt erősödnek a regionalizálódási, integrálódási tendenciák. Európa ma még jó helyzetben van – a folyamatok élére állva megőrizheti helyét a világ vezető gazdaságai között.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ÁGH ATTILA (2003): A vadkapitalizmus alkonya, „Ez Magyarország – Európa kapujában” A 130 éves Népszava Szép Szó melléklete (2003. február 8.) <http://vmek.niif.hu/04000/04020/04020.pdf>
- BALASSA B. (1990): Nemzetközi kereskedelem és gazdasági növekedés. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- EU célok és értékek. https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/principles-and-values/aims-and-values_hu,
- FEJES ZSUZSANNA (2014). Az Európai Unió államtani jellege; FORUM: ACTA JURIDICA ET POLITICA 4: (1) pp. 55-67. https://acta.bibl.u-szeged.hu/36318/1/juridpol_forum_004_001_055-067.pdf
- INOTAI ANDRÁS (1994). Az új regionalizmus. Külgazdaság, 1994. január. pp. 28-44.
- LOSONCZ MIKLÓS (2019). Magyarország 15 éve az Unióban. Múlt, jelen, jövő, kényszerek és realitások, *Educatio*, 28. évf. 1. sz. <https://akjournals.com/view/journals/2063/28/1/article-p21.xml>
- MARJÁN ATTILA (2015). A föderalizmus fogalmának európai kontextusban való értelmezhetőségéről és néhány ezzel kapcsolatos intézményi kérdésről http://uni-nke.hu/uploads/media_items/marjan-attila-a-foderelizmus-fogalmanakeuropai-kontextusban-valo-ertelmezhetosegerol.original.pdf
- MAJOROS PÁL (2015). Merre tovább, Európai Unió? *Prosperitas* Vol. II. 2015/1. (37–42.) <https://publikaciotar.uni-bge.hu/1052/1/Majoros-P..pdf>
- MAJOROS PÁL (2019): Az Európai Unió kereskedelempolitikai törekvései az elmúlt évtizedben, *Prosperitas*, 2019/2 (1-26)
- MAJOROS PÁL (2022). India integrációs törekvései, *Eurázsia Szemle*, 2023/3 (148-177)

-
- ORBÁN ENDRE: Ügynökprobléma – az Európai Unió állapotának egy lehetséges diagnosztikája, <https://hpops.tk.hu/blog/2015/10/ugynokproblema>
- ORBÁN ENDRE: Quo vadis, alkotmányos identitás? *Közjogi Szemle*, 2018/3., 1-13, https://orac.hu/Orban_Endre_Quo_vadis_alkotmanyos_identitas
- SPAEMANN, ROBERT (2000). Európa-értékközösség vagy jogrend? 2000, *Irodalmi és Társadalmi havi lap*, 2002/ 4. lapszám. <https://ketezer.hu/2002/04/europa-ertekkozosseg-vagy-jogrend/>

AZ EURÓPAI UNIÓ KÖZÖS KÜL- ÉS BIZTONSÁGPOLITIKÁJA: EREDMÉNYEK ÉS VITÁK, A FORMÁLÓDÓ ÚJ VILÁGREND KIHÍVÁSAI

Nyusztay László

Budapesti Gazdasági Egyetem, nyusztay.laszlo@uni-bge.hu

E – kötött terjedelmű – bevezető jellegű tanulmány célja az Európai Unió (EU), illetve elődintézményei közel hét évtizedes története során elért eredményeinek, illetve a vele szemben érzékelhető, ismert kihívásoknak vázlatos összefoglalása, különös tekintettel a közös kül- és biztonságpolitika (KKBP) kérdéskörére.

Amint azt olvassuk, kutatjuk és oktatjuk, az európai integráció fennállása óta jelentős számú és súlyú eredményeket ért el. Ezek között a legfontosabbak: a tagállamok közötti béke és biztonság, a kölcsönösen előnyös és felemelkedést biztosító gazdasági integráció elért, illetve megvalósulóban lévő fokozatai, a 450-500 milliós egységes piac, beleértve a termékek, szolgáltatások, tőke és személyek szabad áramlását, a letelepedés és munkavállalás lehetőségét. Ide sorolható a tagállamok többségét már átfogó valutaunió, az uniós tagság több szakaszban megvalósult bővítése, a szerényebb teljesítményű tagállamok felzárkóztatásának jelentős kohéziós támogatása, az uniós intézményrendszer kiépülése és egy sor más vívmány, amelyeknek szerepe volt a Nobel-békedíj 2012. évi odaítélésében, az Unió számára. Ugyanakkor ismertek azok a jelenségek is, amelyeket az Unióról készült SWOT-elemzések a „weaknesses” (gyengeségek) között sorolnak fel. Ezek példái közül kiemelhető a bővítési folyamat megtorpanása, a bővítés és/vagy mélyülés dilemmái, az euróövezet részleges kiterjedtsége vagy éppen a gyakran nehézkes, bürokratikus döntéshozatal és végrehajtás.

Az elemzők között általános az egyetértés abban, hogy a tapasztalható hiányosságok részben a nemzetközi környezet, a világrend mindenkori változásainak következményeként írhatók le, más részük pedig az Unió fejlesztési koncepcióinak hiányával, illetve ellentmondásos jellegével, a belső szerkezet problémáival, az intézményrend-

szer relatív korszerűtlenségeivel hozhatók összefüggésbe. Pozitív és negatív vonások egyaránt kimutathatók az európai integráció – uniós megfogalmazással – „nem közvetlenül gazdasági” dimenzióiban, például a közös kül- és biztonságpolitikában is. A terület első jelentős eredménye magának a KKBP-nak a létrejötte, amely az 1992-1993-as maastrichti folyamathoz köthető. Az akkor az Unió „második pillérének” elnevezett politikai ág célját abban jelölték meg, hogy a posztbipoláris korszak kihívásaira (hatalmi rend felbomlása, világrend katonai unipolarizálódása, Európa relatív tévesztése, feléledő nacionalizmusok, politikai szélsőségek, orosz transzformációs válság, nukleáris proliferáció, Észak-Dél konfliktus kiéleződése stb.) az Unió találjon adekvát válaszokat egy hatékony és kibővített európai biztonsági architektúra létrehozásával, együttműködve az e célokban érintett egyéb nemzetközi és regionális intézményekkel (ENSZ, NATO, EBESZ, szubregionális formációk stb.)

A közös külpolitika terén a KKBP alapítását követő évtizedekben több jelentős uniós tanácskozásra került sor (Amszterdamban, Helsinkiben, Kölnben és másutt), amelyeken irányadó dokumentumok születtek. E folyamat legfontosabb eseménye a 2009. évi lisszaboni értekezlet, amely a KKBP-n belül létrehozta az közös biztonsági és védelempolitikát (KBVP). E politika céljai között olyan fontos irányok szerepelnek, mint például az európai biztonság stratégiai kereteinek kialakítása, a közös konfliktuskezelés, az Unió polgárainak védelme, hozzájárulás a nemzetközi béke és biztonság garantálásához. Az ekkor elhatározott aktív cselekvések közé tartozik a kölcsönös segítségnyújtás és szolidaritás, az Unión kívüli konfliktusmegelőző, békefenntartó és a nemzetközi biztonságot erősítő műveletek.

A lisszaboni szerződés – a külügyekben történő együttműködés kormányközi jellegének fenntartása mellett – létrehozta az Egységes Külügyi Szolgálatot, s annak vezetői posztját, a közös külügyi és biztonságpolitikai főképviselő (a köznapi szóhasználatban „uniós külügyminiszter”) státuszát. (Vándor, 2014) Az EU 2016-ban elfogadott új biztonsági stratégiája fontos dokumentuma a nemzetközi kihívásokra (Oroszország krími annexiója) történő uniós válaszoknak, amelyek friss példáit jelentik a jelenleg folyó ukrajnai agresszióra reagáló közös intézkedéseknek.

A KKBP és aláágazata a KBVP terén az alapítás óta eltelt évtizedekben fontos eredmények láthatók. Ezek közé sorolandó például az Európai Védelmi Ügynökség és Védelmi Alap, valamint állandó parancsnoki és irányítási struktúra létrehozása. Az Európai Bizottság értékelése szerint további eredmények születtek egyes együttműködési szférákban, például a védelmi képességek, a katonai mobilitás, a védelmi ipar és kutatás terén, különösen olyan ágazatokban, mint a kiber és hibrid fenyegetések, a tengerpolitikai kérdések, a terrorizmus elleni küzdelem. Számottevő eredmények láthatók az EU területén kívüli, 2003 óta folyó válságkezelő, preventív diplomáciai, rendőri, igazságügyi akcióiban, béketámogató, konfliktuskezelő és ellenőrző műveleteiben. (Csejtei, 2014) A Balkántól Indonéziáig, Moldovától Georgiáig, Afrika Szarvától Líbiáig az Unió már 37 missziót hajtott végre, jelenleg 21 van folyamatban, különböző helyszíneken, széles geopolitikai méretekben. A mai EU-ra tehát már nem tűnik érvényesnek az a korábbi, kissé túlzó minősítés, hogy „gazdasági óriás, politikai törpe” lenne.

Ugyanakkor, ahogy az Unió egésze, úgy a vizsgált szakpolitikák sem mentesek bizonyos fogyatékoktól. Bár nehéz teljesen egyetérteni azokkal a véleményekkel, amelyek szerint az Uniónak máig nincsen a többi szakpolitikákkal egybevethető közös kül- és biztonságpolitikája, saját geopolitikai identitása (Molnár, 2018, Stier, 2023, Varoufakis, 2023), nem állíthatjuk azt sem, hogy a KKBP/KBVP elvei, stratégiai célkitűzései, szervezeti keretei és eszköztára tökéletesen sikeresnek és befejezettnek bizonyultak, megoldva a közösségi célok, érdekek és a tagállami szuverenitások ellentmondásait. Amint az EU testületi dokumentumai, valamint szakértői elemzések is rámutatnak, e politikák történetében nem nehéz találni kevésbé eredményes, nem vagy csak részben teljesülő, széles körűen vitatott elemeket. Ilyennek tekinthető például a tagállami érdekellentétek, a katonai kapacitásoknak és képességeknek a Brexit által kiváltott csökkenése, a schengeni övezetnek a migrációs hullámok által okozott gyengülése, a közös külpolitikai képviselőlet fogyatékokai, a lassú, körülményes döntéshozatal. (Losoncz, 2021). Számos forrás a gyengeségek közé sorolja egyes unión kívüli béketámogató műveletek sikertelenségét, helyi erők alacsony részvételét ezekben.

Az EU egészét, illetve az itt vizsgált közös kül-, biztonság- és védelempolitikákat jellemző ellentmondásokról és problémákról, azok csökkentésének és kijavításának módjairól, valamint a szükségesnek ítélt újszerű megközelítésekről folyó viták évek óta követhetők, a szakirodalomban és a médiában. A posztbipoláris nemzetközi rendszer idején, tehát az 1991 utáni első évtizedekben a fő figyelem azokra – a ma már „klasszikusnak” számító kihívásokra irányult, amelyek kezelése – a mainstream gondolkodás szerint – leginkább szükségesnek tűnt az Unió részéről. Ilyenek voltak például az energiaproblematika, a globális gazdasági és pénzügyi válság, a területen kívüli válságkezelés, a bővítés lehetőségei és fordulói, a kelet- közép-európai tagjelöltek helyzete és távlatai és egyéb időszerű feladatok (a kialakulóban lévő forradalmi technológiák, az úrpolitikai innovációk vagy éppen a kívülről irányított információ- manipuláció és beavatkozások kezelése).

A közelmúlt uniós dokumentumaiban és egyéb publikációkban a korábbi témák mellett komoly figyelem irányul a jelenleg átalakuló és gyakran új világrendnek nevezett globális gazdasági-politikai formáció már érzékelhető sajátosságaira, amelyek új kihívásokat jelentenek és új válaszokat igényelnek az Unió általános stratégiái, illetve egyes szakpolitikái részéről, beleértve a KKBP-t. A napjainkban formálódó új világrend vonásai közül közismertek a következők: a globalizáció új szakasza, geostratégiai versengés és bizonyos hatalmi átrendezés, az unipoláris hatalmi rend főszereplőjének, az USA-nak relatív térvesztése, az Észak-Dél probléma, Kína, India és egyes regionális hatalmak felívelő pályája, a nukleáris proliferáció, Oroszország restauráló törekvései. Ide sorolhatók továbbá a gazdasági válságok, a teljesen kibontakozó energiaproblematika, az új szintet elérő éghajlati változások és a hasonlóan szintet lépő terrorizmus, szervezett bűnözés és egy sor egyéb jelenség, egészen a mesterséges intelligenciában rejlő lehetőségek és kockázatok ellentmondásáig. A gyorsan változó világrendben a hagyományos állapotú szövetségi rendszerek változásokat igényelnek, hogy folyamatosan biztosítani tudják alapcélkitűzéseik teljesülését (Európai Tanács, 2023).

Mindezek részben új megvilágításban helyezik az EU előtt álló hagyományos és újabb dilemmákat. Olyan válaszutakat igényelnek új

megközelítést, mint például a gazdasági növekedés primátusa a társadalmi kohézióval szemben, a globális szerep vagy csupán európai befolyás, föderalizmus vs. nemzetállami szuverenitások, háborúk, konfliktusok az európai régióban (például orosz–ukrán háború) és ezenkívül békeépítő és közvetítő funkciók, szubregionális hálózatok szerepe a földrész biztonsági architektúrájában. Itt említhetők a válságok, például a koronavírus-járvány tanulságai és a korszerű válságkezelés stratégiái, bővülés és/vagy mélyülés, a demográfiai folyamatok és migráció európai hatásai és azok kezelése, egységes vagy többsebességű Európa, a BREXIT következményei, bürokrácia vagy intézményi hatékonyság és még jó néhány alapvető, döntésre és cselekvésre váró kérdés.

A választak közül elsőként kiemelhető a bővülés–mélyülés dilemmája. Ami az integráció további mélyülését, magasabb integrációs fokozat elérését illeti, arról az Unióban és tagállamaiban több évtizedes viták folynak. A két fő irányzat egyike a föderalista álláspont, amely szerint az Unió fejlődése során a nemzetállam jelentősége csökken és az integrációnak az egységes államszerű entitás, a politikai unió valamely formája felé kell haladnia. A kormányközi, más szóval szuverenista megközelítés a tagállamok nemzeti önállóságán alapuló racionális és autonóm cselekvéseire helyezi a hangsúlyt. Az új kihívások feltételei között a föderáció felé történő gyors előrehaladás jelenleg nem élvez konszenzust, helyette az Unió globális érdekeinek képviselete, a politikai együttműködés kiemelten a KKBP korszerűsítése, hatékonyságának növelése, élvez prioritást, beleértve a közös katonai kapacitások fejlesztését. (Európai Tanács, 2020)

A bővítésről. Az 1990-es évtizedtől az EU tagsága több menetben bővült. 1995-ben közép- és észak-európai államok, 2004-ben és 2007-ben Kelet-Közép-Európa és Dél-Európa országai részesültek uniós tagságban. Annak ellenére azonban, hogy az Unió kapujában számos társult/tagjelölt ország (Nyugat-Balkán, Kaukázus) vár bebozsátásra, Horvátország 2013-as felvétele óta újabb tagfelvételre nem került sor. Így jelenleg a folyamat lefékeződéséről beszélhetünk. Uniós források és egyéb elemzések a további bővítés gátjai között említik a korábbi fordulók vegyes tapasztalatait, a kelet-közép-európai országok felzárkózási problémáit, az új jelöltek felkészültségének elégte-

len voltát, további politikai és gazdasági reformjaik szükségességét (Balázs, 2017). De említhetők az országnév- és határviták, továbbá nagyhatalmi érdekek negatív hatásai is. Ezek vezettek oda, hogy az EU vezetése – egyes tagjelölteknek küldött bátorító üzeneteken felül – mindmáig nem jelölte meg a következő bővítési forduló lehetséges időkeretét, céldátumát. Mindez, egyéb hatások mellett, csökkenti a közös biztonság- és védelempolitika kereteinek és kapacitásainak bővítési lehetőségeit is, másrészt teret engedhet a tagjelöltek térségeiben a külső nagyhatalmi befolyásoknak

És itt lép be a következő dilemma: az EU önálló haderejének kérdése. A regionális szervezetek céljai között gyakran szerepel a nagyhatalmi/szuperhatalmi befolyások visszaszorításának igénye, s ennek eszközeként önálló katonai erő létrehozásának terve. Ez a helyzet az EU-ban is, ahol ilyen elképzelések, javaslatok régóta felmerültek és az orosz–ukrán háború kapcsán új aktualitást kaptak. A folyamat indító lépéseként jelentős kezdeményezésnek tekinthető a 2023 márciusában, a Külügyek Tanácsa által elfogadott gyorstelepítésű képességek (Rapid Deployment Capacity, RDC). A legalább 5000 katonából álló, 2025-ig, uniós költségvetésből létesítendő egység az EU időbeni és határozott reagálását szolgálja majd a válságok megelőzése és kezelése érdekében, beleértve az uniós polgárok érdekeinek, elveinek és értékeinek védelmét, szerte a világon. E célokat szolgálja többek között a szükséges mentési és evakuálási missziók megerősítése, jelentős tartalékerő rendszerbe állítása (EU, 2023).

A saját katonai képességek létrehozása és fejlesztése természetesen nem jelentheti a NATO- tól való elkülönülést egy olyan EU esetében, ahol a 27 tagállamból 22 tagja a NATO-nak is. A szervezeti kötelék, a közösen vallott értékek és stratégiai partnerség mellett azonban továbbra is számolni kell a transzatlanti viták kiújulásával, olyan kérdésekben, mint például az USA meghatározó befolyása vagy a NATO költségvetéséhez való tagállami hozzájárulások növelése. A következő időszakokban sokan jósolják az USA Európára irányuló figyelmének csökkenését, ez azonban várhatóan nem vezethet a NATO és a vele való együttműködés leépüléséhez. Az esetleges duplikációk, átfedések miatt létező aggodalmak csökkenthetők például oly módon, ha az EU biztonságpolitikája olyan, jelenleg is

megvalósuló, kiegészítő tevékenységekre összpontosít, mint a béke-támogatás, civil, humanitárius területek, kiképzés, ellenőrzés stb. Emellett szükség van más nemzetközi szervezetekkel (ENSZ, Európa Tanács, EBESZ) meglévő együttműködés folytatására is (Európai Tanács, 2023).

Harmadszor: egységes vagy többsebességes Európa? Szakértők szerint a jelenlegi tagállamok eltérő integrációmélyítési készsége és felkészültsége, valamint az Unió további bővítésének lehetséges útjai napirenden tartják az egységes, illetve többsebességes Unió dilemmáját. Több fokozatú struktúrában sokan, például a 2023 szeptemberében a német– francia szakértői csoport által beterjesztett javaslat készítői elképzelhetőnek tartják a legszorosabban kooperáló államok „megerősített együttműködését”, illetve az eurózóna és a schengeni övezet tagjai gyorsabb ütemű haladását más fokozati szinteken haladókhoz képest (egyéb tagállamok, társultak, kívülálló szerződéses partnerek). (Szűcs, 2023)

Az Unió előtt tehát két út áll, Simai Mihály szemléletes megfogalmazásában két jövőkép: a „konstruktörök diadala”, azaz megtalálni az integrációs folyamatnak mindenki számára elfogadható sebességét és tartalmi konstrukcióját, vagy „à la carte Európa”, ahol minden résztvevő állam érdekei és ízlése szerint választhatja ki az integrációs folyamat számára kedvezőnek tekintett fokozataiban és területein való részvételét, ami természetesen meghatározná a döntéshozatalban való részvételének szintjét, uniós státuszát is (Simai, 2006).

Negyedszer: migráció és hatásai. A nemzetközi migráció, mint a globális tényezők egyike, jelentős szerepet kap az Unión belüli diskurzusban. Időszerűségéről, jelentőségéről és a KKBP- hoz való kapcsolódásairól általában egyetértés mutatkozik. A vitákban két álláspont különíthető el. Az egyik, amely alapján liberálisnak tekinthető, a problematikának egy elemét, a lakhely szabad megválasztásának emberi jogát tekinti irányadónak. A másik nézet képviselői – szélesebb megközelítésben – az emberjogi szemponton kívül a jelenség egyéb, nemzet- és közbiztonsági, gazdasági, kulturális, beilleszkedési és egyéb aspektusait hangsúlyozzák. A javasolt kiutak között általában összhangot élvez a befogadási eljárások egységesítése, az Unió külső határvédelmének a KKBP előírásainak megfelelő korszerűsítése,

ugyanakkor nem mutatkozik egyetértés a kötelezőnek tekinthető tagállami befogadási kvóták kérdéséről.

Ötödször: bürokrácia vs. intézményi hatékonyság. Az Unió különböző fórumain az integráció jövőjéről jelenleg folyó vitákban hangsúlyt kapnak az intézményrendszer és döntéshozatal korszerűsítéséről szóló javaslatok. Abban általános egyetértés mutatkozik, hogy az integráció jövőjére vonatkozó célok eléréséhez szükség van a bürokrácia csökkentésére, egy kiigazított, gyorsabb és hatékonyabb intézményi működésre általában – és különösen a KKBP területén – ahhoz, hogy az EU mint külpolitikai szereplő megerősödjön.

Ugyancsak széles, ha nem is teljeskörű támogatásra találnak azok a kezdeményezések, amelyek az Európai Parlament (EP) döntéshozatali szerepének növelésére irányulnak. Az EP felszólít a Parlament KBVP-t ellenőrző szerepének növelésére például a védelmi iparral kapcsolatos döntéshozatalban, beleértve egy teljes jogú Védelmi Tanács felállítását. Egyetértés helyett inkább a mély megosztottság jellemző a döntéshozatal reformját, mindenekelőtt a teljes konszenzust igénylő döntések témaköreinek szűkítését illetően. A befolyásosabb tagállamok álláspontját követve a Bizottság az egyhangú döntéshozatal, más néven vétőjog eltörlése mellett áll, elsősorban a kulcsfontosságú külpolitikai és védelmi kérdésekben. A Bizottság elnöke és más személyiségek is hangsúlyozták meggyőződésüket, amely szerint az egyhangú döntéshozatal már nem működik a kulcsfontosságú területeken, ezért az elvárásoknak való megfelelés érdekében, ha szükséges, meg kell változtatni egyes uniós szerződéseket (Oblat, 2023.) A másik oldal, elsősorban a kisebb tagállamok részéről a vétőjog szűkítése kevéssé elfogadható, hiszen uniós érdekképviseljük gyengüléséhez vezetne.

Amint az előzőekből is látható, a KKBP/KBVP az Európai integráció jövőképében és az arról szóló nemzetközi diskurzusban fontos szerepet játszik. A jelentős számú tervezetből, javaslatból kiemelésre érdemes néhány konszenzust élvező, jövőbeni cselekvési irányokra koncentráló dokumentum, illetve eszköz, amelyek a 2022–2023 időszakban nyertek elfogadást és láthatóan már figyelembe veszik a legújabb változásokat, fenyegetéseket is. A már említett gyorslepipítesű képességek mellett ilyen az Európai Tanács által 2022 márciusá-

ban elfogadott, az ukrajnai háború által is ösztönzött ún. Stratégiai Iránytű elnevezésű cselekvési program. Ennek fókuszai: gyorsabb és határozottabb fellépés válság esetén, a polgárok védelme a változó fenyegetésekkel szemben, fokozottabb beruházások a védelmi képességekbe és technológiákba, a nemzetközi partnerségek kiterjesztése. A dokumentum kiemelt figyelt fordít az olyan az új vagy új dimenziójú fenyegetések elleni hatékonyabb közös fellépésre, mint a regionális és globális instabilitások, geopolitikai verseny, a gazdasági rivalizálás, technológiai lemaradás, éghajlati válság és dezinformációs kampányok. Az Iránytű végrehajtásának egyik már elfogadott eszköze az ún. Európai Békekeret, amelyet főként a KKBP körébe tartozó katonai missziók és békeműveletek intenzívebb költségvetési támogatására, valamint a partnerországok (kiemelten, 2023 márciusáig 3,6 milliárd euró összeg Ukrajnának), illetve regionális és nemzetközi szervezetek (például Afrikai Unió) védelmi kapacitásainak megerősítésére hoztak létre (Európai Bizottság, 2023).

Ezek a projektek – több más uniós, illetve tagállami kezdeményezésekkel együtt – már azt a célt szolgálják, hogy a KKBP hasznosan járuljon hozzá az Unió meggyőző és pozitív jövőképeinek kialakulásához. Mindez további új válaszokat igényel az EU jövőjét formáló uniós és tagállami szereplőktől a KKBP területén. Bár a fejlesztés mértékét, eszközeit és időzítéseit tekintve lehetnek nézetkülönbségek, a követhető fő irány széles egyetértést élvez: átformálni és kibővíteni az EU biztonsági architektúráját, megújítani a célrendszert, doktrínákat, az eszköztárat, kibővíteni a partnerekkel folyó együttműködést. És mindezek útján annak fenntartása, hogy az Európai Unió a földrészt biztonságának és védelmének egyik fő biztosítója, egyszersmind az új globális hatalmi viszonyok és világrend befolyásos, megkerülhetetlen szereplője maradjon.

E célok elérése érdekében hasznosítani érdemes az Unió tevékenységét érő jogos és építő kritikákat, egyben érdemben reagálni az illúzióvesztésből vagy egyéb okokból fakadó, gyakran szélsőségesen euroszeptikus vagy éppen integrációellenes nézetekre. Ezek helyett objektív és érdemi követelmények támaszthatók a KBVP-val szemben – amint azt az uniós Bölcsék Tanácsának már egy évtizeddel ezelőtti Európa 2030 c. jelentése tartalmazza, amely szerint „az EU-

nak, ha teljesíteni akarja ambiciózus programját, jóval határozottabb, öntudatosabb nemzetközi szereplővé kell válnia. A kihívások globális jellegűek és csak nemzetközi stratégiák keretében oldhatók meg [...] Az EU nem evickélhet az USA és az új erőközpontok között.” (Bölcsek Tanácsa, 2010, 37–43.)

Az Európai Uniónak és különösen az Unió közös kül- és biztonságpolitikájának fontos szerepe van Magyarország, mint uniós tagállam biztonságában. Hazánk 2020-ban elfogadott, új nemzetbiztonsági stratégiájának 15., 94., 95. és 96. pontjai világosan kimondják, hogy „Magyarország erős és egységes, sikeres [...] és vonzó integrációs perspektívát kínáló Európában érdekelt, mivel földrészünk csak gazdasági és katonai erejét egyesítve maradhat versenyképes az átalakuló világrendben”. A stratégia az Uniót „szuverén nemzetállamok közösségként” képzelel el és felveti a védelmi együttműködés elmélyítését, beleértve – hosszabb távon, a tagállamok teljes egyetértése esetén – a közös európai haderő felállítását is”, érdemben kiegészítve a NATO tevékenységét. (NBS, 2020) Magyarország számára tehát kiemelten fontos, hogy az EU és a NATO tagjaként aktív és konstruktív szerepet vállalva legyen részese a KKBP további alakításának, megtalálva az európai integrációsintű követelmények, valamint a nemzeti érdekek összhangjának megfelelő útjait, megoldásait.

Végül hangsúlyt érdemel, hogy az Európai Unió és annak közös kül- és biztonságpolitikája előtt álló kihívások és az ezekre adandó válaszok figyelemmel kísérése és elemzése továbbra is szükségszerű és fontos feladatot ró a tudományos kutatásra és oktatásra. Azt gondolom, hogy erre a Budapesti Gazdasági Egyetem feltételei adottak. A Külkereskedelmi Kar elődjénél negyedszázada alakult meg az Európai Tanulmányi Központ, az elsők egyikeként hazai társintézményeink közül. Jelenleg is számos képzési irányunk, oktatási egységünk és tantervi programunk foglalkozik az EU-val, a KKBP egyes aspektusai fontos témái a szakdolgozatoknak és Tudományos Diákkonferenciák pályamunkáinak, valamint oktatóink kutatásainak.

IRODALOMJEGYZÉK

- Balázs Péter (2017). *Hogyan tovább, Európa?* Budapest, Noran Libro.
- Balázs Péter (2019). *Az Európai Unió külpolitikája*. Budapest, Wolters Kluver.
- Berend T. Iván (2023): Az európai uniós tagság előnyei. *Élet és Irodalom*. LXVII. évfolyam, 9. szám. 2023. március 3. <https://www.es.hu/cikk/2023-03-03/berend-t-ivan/az-europai-unios-tagsag-elonyei.html> (Letöltés: 2023. 10. 29.)
- Csejtej István (2014). Az EU közös biztonság- és védelempolitikájának kialakulása, elképzelések, álláspontok a KBVP fejlesztési lehetőségeiről és irányairól. In: Nyusztay László (szerk.): *Tanulmányok az európai politikai együttműködésről*. Budapest, BGF KKK, pp. 141–172.
- Dennison, Susi (2023): Hol lesz Európa helye a formálódó új világrendben? *portfolio.hu*, 2023. 02. 24. <https://www.portfolio.hu/global/20230224/hol-lesz-europa-helye-a-formalodo-uj-vilagrendben-599070> (Letöltés: 2023. 10. 26.)
- EKSZ (2023). *Annual Progress Report on the Implementation of the Strategic Compass for Security and Defence*. Európa Unió Tanácsa Főtitkársága. 2023. április 26. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/2023/StrategicCompass_1stYear_Report.pdf (Letöltés: 2023. 10. 26.)
- EU (2023). *EU Rapid Deployment Capacity*, EEAS, 2023. 02. 23. www.eeas.europa.eu/eeas/eu-rapiddeployment-capacity (Letöltés: 2023. 10. 28.)
- EURÓPA 2030 projekt (2010). *Kihívások és lehetőségek. A Bölcsék Tanácsának jelentése az Európai Tanácsnak az EU jövőjéről, 2030-ig*. Luxemburg, EU Kiadóhivatala, pp. 3–4 és 37–43.
- Európai Bizottság (2023). *European Peace Facility*. <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/european-peace-facility/> (Letöltés: 2023. 10. 7.)
- Európai Tanács (2020). *Conference on the Future of Europe: Council Position*. <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/conference-on-the-future-of-europe/> (Letöltés: 2023. 10. 24.)

- Európai Tanács (2023). *Együttes nyilatkozat az EU-NATO együttműködésről*. Sajtóközlemény. 2023. január 10. <https://www.consilium.europa.eu/hu/press/press-releases/2023/01/10/eu-nato-joint-declaration-10-january-2023/> (Letöltés: 2023. 10. 09.)
- Európai Tanács (2023). *Uniós együttműködés a biztonság és védelem területén*. <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/defence-security/> (Letöltés: 2023. 11. 07.)
- Leyen, Ursula von der (2023). *State of the Union*. <https://www.google.com/search?q=ursula+von+der+leyen+state+of+the+union+2023> (Letöltés: 2023. 10. 26.)
- Losoncz Miklós (2021). Uniós külkapcsolati és külpolitikai stratégiák a globalizálódó világban. In: Ágh Attila (szerk.): *Az új világrend kialakulása: Az EU-USA-Kína hatalmi háromszög*. Budapest, Noran Libro Kiadó, pp. 89–117.
- Malovec, Michal (2023). *Külpolitika: célok, eszközök és eredmények*. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/sheet/158/kulpolitika-celok-eszkozok-es-eredmenyek> (Letöltés: 2023.10. 26.)
- Molnár Anna (2018): *Az Európai Unió külkapcsolati rendszere és eszközei*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó
- NBS (2020): 1163/2020 (IV. 21.) *Korm. határozat Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról*. Magyar Közlöny 81. <https://magyarkozlony.hu> (Letöltés: 2023.10.30.)
- Nyusztay László (szerk.) (2014): *Tanulmányok az európai politikai együttműködésről*. Budapest, BGF Külkereskedelmi Kar
- Oblat Rudolf (2022). Közel sem lesz egyszerű elvenni az EU-ban a vétőjogot Magyarországtól. *Mandiner*, 2022. május 9. <https://mandiner.hu/belfold/2023/05/europai-unio-vetojog>. (Letöltés: 2023. 10. 26.)
- Ördögh Tibor (2018). Létezik-e közös külpolitika az Európai Unióban? *Európai Tükör*, 2018. 3. sz. 137–145.old.
- Puglierin, Jana (2019): *Priorities For The EU's Foreign Policy – Agenda Up To 2024*. German Council on Foreign Relations, DGAP Analysis. Berlin. <https://dgap.org/en/research/publications/priorities-eus-new-foreign-policy-agenda-2024> (Letöltés: 2023. 10. 14.)
- Simai Mihály (2006): A világgazdaság és Európa a XXI. század elején. *Fejlesztés és finanszírozás*, 1. sz. pp. 1–11.

- Stier Gábor (2023): *Háborúk közepette formálódik az új világrend*. Beszélgetés Alexander Rahr német politológussal. <https://demokrata.hu/vilag/tortenelmi-idoket-elunk-738633/> (Letöltés: 2023. 10. 29.)
- Szijjártó Péter (2020). *Felgyorsultak az új világrend kialakulásának irányába mutató változások*. A külügyminiszter meghallgatása az Országgyűlés Nemzetbiztonsági Bizottságában. <https://kormany.hu/hirek/felgyorsultak-az-uj-vilgrend-kialakulasanak-iranyabamutato-valtozasok> (Letöltés: 2023. 11. 02.)
- Szűcs András (2023). Soksebességgé válhat az EU, de még nem egyértelmű, kik veszíthetnek az alakítással. *Világgazdaság*, 2023 10. 4. <https://www.vg.hu/nemzetkozi-gazdasag/2023/10/soksebessegesse-valhat-az-europai-unio-de-meg-nem-egyertelmu-kik-veszithetnek-az-atalakitassal> (Letöltés: 2023. 10. 29.)
- Vándor János (2014). Az Európai Unió kül- és biztonságpolitikája. In: Nyusztay László (szerk): *Tanulmányok az európai politikai együttműködésről*. Budapest, BGF KKK, pp.105–140.
- Varoufakis, Yanis (2022). *The US wants to turn the Ukraine war into a permanent conflict*. 2022. okt. 7. <https://diem25.org/varoufakis-the-wants-turn-the-ukraine-war-into-permanent-conflict/> (Letöltés: 2023. 10. 25.)

MAASTRICHT ÉS A MAGYAR TÁRSULÁS PÁRHUZAMOS 30 ÉVE EGY VOLT BRÜSSZELI DIPLOMATA SZEMÜVEGÉN KERESZTÜL, AKKOR ÉS MOST

(Esszé a harminc évvel ezelőtti európai helyzetről és a magyar pozícióról)

Becsey Zsolt László

Károli Gáspár Református Egyetem, becsey.zsolt@kre.hu

MIÉRT TÁRGYALOM A KÉT TÉMÁT EGYÜTT?

1993. november elseje a Maastrichti Szerződés és így az Európai Unió megszületésének évfordulója. A konferencia is ezt a témát öleli fel. Ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy abban az évben, szinte egyidőben, karácsonyra fejezték be a tagállamok a magyarok és a lengyelek esetében az Európai Megállapodás ratifikációját. Így 1994. február elsején lépett életbe a szerződés, ami magyar szempontból kimagaslóan fontos és sikeres pillanat volt. Kicsit csalódott is vagyok amiatt, hogy a magyar akadémiai körök vagy a közbeszéd elhanyagolta mindkét 30. évfordulós témát; ezért is vagyok hálás a BGE lelkes szervezőinek, hogy legalább magunk között az európai uniós születésnapon erről az egybeesésről megemlékezünk.

Magam egyedüliként kértem és kaptam lehetőséget ezen a tanácskozáson – köszönet érte a szervezőknek – arra, hogy azon magyar kormánytisztviselők közül, akik ebben a vizsgált korszakban már aktívak és a folyamatban résztvevők voltak, az utolsó mohikánok egyikeként megjelenhetek itt, és elmondhatom személyes élményeimet azokról a szakmailag fontos napokról. Egyúttal jelzem azt is, hogy előadásomban nemcsak a Maastrichti Szerződésről fogok beszélni, mint akkori magyar diplomata, hanem arról is, hogy ezzel párhuzamosan mit láttam a magyar társulási szerződés létrejöttének időszakában.

Megjegyzem, hogy a magyar európai integráció, sőt a magyar európai identitás szempontjából is kimagasló esemény volt a magyar Európai Megállapodás érvénybe lépése, ezért 2024. január 31-

én megrendeztem egy pódiumbeszélgetést néhány olyan kimagasló szereplővel (többek között az akkori magyar főtárgyalóval, dr. Juhász Endrével), akik ezt a nagyszerű és reményteli korszakot fémjelezték.

MIT LÁTTAM AZ EURÓPAI UNIÓRÓL SZÓLÓ SZERZŐDÉSBEN KIMAGASLÓAN FONTOSNAK?

1991 októberében kerültem ki Brüsszelbe, mint első olyan külügyminisztériumi diplomata, aki nem az addigi szokás szerint a kereskedelmi kiküldöttekből érkezett az EK missziókra. Így követhettem a helyszínen az Európai Közösség (EK), majd (1993. november 1. után) az Európai Unió általános politikai és külpolitikai fejlődését. Készültünk nemcsak a társulás (a szerződést 1991 decemberében írtuk alá) életbe lépésére, hanem az abban a szerződésben előirányzott együttműködéshez, az uniós belépési fogadókészség megalapozására is. Emiatt is fontos volt a brüsszeli európai integrációs előrehaladás felmérése és értékelése.

Az egyik nagyon fontos fejlemény ehhez az volt, hogy már tudtuk azt, hogy 1992. december 31-én életbe lép az EK-ban a belső piaci rendelkezések zöme, ami talán gazdasági szempontból az egyik legnagyobb előrelépés volt. Azóta is fejlődik ez a szabályozás, s az európai gazdaságpolitikában ezt legalább olyan fontosnak tartom, mint a közös pénz bevezetését. Szerencsére a belső piacot létrehozó jogszabályok bevezetése gond nélkül megtörtént. Az már komoly figyelmeztetés volt a jövőre nézve, hogy a britek már az aláírásnál megkapták az ún. opt outot, vagyis, hogy nem kellett, hogy részt vegyenek a Gazdasági és Pénzügyi Unió (GMU) harmadik szakaszában, az euróövezetben. Megjegyzem, hogy a britek már a nyolcvanas évek közepén elkezdték – az akkori brüsszeli szakmai jelszó szerint – az „à la carte” (tetszés szerinti) integrációs mélyülést, hiszen már korábban átírták a közös költségvetési szabályokat, a saját javukra kértek és kaptak kivételeket. (Erre vérszemet kapott később az ún. „fösvények csoportja”, akik szintén visszatérítést kértek és kaptak a britekre hivatkozva, ami megmaradt a britek távozása után is).

Brüsszelben szintén aggodalommal töltött el minket az is, hogy Svájc már a csatlakozási tárgyalásokat, sőt az EGT (Európai Gazdasági Térség) tárgyalásokat sem kezdte el a következő bővítési körben, később nagyszámú külön szerződéssel kapcsolódott az EU-hoz. Míg későbbiekben Norvégia utasította el a tagságot és lépett az EGT felé, de ez utóbbival kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy ez csak később derült ki, addigra már rendeződött a magyar társulás ratifikációs története. (A mezőgazdaság és halászat nélküli belső piaci belépés - ld. EGT - akár felmerülhetne Ukrajna integrációja kapcsán is.)

Ugyanakkor némi nyugtalansággal töltött el bennünket az is, hogy több ok miatt csúszott meg az uniós szerződés életbe lépése. Az egyik ok volt az 1992. júniusi dániai népszavazás eredménye, ahol a lakosság mondott nemet, és csak az év őszén sikerült megegyezésre jutni az öt kivételezési lehetőségükről. Bár az EGK ezzel leszögezte, hogy meg tudja oldani a válságot, de a britek után már a második tagország jelezte (sőt, a norvégokkal és a svájciakkal már négy), hogy nem kíván előre haladni ugyanabban a ritmusban és kötelezettséggel az integráció mélyítésének útján.

A külső eseményekkel kapcsolatban mindent összevetve az látszott, hogy az ún. EFTA-bővítés hozza azokat a nettó befizető, gazdag államokat, amelyek ezután lehetővé teszik a velünk való bővítést. (Köztük a velünk határos Ausztria.) Norvégia EGT-tagságával nagyjából megszilárdult az uniós külső környezet. Az edinborough-i csúcson, 1992 őszén nemcsak a dán kompromisszum született meg, de 1,27%-ban rögzítették a GNI arányos költségvetési plafont. (Ez lett később 1%.) Megnyílt a lehetőség arra, hogy a transzeurópai hálózat, TEN) néhány nagy közlekedési projektje elinduljon, remélve, hogy ezeket felénk is meg lehet majd hosszabbítani. (Ez később meg is történt). Nemcsak arra gondoltunk, hogy így lehetővé válik néhány ország felvétele a régiókból, hanem az is, hogy az uniós gazdasági növekedés révén – amikor is nagyobb lesz a költségvetés főösszege – lehetőség nyílik arra is, hogy teljes jogú tagságra legyen reális reményünk.

Nagy bizakodással voltunk azzal kapcsolatban is, hogy ráadásul ebben az időszakban – mint korábban jeleztem – megkezdődtek a csatlakozási tárgyalások a négy ún. EFTA-állammal, vagyis a svédekkel,

finnekkal, norvégokkal és osztrákokkal. Vagyis a hidegháború után nyilvánvaló volt, hogy a három semleges ország be fog lépni az EU-ba annak ellenére, hogy éppen ekkor kezdte el az integráció a közös külpolitikai együttműködést. Ez felvetette a szorosabb biztosítékokat a távoli jövőre, bár pont a dánok korábbi fellépése erősítette meg azt, hogy az atlanti garanciát nem kívánják feladni. Végül is az osztrákok kivételével a két – nem nemzetközi jogi alapon – semleges északi ország is belépett a NATO-ba, így a NATO lett garanciájuk első számú terepe.

MI VOLT MÉG FONTOS A KÜLSŐ KÖRNYEZETBEN?

Az 1991-1992-es évek határozták meg azt a keretet, amelyben Brüsszelből nézve szétbomlott a Szovjetunió és Jugoszlávia. Mindkét dezintegráció különös fontossággal bírt számunkra, hiszen az egyik a bennünket is uraló katonai nagyhatalom volt – ráadásul Ukrajna révén szomszédunk –, a másik pedig egy katonai konfliktussal járó olyan bomlási folyamat volt, melynek a fő diplomáciai terepe sajátosan Brüsszel lett. Itt került sor ugyanis arra a Jugoszlávia-konferenciára (nagy részét egy brüsszeli palotában), amelyben még lord Carrington különmegbízott igyekezett először konföderáció formájában egyben tartania Jugoszláviát, majd ennek kudarca után került sor arra, hogy elismerjék a népszavazással a kiválás mellett döntő tagországokat. Az elismerést az ún. Badinter-bizottság elvi jogászai állásfoglalása határozta meg még 1991 decemberében, aminek lényege az volt, hogy a jugoszláv és szovjet föderációkat alkotó köztársaságok kerültek elismerésre, azon belüli egységek nem. Ez számunkra is nehezítette a helyzetet, hiszen Jugoszlávia esetében Koszovó mellett a Vajdaság sem lehetett akkor önálló állam e logika alapján, hiszen csak autonóm területek voltak a Szerb Köztársaságon belül az 1974-es alkotmány alapján, és az akkor is megmaradt, ha Tito halála után (1980) részt vehettek például a kollektív államelnökségben. (Koszovó ezt nem fogadta el, és a nemzetközi közösség megpróbált hosszú ideig valamiféle megerősített autonómiát biztosítani neki, a Vajdaság esetében – mely közben szerb többségűvé változott – szintén az autonómia

erősítése szerepelt a napirenden, a tartomány lakosságának többsége nem követelt függetlenséget.) Személyes feladatként nemcsak jelenem kellett a konferencia eseményeiről, de a délvidéki magyarok képviselőit is segítenem kellett abban, hogy a konferencia brüsszeli vezetői fogadják őket, és később is figyelembe vegyék a koncepciójukat a rendezési tárgyalások során.

Ebben a helyzetben kellett a magyar külpolitikát képviselni, ahol a frissen függetlenné váló köztársaságok közül a három balti állam és Szlovénia kapott a visegrádiakhoz és a kelet-balkániakhoz hasonló státuszt – Európai Megállapodást tagsági ígérvénnyel. (Személyes feladatként ezen új kisebb államok képviselőivel gyorsan felvettem a kapcsolatot és a kezdeti időben a diplomáciai háttér híján, magyar integrációs tapasztalatok révén indultak el a tagság felé vezető úton.) A számunkra természetes szövetséges Horvátország még nem, őket bent tartotta Brüsszel a délszláv szerződéses kapcsolatrendszerében egészen 2005-ig, így esetükben szó nem lehetett a tagsági tárgyalások megkezdéséről. (A helyi diplomáciai munkában nagyon lobbiztunk azért, hogy a délkeleti szomszédunkat válasszák le a szerbekről és külön vegyék őket az EU-ban – egyéni érdek és fejlettség alapján –, de a nyugat-európai logika – konfliktusos országokat együtt kell integrálni, ld. britek és írek, korábban a nyugatnémetek és a franciák – ezt nehezítette. Abban az időben a magyar diplomáciai fellépések elsősorban Horvátország függetlenségének elismerése és segítése mellett a délvidéki magyar autonómia-koncepciót, a magyar katonák szerbiai hadseregben való fellépésének kímélését célozták. Bár a délszláv helyzet csak lassabban normalizálódhatott az évtized vége felé, de közvetlen érdekeltségünk megmaradt, és a mi sikerünk volt a horvát csatlakozási tárgyalások megkezdése és az első hullámos keleti bővítésbe való becsatornázásuk 2005 után.

MIÉRT VOLT MEGHATÁROZÓ MÉG MAASTRICHT NEKÜNK?

Megszületett a várt közös európai kül- és biztonságpolitika, valamint a belügyi és igazságügyi együttműködés, amely bennünket reménnyel töltött el. Azt gondoltuk, hogy a sajátos nyugatias, demokratikus

berendezkedésünk – parlamentáris demokrácia, intézményi fékek és ellensúlyok rendszere – közelebb visz minket a nyugati biztonsági garanciákhoz és visszafordíthatatlanná teszi a magyar rendszerváltás demokratikus jellegét. Emellett azt is gondoltuk, hogy ezek az együttműködések részben lehetőséget nyitnak a társulás (az európai megállapodás) révén a külpolitikai és a belügyi együttműködés irányába, másrészt pedig a sajátos magyar helyzet, a kárpát-medencei őshonos magyarság kérdésében is tudunk előrelépést tenni e területeken. (Lásd később.)

Ugyancsak a magyar nemzetpolitika szempontjából örültünk annak is, hogy bekerült az EU alapszerződésébe a szubszidiaritás és az arányosság elve, hiszen ezek jogosítottak fel reményekkel bennünket arra, hogy a regionális kis országokon belüli decentralizációt – és vele nem a központosított nacionalizmust – erősítse, az arányosság elve pedig méretünkből kifolyólag váljon nagyon fontos alapfogalommmá ahhoz, hogy ne legyünk másodrendű tagország, hanem csak arányosan kisebbek az egyenlők között.

Talán ehhez képest akkor annyiban volt érdekes az európai polgárság megjelenése, hogy minden magyarnak, aki az EU tagállamainak polgára, megadatik egyfajta konzuli védettség, ami különösen fontos a magyar nemzetiségűeknél, akik a környező országokban élnek. A szabad részvétel a másik uniós államban az önkormányzati és az európai választásokon – ez is maastrichti vívmány – külön reményekkel jogosított fel minket. A belső piac és az uniós polgárság kapcsolódási pontjaként a szabad munkaerő-áramlás és letelepedés lehetőségével számoltunk, különösen azért, mert a társulásunk tíz éve alatt ez csak kisebb részben került liberalizálásra (külön megállapodásokkal az egyes tagállamokkal), igaz, nem is volt ebben feszítő belső társadalmi igény. Ugyanakkor ez még nem volt hatással arra, hogy például a külföldön élő magyarok éljenek a szavazati jogukkal, ezt a jogot egészen 2004-ig, a belépés utáni első európai választásokig nem rendeztük. Ekkor azonban már nem lehetett halogatni tovább. (Volt olyan térségi állam, amely már a belépés előtt kezelte ezt.)

MILYEN VOLT A MAGYAR FELKÉSZÜLÉS ÜTEME A KILENCVENES ÉVEK ELEJÉN?

Már 1988-ban felvettük a diplomáciai kapcsolatot az Európai Közösséggel és abban az évben aláírtuk az első preferenciális kereskedelmi és gazdasági megállapodásunkat az Európai Gazdasági Közösséggel (EGK). Magyar oldalról a belga kereskedelmi kirendeltségünk adta a bázisát az EGK-, majd EK-misszióknak is. (Misszióknak hívják a harmadik országok képviselőit, ami a tagsággal változik át állandó képviselővé.) 1990 után megjelentek itt is a külügyi diplomaták, sőt az EK képviselőit és a NATO felé fennálló kapcsolatokat Granasztói György – belgiumi és luxemburgi – nagykövet látta el az Antall-kormány alatt. Hamar kialakult két osztály a képviseleten: Simonyi András vezette a politikai kapcsolatok osztályát – ez nemcsak az EU-val, de a NATO-val, sőt a még létező Nyugat-Európai Unióval is foglalkozott –, a gazdasági részleget pedig Gottfried Péter vezette. (Magam a politikai osztályon tevékenykedtem, az EU-ügyekért feleltem.)

Bár a magyar (és a lengyel, valamint a csehszlovák) európai megállapodás ratifikációja lassan haladt, az Unió szokványos eljárása alapján már 1992 februárjában hatályba lépett az ún. Ideiglenes Megállapodás, amely révén a közösségi hatáskörbe tartozó kereskedelmi és kereskedelmi jellegű pontok életbe léptek (nem kellett ehhez a tagállamok külön ratifikációja), míg a teljes megállapodás megkezdett ratifikációs folyamatát – a benne lévő 12 akkori tagállam hatáskörei miatt – később fejezték be. Bár a magyar és a többi visegrádi kormány sürgette, hogy adjanak ígéretet arra, hogy 1992 végéig befejeződik a ratifikáció, de ezt nem kaptuk meg, hivatkozva a tagállami parlamentek autonómiájára. Az európai megállapodás életbe lépése több mint két évig tartott, mely így lényegében párhuzamosan haladt a maastrichti ratifikációs folyamattal.

MIÉRT VOLT ALAPVETŐ SZÁMUNKRA AZ EURÓPAI MEGÁLLAPODÁS RATIFIKÁCIÓJA?

Ez a kérdés többször felmerült, hiszen a kereskedelmi jellegű pontok már életbe léptek 1992. február elsején (ez volt az ún. Ideiglenes Megállapodás), így nem volt az EGK-oldal által sürgető a ratifikáció. De nekünk mégis kiemelkedően fontos volt. Miért?

Egyrészt azért, mert részben magyar kezdeményezésre az Európai Megállapodások azt a célt tűzték ki maguk elé, hogy a bevezetésükkel reményüket fejezzék ki a felek az iránt, hogy a Szerződés hozzájárul a partnerek – így Magyarország – azon céljához, hogy teljes jogú EU-tag legyenek. Ezzel lehetett presszionálni azt, hogy a tagállamok parlamenti ratifikációja után jogosan megtehetjük azt, hogy beadjuk tagsági kérelmünket, hiszen a szándékot a ratifikációval visszaigazolta a teljes tagállami oldal. (Csak jelzem, hogy voltak oldalra vezető integrációs elképzelések Nyugaton, a regionális CEFTA+ integrációtól kezdve egy EGT-típusúig több verzió is létezett, amivel magam is többször összefutottam brüsszeli külszolgálatom során.)

Másrészt ez adott lehetőséget arra, hogy immár Maastricht alapján megkezdődjenek azok a strukturális együttműködések, amelyek lehetővé tették az európai megállapodással rendelkező országoknak az uniós programokba való bekapcsolódást (pl. a fiatalokkal, oktatással vagy környezetvédelemmel foglalkozók), a szakminiszteri találkozók az Európai Unió Tanácsával és a külpolitikai, valamint a belügyi együttműködés elindítását, ami egyedülálló mélységű kooperáció volt harmadik országokkal.

Megjegyzem, hogy Antall József ebben az időben rendkívüli önmérsékletet mutatott, hiszen az előrehaladt betegsége ellenére megvárta, hogy teljes mértékben befejeződjön a ratifikációs folyamat. (Ezt egy december eleji faxból tudtam meg, melyet az Országgyűlés EU-integrációs bizottságának elnöke, Hörcsik Richárd küldött meg a brüsszeli misszióknak.) Utolsó jogi aktus 1993 decemberében történt (Mitterand elnöki aláírásával), ami kizárta, hogy Antall József adja be a magyar parlament határozata után a csatlakozási kérelmet. Az országgyűlési határozatra 1994 márciusában – óriási többséggel – került sor, és ezután adtuk be elsőként a régióban a csatlakozási

kérelmet Brüsszelben az év március 31-ére keltezve. (Nagy demokratikus élmény, hogy nem jogászkodott a magyar parlamentben senki azon, hogy szükség van-e a magyar Alkotmány szerint az Országgyűlés felhatalmazására, hanem ezt egyszerűen megtették.) Még április közepén befogadta a Tanács és kiadta véleményezésre – elsőként a régióban – a Bizottságnak. Ekkor az életbe lépett Európai Megállapodás alapján kezdődhetett meg a külpolitikai együttműködés is az EU-val – Maastricht alapján –, amely közös határozatokban, démarche-okban, meghívásokban, uniós pozíciók meghatározásában, a közös stratégiákba való betekintésben és hozzájárulásokban öltött testet. Nagy öröm volt ebben részt venni, hiszen ebben az időszakban szinte minden kérdésben tudtunk azonosulni az uniós külpolitikai vonallal, néhány esetben pedig – főleg a Tanács külpolitikai munkacsoportjaiban – értékes hozzájárulásokat és meglátásokat felmutatni ebben az időszakban. (Főleg az akkor számunkra fontos nyugat-balkáni kérdésekben, valamint a posztszovjet szféra kezelésben tudtunk sokat hozzátenni az uniós együttműködéshez.)

Ezzel párhuzamosan indult el a csatlakozási felkészülési folyamat 1995-től, de ez már egy másik tanulmány része kell, hogy legyen

HAZÁNK AZ EURÓPAI CSATLAKOZÁS ÉLMEZŐNYÉBEN A KILENCVENES ÉVEKBEN

1988 után a tényleges szerződéses kapcsolatok terén hazánk a régió élmezőnyébe tartozott. Röviden összefoglalom – némi emelkedettséggel – azokat a kimagasló lépéseket, amelyeknél egyfajta Pareto-optimumként – vagy önállóan elsőként, vagy másokkal az elsők között – haladtunk a rendszerváltó térségben a nyugati és főleg az európai integrációs folyamat útján.

- 1990 novemberében elsőként lehettünk az Európa Tanács tagjai.
- 1991 decemberében a tagságot ígérő Európa Megállapodást együtt írtuk alá a visegrádiakkal.
- 1994 márciusában elsőként adtuk be a csatlakozási kérelmet az EU-hoz.

- 1996-ban hazánk felvételt nyert az OECD-be.
- 1998. március: első hatos csoportban kezdtük meg a csatlakozási tárgyalásokat az EU-val.
- 1999. március: elsőként – másik két visegrádi partnerrel – egyszerre léptünk be a NATO-ba.
- 2004. május: elsőként léptünk be – összesen tíz ország – az EU-ba.
- 2007. december: elsőként lettünk – és még kilencen – a schengeni övezet tagjai.

Magyarország regionális sikertörténete ezután nem folytatódott, üttörő jellegünk ezzel az időponttal befejeződött.

2007-ben Szlovénia eurózóna-tagságával ugyanis megjelent az első precedens, amikor már nem mi voltunk az első helyen az integrációs fronton. (Sőt, most már céldátumunk sincs a közös valutához történő csatlakozásra, hasonlóan a lengyelekhez és a csehekhez.) 2008 októbere volt egy újabb sokk számunkra, mikor először a régióban – gyorsan követett minket Lettország és Románia – kértünk az IMF-EU konzorciumtól azonnali fizetési mérlegproblémára a segítséget. (Egyéni élményként – akkor már az EP Gazdasági és Pénzügyi Bizottságának tagja voltam – éltem át azt, hogy 2006 nyarától hazánk uniós kontroll nélkül sodródott a csődhelyzet felé, sajnos akkor még az Európai Bizottság nem tudott megfelelő eszközökkel egy ilyen vészhelyzetet megakadályozni. 2004 óta hazánk túlzott deficit eljárásban (EDP) egyre rosszabb teljesítményt nyújtott a versenyképesség és az egyensúly terén.) Azóta több régióbeli ország csatlakozott a két övezethez – legutoljára 2023 elején Horvátország mindkettőhöz –, hazánk mára már az integrációs élharcosból hátrább sodródott. Hasonlóan említhetjük meg azt is, hogy 2021 júniusában induló – megerősített együttműködésként működő – Európai Ügyészséghez sem csatlakoztunk még, amihez a térségbeli országok mindegyike az első pillanattól kezdve részes állam, míg Lengyelország 2024 elején tette ezt meg. Mindez hazánk integrációs politikájának a megváltozását jelzi, amivel külön tanulmányokban kell foglalkozni.

A MAGYAR INTEGRÁCIÓS ÉS NEMZETPOLITIKA PÁRHUZAMOS FEJLŐDÉSE

1990-ben a magyar külpolitika hármas fő célkitűzéssel jelent meg, amit eltérő hangsúllyal ugyan, de több mint húsz évig minden kormány irányítúként megtartott. Ezek a nyugati – európai és atlanti – integráció, a jó szomszédsági politika és nem utolsósorban a határon túlra került magyarok iránti felelősségvállalás. (Az emigráns magyarság is fontos volt, de ez nem volt egyedi magyar jelenség)

A magyar nyugati politika is azt tűzte ki maga elé, hogy a térség integrálásával megváltozhat a szülőhelyükön élő külhoni magyarok státusza, hiszen bekerülnek az EU-ba és a NATO-ba. Mindez oda vezetett, hogy mi akkor az integrációs politikánkban autonómisták és nem szuverenisták voltunk. Sőt, azt reméltük, hogy a tagsággal az EU oldja a szomszédos befogadó államok túlzott szuverenitási felfogását, mely ottani nemzeti közösségeink számára a túlzott egységes nemzetállami felfogás miatt káros volt. Erre predesztinált minket a szubszidiaritási elv, az uniós fejlesztési (NUTS 2) nagyrégiók legtöbbször történelmi alapokon történő meghatározása – ld. Baszkföld, Katalónia, vagy később Koszovó-Bosznia Szerb Köztársaság stb. –, ami – reméltük, joggal – talán számunkra is hoz olyan történelmi alapú területi közigazgatási egységeket vagy legalább fejlesztési autonómiákat, amelyek segítenek megtartani elszakadt őshonos magyar területeink népességét és identitását.

Ennek jegyében Magyarország nem alkalmazta a görög nemzetpolitikai fegyvert az EU-ban – azonnali vétó lehetőséget az egyes ilyen ún. nemzeti ügyben (ld. Törökország, Ciprus, Macedónia) –, hanem minden esetben konstruktívan (előfeltételek nélkül) megszavazta a magyar őshonos kisebbségeket befogadó szomszédos államok integrációs csatlakozását.

A nemzeti kisebbségi ügyekben ezért is volt 1993-ban nagy várakozás idehaza a koppenhágai tagsági kritériumokat illetően, amelyek között megjelent a kisebbségi jogok tisztelete, és a demokratikus feltételek teljesítése is hangsúlyosan szerepelt. Emellett a francia elnöki posztra pályázó Ballardur miniszterelnök 1993-1994-ben, a róla elnevezett terv keretében igyekezett még rendezni – eredményeit

tekintve elég felületesen – a meglévő történelmi kisebbségi és belső közigazgatási határkérdéseket. Hiába hozza a Lisszaboni Szerződésben az EUMSZ 2. pontja az utalást a kisebbségi jogokra – amelyért az ún. Konventben 2003-2004-ben minden politikai oldalunk harcolt –, nem tudtunk élni ezzel a nemzeti kisebbségeket illetően. De mindez nem hozott áttörést, Magyarországnak csalódást okozott a későbbi helyzet, és ezt nem tudta pótolni a kétoldalú alapszerződésekre alapozott politika sem a kilencvenes évek közepétől.

Külön csalódást okozott az, hogy a kisebbségek védelmével minden metszetben – pl. nemi egyenlőség és önrendelkezés, szexuális orientáció – foglalkozni kezdtek az EU-ban, csak a nemzeti kisebbséggel – ami nekünk a különösen húsbavágó – nem. Egyetlen, utolsó félsiker a magyar nemzeti kisebbségi csoportjaink ügyében maga a kedvezménytörvény brüsszeli tudomásul vétele volt, ami kapcsán Romániával tudtunk megegyezést kötni, és bár az EU jogi szolgálata és a politikai testületei inkább szűkítették a magyar eljárás eredeti jogi területeit, de legalább elindulhatott. (2001 végétől kiemelt feladatunk volt Brüsszelben mind a tagállami képviselőkénél, mind az Európai Parlamentben vagy az Európai Bizottságnál azt elérni, hogy a csatlakozási tárgyalások vége felé megtarthassuk a kedvezmény rendszerünket a határon túli magyarok felé, ami alapjaiban sikerült is.)

SIKERÜLT-E A TELJES JOGÚ TAGSÁG MEGVALÓSÍTÁSA?

1990-ben sajátos magyar remény, sőt illúzió is élt arról, hogy talán gyorsan lehetünk egyedi megoldással teljes jogú tagok, ld. NDK azonnali bekerülése, vagy Ausztria gyors belépése 1995-ben, aminek következtében határ menti állam lettünk az Unióval. De ez sem hozott gyors tagságot, 1992-1993-ban az a remény, hogy a gazdag államok bevonásával és a saját költségvetési emelésével meg tudjuk találni az utat a teljes jogú tagság felé, még váratott magára.

A sokat bírált társulást – ami gyors nyitást és liberalizációt hozott több területen is – sokan kifogásolták itthon, hiszen nem tudtunk élni a nagyrészt saját kezünkben lévő erős agrárszektorunk okozta lehetőségekkel, ami teljes külkereskedelmi mérleg hiányával, ebből ere-

dően folyó fizetési mérleg problémákkal járt. (Erről számtalan publikáció született.) Mégis a nagy előny az volt a társulási jogviszonyból, hogy bebizonyította: nem omlunk össze a belső piaci verseny súlya alatt még a tagság előtt. Ezért a véráldozatért cserébe kaptuk meg a tagságot, de csak hosszú átmenetekkel. Reménnyel töltött el bennünket az is, hogy Edinburgh (1992 ősze) után megvolt a bizakodás, hogy továbbra is finanszírozni tudják főleg a befizető pozíciójú három új tagállam csatlakozása után 1995-ben a keleti bővülést. (Végül később a költségvetési felső határ az uniós GNI egy százalékra csökkent.)

Még fejtörést okozott az is, hogy az Európai Unió – a belső piac, Schengen és a közös pénz bevezetése után – lassabban fejlődött a vártnál. Hosszabb átmeneti intézkedésekkel történt meg csak országunk integrációja a 2004. évi csatlakozásunk után, de kérdéses, hogy milyen versenyképességi állapottal rendelkezünk. Az mindenesetre biztos, hogy Magyarország és a térség minden országa elutasítja a másodosztályú tagságra utaló jogalkotást. (Kisebbszemélyes emlék: 2007-2008 körül a jövedéki adók minimum szintjének emelése kapcsán voltak olyan kompromisszumos javaslatok, hogy ezt a 2004 után csatlakozott országoknak csak nagyobb átmenettel kelljen átvenni, de elvi alapon megtorpedóztam az ilyen meghatározást, helyette felsorolást kértem és kaptam. Ráadásul megmaradt ún. régi tagállamok kategória.) Megjegyzem, hogy az EU-ban gyakori a régi (EU15, majd a brexit után EU14 jelzéssel) és az új tagállamokra (most EU13) vonatkozó statisztikai, de még mindig tartalmi hivatkozás is, ami ellene hat annak, hogy integrált, egységes Unióról beszéljünk.)

Magyarország nemzetpolitikájának egyik paradoxona származik abból, ahogy elutasítja az illegális bevándorlást. A kilencvenes évek nem bevallott gazdasági csodafegyvere volt a határon túli magyarok áttelepülése, ez azonban több okból véget ért. Sajnos az ország termékenységi rátája (1,5-ös szinten vagy alatta van évtizedek óta) nem tudja megakadályozni az ország előregedését és a lakosság fogyását, hiszen hazánk nem épít a tömeges bevándorlásra, mint a nyugati tagországok. Ráadásul a nyugati munkavállalás is jellemző a régió többi országához hasonlóan a fiatal magyarokra. A negatívan egyoldalú Unión belüli folyamat az eltérő jövedelmi és életviszonyok miatt egy ideig még velünk él. A belső munkaerő-tartalékok feltárása után

mindez logikai zsákutcának és fejlődési akadálnak tűnik a 2004 utáni Magyarország számára, amelyet nem tudunk megszüntetni. Az extenzív fejlődési pályánkhoz most már csak vendégmunkásokkal tudunk munkaerőt hozzárendelni, ami az intenzív növekedési szakaszra történő áttérésig jellemzi majd a térség, így Magyarország szereplőit, ami viszont belső konfliktusokat is gerjeszteni fog. Bár a harmadik pillérrel tulajdonképpen Maastricht indította el a közös migrációs politikát is, úgy tűnik, ez az illegális migrációt illetően éles kelet-nyugati megosztást eredményez az Unión belül.

1. táblázat: A GDP-arányos gazdasági növekedés és a nettó EU-transzfer viszonya (2004–2022)

	Átlagos GDP növekedés (%)	Átlagos nettó EU pozíció (GDP %)	Teoretikus növekedés EU források nélkül (1.-2.)
Magyarország	2,3	2,7	-0,4
Csehország	2,5	1,1	1,4
Szlovákia	3,3	1,3	2,0
Románia	3,8	0,9	2,9

Forrás: Eurostat, EKB, saját számítás

Tanulmányomnak nem volt eredeti célja, hogy elemezze az elmúlt harminc év uniós és magyar sikereit, de azt érdemes megnézni néhány érdekes mutatóval és trenddel, hogy mennyire tudunk eredményeket felmutatni az EU-hoz képest számított minőségi és mennyiségi felzárkózásunk területén. A minőségiben vannak ugyan eredményeink – pl. a szociális konvergencia terén –, de sok kérdésben – pl. az országon belüli regionális fejlettségi szintek közeledése – nem sikerült felzárkózni annak ellenére, hogy országunk az egyik legmagasabb GDP arányos nettó transzfert kapta az uniós költségvetéstől 2009 óta. Formálisan azt is mondhatjuk (ld. 1. táblázat), hogy nem tudunk az uniós nettó forrásbevonás nélkül növekedési képességet felmutatni. (Természetesen ez nem alkalmazható sem

statikusan, hiszen egyrészt az uniós támogatásokat sem lehet egyértelműen konvertálni GDP növekedésre, másrészt az egyensúly nagyobb elengedésével lehet mindig – egy ideig.)

Sajnálatos módon periodikusan ismétlődnek válságaink – 1995, 2008, 2020 –, melyek kezelése hatalmas energiákat köt le és egyensúlyzavarokat is jelez. Nem tudtunk eddig – részleges sikerek ellenére – nemzeti, versenyképes, hozzáadott értékben mérhető vállalkozói szektort felmutatni. (Hozzáadott értékben 50%, míg export terén 20% körül csak magyar többségi tulajdonú vállalatok aránya, ami még régiós szinten is alacsonynak mondható.) Sajnos a balti államoktól eltérően nem merjük felvállalni a versenyt, a lakosság ettől tartózkodik. Jelentős a teher a növekvő eladósodottság miatt. Mindez ugyanúgy frusztrációt okoz országunk számára, mint a nemzetpolitika nehézségei.

Az EU és NATO tagság után kettős frusztráció jelent meg az integrációs politikánkban. Ez azzal járt, hogy az eddigi autonomista politika helyett szuverenista pozíciót vettünk fel, ami a nemzetpolitika szempontjából nehezen beépíthető, hiszen ez a szomszédos országokban belső többségi összezárást erősít többek között a helyi magyarokkal szemben. Nincs hazánknak kinevezett vezetője az EU apparátusában (pl. főigazgatók, de most már főigazgatóhelyettesek sem), és az EP-ben sem rendelkezünk bizottsági elnökökkel. Hazánk sok külpolitikai és a belügyi-igazságügyi jellegű kérdésben kisebbségbe szorult.

Fejlettségi szintünk mérőszámait illetően is regionálisan csúszunk lassan hátrafelé. Ez tudat alatt is jelentős frusztrációt eredményez, amely elég mély gyökereket vert az országban, és nem teljesen húzható rá ez az érzés a térség többi országaira. Természetesen ez a folyamat magában Magyarországra nem értelmezhető, kérdés, hogy mennyire lehet ez jellemző a régióra. (A baltiak vagy a szlovénok egyértelműen nem frusztráltak a tagság révén, tehát vannak jó példák, de ugyanakkor láthatóan hozzánk hasonlóan a szlovákoknak is vannak gondjaik a versenyképességükkel, ami a nyugatias közeledést is megállította a társadalmukban.)

Mivel Magyarország elmúlt harminc éve alapvetően Maastricht által behatárolt, mélyebb szakmai elemzéseink e téren még hátravannak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Avery, Graham - Cameron, Fraser (1998): *The Enlargement of the European Union*. 1998, Sheffield Academic Press Ltd..
- Balázs Péter: *Az Európai Unió külpolitikája*. Wolters Kluwer Budapest, 2016.
- Blahó András (szerk.) (2003): *Tanuljunk Európát*. Szerkesztette: Blahó András. Európai Bizottság Budapesti Képvisellete. Budapest.
- Fricz Tamás – Orosz Tímea (szerk.) (2011): *Küzdelmes integráció. Az Európai Parlament és Magyarország*. L'Harmattan, Budapest.
- Halm Tamás – Kőrösi István (szerk.) (1996): *Európáról a katedrán*. Euro Info Service, Budapest.
- Hargita Árpádné (2012): *Vissza Európába – röögös úton*. Egy közreműködő szemével. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Hargita Árpádné – Izikné Hedri Gabriella – Palánkai Tibor (szerk.) (1999): *Európa kislexikon. Az Európai Unió és Magyarország*. Második kiadás. Budapest, Aula Kiadó.
- Horváth Zoltán (1999): *Kézikönyv az Európai Unióról*. 2. kiadás. Magyar Országgyűlés.
- Horváth Zoltán – Ódor Bálint (2005): *Az Európai Unió Alkotmánya. Mi és hogyan változik az Alkotmányszerződés hatására?* HVG ORAC, Budapest.
- Izikné Hedri Gabriella – Palánkai Tibor (szerk.) (1996): *Európa ma és holnap*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Izikné Hedri Gabriella – Hargita Árpádné (szerk.) (2003): *Ezer kérdés – ezer válasz az Európai Unióról*. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Treaty on European Union. Official Journal of the European Communities, C 191/1.1992.02.27

CROSSROADS IN THE DEVELOPMENT OF EUROPE. HABERMASIAN REFLECTIONS ON THE DEVELOPMENT OF THE EUROPEAN UNION²⁷

Péter Bence Marosán

Budapest Business University, Marosan.Bencepeter@uni-bge.hu

INTRODUCTION

Jürgen Habermas, the German philosopher, sociologist, and social scientist published his book *On the Constitution of Europe*, on the presumable future of the European Union in 2011, after the global economic crisis that began in the September of 2008, and which also gravely shook the EU (Habermas, 2011). I believe we should attach a deep importance and meaning to the fact that the 2012 English translation of the book of Habermas differs drastically from the German title. It is: *The Crisis of the European Union. A Response* (Habermas, 2012). After 2010, the political consequences of the Great Economic Crisis between 2008 and 2009 could already be seen. Habermas also clearly saw them, and searched for a proper answer. He is still looking for the right answer and solution to that crisis, one which is still present in the European Union, and one which ultimately threatens its very existence.

The primary aim of Habermas's book is to sketch the outlines of a plausible future development of the European Union's fundamental institutions. Habermas has a profound knowledge of the core structure of the EU, as well as the most important features of the functioning of the institutions that build up this core. He also articulates his insights and assumptions of how, in his opinion, these institutions should be changed in order to make the EU more effective and cohesive. Essentially he attempts to articulate a middle-ground between two

---

²⁷ The author is the associate professor of the Budapest Business University. This study was supported by the János Bolyai Research Scholarship of the Hungarian Academy of Sciences (project: BO/00143/23/2) and by the No. 138745 project of Hungarian Scientific Research Fund.

extreme conceptions concerning the future of the EU – between a rather homogeneous confederal union of states, as subordinated units of one supranational entity – a confederal system rather similar to the United States of America – on the one hand, and the merely economic union of a fragmented conglomeration of separate and independent nation states, bound together only by particularistic economic and national interests on the other. Instead of those two extremities, Habermas wants to propose what he calls ‘the Realistic Utopia of Human Rights’ (Habermas, 2012, 71-100).

According to this, the core institutions of the EU must be built upon the idea of enforcing a core set of basic human rights in every member state. Every state of the EU should share certain fundamental institutional structures whose main aim is to protect and express basic human rights – at least a minimal set of them. This would be a ‘Utopia’, because – in Habermas’s interpretation – it would lay down the foundations of an ideal way of life. It would be also ‘realistic’, however, as it serves as a feasible political and ethical imperative for the member states and the EU as a whole of how to form and develop their particular institutions, and to better express the idea of human rights. In his conception Habermas attempts to offer *a synthetic model of sovereignty*, in which the agents of democratic decision-making are individuals as citizens of a state union based on the idea of basic human rights, *and the nations* at the same time. In a further step, Habermas also articulates his wish that the United Nations should have a stronger influence over the member states, and the global community of mankind in general (Habermas, 2012, 53-70).

This present paper is articulated in three sections. In the first one, I will treat the core elements of Habermas’s conception of the ‘Realistic Utopia of Human Rights.’ In the second section, I will try to show the actuality of Habermas’s thought in the context of the actual situation of the EU. In the final, third section, I venture some assumptions concerning the future development of the EU.

HABERMAS AND THE 'REALISTIC UTOPIA OF HUMAN RIGHTS'

Habermas has a profound and far-reaching knowledge of the main historical cornerstones and details of the institutional structure of the European Union, which he analysed in detail in his book and related articles. He has carefully examined the history and institutional development of the EU since the Treaty of Maastricht in 1992 (Habermas, 2012, 7, 26-27, 34, 124-125). He embeds his considerations on the EU as a project of a more coherent regional community, which, beyond the national identity of the member states, also represents a sort of European identity, into his commitment to a more unified global and cosmopolitan society. It is an idea which – in its modern form – goes back at least to Hugo Grotius's book *On the Law of War and Peace*, originally published in 1625, and to Immanuel Kant's conception on the *Perpetual Peace* (date of original publication: 1795) (Grotius, 2012; Kant, 2006). These are moderately utopic visions on the future of humanity, where violent conflicts are avoided by diplomatic means and international contracts and regulations, and where basic human rights are globally respected and effectuated. Following the path of Hugo Grotius and Immanuel Kant, Habermas seeks ways of how to realize this vision in practice, and in the EU in particular.

Habermas interprets the main steps of the evolution of the EU as the elements of an essentially democratic project – that could ultimately lead to a 'Realistic Utopia of Human Rights'. In his opinion, such a project should increase the grade of democratic participation and decision-making throughout the entire allegiance of the member states. This on the other hand should increase the cohesion between this union more intensively and effectively, in strong relation with the first point, with the increase of the inclination to participate in the democratic processes by the citizens of the EU. Habermas thinks that both extremes that we mentioned in the Introduction of this essay – the EU as one single political entity, as the United States of Europe, similar to the USA, on the one hand, and the EU as a merely pragmatic economic union of separate and "selfish" nation states on the other – could derail and undermine this democratic project, and the responsible leaders of the EU (if they are truly *responsible*) should

attempt to avoid both extreme possibilities at all costs. The first extremity threatens the EU by undermining democratic processes, the autonomy of the *peoples* or *nations* that ultimately make up the Union. The second by fragmenting the EU, and ultimately dispersing it into a mixture of conflicting and competing nations, and by derailing the very process of becoming a cohesive supranational unity.

The Great Economic Crisis in 2008/09, that also shook the EU, and ultimately lead to a wave of populism in Europe and in other parts of the world, is an important topic of Habermas's book (Habermas, 2012, 5, 44, 55, 70, 125). Habermas, in his treatment of the financial crisis, rejected such neoliberal solutions, which mainly focused on the saving of major financial institutions, larger corporations, and *neglected* the case of lower-class citizens of the country. Habermas believes that there are always ways to treat such economic, financial crises which could harmonize the need of financial stability and welfare functions of the state.²⁸ Habermas, who committedly and enthusiastically represents the ethos of classical, basic human rights, is in line with thinkers such as Ronald Dworkin and John Rawls, who believed in 'material rights'.²⁹ In other words, the view that one should include certain basic material claims (minimal food, water, clean air, shelter, warmth during winters etc.) into the sphere of fundamental human rights. Habermas is of the opinion that neglecting material rights as part of fundamental human rights – or failing to devote enough attention to it – has played and continues to play a huge role in the ongoing crisis of the European Union. In Habermas's view, *a key factor* to end this crisis in the EU, as well

---

28 In this context, I believe that the recently published study of Balázs Ferkelt and Éva Kriszt Sándorné is relevant (2023), who analyzed in detail the processes of labour market in the last two decades of the European Union (more specifically in the Eurozone), and who also referred to the Great Economic Crisis in the EU in 2008/2009.

29 See: Dworkin, 2000; Rawls, 1971. In this regard I would also like to refer to my recently published study on this topic: Bence Marosan, 2023. In my opinion, in this context we should also refer to Habermas's student, Axel Honneth, who has the idea of democratic socialism based on fundamental human rights as the future perspective of an internationally unified community. See: Honneth, 2015.

as to its future development, is to emphasize the role of human rights – which also include certain material rights – greater in the institution and legislation of the Union.

Habermas made several observations and suggestions concerning the institutional development of the EU. First, Habermas rejects the ‘reification of popular sovereignty’ (Habermas, 2012, 14-20). He rejects the usurpation of power by the political elite in certain states, who claim to enjoy the support of the majority of the nation, and – even against the institutions and decisions of the European Union – restrict, and in certain cases, even abolish, certain fundamental human rights, saying that it they are only expressing and implementing the will of the majority or the ‘will of the people.’³⁰ Habermas proposes several remedies to avoid the monopolization of the power by such national political elites, and to increase the weight of the EU and the role of *individual* human rights against such elites. He highlights two such remedies. First, ‘the primacy of supranational law over the national law of the monopolists on the means for a legitimate use of force’ (Habermas, 2012, 20-28). That means that Habermas wants to grant some privileges to EU legislation over national legislation at certain points, according to which the institutional structure of every member state should express a certain, consensual minimal level of human rights. All member states should agree to respect – even in a legal, institutional way – certain fundamental rights. Those who don’t, can leave this community.

This first remedy raises a question: do the extra rights of the European Union over the member states in certain regards undermine national sovereignty and the rights of the citizens of the member states in question? For this reason, Habermas articulates and emphasizes his *second* suggestion: ‘the sharing of constituting power between EU citizens and European peoples.’³¹ This means that in his opinion the legislative and decision-making procedure of the EU should be based on *two equal constitutive forces* as sources of

---

30 In other words, Habermas rejects what Alexis de Tocqueville called ‘the tyranny of the majority.’ In Tocqueville see: Tocqueville, 2000.

31 Habermas, 2012: 28-37. See also: ‘Shared sovereignty as the standard for the legitimation requirements of the Union.’ Op. cit., 37-44.

legitimacy: EU citizens as citizens of the member states, and the EU member states themselves. Habermas thinks that the individuals of the EU have or at least should have a double identity as members of the EU. They are citizens of the member states, and in this regard, they have a national identity, but on the other hand they are also citizens of the EU, and in this respect, they also should have a sort of European identity, whether they are aware of this latter fact or not, whether they acknowledge, or refuse it³² – inspired by chauvinistic nationalism of certain populist leaders. This idea implies that the EU citizens, also as national citizens, should have a greater influence on the legislative processes of the EU, and they should be granted more opportunity to participate in these processes.

In a further step, Habermas also sees it desirable to grant certain extra rights to the United Nations over the member states, by attempting to make it more democratic.³³ In this project he believes it necessary to reform the Security Council, and the position of the permanent members, in order for them to have *fewer* extra rights and powers over the rest of the members and rest of the world (See: Habermas, 2012, 57- 59-61, 65, 96-97). This would be a remote step in this project, but Habermas sees it as necessary means of creating a globally united cosmopolitan community – an idea expressed in Modernity by Hugo Grotius and Immanuel Kant, among others. According to this vision, such a community must express unity and difference at the same time; it should never erase the individual differences of people and nations. The process of making the European Union more coherent and more democratic, a community that is

---

32 That latter means that even if a citizen of the EU refuses to consider herself as EU citizen, and exclusively identifies herself as a member of her own nation, and even if she consider the EU either as a source of extra income for her own country, or as an external, hostile restrictive force that inhibits her homeland, her home country to execute fully the 'national will' that she conceives in a rather collectivist manner, so, even in that case the EU itself should consider in its legislative and decision-making processes every citizen of every member state as an EU citizen at the same time, who, in ideal case, should have an impact in the democratic processes within the Union.

33 Habermas, 2012: 53-70. 'From the international to the cosmopolitan community.'

truly based on the idea of basic human rights, and which could also express human rights in the institutions of it and of its member states is, in Habermas's view, a fundamental step in this process.

THE CURRENT STATE OF THE EUROPEAN UNION IN THE LIGHT OF HABERMAS'S ORIGINAL IDEAS

Since the publication of Habermas's book in 2011, and its English translation in 2012, a lot of time has passed, and much has happened in the last 12 years that has drastically changed the context. Since then, a populist, largely right-wing wave has swept across the European Union and the rest of the world. After a referendum to leave the EU in 2016, "Brexit" won out in the United Kingdom, and populist, nationalist, isolationist parties and leaders won in many countries, which clearly went against the process of increasing unification in the EU and also democratic processes. Populist leaders found ways to monopolize and centralize power in their own countries, to make it more difficult to remove them from power through democratic elections and processes, and they tendentially strove against wider international cooperation as the cooperation of democratic states in which basic human rights count as constitutional cornerstones.

Between 2010 and 2013 democratic society and democratic processes faced an unprecedented challenge due to the growing role and influence of social media (such as Facebook and Twitter), new forms of political campaigns based on and supported by Artificial Intelligence, new techniques of spreading fake news and influencing voters by generating an alternative reality to them (to this: Buday-Sántha, 2022). Of course, political campaigning and propaganda has existed ever since the emergence the first human civilizations. It has been an integral part of civilizational, religious, political, and also ethnic struggles throughout the entirety of world-history. The effectiveness of such propaganda and campaigns on mass-psychology is based on the 'ethnocentric syndrome', our biologically wired and inherited instinctual inclination to identify 'friends' and 'foes', and to regard our own group as inherently superior, and to consider

other groups and members of other groups as potential (or actual) threats.³⁴ *Propaganda that fuels hatred against people* who – in some respect – were considered different to one’s own group is a general phenomenon in history. Just think of, for example, the antisemitic pogroms against Jewish people in Europe in the Medieval and Modern Ages. Propaganda that aimed to generate hatred against members of other nations, religions, or certain minorities became especially effective thanks to modern mass media: by newspapers, cinema, radio, and later the television. *Authoritarian regimes*, like Germany under the period of National Socialism, or Stalin’s Soviet Union used such means – propaganda amplified by modern tools of telecommunication – by choice, with great pleasure. But modern technologies provided by the Internet and Artificial Intelligence, and modern findings in evolutionary psychology – namely how to trigger exactly the ethnocentric syndrome – made these campaigns after 2010 extremely effective, and populist politicians were never shy to use them in order to win elections.³⁵

Now, in 2023, the situation of the EU is dramatically different in comparison to the time when Habermas wrote his book. Then, in 2010, the EU mostly had to focus on the problem of how to handle the financial and economic crisis of 2008/09. After the publication of Habermas’s work, the EU had to face the wave of populism, the refugee crisis in 2015 and after, which greatly helped populist and xenophobic campaigns, Brexit, and other challenges. Today’s EU, at least in my view, is a significantly weaker union than it was in 2011. In this present context Habermas’s original hopes regarding the further increase of democratic processes and unity in the EU seem far too optimistic, one can even say, illusory. *Populist leaders* in the EU are speaking about their “*freedom fight*” against Brussels, which – in their opinion – tries to dominate the member states, which these

---

34 To this see e.g.: Hammond and Axelrod, 2006. See also: György Marosán, 2008.

Amongst the countless case we can highlight the Palestinian-Israeli conflict as an eminent example of ethnocentric syndrome. It will be a great challenge to the democratization processes at a global level. To this: Nagy, 2018.

35 In this context we should especially highlight the role of Arthur J. Finkelstein and his colleagues who were pioneers in organizing and effectively, successfully conducting negative campaigns, based on simplified political messages.

leaders interpret as a huge bureaucratic apparatus that “goes against the will of the people”, and which – again, in these leaders’ opinion – attempts to undermine national sovereignty. These populist leaders explicitly try to make the EU a less coherent, more fragmented and pragmatic union, in other words, they frankly attempt to undermine the cohesiveness of the EU. Many of them have the support of the majority of their voters, who honestly and full-heartedly reject the idea of a more coherent, cohesive, and stronger union.

Everything appears to follow a different trend than Habermas originally dreamed for the European Union. Should one give up the idea of a genuinely cosmopolitan society? Should one also give up the conception of a transnational and international political union of nation states based on a consensual set of basic human rights? Should we accept and embrace the possibility that the European Union might weaken further, that it might eventually fall apart, or become a merely economic union based upon mutual financial and mercantile interest of nation states? Should the EU become a conglomerate of nationalistic and populist states? Or is there enough democratic, enlightened, and rational potential in the majority of the citizens of the EU to overcome the temptation of populism in the long run?

HABERMASIAN ASSUMPTIONS CONCERNING THE FUTURE OF THE EU. WHAT THE EU SHOULD DO NOW?

In this last section I would like to propose a third remedy – after the previously mentioned two – to help the European Union to approach and realize a ‘Realistic Utopia of Human Rights.’ I believe the EU should support increasingly the non-governmental civil organizations and the society as such – and especially those organisations which are specialized to such public matters like education, environmental protection and sustainability,³⁶ human rights, and transparency of

---

³⁶ In this regard we should emphasize that ecological issues, environmental protection, and sustainability are central themes for Habermas also – and he believes that a more coherent EU with more conscious citizens is crucial to handle the perhaps biggest challenge of the 21st Century: *the global ecological crisis*. See: Habermas, 2012, 57, 63.

the state. It is not by accident the populist governments and leaders all over in Europe and outside Europe are making laws against those organizations – feeling their power threatened by NGOs. There are laws against “foreign soldiers of the global, fiscal elites”, “the mercenaries of George Soros”, “enemies of the state and the sovereignty of the nation.”

We can find such laws all over the world, in populist lead or authoritarian countries. I believe, it is exactly these organizations that could help us to create a freer, more rational, responsible and sustainable society, in which basic human rights serve as cornerstones of the constitution and the political community. I also think that the European Union should support such organizations in an increasing and even greater degree than it did before.

We should mention that this idea is fully in line with the fundamental conceptions of Habermas himself. In his first major scientific and academic work in 1962, in the *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, he emphasized the role of civil organizations in the democratic process (Habermas, 1962). Throughout his entire career he stuck to this point, and always devoted a great importance to civil organizations in the formation of a democratic society or making a society more democratic. I believe that the emphasis on the role of civil organizations in strengthening the European Union as also a democratic community based on the idea of fundamental civil rights would be a nice completion to Habermas’s original ideas that he presented in his 2011 book, and which he has repeated and emphasized ever since.

This would be a circular process: the EU would help and support – in an even greater manner or degree – the bottom-up organizing NGOs, and certain INGOs in this political community, and those organizations would increase and facilitate democratic processes in the EU. They would take a greater and greater role in informing, educating, and enlightening EU citizens in how to become a more independent, autonomous individual, how to participate in political processes and decision-making in a deeper and more effective way, and how to stand up for their basic rights. Of course, populist leaders and governments, which attempted – successfully – to monopolize power in their own

country, attempted to erase the separation of powers, checks and balances in their nation, tried to control the majority or all of their domestic media, and weakened the EU's influence on them, would oppose such tendencies greatly and enthusiastically. They will most certainly speak about violent, vile attacks on the national sovereignty, comparing such laws and decisions to an invasion of independent countries. Still, it is the best way I see of enhancing democratic processes and tendencies in the EU once again.

In my opinion, the best assistance for the EU in its endeavours against the spread of populism, would be civil society and non-governmental organizations in particular. They can help to save and restore the original democratic idea in the project of the EU – as envisioned by Jürgen Habermas. If the EU can find ways of helping and supporting NGOs even against the will and legislation of populist governments, even against their inhibitory tendencies and efforts, this would put the EU back “on the right track”, on such a path of development it was following before 2010, *but with a stronger inclusion of material rights*, as Habermas suggested. In this way, if the decision-makers and politicians of the EU are capable of making careful and smart decisions regarding civil society and non-governmental organizations in the EU, especially regarding those who are involved in the aforementioned activities (education, environmental protection and sustainability, human rights, and transparency of the state) in the next few decades NGOs and certain INGOs could be the saviours of the EU, and ultimately they could be the realisers of Habermas's ideal of the ‘Realistic Utopia of Human Rights.’

The EU should do everything in its power to help the bottom-up organizing tendencies of civil society. In my opinion that is the only way to lay down the foundations for a happy, productive, and essentially democratic future for the European Union.

REFERENCES

Buday-Sántha, Andrea (2022): *Kommunikáció – etika – jog. A kommunikáció etikai és jogi alapjai*. Budapest: B. SWAN Partners Ltd.

- De Tocqueville, Alexis (2000): *Democracy in America*. Trans. by Harvey Mansfield and Delba Winthrop. Chicago: University of Chicago Press.
- Dworkin, Ronald (2000): *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Ferkelt, Balázs and Sándorné Kriszt, Éva (2023): Munkaerőpiaci tendenciák az euróövezetben. *Statisztikai Szemle*, 101(8): 665-686.
- Grotius, Hugo (2012): *On the Law of War and Peace*. Trans. by Stephen C. Neff. Cambridge: Cambridge University Press.
- Habermas, Jürgen (1962): *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Neuwied: Luchterhand. English translation: *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a category of Bourgeois Society*. Trans. by Thomas Burger. Cambridge: Polity Press, 1991.
- Habermas, Jürgen (2012): *Zur Verfassung Europas. Ein Essay*. Berlin: Suhrkamp. English translation: *The Crisis of the European Union. A Response*. Trans. by Ciaran Cronin. Cambridge: Polity Press.
- Hammond, Ross A. and Axelrod, Robert (2006): The Evolution of Ethnocentrism. *The Journal of Conflict Resolution*, 50 (6): 926-936.
- Honneth, Axel (2015): *Die Idee des Sozialismus. Versuch einer Aktualisierung*. Berlin: Suhrkamp Verlag.
- Kant, Immanuel (2006): Toward Perpetual Peace: A Philosophical Sketch. Trans. by David L. Colclasure. In Kant: *Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace, and History*. New Haven and London: Yale University Press. 67-109.
- Marosan, Bence Peter (2023): Radical Emancipation: The Theory of Biocentric Ecosocialism and the Principle of Dynamic Equilibrium. *Capitalism, Nature, Socialism*, 34(2): 107-126.
- Marosán, György (2008): Az etnocentrizmus evolúciós elmélete. *Magyar Pszichológiai Szemle*. 63(4): 709-731.
- Nagy, Milada (2018): A palesztin államiság kérdése és a nemzetközi közösség. In *Mediterrán és Balkán Fórum*, 11 (1): 38-49.
- Rawls, John (1971): *A Theory of Justice*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1971.

SHAPING THE COMMON FOREIGN AND SECURITY POLICY OF THE EUROPEAN UNION – AN IDENTITY ECONOMICS PERSPECTIVE

László Tóth

Budapest Business University, toth.laszlo@uni-bge.hu

Isabella Monteiro Guerra Silva

Budapest Business University, isabella.m.g.silva@gmail.com

INTRODUCTION

This article aims to unravel the intricate relationship between identity factors within the European Union, specifically focusing on the challenges inherent in shaping a unified Common Foreign and Security Policy (CFSP). The CFSP, functioning as a linchpin for the EU's global influence, encompasses a wide range of responsibilities, spanning foreign and security affairs, crisis management, and peacebuilding. Despite its pivotal role, achieving consensus among Member States within this intergovernmental process remains a formidable task, primarily due to the diverse characteristics of EU nations.

The diversity between Southern and Western European countries results in distinctive identities, adding complexity to the EU's pursuit of a shared collective identity. Through the lens of identity economics, these differences can create significant obstacles to the EU's goal of a cohesive and influential international presence via the CFSP. The hypothesis put forward suggests that identity factors, particularly among Southern and Western European countries, significantly challenge the genuine unification of the Common Foreign and Security Policy. This paper is structured into distinct sections. The initial part provides background information on identity economics, offering a foundational understanding of its relevance. The subsequent section delves into Ruth Wodák's exploration of identities in Europe, adding depth and nuance to the understanding of identity dynamics.

Following this, the focus shifts to the Common Foreign and Security Policy (CFSP), providing insights into its multifaceted dimensions. The next section synthesizes the concepts of Identity Economics and the CFSP, exploring the intricate interplay between these elements. The paper concludes by presenting the current findings and conclusions. It is important to note that the paper is still in its initial research phase, reflecting an ongoing exploration of these complex themes.

IDENTITY ECONOMICS

Identity economics, a multidisciplinary framework integrating psychological, sociological, and economic theories, provides valuable insights into the complex dynamics of how personal identity and self-perception intricately influence economic decisions (Akerlof & Kranton, 2000). It goes beyond traditional economic perspectives by acknowledging that economic choices are not solely driven by rational considerations but are profoundly shaped by the individual's sense of self and the desire to maintain or enhance their economic identity.

In the context of decision-making within the European Union (EU), the significance of identity economics becomes apparent as it comprehensively encompasses the myriad national and regional identities influencing the economic conditions and perspectives of member states. This prominence is particularly highlighted in the southern and western regions of Europe, where differences in historical experiences, cultural backgrounds, and social structures contribute to a mosaic of varying economic circumstances and priorities (Smith, 2018). The framework of identity economics serves as an illuminating lens, revealing that decisions within the EU extend beyond the sole influence of economic factors. Instead, these decisions are intricately interwoven with individuals' perceptions of themselves and their social identities, portraying a nuanced understanding of the multifaceted drivers shaping economic choices (Akerlof & Kranton, 2000; Smith, 2018).

Within the European Union (EU), identity economics encapsulates the diverse national and regional identities that significantly influence

the economic outlooks and conditions of its member states. This is particularly pronounced in the southern and western regions of Europe, where distinctions arising from diverse historical experiences, cultural backgrounds, and social structures contribute to a mosaic of varying economic circumstances and priorities, as highlighted by Smith (Smith, 2018). The framework of identity economics serves as an illuminating lens, revealing that decisions within the EU extend beyond the sole influence of economic factors. Instead, these decisions are intricately interwoven with individuals' perceptions of themselves and their social identities, portraying a nuanced understanding of the multifaceted drivers shaping economic choices.

In the EU's southern and western territories, the framework of identity economics sheds light on the intricate interplay between historical, cultural, and social factors, offering valuable insights into the diverse economic landscapes that emerge as a result. Smith's (2018) observations underscore the profound influence of these identities on shaping economic circumstances and priorities within the region, emphasizing the need to acknowledge and integrate these non-economic elements into the analysis of decision-making processes in the EU. The recognition that economic decisions are embedded in a complex web of identity-related considerations enhances our understanding of the multifaceted nature of decision-making within the EU context.

Moreover, identity economics goes beyond traditional economic theories by incorporating concepts such as social preferences, social learning, and cooperation. It recognizes that economic behaviour is shaped by social interactions and group dynamics (Akerlof & Kranton, 2000), providing a comprehensive lens to further examine the influence of identity on economic choices within the EU.

IDENTITIES IN EUROPE

Ruth Wodak's meticulous exploration of identities in Europe intricately categorizes them across national, European, ethnic, regional, and political dimensions. Her research brings to light the

multifaceted nature of identity, providing insights into the intricate construction of economic identities through discourse within the European context.

Wodak's investigation extends to economic narratives in Europe, underscoring the crucial role discourse plays in shaping perceptions and policies. This exhaustive endeavour sets the stage for a detailed examination of the repercussions of "othering" in economic and political discourse, exposing a nuanced network of identity divisions that emerge in response to economic challenges (Kendall, 2007).

Within the European landscape, Ruth Wodak's categorization of identities unfolds across various dimensions. At the core of European identity dynamics is the emphasis on the construction and reinforcement of national identities through discourse. Delving into political, social, and cultural discourses, the European identity dimension explores the development of a European identity, especially in the context of the European Union (EU). Wodak's examination of discourses also focuses on the construction of ethnic and cultural identities, with a specific lens on minority groups and immigrants in European societies. The dimension concerning regional and sub-national identities encompasses an examination of linguistic and cultural variations within European countries. Additionally, Wodak explores the intricate construction of political and social identities through discourse, encapsulating identification with political ideologies, social movements, or specific groups. The dimension of intersectional identities acknowledges the intricate nature of identities, exploring how aspects such as gender, ethnicity, and class intersect and are constructed in discourse. The investigation also delves into identity conflicts and discourses of 'othering,' examining the contribution of discourse to identity conflicts and the process of portraying one group as different, foreign, or threatening.

In the realm of economic and political discourses, Wodak's insights provide general perspectives on economic identities. Examining the impact of political and media discourses in constructing economic identities, she considers the identification and categorization of individuals or groups based on economic status under the construction of economic identities. Acknowledging the significant role of

discourse in reflecting and reinforcing class structures and economic inequalities, Wodak explores the influence of discourse on shaping economic policies. Focusing on the context of economic crises such as the Eurozone crisis, she critically analyses austerity measures. The exploration extends to economic narratives in Europe, emphasizing the role of discourse in shaping perceptions and policies surrounding economic issues. Finally, the examination of the intersection of economic identities with other dimensions, such as national, regional, or political identities, completes the comprehensive understanding of identity dynamics in Europe (Kendall, 2007).

The Eurozone, despite aspiring to economic and monetary unity, grapples with an enduring “us” versus “them” division, notably seen in the disparate economic fortunes and fiscal policies between Northern and Southern member states. The core-periphery distinction reflects an interplay of economic imbalances and structural differences. Northern countries, exemplified by Germany and the Netherlands, prioritize fiscal discipline and stability, while Southern nations like Greece, Italy, and Spain face economic challenges, contributing to a perceived bifurcated Eurozone. This division, rooted not only in economic factors but also in historical and cultural disparities, manifests in divergent policy preferences (Baldwin, 2016).

Beyond economic policy, the North-South divide extends to political cohesion and identity within the Eurozone, posing challenges to decision-making and cooperation within the monetary union (Verdun, 2019). Effectively bridging this gap and fostering a more unified Eurozone requires addressing economic and cultural dimensions collaboratively among member states, overcoming the entrenched “us” versus “them” mentality to cultivate a shared vision for the monetary union’s future.

COMMON FOREIGN AND SECURITY POLICY (CFSP)

The Common Foreign and Security Policy (CFSP) Budget, instituted in 1993, stands as a fundamental instrument in the European Union’s (EU) pursuit of overarching objectives. These objectives encompass

the preservation of peace, the fortification of international security, the encouragement of international cooperation, the advancement and consolidation of democracy, the rule of law, and respect for human rights and fundamental freedoms (European Commission, 2021).

This critical financial mechanism plays a vital role in supporting a diverse range of initiatives aimed at fulfilling these objectives. These initiatives span from financing civilian missions to supporting EU Special Representatives, stabilization projects, and engaging in various multilateral and bilateral non-proliferation and disarmament efforts. Specifically, the CFSP Budget allocates funds to Civilian Common Security and Defence Policy missions, actively contributing to regional and international security and stability. These missions focus on the maintenance of peace and the implementation of EU policies in challenging regions. Furthermore, the budget is instrumental in supporting European Union Special Representatives who actively participate in endeavours to consolidate peace, promote stability, and uphold the rule of law in regions facing tumultuous circumstances.

A noteworthy facet of the CFSP Budget lies in its significant contribution to non-proliferation and disarmament activities. These initiatives aim to universalize and effectively implement international treaties, conventions, and agreements addressing the proliferation of weapons of mass destruction, encompassing their delivery mechanisms, as well as conventional arms. The budget, therefore, serves as a financial backbone for projects aligned with the EU's commitment to global security and cooperation.

In summary, this chapter provides an exploration of the establishment and objectives of the CFSP Budget. It underscores the pivotal role this financial mechanism plays in financing initiatives that actively contribute to the EU's pursuit of peace, security, international cooperation, and the promotion of democratic values (European Commission, 2021; Smith, 2018).

IDENTITY ECONOMICS, DISPARITIES AND THE COMMON FOREIGN AND SECURITY POLICY (CFSP)

This section briefly explores the role of identity economics in enhancing our understanding of the CFSP, illuminating the intricacies involved in navigating economic diversity while pursuing shared foreign and security objectives. The analysis seeks to unpack the interplay between economic identity and the CFSP, emphasizing the inherent challenges and considerations crucial for attaining coherence. Additionally, it aims to provide a nuanced exploration of the concepts of North and South.

Starting with the realm of identity economics, the intricate interplay between the ‘North’ and ‘South’ assumes a pivotal role in the ongoing discourse surrounding the Politics of the ‘South’ (Lazar, 2020). Positioned as an ex-centric locus of enunciation, the ‘South’ challenges prevailing Northern-centric perspectives, extending its relevance beyond geographical boundaries to encompass geopolitical periphery, experiences of (post)coloniality, and a distinctive praxis within knowledge ecologies.

Besides the geo-political division between the South and the North being marked, not only by borders but also by the discursive of the North as producers of normative and the South “others’ who need the Northern theoretical illumination, during pivotal moments like the Eurozone crisis, the contrasting economic profiles of Northern and Southern member states become prominent, shaping economic conditions and perspectives (Comaroffs, 2012; Connell, 2007; Keukeleire & Delreux, 2014; Spivak, 2000). These disparities in status give rise to enduring inequalities, presenting hurdles for the CFSP as it strives to bring together states with diverse priorities and perspectives. Achieving equilibrium between a collective European identity and individual national interests proves to be a complex endeavor.

The Eurozone crisis accentuated these challenges, exposing conflicts over policies, bailouts, and concerns about sovereignty. The enduring gaps between core and periphery states further solidified the formation of distinct identities.

This complexity hampers the establishment of a unified CFSP within the EU, especially when identity-based economic perspectives hinder agreement and the development of cohesive policies (Smith & Lightfoot, 2018). . This complexity hampers the establishment of a unified CFSP within the EU, especially when identity-based economic perspectives hinder agreement and the development of cohesive policies (Smith & Lightfoot, 2018). The challenges arising from economic disparities within the EU significantly influence various dimensions of the CFSP:

1. **Policy Fragmentation:** The presence of disparities within the European Union fosters distinct national interests among member states, resulting in a landscape of policy fragmentation within the CFSP. As countries grapple with varying priorities, the challenge of crafting a cohesive and unified approach becomes pronounced. This divergence not only reflects differing perspectives but also introduces complexities that hinder the seamless coordination required for an effective CFSP (Howorth, 2014). Howorth's insights highlight the interplay between economic realities and the formulation of a consolidated foreign and security policy within the EU framework.
2. **Decision-Making Hurdles:** The inherent intergovernmental structure of the CFSP demands unanimous decisions among European Union member states. However, the existence of priority disparities introduces a layer of complexity, potentially leading to divisions in priorities (Hill, 2018). This complexity poses formidable hurdles in achieving consensus on pivotal foreign and security matters. The divergent interests of member states can impede the collaborative decision-making process, underscoring the need for nuanced strategies that address both diversity and the imperative for unified action on the global stage.
3. **Resource Allocation:** The economic heterogeneity across European Union member states not only influences policy formulation but also significantly impacts resource allocation within the realm of common foreign and security initiatives.

Disparities in economic strength can translate into uneven contributions, potentially undermining the collective ability of the EU to address global challenges effectively. The allocation of resources becomes a critical consideration, requiring thoughtful strategies to mitigate the impact of economic variations and ensure a more equitable distribution of responsibilities among member states. (Balfour and Stratulat, 2016).

4. **Perceptions of Fairness:** Inequality within the European Union has repercussions beyond resource allocation, extending to perceptions of fairness and burden-sharing within the CFSP, bringing rise to perceptions of unequal contributions, leading to tensions and eroding trust among member states. The challenge lies in addressing these perceptions to foster a sense of equity and shared responsibility, vital for maintaining cohesion and effective collaboration within the CFSP (Hyde-Price, 2008).
5. **Security Concerns:** The economic diversity among European Union member states has implications for the collective security concerns addressed within the Common Foreign and Security Policy (CFSP). Differing economic circumstances may lead to varied perspectives on security issues, potentially undermining the overall effectiveness of the CFSP. As economic factors influence national priorities and threat perceptions, addressing these divergences becomes imperative for establishing a robust and unified approach to security challenges within the EU framework. (Juncos & Pomorska, 2016).

In summary, the various disparities within the EU framework pose challenges in decision-making, resource allocation, and perceptions of fairness within the CFSP, underscoring the complex interplay between identity and the endeavour to establish a cohesive foreign and security policy within the European Union, as evidenced by studies such as Wong (2015) and White & Williams (2012).

CONCLUSION

The framework of identity economics proves particularly insightful within the context of decision-making in the European Union (EU), where national and regional identities wield substantial influence over economic perspectives. The southern and western regions of Europe, marked by diverse historical experiences, cultural backgrounds, and social structures, exemplify the complex nature of economic circumstances and priorities. Additionally, Ruth Wodak's meticulous exploration of identities in Europe further deepens our understanding of the intricate construction of economic identities through discourse. By categorising identities across various dimensions such as national, European, ethnic, regional, and political, Wodak provides a nuanced perspective on the multifaceted nature of identity dynamics in Europe. Her research highlights the profound influence of discourse on economic identities and underscores the interconnectedness of the various dimensions like politics, ethnicity, and regionalism.

When scrutinizing the Common Foreign and Security Policy (CFSP) Budget in the EU, a critical financial mechanism emerges, playing a vital role in advancing overarching objectives such as peace, security, international cooperation, and the promotion of democratic values. This section emphasizes the substantial contribution of the CFSP Budget to initiatives ranging from civilian missions to non-proliferation and disarmament activities, reinforcing its significance in fostering global security and cooperation.

The exploration of identity economics within the EU unveils the intricate interplay of economic, social, and political factors, necessitating a holistic understanding of decision-making processes. Economic disparities between Northern and Southern member states, particularly during critical junctures like the Eurozone crisis, underscore the challenges in achieving a cohesive CFSP. These challenges encompass policy fragmentation, decision-making hurdles, resource allocation issues, perceptions of fairness, and varying security concerns among member states.

Of particular significance is the impact of various disparities rooted in identity factors, notably between Southern and Western

European countries. These disparities act as a formidable barrier to the development of a genuinely unified Common Foreign and Security Policy within the EU. The historical, cultural, and social distinctions between these regions contribute to divergent economic circumstances and priorities, creating hurdles in reaching a consensus on crucial foreign and security matters. This, in turn, leads to policy fragmentation, decision-making complexities, challenges in resource allocation, perceptions of unfair burden-sharing, and varying security concerns. The economic disparities, for example, become pronounced, especially during critical events such as the Eurozone crisis, highlighting the need to address identity-related factors for the effective formulation of a cohesive CFSP.

Based on our analysis, this exploratory examination underscores the pivotal role of identity economics in unravelling the complexities of economic decision-making within the EU. By acknowledging the multifaceted influences of personal and social identities, we can gain valuable insights into the nuanced drivers shaping economic choices. The need to consider identity-related factors in the analysis of economic phenomena is clear, especially given the significant challenges posed by disparities between Southern and Western European countries in pursuing a genuinely unified Common Foreign and Security Policy.

REFERENCES

- Akerlof, G. A., & Kranton, R. E. (2000). Economics and identity. *The Quarterly Journal of Economics*, 115(3), 715-753.
- Baldwin, R. (2016). The Eurozone Crisis: A Consensus View of the Causes and a Few Possible Solutions. In E. Copelovitch (Ed.), *The Handbook of the International Political Economy of Monetary Relations* (pp. 268-284). Edward Elgar Publishing.
- Baldwin, R. (2016). The World Trade Organization and the Future of Multilateralism. *Journal of Economic Perspectives*, 30(1), 95-116.
- Balfour, R., & Stratulat, C. (2016). *A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy*. European Policy Centre (EPC).

- Borrell, J. (2020). Economic Disparities and Security Challenges: The EU's Role. Speech at the European Parliament.
- Brown, S. (2015). Trade and Economic Disparities in Southern and Western Europe: Challenges for EU CFSP. *European Foreign Affairs Review*, 20(2), 267-284.
- Comaroffs, J., & Comaroff, J. L. (2012). *Theory from the South: Or, how Euro-America is evolving toward Africa*. Paradigm Publishers.
- Connell, R. (2007). *Southern theory: The global dynamics of knowledge in social science*. Allen & Unwin.
- Davis, R. (2016). National Identity and CFSP in Southern Europe: A Comparative Study. *International Affairs*, 42(3), 359-375.
- European Commission. (2021). Common Foreign and Security Policy (CFSP). https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/fs_21_1743
- European Council on Foreign Relations. (2019). *Identity Economics and European Security: Implications for CFSP*.
- European External Action Service. (2019). *Identity, Economic Disparities, and CFSP: A Comprehensive Analysis*.
- European Union Institute for Security Studies. (2020). *Economic Disparities and Identity in EU Security Policy: A Comprehensive Study*.
- Hill, C. (2018). *The national co-ordination of EU policy: The domestic level*. Springer.
- Howorth, J. (2014). *Security and defence policy in the European Union*. Springer.
- Hyde-Price, A. (2008). Normative power Europe: A realist critique. *Journal of European Public Policy*, 15(6), 866-884.
- Juncos, A. E., & Pomorska, K. (2016). The European Union's non-proliferation policy in a multi-polar world: Norms, challenges, and opportunities. *European Security*, 25(3), 290-308.
- Keukeleire, S., & Delreux, T. (2014). *The Foreign Policy of the European Union*. Palgrave Macmillan.
- Kendall, S. (2007). *The construction of identity in discourse*. Palgrave Macmillan.
- Kendall, G. (2007). *Understanding Identity: A Cross-Disciplinary Approach*. Routledge.

- Kendall, G. (2007). What Is Critical Discourse Analysis? Ruth Wodak in Conversation With Gavin Kendall. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 8(2), Art. 29. Retrieved from <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0702297>
- Lazar, J. (2020). Politics of the ‘South’: Experimental annotations on some frayed geographies. *European Journal of International Relations*, 26(1), 144-168.
- Reisigl, Martin & Wodak, Ruth (2001). *Discourse and discrimination*. London: Routledge
- Smith, A. (2018). Identity, economic. In *The SAGE Encyclopedia of Economics and Society* (pp. 920-922). Sage Publications.
- Smith, A., & Lightfoot, S. (2018). Brexit and the national interest: A common-sense critique of a multifaceted puzzle. *Journal of European Integration*, 40(7), 883-898.
- Spivak, G. C. (2000). *A Critique of Postcolonial Reason: Toward a History of the Vanishing Present*. Harvard University Press.
- Verdun, A. (2019). The Eurozone Crisis and the Transformation of EU Governance. *West European Politics*, 42(5), 951-973.
- White, B., & Williams, A. (2012). Globalization, identity, and economic change in Papua New Guinea. *Globalizations*, 9(4), 571-587.
- Wodak, Ruth (2004). Critical discourse analysis. In Clive Seale, Giampietro Gobo, Jaber F. Gubrium & David Silverman (Eds.), *Qualitative research practice* (pp.197-213). London: Sage.
- Wodak, R. (2018). *Discourse and European Integration*. [online] Available at: https://www.polsoz.fu-berlin.de/en/v/transformeurope/publications/working_paper/wp/wp86/WP_86_Wodak_Druck_und_Web.pdf.
- Wodak, Ruth (2001). The discourse-historical approach. In Ruth Wodak & Michael Meyer (Eds.), *Methods of critical discourse analysis* (pp.63-95). London: Sage.
- Wodak, Ruth, and Salomi Boukala. “European Identities and the Revival of Nationalism in the European Union.” *Discourse Analysis, Policy Analysis, and the Borders of EU Identity*, vol. 14, no. 1, 26 May 2015, pp. 87–109, <https://doi.org/10.1075/jlp.14.1.05wod>.
- Wong, R. B. (2015). *Identity and foreign policy: Asia’s search for a regional identity*. Routledge

30 YEARS OF THE EU: FOSTERING CO-OPERATION AND SOLIDARITY IN EUROPE AND CONFRONTING THE CONSTANT CHALLENGES

Mahesh Kumar Singh

Budapest Business University, singh.mahesh@uni-bge.hu

Katalin Csekő

Budapest Business University, cseko.katalin@uni-bge.hu

INTRODUCTION

The European Union (EU) has evolved over the past three decades into a complex and influential political and economic entity. Established with the signing of the Maastricht Treaty in 1992, the EU aimed to foster cooperation and solidarity among its member states while confronting the numerous challenges that arise in the ever-changing global landscape. This chapter introduces the significance of the 30-year milestone, highlighting the accomplishments, struggles, and the transformative impact of the EU on its member nations. This research paper seeks to analyze the trajectory of the EU over the past 30 years, examining how it has succeeded in fostering cooperation and solidarity among its member states and addressing the persistent challenges that have emerged over time.

The European Union is among the most contentious and most ambitious international organizations ever established. Brussels has a profound impact on the lives of 445 million Europeans with its laws and policies that have reverberations across the globe. Nonetheless, how has the European Union survived more than three decades of domestic and international turmoil? Upon its implementation on 1st November 1993, the Maastricht Treaty envisioned „a new stage in the process of European integration” that would assist in „bringing an end to the division of the European continent.” Although not without its shortcomings, the European Union has fulfilled these ambitions by embracing sixteen additional members in the past thirty years

and cultivating an atmosphere of collaboration unparalleled by any other global institution. The EU continues to struggle, despite its accomplishments, to defend the principles of solidarity, unity, and harmony represented by the starry circle on its flag.

The current atmosphere in Brussels is gloomy, much like it was in 1993, when the European Union was founded atop the former European Community. As it does today, the bloc was confronted with sluggish economic expansion, a political agenda influenced in part by right-wing populists, and violent border conflicts. Notwithstanding these similarities, the profound influence that the EU has had on Europe during the past thirty years should not be overlooked. So, today, when blowing out its birthday candles, the EU should wish for the stamina it will surely need for the years to come (Schuman, R, 1950).

ACHIEVEMENTS IN COOPERATION AND SOLIDARITY

Economic Integration and the Eurozone

An analysis of the economic achievements of the EU, particularly the establishment of the Eurozone, the single currency adopted by 20 member states. This section discusses the impact on trade, economic growth, and financial stability within the union. The European Union's commitment to economic integration has been a cornerstone of its mission since its inception. At the heart of this integration lies the Eurozone, a groundbreaking initiative that sought to establish a common currency among member states. This chapter examines the achievements of the European Union in fostering cooperation and solidarity through economic integration, with a specific focus on the establishment and impact of the Eurozone (Rosamond, B, 2000).

The Birth of the Eurozone

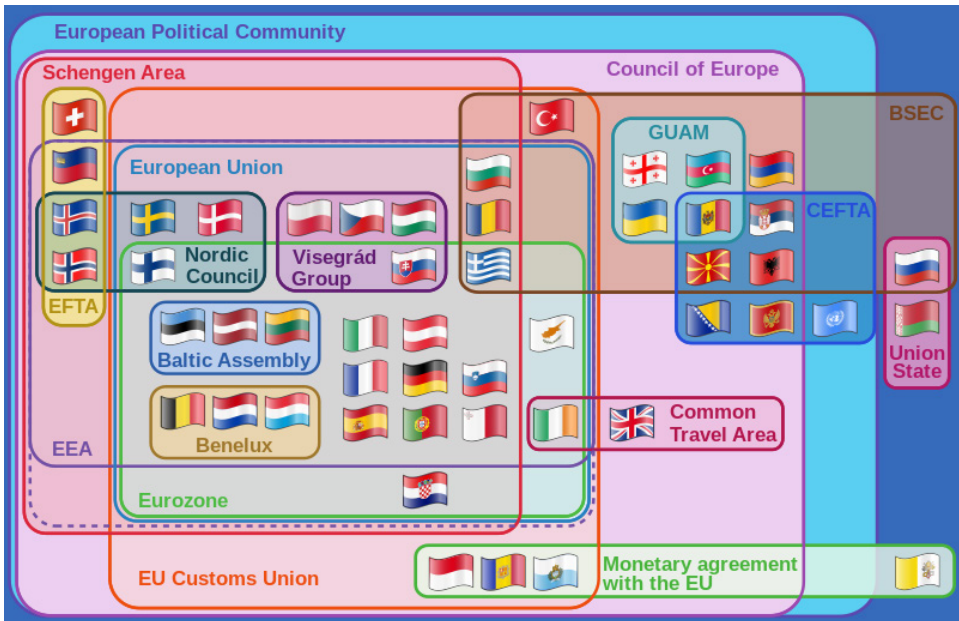
The establishment of the Eurozone marked a historic leap forward in European economic cooperation. Launched on January 1, 1999, the euro became the official currency of 11 EU member states. This section explores the motivations behind the creation of the Eurozone, emphasizing the goals of fostering economic stability, enhancing trade, and promoting solidarity among nations.

Economic Integration and the Single Market

One of the EU's primary achievements in economic integration has been the creation of a single market. This has involved the removal of trade barriers, the harmonization of regulations, and the free movement of goods, services, capital, and labor (Dinan, D, 2010).

The chapter assesses how the single market has contributed to increased economic cooperation, promoting a sense of shared prosperity among member states.

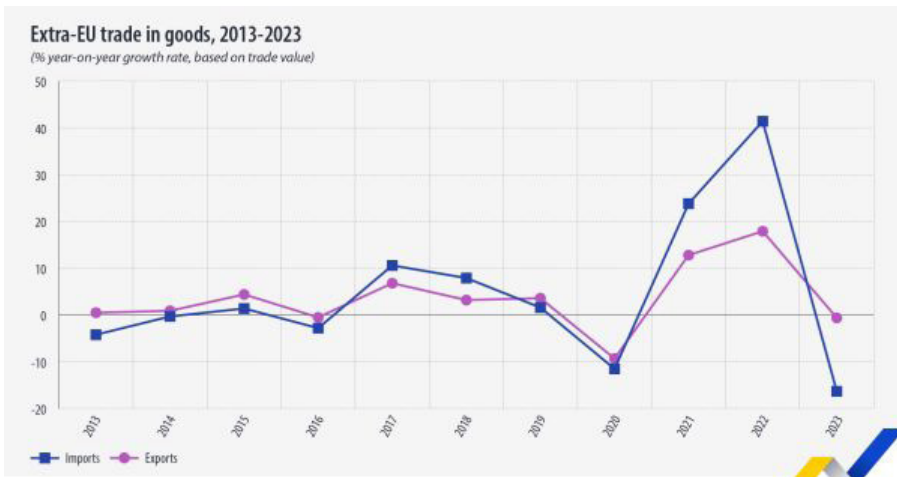
Figure 1. EU Single Market and Customs Union

Impact on Trade and Economic Growth

The Eurozone has facilitated a deeper level of economic integration by eliminating currency exchange risks within its member states. This section analyzes the impact of the Eurozone on trade patterns, economic growth, and stability, providing insights into how a common currency has streamlined financial transactions and promoted collaboration in economic ventures.

Figure 2. Extra-EU Trade in goods, 2013-2023

Source: Eurostat Dataset,
International trade in goods – Statistics Explained (europa.eu)

Financial Stability and the Euro

Examining the role of the euro in ensuring financial stability within the Eurozone, this part of the chapter delves into the shared monetary policy, the role of the European Central Bank (ECB), and mechanisms in place to address economic imbalances among member states. It also considers the challenges faced, such as the Eurozone crisis, and the subsequent reforms implemented to strengthen the currency union.

Convergence and Cohesion

The Eurozone has aimed to foster convergence and cohesion among its member states by narrowing the economic disparities between them. This section evaluates the effectiveness of policies and initiatives, such as structural funds and economic governance, in promoting convergence and reducing inequalities among EU nations. No achievement comes without challenges, and the Eurozone is no exception. This part of the chapter explores the challenges faced by the Eurozone, including the sovereign debt crisis and diverging economic performances among member states. It also highlights the lessons learned from these challenges and the reforms initiated to enhance the resilience of the currency union.

The chapter concludes by looking ahead to the future of economic integration within the EU and the Eurozone. It considers potential reforms, the role of economic cooperation in addressing global challenges, and the significance of solidarity in navigating uncertainties. As the European Union continues to evolve, the economic integration and the Eurozone remain pivotal in shaping the cooperative and interconnected future of the region.

Climate Diplomacy and Sustainable Development

In recent years, the EU has emerged as a leader in climate diplomacy and sustainable development. The EU's commitment to the Paris Agreement, coupled with ambitious climate targets, showcases a collective approach to addressing environmental challenges. Through diplomatic channels, the EU has sought to build alliances and encourage global cooperation to combat climate change and achieve sustainable development goals.

Response to Global Crises

The EU's common foreign policy has demonstrated resilience in responding to global crises. Whether dealing with natural disasters, health emergencies, or security threats, the EU has showcased its ability to coordinate swift and effective responses. The establishment of crisis response mechanisms and collaborative efforts in humanitarian aid reflect the EU's commitment to solidarity and collective security.

Social and Cultural Integration

An exploration of the initiatives aimed at fostering social and cultural cohesion within the EU, such as Erasmus+ programs, to understand how these efforts have contributed to solidarity among member states. Social and cultural integration has been a cornerstone of the European Union's (EU) vision since its inception. Over the past 30 years, the EU has made significant strides in fostering a sense of shared identity, common values, and cultural understanding among its diverse member states. This chapter explores the achievements in social and cultural integration within the EU, highlighting initiatives and programs that have contributed to a more cohesive European identity.

Erasmus+ and Educational Exchanges

One of the most prominent success stories in social and cultural integration is the Erasmus+ program. Launched in 1987, Erasmus+ has played a pivotal role in facilitating student exchanges, academic collaborations, and vocational training across EU member states. The program has not only broadened educational horizons but has also cultivated a generation of European citizens with a shared sense of cultural appreciation and mutual understanding. This section explores the impact of Erasmus+ on fostering cross-cultural friendships, breaking down stereotypes, and building a European identity.

CONFRONTING CONSTANT CHALLENGES

Economic Crises Analyzing

the EU's response to economic challenges, including the Eurozone crisis and the global financial downturn, and assessing the effectiveness of policies implemented to mitigate their impact. The European Union has faced persistent challenges in the form of economic crises over the last 30 years, underscoring the inherent complexities of managing a diverse and interconnected economic bloc. Notable instances, such as the Eurozone crisis and the global financial downturn, have tested the resilience of the EU's economic framework. These crises exposed vulnerabilities in the union's financial architecture and prompted

critical evaluations of fiscal policies and regulatory mechanisms (EU, 1992). The economic challenges have led to increased disparities among member states, triggering debates on the effectiveness of solidarity mechanisms and economic convergence strategies. The EU has responded with a mix of financial assistance programs, institutional reforms, and coordination efforts to stabilize the economy, restore investor confidence, and foster economic recovery. Navigating these economic storms has necessitated a delicate balance between national interests and the collective responsibility of member states, revealing both the strengths and limitations of the EU's economic governance structures. As the union continues to confront economic uncertainties, lessons from past crises will undoubtedly shape its approach to maintaining stability and resilience in the face of future economic challenges.

These economic crises have reverberated differently among member states, accentuating existing economic disparities and triggering tensions within the union. While some nations faced severe austerity measures, others experienced financial instability, laying bare the complexities of maintaining a common currency and economic policy across diverse economies.

The EU's response to economic challenges has evolved over time, with the implementation of various policy measures such as the European Stability Mechanism (ESM) and banking union. These initiatives aimed to restore financial stability, strengthen economic governance, and foster cooperation among member states. However, debates persist on the effectiveness and equity of these policies.

Beyond the economic realm, these crises have had profound social implications, contributing to rising unemployment, income inequality, and public discontent. The strains on social welfare systems and the potential erosion of the European social model have intensified the need for comprehensive and inclusive economic strategies.

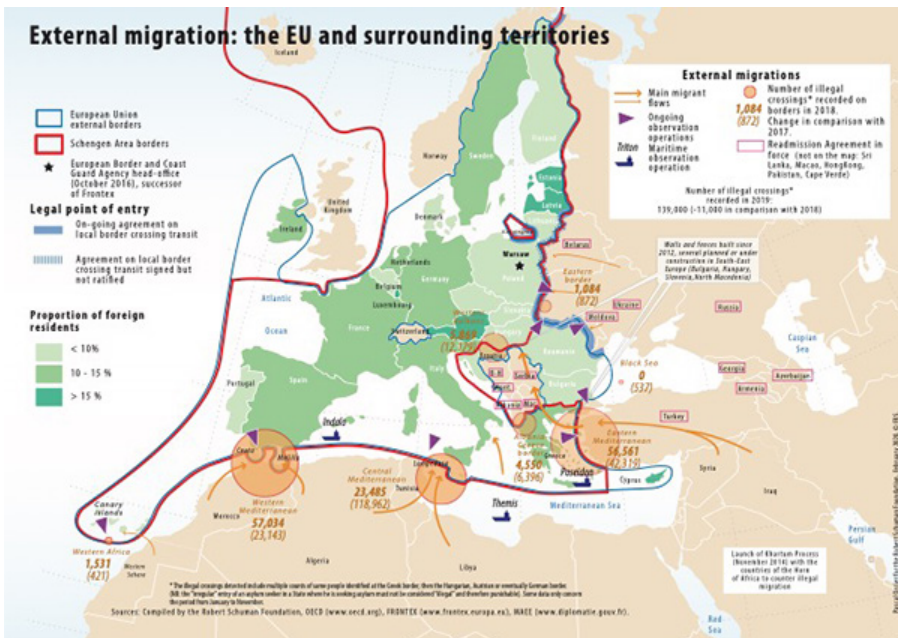
As the EU navigates its path forward, it faces the ongoing challenge of building a resilient economic framework that can withstand future crises. Striking a balance between economic integration and acknowledging the diverse needs of member states remains a central challenge, demanding innovative approaches and robust policy coordination.

dination to ensure the sustained economic well-being of the European Union.

Migration and Border Security

Examining the EU's approach to managing migration flows and enhancing border security, addressing the tensions between member states and evaluating the impact on cooperation and solidarity. Migration and border security have emerged as persistent challenges for the European Union (EU), presenting complex and multifaceted issues that demand strategic and collaborative solutions. The influx of migrants and refugees, often driven by conflict, instability, and economic hardship, has tested the EU's ability to maintain solidarity among member states. The varying approaches and divergent opinions among nations on how to manage migration flows have resulted in tensions, revealing fractures in the unity of the union. Additionally, the EU faces ongoing challenges in enhancing border security to safeguard its external boundaries.

Figure 3. The Union's external borders (EC, 2019)

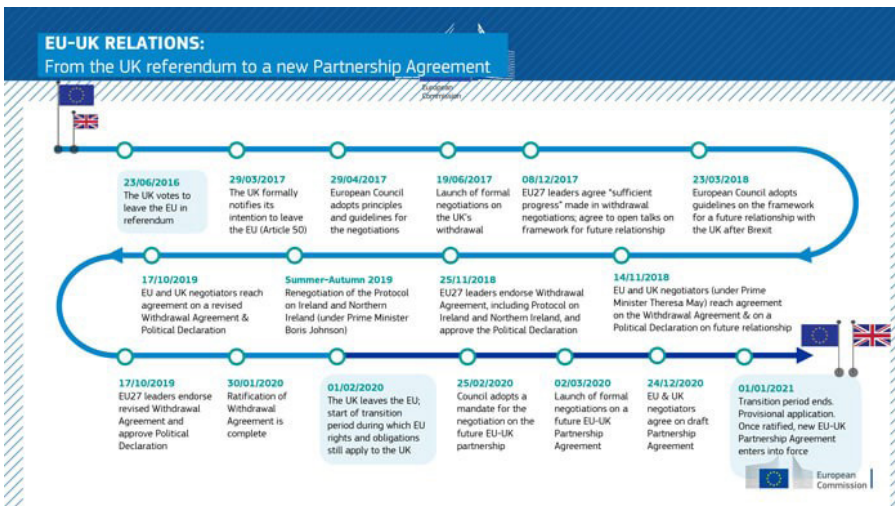

Striking a delicate balance between maintaining an open and interconnected internal market while safeguarding against security threats poses a considerable challenge. The EU's response involves navigating a complex web of policies, negotiations, and cooperation frameworks to address these challenges, ensuring both the security of its borders and the protection of human rights. As the EU grapples with the evolving dynamics of migration and border security, finding comprehensive and equitable solutions remains a key imperative for fostering unity and solidarity among its member states.

Brexit and the Future of EU-UK Relations

Assessing the implications of the United Kingdom's decision to leave the EU, exploring the challenges faced during the negotiation process, and predicting the potential effects on the EU's future.

*Figure 4. EU-UK Relations:
 from the UK referendum to a new Partnership Agreement*

Source: EC, 2021

Brexit, the withdrawal of the United Kingdom from the European Union, stands out as one of the most formidable and persistent challenges faced by the EU in recent years. The multifaceted nature of this issue encompasses economic, political, and diplomatic dimensions, posing a complex set of challenges for both the EU and the UK. The negotiation process surrounding the terms of the withdrawal and subsequent trade agreements has underscored the intricacies of disentangling a deeply integrated relationship. Economic repercussions, such as disruptions in trade flows, changes in market access, and potential impacts on the financial services sector, have required adept management.

Moreover, the political implications of Brexit have reverberated across the EU, influencing discussions on the future trajectory of the European project. The EU has been compelled to navigate a delicate balance between safeguarding its core principles, ensuring the cohesion of the remaining member states, and establishing a new framework for cooperation with the UK. The ongoing challenge lies in forging a constructive and mutually beneficial relationship with the UK while upholding the integrity and unity of the European Union in the face of evolving geopolitical dynamics.

FUTURE PROSPECTS AND CHALLENGES

Strengthening EU Institutions Discussing potential reforms to enhance the efficiency and democratic accountability of EU institutions, fostering greater cooperation among member states.

Adapting to Global Challenges Exploring how the EU can adapt to emerging global challenges such as climate change, cybersecurity, and geopolitical shifts, while maintaining solidarity among its member states.

Building a Resilient and Inclusive EU Proposing strategies to address internal and external challenges, fostering resilience, inclusivity, and solidarity to ensure the continued success of the EU in the coming decades.

CONCLUSION

The past 30 years of the European Union's journey have been marked by remarkable strides in fostering cooperation and solidarity among its member states, while concurrently confronting a myriad of constant challenges. From its humble beginnings with the Maastricht Treaty to the enlargement processes that expanded its reach, the EU has evolved into a powerful force for economic integration, political collaboration, and social cohesion. The achievements in establishing the Eurozone, common foreign policies, and cultural integration initiatives reflect the EU's commitment to creating a unified and interconnected Europe.

However, the journey has not been without obstacles, and the EU has faced economic crises, migration issues, and the unprecedented Brexit challenge. As the EU reflects on its past and present, it must also look toward the future. Strengthening institutions, adapting to global challenges, and building resilience will be pivotal in ensuring the EU's continued success in fostering cooperation and solidarity, even as it confronts the ever-evolving dynamics of the world. The lessons learned from the past 30 years serve as a foundation upon which the European Union can continue to grow, adapt, and thrive in the pursuit of a united and harmonious Europe (Lavenex, S, et. al. 2021).

The establishment of the EU single market, its role as a global humanitarian and development aid provider, and its commitment to shared values have all played pivotal roles in shaping the union's positive impact. However, the EU has not been immune to challenges, and the complexities of managing migration, economic disparities, and debates over solidarity have tested its resilience. Despite these challenges, the EU has demonstrated adaptability and a commitment to finding innovative solutions. As we look ahead, the continued success of the EU will depend on its ability to address internal disparities, reinforce solidarity, and navigate the evolving global landscape. The keywords – economic growth, migration, education, and shared values – encapsulate the multifaceted nature of the challenges and opportunities that lie ahead for the European Union. By embracing

cooperation and remaining steadfast in its commitment to shared values, the EU can build on its legacy and continue to play a pivotal role in shaping the future of Europe and beyond.

REFERENCES

- Dinan, D. (2010). *Ever Closer Union: An Introduction to European Integration*. Lynne Rienner Publishers.
- European Commission (2019). European Union Migration policy. Regulation (EU) 2019/1896 of the European Parliament and of the Council of 13 November 2019 on the European Border and Coast Guard and repealing Regulations (EU) No 1052/2013 and (EU) 2016/1624 (europa.eu)
- European Commission (2021). Erasmus+. Retrieved from https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/about_en
- European Commission (2021). EU-UK Relations: from the UK referendum to a new Partnership Agreement.
- European Union (2023). International trade in goods – Statistics Explained (europa.eu)
- European Union (1957). Treaty establishing the European Economic Community. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:11957E/TXT>
- European Union (1986). Single European Act. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:11986E/TXT>
- European Union (1992). Treaty on European Union (Maastricht Treaty). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:11992M/TXT>
- Eurostat Datasets (2023). International Trade of EU member states. <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics>
- Lavenex, S, Križić, I, Veuthey, A. M (2021). EU Boundaries in the making: functionalist versus federalist. In: *Journal of European Public Policy*, 2021, vol. 28, n° 3, p. 427–446. doi: 10.1080/13501763.2021.1881586

Rosamond, B. (2000). *Theories of European Integration*. Palgrave Macmillan.

Schuman, R. (1950). Declaration of 9 May 1950. Retrieved from https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_en

---

EURÓPAI PARLAMENTI VÁLASZTÁSOK 2024 – MI VÁRHATÓ?

Gyene Pál István

Budapesti Gazdasági Egyetem, Gyene.PalIstvan@uni-bge.hu

AZ EURÓPAI PARLAMENT – RÖVID INTÉZMÉNYTÖRTÉNET

Az Európai Szén és Acélközösség (továbbiakban ESZAK) 1951-ben a Párizsi Szerződés által életrehívott Parlamenti Közgyűlése, sok szempontból a kezdődő integráció mostohagyermekének volt tekinthető. A Montánunió funkcionalista alapállású „alapító atyái” és a nemzetállami politikusok egyaránt ódzkodtak egy a tagállamok feletti erős parlament ötletétől. Így az Európai Gazdasági közösséget megalapító Római Szerződés is mint alapvetően konzultatív szervezet határozta meg, a tagállami parlamentek delegátusaiból álló – tehát ekkor még nem közvetlenül választott – Közgyűlést (Navracsics, 1998, p. 100.).

A magát 1962 óta Európai Parlamentnek (továbbiakban EP) nevező plénum – melyet hivatalosan csak az 1986-os Egységes Európai Okmányban nevesítettek ekként – az európai integráció egyik legdinamikusabban erősödő és hatásköreiben bővülő szupranacionális intézményévé lépett elő, elsősorban azáltal, hogy 1979-től kiharcolta saját közvetlen választhatóságát. Innentől kezdve az EP saját hatásköri expanziójának indoklásaként az EK/EU demokratikus deficitjének leküzdésére és önmagára mint az integráció demokratikus legitimitásának legfőbb letéteményesére hivatkozott (Dinan, 1994, p. 259.).

Az EP munkáját jellemző áttekinthetetlenül bonyolult eljárási szabályok, valamint a nyelvi zűrzavar miatt nehezen követhető és gyakran nehézkes döntéshozatal ellenére fontos kihangsúlyozni, hogy az Európai Unióban az EP napjainkban is az egyetlen közvetlen demokratikus mandátummal felruházott intézmény (Navracsics, 1998, p. 100.), melyet a Lisszaboni Szerződés immár a kormányközi alapon működő Tanács lényegében egyenrangú társjogalkotójává emelt. Ma már alig maradt az integrációnak olyan szakpolitikai területe, ahol tagállami kormányok az EP megkerülésével dönthetnének, ugyanakkor arra is érdemes felhívni a figyelmet, hogy mindez egyelőre

nem vezetett az EU parlamentáris rendszerré alakulásához, mivel az Európai Parlament minden megszerzett hatáskörét csakis valamely más szervvel együttműködve gyakorolhatja (Ferkelt et al, 2014, p. 112.). Az EP egyedül soha nem alkothat jogszabályt (Corbett, 1994, p. 215.) tehát legjobb indulattal is csak az EU integráció „kvázi törvényhozásának” tekinthető, amely mellett a tagállami kormányok delegáltjaiból álló Tanács, mint egy „második kamara” funkcionál, ráadásul kettőjük relációjában továbbra is inkább ez utóbbié a súlyponti és kezdeményezőbb szerep. Az EP a nemzeti parlamentektől eltérően tulajdonképpen nem rendelkezik valódi „törvénykezdeményezői” joggal, mivel a Tanács kizárólagos javaslattevőjének szerepe továbbra is a Bizottságot illeti meg (EUR-Lex, 2023).

Ha az EP csak egy „kvázi törvényhozás” úgy az EU „kvázi-kormány” a Bizottság – amely nem egy valódi végrehajtó intézmény, hanem a Tanács döntéselőkészítője és a tagállami végrehajtás ellenőrző szerve – felett is csak korlátozott ellenőrzési jogosítványokkal rendelkezik (Nugent, 1994, p. 180). Bár 2019-ben mint az Manfred Weber Bizottság kandidálásának megghiúsulása is illusztrálta, az EP által szorgalmazott „csúcsteljesítő” rendszer – az az alapvetően parlamentáris elképzelés, miszerint az EP-választások nyomán a legnagyobb frakció jelölhesse a Bizottság elnökét- megbukott (Charlemagne, 2019). , a Bizottság elnökének személyéről a Tanácsnak legalábbis konzultálnia kell a parlamenttel. Ezt követően az EB összetételéről a parlament jóváhagyólag szavaz, majd annak hivatalba lépése után az EP bármikor kétharmados többséggel leválthatja az egész Bizottságot (Kende, 1995, 248. o.). Bár tegyük hozzá, hogy efféle parlamentáris politikai felelősségvontásra a Parlament és a Bizottság viszonylatának történetében ezidáig nem volt precedens.

EP-KÉPVISELŐK ÉS A POLITIKAI CSOPORTOK

Az EU parlamentjének létszáma folyamatosan változott, a Lisszaboni Szerződés 751-ben maximálta a képviselők létszámát, amely azonban a 2020-ban bekövetkezett Brexittel 705 főre apadt. Az EP még ezzel együtt is a világ második legnagyobb létszámú kvázi-törvényhozó

jellegű plénuma, a kétkamarás indiai parlament után (Parliament of India, 2023). Az egyes tagállamokból betölthető EP-képviselői mandátumok számát a tagországok lakosságszámarányainak tekintetbe vételével határozzák meg és a Szerződés kiköti, hogy egy tagállamból minimum 6 (pl. Luxemburg és Málta) és maximum 96 (Németország) politikus kerülhet a testületbe (Ferkelt et al. 2014, p. 107.). Bár szükséges megjegyezni, hogy a tagállamok népességei közti eltérések nem teljességgel arányosan tükröződnek az európai képviselők számában: a nagyobb államok alul míg a kisebbeknek relatív felülreprezentáltak a testületben (Navracsics, 1998, p. 103.).

Az EP-választásokat tagállamonként függetlenül, az Egyesült Királyság kiválása után lényegében minden tagországban pártlistás választási rendszerben bonyolítják (Sokolska, 2023). A nemzeti hovatarozás azonban csak a mandátumok elosztásánál fontos, az EP-képviselők megválasztásuk után a nemzetállami törésvonalakat átívelő pártpolitikai-ideológiai frakciókat kell, hogy alkossanak (maradhatnak persze pártfüggetlenek is). Jelenleg 23 képviselőre van szükség legalább 7 tagállamból, hogy egy nemzetek feletti képviselőcsoportot létrehozzanak (European Parliament, 2023a). Ezek a politikai csoportok, melyek tanulmányunk voltaképpeni tárgyát képezik alapvető jelentőségűek az EP működése során.

A politikai csoportok alkotják a meghatározó intézményesített keretet, amelyen belül a képviselő csoportok aktivitásukat kifejtik. Fontos rámutatni azonban, hogy ezek a politikai csoportok egyelőre nem tekinthetőek transznacionális európai pártoknak, lényegében csak parlamenti frakciók, az EP-n kívüli állandó szervezeti struktúra nélkül. Közvetlenül nem is lehet rájuk szavazni az EP-választásokon, csupán „nemzeti tagpártjaikra”, amelyek bejutva az Európai Parlamentbe saját belátásuk szerint dönthetnek róla, kívánnak-e és ha igen, melyik frakcióhoz csatlakozni. Az EP-választásokat éppen ezért a tagországok polgárai hajlamosak a nemzeti választás mintegy mellékágaként felfogni, ahol nem az európai politikáról sokkal inkább nemzeti kormányukról és annak ellenzékéről mondanak véleményt (Obradovic, 1996, 203. o.). Ebből fakadóan az EP-ben működő politikai csoportok sokkal instabilabbak mint a nemzeti parlamentekben létező pártfrakciók, gyakran előfordul, hogy egy-egy politikai csoport

mindössze egy ciklus erejéig működik, hogy azután az új parlamentben újjászervezve, más néven és más tagpártokkal társulva alakuljon meg (Navracsics, 1998, p. 106.).

Az EP-ben működő politikai csoportok közül három tekinthető a kezdettől fogva is a legjelentősebbnek. Ezek a kereszténydemokraták, a szocialisták és a liberálisok időnként változó nevű frakciói. Ez a három politikai csoport már az ötvenes évek elejétől részt vesz a Közgyűlés, majd az Európai Parlament munkájában, mostmár tehát mondhatjuk, hogy történetileg ők alkotják az EP három legkomolyabb tradíciókkal bíró pártcsaládját. A három politikai csoport együttműködése mára már teljesen rutinszerűvé vált és mind a tisztségek betöltésénél, mind a jogalkotási folyamat során megkerülhetetlen szerepre tettek szert (Navracsics, 1998, p. 106). Melléjük csatlakoztak a hetvenes-nyolcvanas évektől a környezetvédő és radikálisabb (öko) baloldali frakciók, majd a kilencvenes-kétezres évektől az EP-ben is teret nyertek az EU szkeptikus konzervatívok, majd a kimondottan EU ellenes jobboldali radikális pártok.

Az alábbiakban többek között az EP és a pártcsaládok honlapja alapján röviden sorra vesszük legutóbbi 2019-es EP-választások nyomán megalakult (tehát 2024-ben kifutó) Európai Parlament politikai csoportjait (European Parliament, 2023b.). Fontos leszögezni ugyanakkor, hogy az Európai Uniónak nem lévén állam – legfeljebb államok konföderációja – végsősoron nincs kormánya. A nemzetállamok kormányaira csak első ránézésre emlékeztető Bizottság megalakításában nem az EP, hanem a Tanácsban a tagállami kormányok játsszák az elsődleges alakító szerepet. Így voltaképpen az EP-ben sem lehet szigorú értelemben felfogott kormánypártokról és ellenzékről beszélni, legfeljebb a Bizottság elképzeléseit rendszerint támogató status quo csoportokról (mint amilyenek a kereszténydemokrata néppártiak, a szocialisták, a liberálisok és melléjük újabban felzárkózó zöldek és baloldali radikálisok).

Egyelőre továbbra is a javarészt a mérsékelt jobbközép, kereszténydemokrata irányultságú tagpartokat tömörítő Európai Néppárt az EP legnépesebb frakciója 176 képviselővel (EPP, 2023). A Néppárt a 2014-es EP-választásokat követően vált a legerősebb frakcióvá és ezt a pozícióját az EU szkeptikus, jobboldali populista irányba tolódott Fidesz

tagságának felfüggesztése, majd kilépése után is tartja (ugyanakkor megjegyzendő, hogy a KDNP továbbra is őrzi néppárti tagságát, ezzel a magyar kormánypárt számára is nyitva hagyva egy kiskaput a jobb-közép politikai csoport felé). A csoport vezető erejének hagyományosan a német CDU-CSU (Kereszténydemokrata – Keresztényszociális) pártszövetség tekinthető, a bajor keresztényszocialisták politikusa Manfred Weber 2014 óta a csoport frakcióvezetője. 2019-ben az EP által szorgalmazott „csúcsjelölti” koncepció mentén neve az Európai Bizottság elnöki pozíciója kapcsán is felmerült, de végül is a Tanács zárt ajtóik mögötti kormányközi alkui nyomán erre a pozícióra a korábbi német hadügyminisztert Ursula von der Leyent választották meg. Von der Leyen mint a korábbi kereszténydemokrata német kancellár Angela Merkel jelölte azonban végsősoron ugyanúgy a Néppárt informális befolyását erősíti, mint a szocialista David-Maria Sassoli EP elnöki helyére 2022-ben megválasztott néppárti Roberta Metsola máltai jobb-közép politikus (Wax et al. 2023).

Jelenleg a főként európai szocialista és szociáldemokrata pártokat összefogó Szocialisták és Demokraták Progresszív Szövetsége (közkeletű rövidítéssel S&D) fantázianévre hallgató balközép frakció a második legerősebb képviselőcsoport a maga 144 képviselőjével (S&D, 2023). 2014 előtt hagyományosan őket tekintették az Európai Parlament vezető politikai erejének. A balközép frakcióhoz kötődnek a német szociáldemokraták, a francia szocialisták, az olasz balközép Demokrata Párt, de a Brexit előtt az EU szkeptikusból a kilencvenes évekre Európa pártivá vált brit Munkáspárt is ide tartozott. Magyarországról a Demokratikus Koalíció és korábban mandátumát az MSZP színeiben megszerző Újhelyi István is az S&D frakció sorait erősítették ebben a ciklusban (Rovó, 2022).

A korábban Liberálisok és Demokraták Szövetségeként (ALDE) ismert képviselőcsoport (102 képviselő), a frakció egyik vezető erejét adó centrista Emmanuel Macron mozgalma kezdeményezésére váltott nevet Renew Europe azaz „Európa Megújítására”. A névváltoztatás egyrészt betudható annak, hogy a francia belpolitikai kontextusban nem feltétlenül cseng túl jól a liberális jelző (arról sokan inkább a „neoliberális megszorító gazdaságpolitikára asszociálnak), illetve másfelől Macronnak az európai intézményrendszer

reformjára irányuló kezdeti nagyléptékű vízióit volt hivatva tükrözni (Euractiv.com, 2019). Az Európa intézményi megújítására szőtt ábrándokból egyelőre nem sok minden realizálódott, mindenesetre a közmegegyezés a liberális frakciót tekinti a leginkább „föderalista” beállítódásúnak. Annyi bizonyos, hogy a frakció meglehetősen ikonikus figurája (2019-ig vezetője) Guy Verhofstadt belga (flamand) liberális politikus, aki az orbáni illiberalizmus alighanem legengesztelhetetlenebb ostromozójaként vonult be az EP emlékezetébe (Euronews, 2018).

A néppárti, szociáldemokrata és liberális csoportok mellett az elemzői konszenzus még jellemzően „Európa pártiként” könyveli el a zöldeket, és újabban elsősorban az Unió szimbolikus politizálásban mind hangsúlyosabb „kulturharcos” dimenzió mentén – így a migrációs és „gender” politika kapcsán, a baloldali radikálisokat. Az EP mérsékeltebb zöld frakciója, a környezetvédő pártok mellett érdekes módon regionális szeparatista politikai formációkat (pl. katalán függetlenségi pártok, vagy a Brexit előtt a skót és walesi nacionalisták) is felölelő Zöldek/Európai Szabad Szövetség, míg a radikálisabb skandináv environmentalistákat és esetenként kimondottan kommunista dél-európai radikálisokat (pl. portugál, francia, görög kommunisták) az Baloldal (korábban Európai Egyesült Baloldal/Északi Zöld Baloldal Konföderációja) tömöríti (The Greens/EFA, 2023; The Left, 2023).

Az európai integráció „ellenzékét”, így inkább az euszkeptikus konzervatívok és a jobboldali radikálisok alkotják. A Konzervatív és Reformerek frakció elsősorban David Cameron brit konzervatívjainak a kezdeményezésére jött létre, akik ízlésének a Néppárt már túlságosan föderalistának számított. A brit konzervatívok Brexit nyomán bekövetkező távozásával, a frakció vezető erejét a kormányról 2023-ban leváltott euszkeptikus és egyes szociális kérdésekben (mint pl. abortusz) ultrakonzervatív álláspontot képviselő lengyel Jog és Igazságosság valamint az olasz jobboldal magát az olasz jobboldal legerősebb pártjává kinövő, egyben a politikai spektrum „posztfasiszta” tartományából mára a politikai mainstreambe utat találó Giorgia Meloni féle Fratelli d’ Italia (kb. Olasz Testvériség) adja. A 2019-ben Identitás és Demokrácia fantáziánévre keresztelt csoport alkotja jelenleg az EP politikai spektrumának jobbszélét. Ez már kimondottan

EU és „migráció” ellenes, esetenként kimondottan oroszbarát jobboldali populista pártokat tömörít, mint a francia Nemzeti Tömörülés, a Matteo Salvini féle Liga Olaszországban, a német AfD és a 2023-as választásokon győztes, bár ettől még könnyen lehet, hogy ellenzékbe kényszerülő Geert Wilders féle holland Szabadságpárt. A két jobbos frakció álláspontja a föderalizmus elutasításában, illetve egyes identitáspolitikai kérdésekben (genderpolitika, migráció) akár közös platformra hozható lenne, közöttük jelenleg a konzervatívok viszonylag szilárd atlantizmusa és ennek kapcsán az ukrajnai háború illetve a putyini Oroszország szerepének megítélése képez egyre mélyülő törésvonalat (ECR, 2023; ID, 2023).

A 2024-ES EP-VÁLASZTÁSOK – MI VÁRHATÓ?

A soron következő EP-választásokra minden tagállamban 2024 június 6.-9. között kerül sor. Az Európai Tanács a Parlament 2023. júniusi jelentése alapján határozott a képviselőtestület 15 fős bővítéséről. A mandátumok számának növelését az indokolja, hogy a 2019-es legutóbbi választások óta változott az EU népessége. 12 ország osztozik 15 új képviselői mandátumon, Magyarország 21 eddigi 21 EP-képviselői helyét a változások pont nem érintik (Európai Parlament, 2023).

A Politico előrejelzése szerint nem várható radikális elmozdulás az európai erőviszonyokban (Camut, 2023). Az EP legerősebb frakciója továbbra is a jobbközép Európai Néppárt (Kereszténydemokraták) (EPP) lenne, de gyengülő pozíciókkal: a szonda szerint 12 képviselői helyet veszítene, így 165 mandátuma maradna. A balközép erő, a Szocialisták és Demokraták Progresszív Szövetsége (S&D) szintén stabilizálná második helyét, ráadásul minimális, két mandátumos támogatásnöveléssel: 145 képviselői helyet mértek nekik (Marácz, 2023). Nem tudna megerősödni a Renew Europe sem, amely az EP-képviselői helyek 14 helyett csupán 13 százalékát szerezné meg, mindenekelőtt Emmanuel Macron Reneszánsz (korábban „Köz társaság lendületben!”) nevű pártjának népszerűségvesztése miatt. 2024-ben várhatóan nem következik be a Zöldek áttörése sem, amelyre a 2019-es eredmények után sokan nagy reményekkel vártak a baloldali

progresszív erő képviselői közül. Az öt évvel ezelőtt 10 százalékos eredményüket idén, egy évvel a jövő évi választás előtt nem sikerülne megismételni, jó eséllyel 7 százalékra csökkenne képviselőik aránya az Európai Parlamentben. A legnagyobb visszaesés éppen a 2019-es megerősödés helyszínein tapasztalható, Németországban a Zöldek a jelenlegi 21 képviselői helyből csak 16-ot tudnának megtartani. Van azonban a progresszív oldalnak is nyertese, mégpedig a Baloldal az Európai Parlamentben, amelybe európai szocialista és kommunista pártok is tartoznak. A radikális baloldali képviselők 5-ről 7 százalékra javíthatják EP-mandátumaik arányát (Nézőpont, 2023).

Látható emellett a jobboldali képviselőcsoportok erősödése: az Európai Konzervatívok és Reformerek (ECR) 2019-es 8 százalékos európai mandátumaránya másfélszeresére nőne (12 százalék). A potenciálisan 84 fős ECR-csoport egyik fő ereje lehet az olasz kormánypárt, a Fratelli d'Italia (FdI), amely jó eséllyel a 2019-ben szerzett 5 képviselői helyét 20-ra növelhetné egy mostani EP-választáson. A konzervatív frakciónak jelenleg 64 mandátuma van, ez 25 új képviselői hellyel kecsegtető előretörést ígér (Politico, 2023) Így az Európai Konzervatívok és Reformerek (ECR) képviselőcsoport lenne az EP harmadik legerősebb formációja, szoros versenyben a liberális-centrista Renew frakcióval (mindkét csoport 89 képviselői mandátumot kapna a 705 fős uniós testületben). A másik euroszeptikus jobboldali frakciónak, az Identitás és Demokráciának (ID) is jelentős növekedést mér a Politico: a jelenlegi 64 hely helyett 77 mandátumot. Ennem a számban vastagon benne lehet a német Alternatíva Németországnak (AfD) párt térnyerése: tavasszal 4 százalékkal nőtt a támogatottságuk, jelenleg 18 százalékon állnak a német mezőnyben (Maráczi, 2023). Az ID frakció létszámát minden bizonnyal felfelé húzza majd jövőre a holland parlamenti választásokon megizmosodó Geert Wilders neve és frizurája által fémjelzett Szabadságpárt.

Mindez azt jelentené, hogy a hivatalosan jobboldali értékrendet képviselő erők öt évvel ezelőtti, összesen 42 százalékos mandátumaránya idén májusban már 46 százalék lenne. Bár a jobboldali erők közel kerülhetnek az EP mandátumok matematikai többségéhez, feltételezhetően egy jobboldali „koalíció” kialakulása: A jobboldali koalíció esélyeit csökkentik a konzervatív pártok mint például a len-

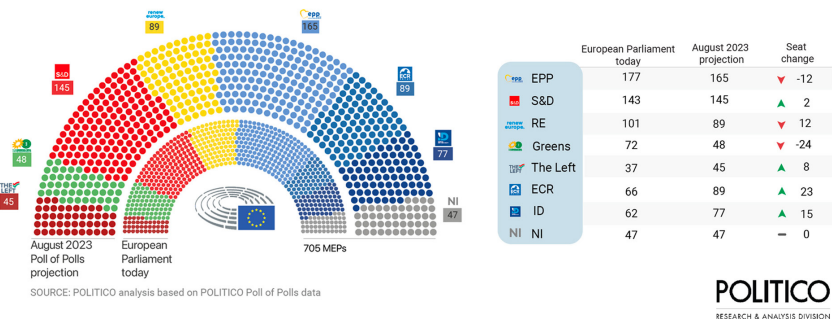
gyel Jog és Igazságosság (PiS) illetve Meloni Olasz Testvérisége valamint a jobboldali populisták (akik közé az európai szinten immár a Fideszt is sorolhatjuk) között fennálló nézetkülönbségek mindenekelőtt az előbbieket atlantista orientációját illetve az ukrajnai háború megítélését illetően. Arról már nem is beszélve, hogy a Néppárt liberális szárnya semmi szín alatt nem lenne hajlandó együttműködni a jobboldali radikálisokkal. Továbbra is az a legvalószínűbb, hogy a választás után folytatódik a választás előtti helyzet, az Európai Néppárt, az európai szocialisták, az európai liberálisok és az európai zöldek fölös többségi kvázi nagykoalíciója dominálja majd az „európai belpolitikát” (Nézőpont, 2023).

1. ábra: A 2024-es választások várható mandátumarányai a Politico becslései szerint

What if the 2024 European Parliament election were held today?

EUROPEAN PARLIAMENT SEAT PROJECTION COMPARED

The number of seats each party group would win in a hypothetical European Parliament election compared to today's European Parliament composition, according to POLITICO Poll of Polls' seat projection based on national polls enriched with expert assessments

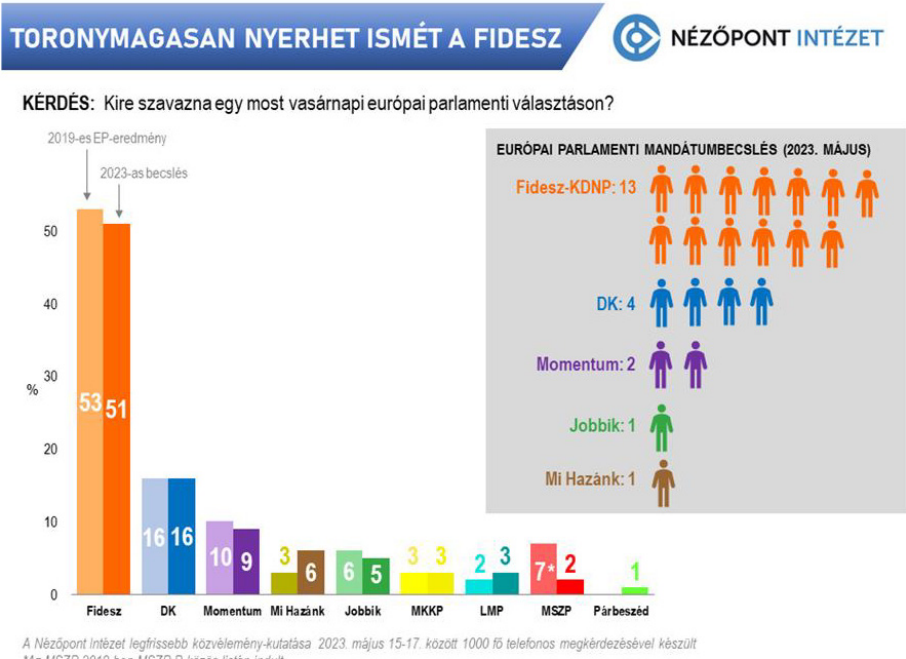

Forrás: Hirsch, 2023

Ami a magyar európai parlamenti választások várható eredményét illeti, a Fidesz-KDNP nagyjából megismételné öt évvel ezelőtti eredményét (51 százalék), ami azt jelentené, hogy a kormánypárt megőrizné 13 EP-mandátumát. Ezzel a támogatottsággal könnyen az Európai Unió legnépszerűbb pártja lehetne. A Fidesz és a KDNP

EP-képviselőinek száma az Európai Parlament mandátumainak 1,8 százalékát jelentené, amely a képviselőcsoportok közötti erőviszonyok tekintetében akár döntő jelentőségű is lehet. A választás után az Európai Néppártba visszatérve (amelynek politikai realitása viszonylag csekély) a frakció 7 százalékát, az ECR-hez csatlakozva a frakció 13 százalékát, míg az ID-hez csatlakozva a frakció 16 százalékát jelentené. Az ellenzéki oldalon sem várható földcsuszamlás szerű átrendeződés az előző európai parlamenti választáshoz képest. Jelen állás szerint a Demokratikus Koalíció megerősítené vezetőpozícióját az ellenzéki oldalon, 16 százalékos eredményével, amellyel megőrizné négy képviselői helyét is az EP-ben. A Momentum továbbra sem tudna áttörést elérni a Gyurcsány-párttal szemben, ugyanakkor 9 százalékos eredményével közel azonos eredményt érne el az öt évvel ezelőttihez képest. (Nézőpont, 2023).

2. ábra: A magyar EP-választások várható mandátumarányai

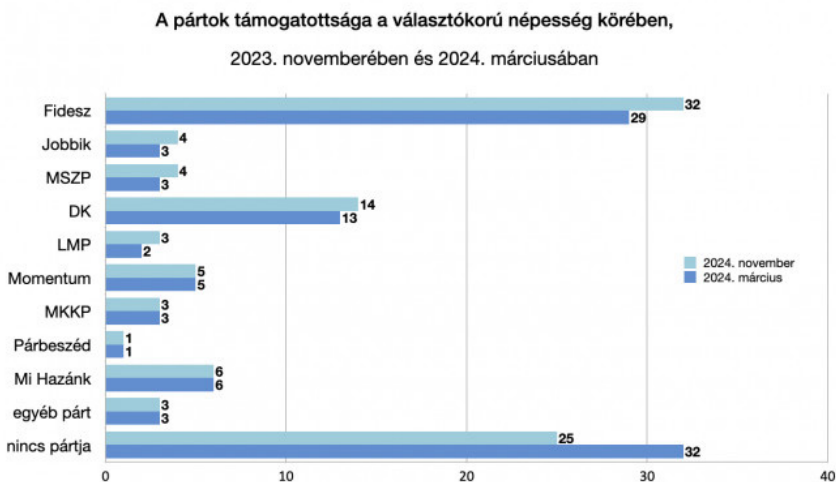

Forrás: Nézőpont.hu

Míg 2019-ben a baloldalon történt fordulat a DK előzésének köszönhetően, addig most az egykori és az új radikális jobboldalon történhet előzés. A Mi Hazánk Mozgalom 6 százalékos eredményével megelőzné a Jobbik-Konzervatívokat (5 százalék), ugyanakkor ez az eredmény mindkettő párt számára 1-1 EP-mandátumot jelentene. Vezetőszerepének öt évvel ezelőtti elvesztését követően az MSZP újabb történelmi vereséget szenvedhet. Önállóan országos választáson még soha nem ért el 5 százalékos küszöb alatti eredményt, amelyre most azonban minden esélye megvan. Egy mostani EP-választáson szerzett 2 százalékos támogatottsága alacsonyabb lenne az MKKP és az LMP prognosztizálható támogatottságánál is (3-3 százalék), s mindössze a Párbeszédet előzné meg (1 százalék). Ez azt jelentené lényegében, hogy az MSZP eddigi EP-mandátumát a Mi Hazánk vehetné át (Nézőpont, 2023).

A Závecz mérései alapján is ehhez hasonló mandátumarányokkal kalkulálhatunk, annyi különbséggel, hogy az ő szondázásuk szerint a Mi Hazánk a Fidesztől venne el egy mandátumot. Így a kormánypárt 12 képviselői helye mellett, a DK-nak négy, a Momentumnak kettő, a Mi Hazánknak, Jobbiknak és MSZP-nek 1-1-1 mandátum jutna (Závecz, 2023).

3. ábra: A magyar pártok támogatottságának alakulása 2023 novemberében és 2024 márciusában

Forrás: Závecz Research, 2023

A Medián Telex.hu által citált mérései is nagyságrendileg hasonló képet rajzolnak ki. Fidesz eszerint 10-12 képviselői helyre esélyes, mandátumhoz jut a DK, a Mi Hazánk, a Momentum és a Kutyapárt is. A DK 3-4 mandátumra, a többiek ennél kevesebb helyre esélyesek. Kérdés, hogy a Momentum tud-e megint 2 mandátumot szerezni, vagy a Kutyapárt megelőzi majd. A parlamenti pártok közül a Jobbik mandátumszerzése kétséges, az MSZP, az LMP és a Párbeszéd nagy valószínűséggel 5 százalék alatt marad. Ez nagyban csökkenti majd a 2026-os mozgásterüket: valószínű, hogy ezeknek a pártoknak innentől azért kell harcolniuk, hogy ne jelentéktelenedjenek el teljesen, és ne omoljanak össze végleg. a legutóbbi Medián szonda érdekessége még, hogy bejutóra mérték a volt Jobbik elnök a Jakab Péter féle Nép Pártján-t is. Ezenkívül minden jel külön listát fog állítani a Márki-Zay Péter-féle Mindenki Magyarországa, a Vona Gábor (egy másik volt jobbik elnök) -féle Második Reformkor, illetve Gattyán György Megoldás Mozgalma is (Dull, 2023). A magyar ellenzéki politikai térfél fragmentációja tehát egyelőre minden jel szerint tovább folytatódik, bár épp a közelgő EP-választások teremhetnek egy jó alkalmat, hogy a magyar ellenzék pártjai átessenek egy régóta esedékes profiltisztuláson. Mindehhez még annyit tehetünk hozzá, hogy e kézirat leadásakor már túl vagyunk a Novák Katalin köztársasági elnök lemondásához vezető ún. „kegyelmi botrányon”, amely még nem világos, hogy számottevően erodálta-e a Fidesz szavazótáborát. Ugyancsak a kézirat leadása körüli napokban lehettünk szemtanúi Magyar Péter üstökösszerű belpolitikai berobbanásának, aki az EP-választásokon már aligha indulhat új párttal, de mindenesetre az alapvetően évek óta rendkívül statikus magyar pártrendszer állóvizét alaposan felkavarhatja, különös tekintettel az eddigi ellenzéki pártok erőviszonyaira.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Camut, N. (2023). Right wing set for big gains in 2024 EU election, polling shows. *Politico*. https://www.politico.eu/article/european-election-2024-polls-right-wing-big-gains/?fbclid=IwAR3TsATWvmpJk1NSUf_JJ60QDnsiosR5wIUUsKA6qVGBLqDIghRDtniwZ-8

- Charlemagne (2019). EU leaders fail to agree on who should lead the union. *The Economist* <https://www.economist.com/charlemagnes-notebook/2019/06/21/eu-leaders-fail-to-agree-on-who-should-lead-the-union>
- Corbett, R. (1994). Representing the People. In: Duff, A. Pinder, J. Pryce, R. (eds.). *Maastricht and Beyond*, London and New York, Routledge, pp. 77.-95.
- Dinan, D. (1994). *Ever closer Union? An Introduction to the European Community*. Basingstoke and London, Macmillan
- Dull Sz. (2023). Borítékolható győzelmeket és néhány párt valószínűségére hozza 2024. *Telex.hu*. <https://telex.hu/belfold/2023/11/05/ep-valasztas-onkormanyzati-valasztas-eselyek>
- Euractiv.com (2019). EU liberals change name to appease new French members. <https://www.euractiv.com/section/eu-elections-2019/news/eu-liberals-change-name-to-appease-new-french-members/>
- European Conservatives and Reformists (2023). <https://www.ecrgroup.eu/>
- EUR-Lex (2023). *Right of initiative* <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/right-of-initiative.html#src.BREXIT>
- Európai Parlament (2023). 2024-es európai választások: 12 ország osztozik 15 új képviselői mandátumon. <https://www.europarl.europa.eu/news/hu/press-room/20230911IPR04910/2024-es-europai-valasztasok-12-oroszag-osztozik-15-uj-kepviseloi-mandatumon>
- European Parliament (2023a). *What are political groups and how are they formed?* <https://www.europarl.europa.eu/news/en/faq/1/what-are-political-groups-and-how-are-they-formed>
- European Parliament (2023b). *Parliament's seven political groups* <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/eu-affairs/20190612STO54311/parliament-s-seven-political-groups>
- European People's Party (2023). *Parties and partners*. <https://www.epp.eu/parties-and-partners>
- Euronews (2018). Hungary's Viktor Orban wants to destroy Europe, claims Verhofstadt <https://www.euronews.com/2018/11/06/hungary-s-viktor-orban-wants-to-destroy-europe-claims-verhofstadt-raw-politics>

- Ferkelt B. – Káldyné Esze Magdolna – Kruppa Éva – Vida Krisztina (2014). *Integrálódó Európa I.* Budapest, Perfekt Kiadó
- Hirsch, Cornelius (2023). What if the 2024 European Parliament election were held today? *X/twitter* <https://twitter.com/VollCornHirsch/status/1689224207593353216>
- Identity and Democracy (2023). <https://www.idgroup.eu/>
- Kende T. (1995). A Parlament. In: Kende, T. (szerk.) *Európai Közjog és Politika*, Budapest, Osiris – Századvég, pp. 228.-252.
- Maráczai T. (2023). Jobboldali előretörés várható a 2024-es EP-választáson. *Mandiner* <https://mandiner.hu/kulfold/2023/08/politico-jobboldali-eloretorek-varhato-a-2024-es-ep-valasztason>
- Navracsics T. (1998). *Európai Belpolitika*, Korona Kiadó.
- Nézőpont (2023). Lesz-e fordulat Európában 2024-ben? https://nezopont.hu/wp-content/uploads/2023/05/Nezopont_Lesz-e-fordulat-Europaban-2024-ben.pdf
- Nugent, N. (1994). *The Government and Politics of The European Union*. Basingstoke – London, Macmillan
- Obradovic, D. (1996). Legitimacy and the European Union. *Journal of Common Market Studies*. Vol. 34. No. 2. pp. 191.-221.
- Parliament of India (2023). <https://sansad.in/poi>
- S&D (2023). *Our national parties*. <https://www.socialistsanddemocrats.eu/who-we-are/our-political-family/our-national-parties>
- Rovó Attila (2022). Ujhelyi István kilép az MSZP-ből. *Telex.hu* <https://telex.hu/belfold/2022/10/02/ujhelyi-istvan-kilep-az-mszp-bol>
- Sokolska, I. (2023). *The European Parliament: electoral procedures*. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/21/the-european-parliament-electoral-procedures>
- The Greens/EFA (2023). <https://www.greens-efa.eu/en/>
- The Left (2023). <https://left.eu/>
- Wax, E. – Vincour, N. – Guillot, L. – Lynch, S. (2023). Ursula von der Leyen is fighting for Europe’s conservative soul. *Politico* <https://www.politico.eu/article/ursula-von-der-leyen-manfred-weber-eu-parliament-elections-europe-conservative-soul/>
- Závecz Research (2023). Így rendeződhet át a magyar EP-képviselőlet 2024-ben. <https://infostart.hu/belfold/2023/05/19/zavec-research-igy-rendezodhet-at-a-magyar-ep-kepviselolet-2024-ben>

PARLAMENTI VÁLASZTÁSOK MAGYARORSZÁGON ÉS LENGYELORSZÁGBAN

(A 2022-es magyar és a 2023-as lengyel parlamenti választások összehasonlítása)

Engelberth István

Budapesti Gazdasági Egyetem, Engelberth.Istvan@uni-bge.hu

A HIBRID RENDSZER

Gyulai és Stein-Zalai (2016) elsőként írtak Magyarországon a hibrid-rezsimről és a fogalom meghatározásának korlátairól. Egyik nehézség, hogy ezeket gyakran a hagyományos liberális demokráciákhoz viszonyítva igyekszünk behatárolni. Az is egy kérdés, hogy egy rezsim, mikor tekinthető ún. hibridnek? Az értékelést az sem könnyíti, hogy történelmileg új jelenségről van szó, melynek kifutását nem látjuk.

Az illiberális kifejezést F. Zakaria (1997) használta először a Foreign Affairs folyóiratban megjelent cikkében. Szerinte az ilyen államok ugyan többpárti választásokat rendeznek, ám a demokrácia „liberális” komponenseit, így a hatalmi ágak szétválasztását nem teljesítik és nem biztosítják az alapvető szabadságjogokat. Más megközelítésekben megjelenik, hogy a demokráciák jelentékeny része napjainkban már defektes, deficites, hibrid-, választási, kvázi stb. demokrácia. (Csizmadia, 2019)

Filippov (2018.) szerint a tekintélyelvű politikusok a hidegháború után rájöttek arra, hogy nem feltétlenül kell leépíteni a demokratikus intézményeket, sokkal egyszerűbb, ha úgymond „meghekkelik” azokat. Megtartják és felhasználják a demokrácia kellékeit, ám valójában tekintélyelvű kormányzást folytatnak. Ezek nem diktatúrák, nem is demokráciák, inkább a skála két végpontja közötti szürke zónás rendszerek. Körösenyi (2017) a 2010 utáni magyar rezsimet plebiszciter vezérdemokráciának nevezi, és egy „sui generis rezsim-típus, amelyben a demokrácia és autokrácia nem egymást kizáró, de nem is pusztán egymással összeférő, összeegyeztethető, hanem egy-

mással szervesen, endogén módon összefonódó uralmi típusok.” A hibridrendszerek politikusai, a támogató szellemi elit nem használják a kifejezést, ez inkább az ellenfelek szókincsében létezik. Ezt a berendezkedést tekintik jónak, demokratikusnak, ahol a népuralom valóban érvényesül. Ehhez az elméleti alátámasztások is megszülettek. (Fricz, 2019; Nyirkos, 2019; Szánthó, 2019)

A két vizsgált állam a szocialista rendszerek bukásának időszakában az átalakulás mintaállamainak számítottak. Érdekes, hogy a 2010-es években bekövetkezett hibridizáció is ezeket érintette meg. Hogy ebben is mintaadók lesznek-e, az a jövő kérdése.

A folyamat mindkét országban erős kormánypárthoz kötődik. Magyarországon a 2010 óta hatalmon lévő Fideszhez, még Lengyelországban a 2015-től kormányzó PiS-hez. Voltak hatalmon már korábban, előbbi 2005-2007, utóbbi 1998-2002 között, aztán 8 évig nem jutottak kormányra. Hogy ez milyen szerepet játszott későbbi politikájukban, egy szélesebb kutatás témája lehet. A PiS kormányzása – 2023 végén úgy tűnt – 8 év után véget ért.

A pártok hasonló értékrendet képviselnek, a politikai tér egyazon oldalán, uniókritikus, konzervatív és jobboldali erőként jellemezhetőek. A Nézőpont Intézet (2017) így foglalta össze a hasonlóságokat: „szuverenista, nemzeti érdeket előtérbe állító kül- és gazdaságpolitika, Közép-Európa súlyának növelése az EU-n belüli érdekérvényesítésben (V4), széleskörű családtámogatási politika, migrációellenes következetes bevándorláspolitiká, patrióta gazdaságpolitika.” Kaczynski, a PiS elnöke szerint, a pártja politikájának fő értékei a család, a nemzet, a szabadság, az igazságosság, a szolidaritás, a biztonság és a szuverenitás. A nő és a férfi kapcsolatán alapuló család a civilizáció alapja. (168ora, 2023)

Lényeges különbség a PiS atlantista elköteleződése. Lengyelországban nemzeti egyetértés van, hogy az ország biztonságát Oroszország fenyegeti. Ezzel szemben a Fidesz-kormány politikája erősen USA-kritikus, nyugati elkötelezettségét kritizálják, ehhez a kapcsolatok Oroszországgal alapot is adhatnak. A különbség a 2022. február 24-i orosz agresszió után vált láthatóvá.

Az EU-val meglévő szembenállásra jó példája, hogy az. ún jogálmami eljárások miatt 2023 végéig még nem jutott a két állam hozzá a

kohéziós- és az ún. helyreállítási alapok pénzeihez. Ennek közös oka, hogy az Unió elégtelennek tartja az országokban az igazságszolgáltatás működését.

Körösényi (2017) vezérdemokráciaként definiálja a 2010 utáni hazai berendezkedést, és kiemelt szerepet tulajdonít a karizmatikus vezetőnek. Mind a lengyel, mind a magyar rendszerek jellemzője az erős vezető, Jaroslaw Kaczynsky és Orbán Viktor. Különbség, hogy előbbi 2015 után nem volt miniszterelnök (csak helyettes), a párt elnökeként lett megkerülhetetlen tényező a kormányzásban.

A VÁLASZTÁSOK

A két állam közötti alapvető különbség, hogy a magyar Országgyűlés egy-, a lengyel törvényhozás kétkamarás. Utóbbiban az alsóház a Szejm, ahol lényegében a törvények születnek, a kormány megválasztása történik. A lengyel „bikameralizmus aszimmetrikus, és a Szenátus inkább egyfajta reflexív kamaraként funkcionál.” (Halász, 2014. p. 44)

A magyar választási rendszer ún. vegyes választási rendszer, melynek 2010 utáni módosítása után 199 képviselője van a parlamentnek. 106 mandátum egyéni kerületekben dől el, a győzelemhez relatív többség is elegendő. A többi képviselő hely elosztása az ún. országos listák alapján történik, összesítik a pártokra leadott voksokat, illetve az egyéni körzetekben született ún. töredékszavazatokat.

Lengyelországban a Szenátus 100 képviselőjét egyéni körzetekben választják, a többségi elv figyelembevételével. A Szejm választása azonban arányos rendszerben történik, 41 választókerületben, melyekben lakosságárányosan választanak képviselőket, 460 főt. A magyar választási rendszer sokkal inkább segíti a győztest, hogy parlamenti többsége legyen, ami stabilabb, de centralizáltabb kormányzást is lehetővé tesz. A Fidesz 2010 óta alkotmányozó többséggel kormányoz. Ez Lengyelországban nem sikerülhetett, hiszen a Szejmben nehéz a minősített (3/5) többség kivívása.

A választási rendszer következményeként a lengyel inkább egy versengő többpártrendszer, szemben a hegemon (Horváth, 2021)

vagy más megközelítésben predomináns magyar pártrendszerrel. (Sartori, 2016.) Utóbbi a 2022-es választásokra kétosztatúvá vált, egyik oldalon a kormánypártokkal (Fidesz és KDNP), a másik oldalon az ellenzéki pártok egységével. (Indultak kisebb pártok is, a radikális Mi Hazánkknak sikerült is a parlamentbe jutni.) Lengyelországban, bár a két nagy tömb léte jellemző, a politikai tér többosztatúbb. Ugyan itt is találunk egy radikális jobboldali erőt (Konföderáció), azonban a két nagy – PiS és Polgári Koalíció (K.O.) – között elhelyezkedő erőket is, melyek önállóan tudtak a Szejmbe jutni. Jó példa a Harmadik Út, mely két középutas pártból (Parasztpárt, Lengyelország 2050) állt össze. De már a két nagy erő listái is sok pártot öleltek fel. Így a választási rendszer nem indokolta, a voksolás előtti széles ellenzéki összefogást, szemben a magyar választási rendszerrel.

A 2023-as lengyel parlamenti választásokon a legtöbb szavazatot a kormányzó PiS kapta, azonban elegendőt. A K.O., a Harmadik Út és a Lewica (Baloldal) együttesen több szavazatot kapott és esélyük lett kormányt alakítani. A választási eredmény bizonyította, hogy az illiberális rendszerben is lehetséges a kormányzat cseréje választások útján.

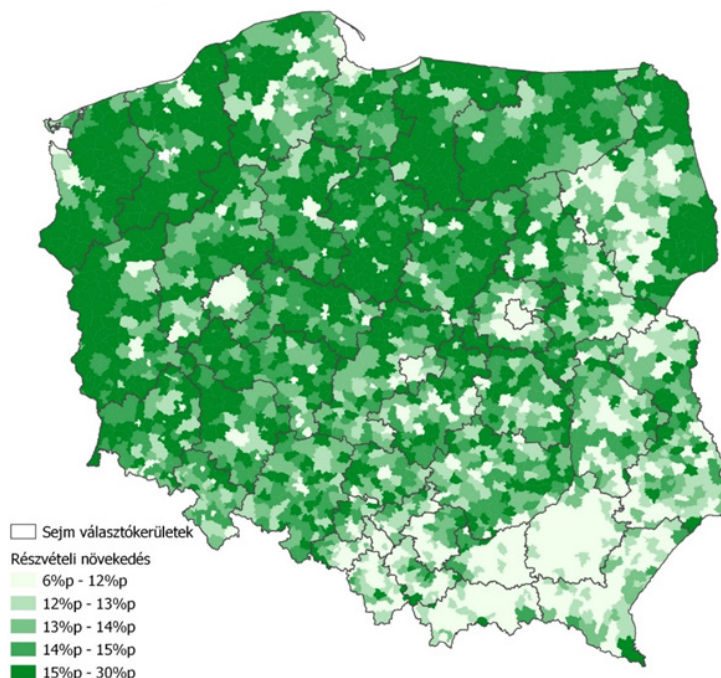
1. táblázat: A 2023-as lengyel parlamenti választások végeredménye

Pártok	Szavazatok		Mandátumok	
	száma	aránya (%)	száma	aránya (%)
Jog és Igazságosság	7 640 854	35,38	194	42,17
Polgári Koalíció	6 629 402	30,70	157	34,13
Harmadik Út	3 111 670	14,40	65	14,13
Lewica	1 859 018	8,61	26	5,65
Konföderáció	1 547 364	7,16	18	3,91

Forrás: National Electoral Commission

A részvétel 74,4%-os volt, a legmagasabb a kommunista hatalom megszűnte óta. (A 2022-es magyar voksoláson 70,21 % volt.) A részvételi kedv azt támasztotta alá, hogy az emberek hittek a népakarat érvényesítésében, a demokrácia működésében.

1. ábra: A részvételi arányok különbségei a 2023-as lengyel parlamenti választáson (2019-es választásokhoz képest, %, 17 órás adatok)

Forrás: Választási földrajz, 2023

2019-hez képest a leginkább ott nőtt a részvétel, ahol az ellenzék volt a népszerűbb, főleg az ország nyugati és északi részén. A keleti és déli területek felé haladva a különbség csökkent. (1. ábra) Az adatok mutatták a hagyományos politikai földrajzi megosztottságot. Az egykori Német Birodalom részein, a nyugatosabb politikai erő, míg az Orosz Birodalom volt régióiban inkább a konzervatívabb nézetek és a PiS az elfogadottabb. Ilyen erős regionális megosztottsággal Magyarországon nem találkozunk. Ám mindkét államban jellemző, hogy a vidéki, szegényebb térségek inkább konzervatívabbak, még a gazdagabb és városiasabb területeken kedveltebbek a liberálisabb gondolatok. A falvakban a PiS 48,6%-át kapta a voksoknak, de az 500 ezer feletti városokban csak 21,5%-át. Varsóban a PiS 20%-ot szerzett, még

a vele szembenálló 3 ellenzéki párt majd 70%-ot. (National Electoral Commission, 2023) Utóbbi jóval nagyobb különbség, mint Budapest esetében 2022-ben, ahol az ellenzék 48%-ot, a kormánypártok 40%-ot szereztek. (Nemzeti Választási Bizottság, 2022.)

A hibridrendszerekkel szembeni egyik kritika, hogy a demokratikus intézményeket saját céljaira használják fel. 2023-ban a varsói kormány 4 kérdésben népszavazást kezdeményezett az országos választással egyidőben. Politikai sikert reméltek és erősebb felhatalmazást a hatalom gyakorlásához. Az ellenzék mindkét államban a kérdések értelmetlenségét hangsúlyozta, hogy csupán hatalmi célokat szolgálnak. A kormány kezdeményezése a PiS fő kampányelemeinek részévé is vált. Témája volt a korábbi Tusk-kormány népszerűtlen nyugdíjkorhatár-emelése, illetve a migráció.

2022-ben Magyarországon szintén a voksolással együtt rendeztek népszavazást négy kérdéssel. A kormánypártiak szerint gyermekvédelmi, míg az ellenzékiek szerint homofób referendum zajlott. A budapesti kormány a *nem* válaszokat várta, ahogy másfél évvel később a varsói kabinet is. A lengyel ellenzék, hasonlóan a magyarhoz, nem tudott érvelni a kormányzati narratíva ellen, hiszen nem hirdette senki sem azok ellenkezőjét. Így azt az üzenetet terjesztették, hogy felesleges a referendum. A migráció a magyar politika fontos témája volt, előkerült a 2015-ös és 2017-es ún. nemzeti konzultációk vagy a 2016-os referendum során is.

A népszavazások jogilag érvénytelenek lettek az alacsony részvétel miatt. Politikailag azonban a magyar referendumok nem tekinthetők kudarcnak. 2016-ban 3,36 millióan álltak ki a kormány mellett, 1,2 millióval többen, mint a 2014-es a parlamenti választáson a Fideszre voksolók. 2022-ben pedig a népszavazás mobilizáló ereje is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a kormánypártok több, mint kétharmados többséget szereztek az Országgyűlésben. Ezzel szemben a PiS 2023-ban elveszítette a választást, a népszavazás nem hozta meg a várt, választókat mobilizáló hatást. Az egyik ok az volt, hogy csak két hónap volt a referendum bejelentése és lezajlása között. Ezzel szemben Magyarországon a 2022 áprilisi népszavazást már 2021. júliusában kezdeményezték. A 2016-os októberi referendum miniszterelnöki meghirdetése pedig az év februárjában megtörtént.

Mind a legutóbbi lengyel, mind a magyar parlamenti választás két nagyon eltérő világgép összeütközését hozta. A táborok a másik győzelmét „katasztrófaként” festették fel, amihez meg is találták a radikális üzeneteket. A kampányban a kormánypártok mindkét országban az általuk kontrolált állami erőforrásokat is felhasználták. Ezek társadalmilag szükséges vagy éppen jogszerű voltát az ellenzékiek bírálták. A szavazók szemében mindkét államban az legitimizálta tetteket, hogy a politikai ellenfél az ellenség is volt. Az ellenfelek által illiberálisnak tartott kormánypártok a siker érdekében hasonló technikákat alkalmaztak: a külföldi beavatkozás veszélyét, a nemzetet fenyegető migrációt, az ellenzék korábbi kormányzásra történő visszamutogatást vagy az elhiteltelenítést.

A választási feltételek önös átalakítása, akár a választások előtti időszakban mindkét államban jellemző volt. A szejm 2023 januárjában fogadta el azt a törvénymódosítást, melyben megemelték a szavazóhelyiségek számát a kistelepüléseken, valamint előírták a helyi hatóságoknak, hogy a szavazás napján ingyenes közlekedést biztosítsanak a 60 év felettiek és a fogyatékkal élők számára. Az indok szerint cél volt a hátrányos helyzetű csoportok nagyobb bevonása a közügyekbe, így a demokrácia erősítése. Az ellenzék azzal vádolta a PiS-t, hogy a cél a pártot támogató csoportok részvételi arányának növelése. (Notes From Poland, 2023b)

A választásra 608 000 külföldön élő lengyel polgár regisztrált, a 2019-es 314 000 fővel szemben. Ők elsősorban Nyugat-Európában dolgozók, és inkább ellenzéki erőkre szavaztak. Az ellenzék kérte a választási bizottságot, hogy emeljék meg a külföldi szavazatok feldolgozásának idejét. Ugyanis a szabályok alapján, azok a voksok, melyeket 24 óra alatt nem számolnak össze és nem érkeznek a választási központba, azok elvesznek. A külföldi választási bizottságok számát ugyan növelték 250-ről 417-re, viszont nem emelték meg a 24 órás határidőt. (NotesFromPoland, 2023a) Miközben a módosítások azt is előírták, hogy minden bizottsági tagnak kötelessége minden szavazatot ellenőrizni, de a létszámukat megemelték ún. civil képviselőkkel.

A választási szabályok egyoldalú alakításának kritikája Magyarországon is ismert. A hazai lakcímét megtartó, külföldön élő polgár nem szavazhat levélben, hanem haza kell utaznia, vagy egy külföldön

berendezett szavazóhelyiséghez. De ez gyakran sok időt és költséget jelent, így voksolási kedve csökken egy olyan rétegnek, mely inkább „nyugati” gondolkodású szavazó. Ugyanakkor a szomszédállamokban élő – főleg a Fidesszel szimpatizáló – polgárok levélben is kifejezhetik politikai akaratukat. Az ellenzék számára kedvezőtlen változást jelentett az is, hogy a 2022-es választás előtt átírták az országos lista állításának feltételeit. Ilyet az a párt állíthatott, mely legalább 14 megyében vagy a fővárosban és 71 választókerületben jelölttel bírt. (Korábban 27 kerület és 9 megye vagy Budapest volt a feltétel.) Így közös indulásra készítették a sokpárti ellenzékot, ami a – belpolitikai viszonyok miatt – a kormányon lévőknek kedvezett. A választási rendszerben számos korábbi elem is kedvezőtlen az ellenzéknek, például a választókerületek határainak kialakítása (gerrymandering) vagy a győzteskompenzáció formája.

2. táblázat: Kormánypártokat támogató voksek
 Magyarországon (2016, 2022) és Lengyelországban (2023)

	A kormánypárt által támogatott választókra leadott szavazatok		A parlamenti választásokon a kormánypártokra leadott szavazatok	
	aránya a szavazópolgárok számának %-ában	száma	aránya (érvényes szavazatok %-ában)	száma
2016	41,32	3 362 224	45,04 (1)	2 264 780 (1)
2022	44,75	3 676 642 (2)	54,13	3 060 706
2023	36,59	10 804 995 (3)	35,38 (4)	7 640 854 (4)

1. A országgyűlési választás, listákra leadott szavazatok Magyarországon
2. A 4 népszavazási kérdés átlaga Magyarországon
3. A népszavazásra feltett 4 kérdés átlaga Lengyelországban
4. Szejm-választások

Forrás: Nemzeti Választási Bizottság,
 National Electoral Commission, Poland, 2023

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet megállapításai sok tekintetben hasonlóak voltak a két állam választásaival kapcsolatban. Ezek szerint a szavazások rendben és szervezetten zajlottak le, a választói akarat szabadon megnyilvánult. A voksolás napjáig tartó időszakot azonban mindkét esetben bírálta, hasonló megállapításokat téve. Így kiegyenlítettnek voltak az erőviszonyok kormány és ellenzék között, a kormánypártok gyakran az állami erőforrásokat felhasználva kampányoltak, melyben az állami vállalatok és szervezetek is szerepet kaptak. (Érdekes, hogy mindkét országban megjelentek kormányzati üzenetek a közüzemi számlákon.) Kritika területe volt a kampányfinanszírozás, a kormány és a kormánypártok üzenetei között átfedések. De szó érte a köz- és magánmédia elfogultságát, a kormánypárti narratívák uralmát. (OSCE, 2022, OSCE, 2023.)

A népszavazás során 2023. október 15-én Lengyelországban 12,1 millió fő vette fel a szavazási lapokat, a részvételi arány 41 % volt. Kérdésenként változó mértékben, kb. 11,3 millióan voksoltak érvényesen és kb. 800 ezren érvénytelenül. 94-98% arányban a kormányzat által kért nem válaszokat jelölték. Ezzel szemben 2022-ben Magyarországon a választók több, mint 69%-a vett részt a referendumon (kb. 5,6 millió fő), és mintegy 47%-uk szavazott érvényesen, 3,9 millióan. 95% úgy, ahogy a kormányzat kérte. Több mint 1,7 millióan érvénytelenül szavaztak. Különbség a két népszavazás között, hogy Magyarországon jóval többen vették fel a népszavazási íveket, mint Lengyelországban (69-41% arányban). Igaz, annak a lengyel polgárnak, aki nem akart a szavazni, meg kellett tagadnia a bizottság előtt az átvételt és aláírásával tanúsítani. Tehát aktív, nyílt tetteket kívánt meg a kormánnyal szembeni állásfoglalás. Az eltérő procedúra miatt míg a magyar ellenzék 2022-ben érvénytelen szavazásra buzdított, a lengyel ellenzék 2023-ban a bojkottra. A különbségnek hatása lehetett az eredményekre. (2. táblázat)

A POLITIKAI BERENDEZKEDÉS NÉHÁNY JELLEMZŐJE

A tradíciókból és a geopolitikai helyzetből fakadóan nagy a különbség a Fidesz és a PiS Nyugat-kritikái között. Utóbbinál hangsúlyos szerepet kapott a német beavatkozás veszélye. Ezt mutatta az a kampányfilm, melyben a varsói német követ nyugdíjkorhatárt emelő követelését visszautasítja Kaczinsky pártvezető. (Youtube, 2023) A német kártya kijátszása nem szokatlan, használta ezt a 2020-as elnökválasztás során Duda elnök kampánya is. Az elmúlt években felmerült az is, hogy Németország fizessen jóvátételt a II. világháborús károkkért. Az USA-bírálat azonban nem jellemző, amit indokol az ukrajnai háború, illetve a lengyel politika egységes atlantista iránya. A Fidesz esetében ritkán kerül elő a németek bírálata, ám élesebben kritizálja az USA-t, főleg demokrata kormányzatát. Viszont nyoma sincs az orosz beavatkozástól való félelemnek, szemben Lengyelországgal. A magyar kormánypárt 2022-ben azzal vádolta az ellenzékét, hogy törvénytelen támogatásokhoz jutottak külföldről. Az ügyben megjelent az USA, kimondottan a Demokrata Párt és a Biden-adminisztráció érintettsége. (HVG, 2023.) Lengyelországban a választások után a PiS elnöke az orosz és a német beavatkozásban találta meg a vereség okát. (Notes from Poland, 2023a.) Láthatóan a megvádoltak köre összefüggésben áll az államok külpolitikájával.

A kampányígéretes esetében is bőségesen találunk hasonló motívumokat. Ilyen például a nyugdíjasok megszólítása. Mivel mind a magyar és a lengyel is öregedő társadalmak, az idősek választási részvétele hagyományosan magas és inkább konzervatív értékűek, logikus lépés volt a mobilizációjuk. Magyarországon a választás előtt újra bevezették a 13. havi nyugdíjat. Lengyelországban a PiS a nők esetében 38 év, a férfiaknál 43 év szolgálati idő után járó korengedményes nyugdíj lehetőségét helyezte kilátásba. Emellett ingyenes gyógyszert ígért a 65 évesnél öregebbeknek. De a családbarát üzenetek is megjelentek, 2024 elejétől 500 zlotyról 800-ra emelték volna a 18 éven aluli gyermekek után fizetett havi támogatást. Magyarországon a választások előtt a gyermekes családok kaptak személyi jövedelemadó-visszatérítést. A kormányzati osztogatásokra az ellenzék mindkét államban újabb ígéretekkel válaszolt, példaként arra, hogy

a hibridrendszerek populizmusa az egész politikát elviheti populista irányba. A PiS üzenete volt az is, hogy a szupermarketek kötelesek legyenek a kínálat legalább kétharmadát helyi szállítóktól biztosítani a gyümölcsök, zöldségek, hús-, tej- és a pékáru esetében. A külföldi tulajdonú élelmiszerláncokkal szembeni aktivitás a hazai termelők védelmében a magyar kormányerők politikai üzeneteire is jellemző volt. Emellett mindkét országban megjelent az a vád is, hogy az EU rovarokkal akarja etetni az embereket. Ez az elem Magyarországon már a 2018-as kampányban feltűnt. (Wprost, 2023.)

A politikai megfontolások felülírták a piac logikát. Magyarországon 2021. november 15-én benzinár stopot jelentettek be, a rendelkezés – változtatásokkal – 2022. december 6-ig érvényben volt. 2022 január 12-én a miniszterelnök bejelentette, hogy februártól 6 alapvető élelmiszer hatósági árássá válik. Utóbbit ugyan a lengyel kormány nem követte, de a 49,9%-ban állami kézben lévő nemzeti olajvállalat, az Orlen a választások előtti hetekben 15-ször csökkentette az üzemanyagok árát. Ez – ahogy Magyarországon is – ellátási nehézségeket okozott. Az érintettek tagadták, hogy politikai megfontolások állnak az árváltozások mögött. A PiS ígérete volt az állami autópályák használatának díjmentessé tétele is. (Telex, 2023)

A politikai ellenfél hiteltelenítése is a hibridrendszerek jellemzője. Még eredményesebb ez, ha meg is személyesítik azt, amitől egy választónak félnie kell. Lengyelországban Donald Tuskot, a K.O. vezetőjét támadta nagyon élesen a kormánypárt és a média, akár a magyar Gyurcsány Ferenchez is hasonlítva. Egyszerre igyekeztek az oroszok, a németek és Brüsszel ügynökének beállítani. A 2022-es magyar kampányban is az ellenzék miniszterelnök-jelöltje volt a célpont. A bírálatok mindkét országban túlléptek politikát érintő kritikákon, gyakran a „kifigurázás” volt a cél. (wPolityce, 2023) A PiS kampányának egyik fő állítása az volt, hogy Tusk elárasztaná az országot migránsokkal, a köztvében a Reset című műsor azt igyekezett bemutatni, hogyan játszott össze az oroszokkal. A Szejm egy az orosz befolyást vizsgáló PiS-tagokból álló bizottságot is felállított, mely a 2007 és 2022 közötti politikai döntéseket vizsgálhatná, mely eredményeként az érintetteket 10 évre eltilthatnák a tisztségviseléstől. Az EU és az USA is kifogásolta ezt, így Duda elnök puhította fel a törvényt. (Politico,

2023.) A Szejm olyan jogszabályt is elfogadott, mely szerint az Európai Gazdasági Térségen kívüli jogi személyeknek nem lehet többségi részesedése egy médiaszolgáltatóban. Ez az amerikai Discovery TVN televízióját is érintette volna, amelyet a kormánypárt elfogultnak tartott. Végül az elnök megvétózta a törvényt arra hivatkozva, hogy az ország „jelentős nemzetközi vitákba keveredne elfogadása esetén.”

A hibridrezsimek elleni kritika, hogy a médiaviszonyokat maguk számára kedvezően alakítják, túlsúlyra törekednek, a kritikus hangokat ellehetetlenítik. Ehhez felhasználják az állami erőforrások (pl. közmédia) felletti lehetőségeiken túl a lojális magánszféráét is. Lengyelországban a vidéki sajtó nagy részét az Orlen vállalat szerezte meg 2020-ban, amikor német tulajdonosától megvette a Polska Presst, az ország 24 vidéki lapjából 20-at kiadó vállalatot, 120 regionális hetilappal és 500 internetes honlappal. Az Orlen szerepe hasonlít a magyar KESMA-éhoz (Közép Európai Sajtó és Média Alapítvány), mely Magyarországon 2018 óta kb. 500 médiaterméket (köztük megyei napilapokat, rádiókat, tv-eket, hírportálokat) tart a kezében. A vidéki lapok megszerzésével a hagyományosan inkább nyomtatott termékeket olvasó, és konzervatívabb nézetű vidéki szavazók megszólítása lehetett eredményesebb.

Lengyelországban különösen fontos szerepet játszott az abortusz kérdése. Az európai szinten is szigorú szabályok mellett kiálló PiS ebben az esetben egy olyan álláspontot képviselt – ideológiája alapján tulajdonképpen következetesen – mely nem nyerte el a választók, főleg a nők többségének a támogatását. Némi párhuzam Magyarországgal, hogy a budapesti kormány 2022 őszétől a szívhang meghallgatásához kötötte az abortusz elvégzését. Tette ezt már a választások után, kisebb politikai kockázatot vállalva, egy a lengyelnél enyhébb „szigorítással”.

ÖSSZEGZÉS

A fentiek bemutatták – a teljesség igénye nélkül – hogy a különbségek mellett számos hasonlóság van a két ország közéletében. (Nem vizsgálva ezek mélyebb társadalmi és gazdasági okait.) 2023 végén

úgy tűnik, a lengyel politikai életben, talán a politikai rendszer működésében változás következik be. Hogy ez mennyire lesz tartós, a jövő kérdése. Ezzel szemben a 2010 óta kialakult magyar politikai berendezkedés stabilnak látszik. Megállapítható, hogy mindkét közép-európai országban voltak olyan események, melyek a szakirodalom alapján illeszthetők az ún. hibridizáció folyamatába. A vázolt különbségek azt is alátámasztják, hogy hibridberendezkedések vizsgálata azért is nehéz, mert nem egyformák.

Megfogalmazható néhány gondolat, amelyek egyszerre adhatnak arra választ, hogy milyen különbségek vannak a politikai rendszerekben, de arra is, hogy a PiS illiberális modellje miért nem tudott népszerű maradni 8 év kormányzás után, szemben a Fideszével?

A két államban eltérő a választási rendszer és ezzel együtt a pártrendszer, a PiS pedig nem tudott alkotmányozó többséget szerezni a Szejmben. Ez akadályozta a közjogi berendezkedés átalakítását Lengyelországban.

Lengyelországnak a földrajzi fekvése, geopolitikai helyzete más, mint Magyarországé. Oroszország közelsége miatt létfontosságú az atlantista (USA) orientáció, amivel együtt jár az ún. liberális demokratikus „szabályok” erősebb érvényesülése. Ebben az ország történelmi traumái is szerepet játszanak. A lengyel társadalomban van olyan kérdés, amiben létezik nemzeti egység: a félelem Oroszországtól. (Hasonló egység Magyarországon véleményem szerint nincs.) Ez az ellenzék teljes démonizálását is akadályozza, ami javította hatalmi esélyeit. Lengyelországban a hatalom korlátjaként jelentkezik, hogy – szemben Magyarországgal – több sokszáz ezres nagyváros létezik, melyekben jellemzően a nyugatos normák az erősebbek. Ezek ellen-súlyai tudtak maradni a központi kormányzatnak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Csizmadia Ervin (2019). Miért nem olyan demokráciák születtek Kelet- és Közép-Európában, mint reméltük? <http://www.kommentar.info.hu/cikk/2019/1/miert-nem-olyan-demokraciak-szulettek-kelet-es-kozep-europaban-mint-remeltuk> [2023.11.01.]

- Fareed Zakaria (1997). The Rise of illiberal democracy. *Foreign Affairs*, Nov/Dec.
- Fillipov Gábor (2018). A hibrid ellenforradalom kora. <https://24.hu/belfold/2018/07/31/filippov-gabor-a-hibrid-ellenforradalom-kora/> [2020.11.01.]
- Fricz Tamás (2020). Mi veszélyezteti a demokráciát? <https://alapjogokert.hu/kutatasaink/mi-veszelyezteti-a-demokraciat-ii> [2023.10.30.]
- Gyulai Attila, Stein Zalai Julianne (2016). Hibrid rezsimek és a szürke zóna: új válaszok a politikai rezsimek rendszertanának örök kérdéseire. *Metszetek*. 5 (2) 42-59.
- Halász Iván (2014). Az államszervezet fejlődése a közép-európai államokban 1989 után (Államfő, parlament, kormány), Budapest: Lucidius
- Horváth Attila (2021). A verseny változatai. A visegrádi országok pártrendszerei 1990–2020. Budapest: Gondolat
- HVG (2023). https://hvg.hu/itthon/20230830_Orban_szintet_lepett_Mar_nem_Soros_hanem_a_Bidenkormanyzat_az_amerikai_adofizetok_penze_kerult_az_ellenzekhez [2023.09.21.]
- Körösényi András (2017). Weber és az Orbán-rezsim. Plebiszciter vezérdemokrácia Magyarországon. *Politikatudományi szemle*. 24(4) 4-28.
- National Electoral Commission (Poland), <https://wybory.gov.pl/sejmsenat2023/en> [2023.10.20.]
- Nemzeti Választási Bizottság, www.valasztas.hu [2023.11.01.]
- Nézőpont (2017). Hat pontban a PiS kormányzásról. https://nezopont.hu/wp-content/uploads/2017/10/Nezopont_Intezet_elemzes_2017_10_26.pdf [2023.11.01.]
- Notes from Poland (2023a). Kaczyński suggests Germany and Russia behind opposition parties now set to take power. Notes from Poland. <https://notesfrompoland.com/2023/10/21/kaczynski-suggests-germany-and-russia-behind-opposition-parties-now-set-to-take-power/?s=03> [2023.11.08.]
- Notes from Poland (2023b). Parliament approves changes to Poland's electoral code as opposition cries foul. <https://notesfrompoland.com/2023/01/27/parliament-approves-changes-to-polands-electoral-code-as-opposition-cries-foul/> [2023.11.08.]

- Notes from Poland (2023c). Record 608,000 register to vote abroad in Poland's elections. <https://notesfrompoland.com/2023/10/12/record-608000-register-to-vote-abroad-in-polands-elections/> [2023.11.01.]
- Nyirkos Tamás (2019). Igazi demokrácia. Egy fogalom hányattatásai. <http://kommentar.info.hu/uploads/2019/3/1576061039.pdf> [2023.11.01.]
- OSCE (2022). Hungary's parliamentary elections well-run and offered distinct alternatives but undermined by absence of level playing field, international observers say <https://www.osce.org/odihr/elections/hungary/515135> [2023.11.01]
- OSCE (2023). Poland's parliamentary elections were competitive but marked by misuse of public resources and public media bias, international observers say. <https://www.osce.org/odihr/elections/poland/555072> [2023.11.01]
- Politico (2023). Poland adopts amended Kremlin influence law. <https://www.politico.eu/article/poland-president-andrzej-duda-law-adoption-russia-influence/> [2023.11.08.]
- Sartori, Giovanni (2016). Parties and Party Systems: A Framework for Analysis. Colchester: ECPR Press.
- Spot Prawa i Sprawiedliwości z Kaczyńskim bije rekordy popularności. <https://www.youtube.com/watch?v=7xS4mum1AiQ> [2023.10.01.]
- Szánthó Miklós (2019). Liberális demokrácia – az vajon mi? És hogyan lehet ellene védekezni? http://kommentar.info.hu/cikk/2019/1/liberalis-demokracia--az-vajon-mi#_ftn9 [2023.11.01]
- Telex (2023). Ismerős? A választás előtt gyanúsán olcsó lett az üzemanyag, hiány és káosz lett belőle. <https://telex.hu/gazdasag/2023/10/13/lengyelorszag-orlen-uzemanyaghiany-valasztas-arak-dizel-benzin> [2023.11.01.]
- Választási földrajz (2023). <https://www.facebook.com/photo/?fbid=744810454328910&set=pb.100063998852185.-2207520000> [2023.11.20]
- Wpolarity (2023). Tusk in the morning and evening like a former Hungarian prime minister. He's on Gyurcsány's path and he doesn't seem to want to deviate from it. <https://wpolarity.pl/polityka/640035-tusk-rano-i-wieczorem-niczym-byly-wegierski-premier> [2023.11.11.]

Wprost (2023). Kowalski i Solidarna Polska proponują ustawę antyrobakową. „Mój talerz – moja sprawa” <https://www.wprost.pl/polityka/11169112/kowalski-i-solidarna-polska-proponuja-ustawe-antyrobakowa-moj-talerz-moja-sprawa.html> [2023.11.08.]

168 óra (2023). Lengyel választási ígéret: egyik szebb, mint a másik. <https://168.hu/kulfold/lengyel-valasztasi-igeret-egyik-szebb-mint-a-masik-266145>

---

30 ÉV AZ EURÓPAI UNIÓ ÉS IZRAEL KAPCSOLATÁBAN

Nagy Milada

Budapesti Gazdasági Egyetem, nagy.milada@uni-bge.hu

AZ EURO-MEDITERRÁN PARTNERSÉGTŐL AZ EURÓPAI SZOMSZÉDSÁGPOLITIKÁIG

Az Izrael és az Európai Unió (EU) közötti kapcsolatok igazi fellendülése intézményi (tehát nemcsak gazdasági, hanem politikai) szempontból az oslói folyamat kezdetére (1993) és az immár negyedszázados Euro-mediterrán partnerség (EMP) elindítására tehető. Ez utóbbi célja az volt, hogy általános keretet biztosítson a két földközi-tengeri partvidék közötti politikai, gazdasági és társadalmi kapcsolatok megerősítéséhez. Ebben az összefüggésben Izraelnek határozatlan időre szóló társulási megállapodást ajánlottak fel az EU-val. Ez a mai napig az EU és Izrael kapcsolatainak egyetlen jogalapja 2000 óta, amikor az Európai Parlament (EP), a 15 tagállam és Izrael teljes egészében ratifikálta. Bár a megállapodás aláírására 1995 novemberében került sor, a ratifikáció öt évig tartott, alapvetően politikai okokból. (EU, 2000) A megállapodás miniszteri szintű társulási tanácsot hozott létre, amelynek évente legalább egyszer össze kellett ülnie. A gyakorlatban 2012 óta nem ülésezik, miután a politikai kapcsolatok több mint egy évtizede ténylegesen befagyasztásra kerültek. Izrael kezdettől fogva kifogásolta, hogy a társulás az úgynevezett EMP része volt, amely továbbra is úgy kezelte Izraelt, mint a többi mediterrán nem-tagországot, még akkor is, amikor a gazdasági fejlődés tekintetében Izrael és a csoport többi tagja közötti különbség az 1970-es évektől az 1990-es évekig egyre nőtt. (Nagy, 2014)

Az EU és Izrael közötti kapcsolatok csak akkor alakultak új irányba, amikor 2004-ben 10 új országgal bővült az EU. Nem az Euro-mediterrán Partnerség, hanem az Európai Unió bővítése, valamint a Törökországgal és Horvátországgal a tagságukról folytatott tárgyalások megkezdése készítette az Európai Bizottságot arra, hogy az új EU-27-hez közeli országokkal való kapcsolatait sürgősen felülvizsgálja, és

elindítsa az európai szomszédságpolitikát (ESZP). Ez a politika annál is inkább vonzó volt Izrael számára, mivel kétoldalú és differenciált volt, így figyelembe vette Izrael sajátosságait. Izrael megítélése szerint ez teljes mértékben indokolt volt. Az 1990-es évek óta Izrael és az összes többi mediterrán ország (Törökország kivételével) közötti gazdasági aszimmetria 2004 decembere óta egyre nőtt, amikor az ESZP keretében de facto létrejött egy személyre szabott cselekvési terv Izrael és az EU között. Három év elteltével felülvizsgálatot hajtottak végre, hogy mindkét fél eldönthesse, van-e ok arra, hogy új megállapodás aláírásával vagy az 1995-ös megállapodás módosításával megváltoztassák kapcsolataik mikéntjét. (EU, 2005)

A cselekvési terv négy prioritást sorolt fel:

1. a politikai párbeszéd megerősítése;
2. a gazdasági integráció fokozása;
3. az együttműködés fejlesztése az igazságszolgáltatás, a rendőrség (jogi együttműködés, a szervezett bűnözés elleni küzdelem) és
4. egy egész sor terület (környezetvédelem, energia, közlekedés, tudomány és technológia) területén; valamint az „emberek közötti” kapcsolatok fokozása (például az Erasmus típusú oktatási programokban való részvétel). (Nagy, 2015)

Izraelnek leginkább az tetszett, hogy ez a megközelítés a „mészmadzagot” részesíti előnyben a „furkósbottal” szemben: az EU a közös értékeket értékelő, úgynevezett pozitív feltételrendszert alkalmazná, nem pedig az 1995-ös társulási megállapodás keretében alkalmazott negatív feltételrendszert (amely az egyik fél általi esetleges felfüggesztést helyezte kilátásba, ha a másik fél nem tartja tiszteletben az emberi jogokat). Ennek ellenére a gázai Öntött ólom hadművelet³⁷ következtében az EU úgy döntött, hogy befagyasztja a politikai kapcsolatokat. Ekkorra azonban már két fontos, különálló ágazati megállapodás volt előkészítés alatt: az egyik a két fél közötti

37 A 2008. december 27. – 2009. január 21. között zajló háború Izrael és a Hamász között, melynek célja a Hamász Gázai övezetben található feltételezett fegyverraktárainak és egyéb fegyveres infrastruktúrájának – köztük az Egyiptom és Gázai övezet között fúrt több tucat földalatti alagút – légicsapások módszerével történő megsemmisítése, illetve a rakétatámadások elhárítása és megelőzése volt.

mezőgazdasági szabadkereskedelemről szolt (2009), a másik pedig a polgári légi közlekedés liberalizálásáról az EU és Izrael között (2013-ban lépett hatályba, és végül 2020-ban ratifikálta valamennyi fél). (EU, 2009 és EU, 2020)

Izraeli hivatalos források szerint mindkét megállapodás jól működik. (N. Rózsa – Szigetvári, 2018) Ami a mezőgazdaságot illeti, időnként viták folynak arról, hogy Izrael megfelel-e az uniós előírásoknak. A polgári légi közlekedés tekintetében Izrael rendkívül elégedett. Tárgyalásokat folytat az EU-val az úgynevezett „egyablakos biztonsági intézkedésekről”, hogy Európa teljes mértékben elismerje a Ben Gurion repülőtér biztonsági intézkedéseit. Általánosabban fogalmazva, az Easyjet, a Wizz Air és a Ryanair európai fapados légitársaságok ismertté váltak az izraeli idegenforgalmi ágazat számára, amely a Nyitott Égbolt megállapodás határozott támogatójává vált. Nem is beszélve a tengerentúli idegenforgalmi szolgáltatások izraeli fogyasztóiról, akik az Európába irányuló fapados utazások előnyeit élvezhetik. Mindegyik izraeli kormány megérti, hogy nagyon nehéz lenne visszalépni és politikai okokból elzárni az országot az olcsóbb utazási lehetőségek elől.

Izrael alapító tagja a 2008-ban létrehozott Unió a Mediterráneumért (UfM, Union for the Mediterranean) programnak, amely az Európai Mediterrán Politika (nem az európai szomszédságpolitika) sui generis folytatása, és amely de facto csak 2011-ben kezdte meg működését, aktív izraeli közreműködéssel. Ennek ellenére már évek óta csak szimbolikus vonzereje van, ami azt tükrözi, hogy a magas szintű eseményeken való jelenlétet alacsony szinten kívánják tartani.

Az Európai Mediterrán Politika (EMP) egy késői, csekély mértékű kapcsolati hozzájárulásaként tekinthetünk a 2013. februári Pán-euromediterrán preferenciális származási szabályokról szóló regionális egyezményre (PEM-egyezmény) (EU, 2013), azonban ez nem vezetett el az ipari tevékenységek terén a regionális együttműködés fokozásához Izrael és arab szomszédai között, holott az eredeti szándékok egyike ez volt. Izrael mégis érdekelt benne, már csak azért is, mert elősegíti a kereskedelmet az egyezmény más, nem uniós tagországokkal, például Törökországgal, valamint a közeljövőben az Egyesült Királysággal (UK) és Ukrajnával (ez utóbbi

szabadkereskedelmi megállapodása Izraellel 2021. január 1-jén lépett hatályba). (ToI, 2019)

Nem minden EMP–ESZP-vel kapcsolatos kezdeményezés hozott kudarcot. Az ENP-szakasz az EU és Izrael közötti kapcsolatokban különösen az oktatás, ezen belül is az egyetemi hallgatók és oktatók mobilitása és cseréje, nevezetesen az ERASMUS-program különböző változatai járultak hozzá. Az EU 2020-ig több mint 7000 izraeli diák európai egyetemeken való tartózkodását finanszírozta. 2018-ban több izraeli diák tanult Európában, mint az Egyesült Államokban.

KAPCSOLATOK NAPJAINKBAN

Jeruzsálemben egyetértés van abban, hogy az 1995-ös társulási megállapodás elavult, amit jól mutat az a tény, hogy nem foglalkozik sem a szolgáltatások kereskedelmével, sem a beruházásokkal. Tekintettel azonban arra, hogy az Európai Parlament politikai okokból továbbra is vonakodik az Izraellel való hivatalos kapcsolatok fejlesztésétől, az ESZP-hez csatolt cselekvési terv befagyasztásának feloldása nem reális. Az Izrael és az EU közötti kapcsolatok 2012 óta szakaszosan fejlődnek.

Itt van a helye annak, ami a barcelonai folyamat harmincéves fennállása óta továbbra is központi kérdés Izrael számára a kétoldalú kapcsolatokban, nevezetesen, Izrael gyakorlati bevonása az EU kutatás-fejlesztési terébe (amely formálisan nem része az EMP-nek). Ez kezdetben a hét K+F keretprogramból hatban való aktív részvételben öltött testet, majd a Horizont 2020 (2014-től) következett. Az EU és Izrael közötti tárgyalások a legújabb programba, a „Horizont Európa” programba való bevonásáról csak 2021 végén kezdődtek meg, mivel Brüsszelben Izraeltől független késedelmek merültek fel a program új szabályainak kidolgozásában, főként a COVID-19 válság miatt. Ebben a körben a finanszírozás a „Pay As You Go” elvén alapul, ami azt jelenti, hogy a részt vevő országok nem kereshetnek pénzt a programon. Mindazonáltal Izrael továbbra is lelkesen támogatja a részvételt az európai és izraeli tudományos és ipari együttműködések eredményessége miatt.

Kétségtelen, hogy mind az EU oktatási és kutatási tevékenységei, mind a finanszírozás segítette az EU-nak abban, hogy az izraeli civil társadalomban kialakuljon egy erősen Európa-párti választói kör, amelyet izraeli egyetemek és kutatóközpontok, a K+F tevékenységekben részt vevő vállalatok, kutatók és egyetemi hallgatók alkotnak. A kétoldalú kapcsolatok másik, nem vitatott fejleménye az Európai Beruházási Bank (EIB, European Investment Bank) elégedettsége Izraellel, ami a Bank Leumin keresztül az orvosi berendezésekhez és sőtalanító üzemekhez kapcsolódó innovációs tevékenységek finanszírozását illeti. 2020-ban 50 millió eurót különítettek el a COVID-19-cel kapcsolatos projektek kezelésére. Az EIB egyes tevékenységei közvetlenül kapcsolódnak a Horizont 2020 keretprogramhoz. (EU, 2020)

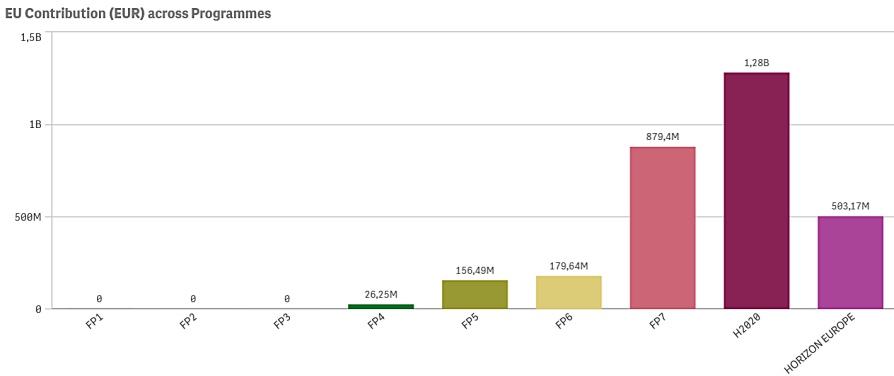
A szomszédságpolitika keretében bevezetett twinning és TAIEX tevékenységek is zökkenőmentesen zajlanak, évi 2 millió eurót különített el rá az EU. Ez Izrael szabályozásának diszkrét „európaizálódásához” vezet az oktatás, a kommunikáció, a környezetvédelem és a közeljövőben a jólét területén (amit Izraelben is remélnek). Nem véletlenül mind olyan területek, amelyek nem kapcsolódnak a biztonsághoz és a védelemhez, ahol az Amerikai Egyesült Államok befolyása domináns. A twinning keretében az EU szakértői 18-24 hónapra kapcsolatot tartanak az izraeli közszféréval, a TAIEX pedig lehetővé teszi, hogy az európai és izraeli tisztviselők időnként kétoldalú találkozókat tartsanak, akár személyesen, akár online platformokon. (EU, 2021)

Ami az energiát illeti, az EU finanszírozza a még be nem fejezett megvalósíthatósági tanulmányokat az úgynevezett East-Med-csővezeték megépítésével kapcsolatban, amely 2027-ig Izraelből egészen Olaszországig szállítana gázt. A projekt jelenleg megrekedt, mert Olaszországban belső nézeteltérések vannak arról, hogy az EU zöld átállási tervét tekintve mennyire van szükség egy ilyen vezetékre. Mindenesetre úgy tűnik, hogy az EU Bizottsága az izraeli energiaügyi minisztériummal folytatott párbeszédet mindenképpen szeretné felfrissíteni.

Az európai szomszédságpolitika politikai és pénzügyi támogatást nyújt Izraelnek. Izrael gazdasági fejlettségének magas szintje miatt

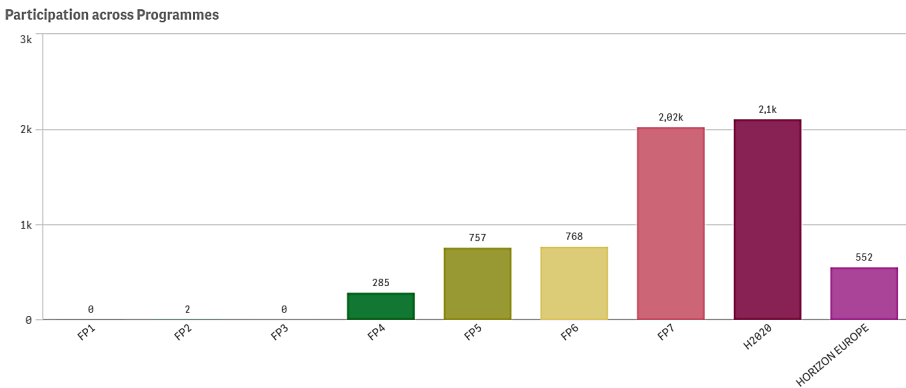
az Európai Szomszédsági Eszköz (ENI) keretében nyújtott uniós forrásokat főként testvérvárosi és közigazgatási (TAIEX) projektekre fordítják az oktatás, a távközlés és a vízgazdálkodás területén. Ez évente átlagosan 1,8 millió eurót tesz ki. (EU, 2022)

1. ábra: Az Európai Uniónak Izrael számára nyújtott támogatása a K+F programokban (millió euró).

Forrás: EU 2023b

2. ábra: Izraeli részvétel az európai uniós K+F programokban (résztevők száma).

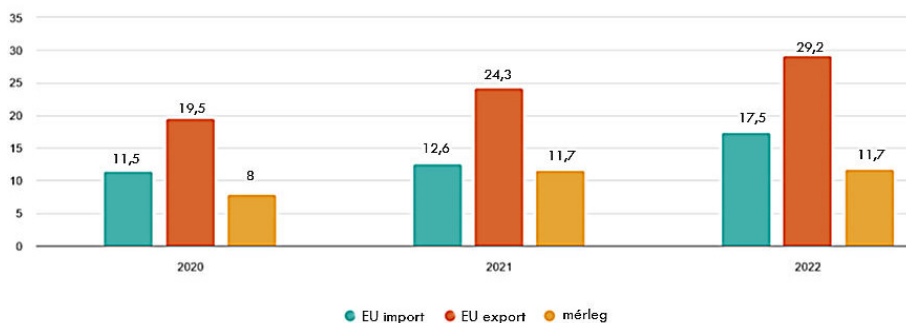
Forrás: EU 2023c

KERESKEDELMI KAPCSOLATOK

Az EU és Izrael kereskedelmi kapcsolatainak jogalapja az EU és Izrael közötti társulási megállapodás, amely 2000 júniusában lépett hatályba. A megállapodás célja, hogy megfelelő jogi és intézményi keretet biztosítson az EU és Izrael közötti politikai párbeszédhez és gazdasági együttműködéshez. Az EU és Izrael közötti további mezőgazdasági kereskedelem megnyitásáról szóló tárgyalások 2008-ban zárultak le. Ez a megállapodás 2010 januárja óta van hatályban. 2012-ben az EU és Izrael megállapodást kötött az ipari termékek megfelelőségértékeléséről és elfogadásáról (Agreement on Conformity Assessment and Acceptance of Industrial Products, ACAA) a gyógyszerek területén. A megállapodás megkönnyíti a kétoldalú kereskedelmet, felszámolja a kereskedelmi akadályokat, és biztosítja a gyógyszeripari tanúsítás kölcsönös elismerését.

Izrael az EU 25. legnagyobb kereskedelmi partnere, amely 2022-ben az EU teljes áruforgalmának 0,8%-át teszi ki. Az EU Izrael legnagyobb kereskedelmi partnere, 2022-ben Izrael áruforgalmának 28,8%-át jelentette. Izrael importjának 31,9%-a az EU-ból származik, és az ország exportjának 25,6%-a az EU-ba irányul.

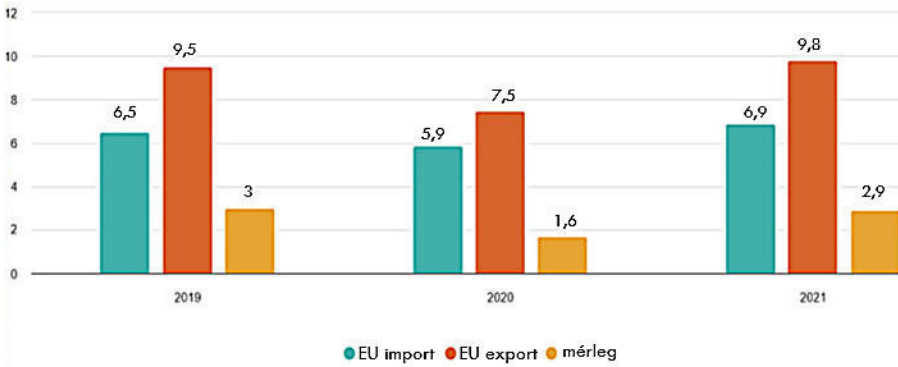
3. ábra: Izrael és az Európai Unió közötti árukereskedelmi mérleg, 2020–2022 (millió euró)

Forrás: EU, 2023 alapján saját szerkesztés

Ahogy a 3. ábra is mutatja, az EU és Izrael közötti teljes árukereskedelem 2022-ben 46,7 milliárd eurót tett ki. Az EU 17,5 milliárd euró értékű importot bonyolított Izraelből, amelyet legfőképpen a gépek és szállítóeszközök (7,6 milliárd euró, 43,5%), a vegyi anyagok (3,5 milliárd euró, 20,1%) és az egyéb feldolgozott termékek (1,9 milliárd euró, 11,1%) képeztek. Az EU Izraelbe irányuló exportja 12,2 milliárd eurót tett ki, amelyet a gépek és szállítóeszközök (12,3 milliárd euró, 41,9%), a vegyi anyagok (5,1 milliárd euró, 17,6%) és az egyéb feldolgozott termékek (3,5 milliárd euró, 12,1%) domináltak.

4. ábra: Izrael és az Európai Unió közötti szolgáltatás-kereskedelmi mérleg, 2019–2021

Forrás: EU, 2023 alapján saját szerkesztés

A 4. ábrán látható adatok is alátámasztják, hogy az EU és Izrael közötti kétirányú szolgáltatás-kereskedelemben 2019 és 2021 között a COVID-19-pandémia megjelenése után bevezetett gazdasági intézkedések megtorpanást hoztak, ám 2021-ben növekedés volt tapasztalható, ez összesen 16,7 milliárd eurót jelentett. Az uniós szolgáltatásimport 6,9 milliárd eurót tett ki, míg az export 9,8 milliárd eurót. (EU, 2023)

1. táblázat: Közvetlen befektetés a partnergazdaságból. Adatok az öt legjelentősebb forrásból/az öt legjelentősebb célországba (USA dollár, millió)

Izraelbe irányuló közvetlen befektetés			Izraelből irányuló közvetlen befektetés		
teljes	226,596	100%	teljes	106,731	100%
USA	51,190	23%	Hollandia	46,400	43%
Kajmán-szigetek	19,860	9%	USA	12,586	12%
Hollandia	12,736	6%	Kanada	3,427	3%
Luxemburg	7,827	3%	Egyesült Királyság	3,053	3%
Kanada	7,370	3%	Japán	2,948	3%

Forrás: USA, 2023

A két fél közötti kereskedelmi kapcsolatok sarkalatos pontja az 1967-es háború óta izraeli megszállás alatt álló területeken lévő zsidó telepekről származó termékek exportja az EU-ba. Ezek az áruk nem jogosultak vámkedvezményes elbánásra (sem az EU és Izrael közötti társulási megállapodás, sem a Palesztin Felszabadítási Szervezettel (PFSZ) a Palesztin Hatóság nevében aláírt ideiglenes kereskedelmi és együttműködési társulási megállapodás értelmében). Az Izraelből és a telepekről származó termékek közötti megkülönböztetést az EU és Izrael vámhatóságai közötti, 2004 óta hatályos „technikai megállapodás” biztosítja. A megállapodás megköveteli, hogy az Izraelben kiállított származási igazolásokon szerepeljen az a hely, ahol a származási szabályok szempontjából releváns gyártási folyamat zajlott. A Bizottság közzétett egy listát (EU 2023), amely (név és irányítószám szerint) azonosítja az Izrael által 1967 óta megszállva tartott területeket. Ezt a listát rendszeresen frissítik (legutóbb 2023 júniusában). Az importőrök nem kérhetnek preferenciális elbánást az ilyen területekről származó árukra. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy az izraeli származási bizonyítványokban fel kell tüntetni a gyártási hely postai irányítószámát, amely lehetővé teszi az EU-tagállamok vámhatóságai számára a termékek tényleges származásának azonosítását. Az EU és Izrael közötti társulási megállapodás értelmében csak az Izraelből származó termékek részesülnek kereskedelmi preferenciákban.

Amennyiben azok a megszállt területek zsidó telepeiről származnak, az EU-ba történő behozataluk esetén megtagadják a preferenciális elbánást. (Nagy, 2015)

KITEKINTÉS

Az Euro-mediterrán Partnerség (más néven barcelonai folyamat) és az azt követő keretek nem sok lelkesedést váltottak ki az izraeli köztisztviselők közül. Kérdéses, hogy az EU Tanácsának 2020. decemberi határozatán alapuló „Új menetrend a mediterrán térségért” megváltoztatja ezt a hozzáállást. Az EU új szomszédsági, fejlesztési és nemzetközi együttműködési eszközét (NDICI) ismertető, 2021. február 9-én közzétett dokumentum arra enged következtetni, hogy csak marginális, Izrael számára érdekes tételek vannak benne, például az EU azon szándéka, hogy részben finanszírozza az Izraelből Gázába vezető gázvezeték építését, vagy a Husszein-híd korszerűsítése, amely összeköti Ciszjordániát Jordániával, és megkönnyíti a Jordán folyó két partja közötti összeköttetést. Ez a két „kiemelt projekt” szerepel a napirenden. Az EU „kiemelt projektként” említi azt is, hogy a digitális kutatás és innováció területén szeretné fokozni az Izraellel már eddig is kiterjedt együttműködést, de ezen túlmenően nem részletezi azt. Ennek ellenére vannak olyan izraeli megfigyelők, akik az új menetrendben új lehetőségeket látnak arra, hogy az EU részt vegyen a mediterrán partnerországok közötti régió belüli együttműködés előmozdításában. Ez a mérsékelt optimizmus azon alapul, hogy a geopolitikai környezet Izrael megítélése szerint kedvező irányba változott, például a politikai és gazdasági kapcsolatok kialakítása Marokkóval és több Öböl-menti állammal. Izrael úgy látja, hogy szükség van a párbeszéd folytatására más mediterrán országokkal, mivel erre valószínűleg nemcsak az EU, hanem az amerikai Biden-kormányzat is nagy figyelmet fordít.

Az új menetrend esetében annak egy másik szempontja is felkelte az izraeli magán- és közszféra figyelmét, nevezetesen az, hogy az EU ragaszkodik a mediterrán partnerek bevonásához a környezetvédelmi programjaiba és az éghajlatváltozás kezeléséhez. Izrael már

most is szorosan követi a zöld szabványok fejlődését az EU-ban. Az a tény pedig, hogy az USA újra csatlakozott a Párizsi Megállapodáshoz (2021. február), arra kényszeríti Izraelt, hogy mindent, ami a Földközi-tenger térségében az éghajlatváltozással kapcsolatos, komolyan vegyen. Elég, ha itt emlékeztetünk arra, hogy az EU és az USA messze a legfontosabb piacok Izrael számára az áru- és szolgáltatásexport tekintetében.

A fentieket megerősíti az EuroMeSCo Euromed felmérésére adott izraeli szakértők által adott válaszok kvantitatív elemzése, összehasonlítva a többi dél-mediterrán ország által adott válaszokkal. (Gilbert – McLean 2022) Például az éghajlatváltozást tekintik a legnagyobb kihívásnak, míg az inkluzív növekedés csak a második helyen szerepel, a többi mediterrán ország esetében ez fordítva van. Ez nem meglepő, tekintve, hogy Izrael 2003 óta folyamatos és tartós növekedési rekordját (évi több mint 3%). Az éghajlatváltozás elleni küzdelmet azonban nem tekinti a régió belüli együttműködés lehetőségének, valószínűleg azért, mert – mint már kifejtettük – az izraeliek inkább az EU-val és az USA-val való együttműködésre összpontosítanak a zöld átállással kapcsolatos kérdésekben. Nem meglepő módon az EU hozzáadott értéke a mediterrán arab országok számára az, hogy az EU támogatja a gazdasági fejlődésüket, míg Izraelt az EU már fejlett országnak tekinti. Ezért az izraeli szakértők más lehetséges uniós hozzájárulásokat is megemlítenek, mint például a biztonság, az emberi jogok³⁸ és a jó kormányzás előmozdítása.

Az izraeli szakértőket az együttműködés jövőbeli akadályairól kérdezve a többiekénél sokkal jobban aggasztja a kelet-mediterrán térségben fennálló tartós konfliktusok (pl. izraeli–palesztin konfliktus, szíriai polgárháború, ciprusi konfliktus és a török külpolitika új tendenciái) megoldásának csekély kilátása.

Az izraeli szakértők rugalmas és fenntartható gazdaságok elérésével kapcsolatos válaszai egyértelműen más mediterrán partnerekre vonatkoznak, nem pedig Izraelre, a korábban említett okok miatt.

---

³⁸ Az Európai Unió számára a külkapcsolataiban, így az Izraellel folytatott viszonyában is jelentős szerepet kap az emberi és szabadságjogok tiszteletben tartásának igénye. Az EU mint az emberi jogok egyik legjelentősebb hirdetőjének tevékenységéről lásd bővebben Marosán Bence Péter írását. (Marosán, 2024)

Végül, amikor a zöld átmenet támogatásáról kérdezték őket, az izraeli válaszadók az átlagosnál sokkal inkább támogatják a zöld reformok előmozdítását és a magánszektor bevonását a zöld reformok megvalósításába. Az izraeli válaszadók különösen hangsúlyozzák a jövő generációinak az éghajlatváltozással kapcsolatos oktatását. A javaslatok elemzése azt sugallja, hogy az izraeli szakértők az EU és Izrael közötti kétoldalú, nem pedig a földközi-tengeri kapcsolatok jövőjét tartják szem előtt. Ez utóbbival kapcsolatban megemlítik, hogy több alulról felfelé irányuló párbeszédre és konkrét projektekre van szükség, amelyekben a régió konfliktusaiban érintett mindkét fél fiataljai részt vesznek. Széleskörű egyetértés körvonalazódik a tekintetben, hogy az EU segíthet ebben a feladatban, miután az úgynevezett Ábrahám-megállapodások számos arab állammal (például Marokkóval) normalizálás felé vezető utat nyitottak.

További javaslatok között szerepel az EU (politikai és pénzügyi) támogatása az East Med Gas Forumnak, valamint megfigyelőként való részvétele. Az EU-nak – ahogy azt izraeli szakértők is határozottan javasolják – folytatnia kellene a sikeresnek ítélt programokat is, mint például az Erasmus+, a Horizont 2020, a Nyitott Égbolt Megállapodás, valamint a béke- és demokráciapárti nem kormányzati szervezetek (NGO-k) támogatása. Az ambiciózusabb hosszú távú célkitűzések közé tartozik

- az éghajlatváltozással kapcsolatos menetrend megosztása;
- a határokon átnyúló kulturális csereprogramok előmozdítása valamennyi ENP-partnerrel;
- Izrael társult EU-tagságának lehetőségének vizsgálata;
- és mindenekelőtt az EU-nak elő kell mozdítania a politikai stabilitást a Földközi-tenger keleti részén.

Az izraeli megfigyelők szerint e törekvés egyik különleges szempontja, hogy az EU segítséget nyújtson a személyes biztonság és a védelem biztosításához és a kiberképességek terén tett közös erőfeszítések támogatását. Különleges szerepet szánnak az izraeliek az EU-nak, mint kulcsfontosságú szereplőnek a magánélet védelmével kapcsolatos kérdések tudatosításában, ugyanakkor a számítógépes bűnözés elleni küzdelemben és a radikalizálódás-ellenes programok előmozdításában, valamint az ifjúság nevelése terén is. (Gilbert – McLean 2022)

A 2023. október 7-én bekövetkezett Hamász-támadás merőben más biztonsági helyzetet teremtett a Hamász–izraeli és egyúttal az arab–izraeli viszonyban is. Egyelőre kérdéses, miképpen fognak kihatni az Európai Unió és Izrael viszonyára a zsidó állam önvédelmi lépései. A képet árnyalja az EU-tagállamok eltérő véleménye a kérdésről, valamint ennek látványos megnyilvánulása, amikor az EU egyes tagállamai néhány nap leforgása alatt másképp szavaztak az EU intézményeiben, mint az ENSZ Közgyűlésének ülésén.³⁹

IRODALOMJEGYZÉK

ENSZ (2023): UN General Assembly adopts Gaza resolution calling for immediate and sustained ‘humanitarian truce. <https://news.un.org/en/story/2023/10/1142847?reload12> (Letöltés ideje: 2023. 12. 05.)

EP (2023): The despicable terrorist attacks by Hamas against Israel, Israel’s right to defend itself in line with humanitarian and international law and the humanitarian situation in Gaza. https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/276851/TA-9-2023-0373_EN.pdf (Letöltés ideje: 2023. 12. 05.)

EU (2000): EU–Mediterrán Megállapodás (Izrael Állammal) https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2019-11/association_agreement_israel-eu_2000.pdf (Letöltés ideje: 2022. 02. 25.)

EU (2005): EU/Israel Action Plan. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2019-11/eu-israel_action_plan_2005.pdf (Letöltés ideje: 2022. 02. 25.)

---

³⁹ Az Európai Parlament 2023. október 19-én határozatában elismerte Izrael önvédelmi jogát a Hamász terrortámadásával szemben. Az ENSZ Közgyűlése 2023. 10. 27-én 121 igen, 14 nem szavazat és 45 tartózkodás mellett határozatot fogadott el, amelyben „azonnali, tartós és tartós humanitárius tűzszünetre” szólított fel az izraeli erők és a Hamász fegyveresei között a Gázai övezetben. Az uniós tagállamok közül Ausztria, Csehország, Horvátország, Magyarország szavazott a határozat ellen, Bulgária, Ciprus, Dánia, Észtország, Görögország, Hollandia, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Németország, Olaszország, Románia, Svédország, Szlovákia tartózkodott.

- EU (2009): EU–Izrael mezőgazdasági megállapodás. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:313:0081:0082:EN:PDF> (Letöltés ideje: 2022. 02. 25.)
- EU(2013):EUésIzraelközöttiegyüttműködésaHorizont2020programban. https://dashboard.tech.ec.europa.eu/qs_digit_dashboard_mt/public/extensions/RTD_BI_public_Country_Profile/RTD_BI_public_Country_Profile.html?Country=IL#participation és https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_14_633 (Letöltés ideje: 2022. 02. 25.)
- EU (2020): EU és Izrael közötti euromediterrán légiközlekedési megállapodás. <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/euro-mediterranean-aviation-agreement-between-the-eu-and-israel.html> (Letöltés ideje: 2022. 02. 25.)
- EU (2021): EU és Izrael együttműködése a kutatás-fejlesztésben. https://research-and-innovation.ec.europa.eu/strategy/strategy-2020-2024/europe-world/international-cooperation/association-horizon-europe/israel_en (Letöltés ideje: 2022. 02. 25.)
- EU (2022): Megállapodás egyrésről az Európai Unió, másrésről Izrael között, Izraelnek az uniós Horizont Európa kutatási és innovációs keretprogramban való részvételéről. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2022.095.01.0143.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2022%3A095%3ATOC (Letöltés ideje: 2023. 12. 05.)
- EU (2023): EU trade relations with Israel. Facts, figures and latest developments. https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/israel_en (Letöltés ideje: 2023. 12. 05.)
- EU (2023b): https://dashboard.tech.ec.europa.eu/qs_digit_dashboard_mt/public/sense/app/1213b8cd-3e3e-4730-b0f5-fa4e326df2e2/sheet/d23bba31-e385-4cc0-975e-a67059972142/state/analysis (Letöltés ideje: 2023. 12. 05.)
- EU (2023c): https://dashboard.tech.ec.europa.eu/qs_digit_dashboard_mt/public/sense/app/1213b8cd-3e3e-4730-b0f5-fa4e326df2e2/sheet/d23bba31-e385-4cc0-975e-a67059972142/state/analysis/select/Programme/H2020/select/Country/Israel (Letöltés ideje: 2023. 12. 05.)

- EU (2023d): List of non eligible locations. https://taxation-customs.ec.europa.eu/document/download/bdc2bc2a-57bd-4908-a081-ee1812e83a6a_en?filename=Settlements%20Zipcodes%20update%20FINAL%20%20June%202023%20%283%29.pdf (Letöltés ideje: 2023. 12. 05.)
- Gilbert, Jenny – McLean, Alexis (szerk.) (2022): Towards Sustainable and Mutually-Beneficial Migration Partnerships in the South Mediterranean. Survey of Migration Experts in the European Union's Southern Neighbourhood. https://www.iemed.org/wp-content/uploads/2022/06/20220426_EMM5_Euromesco_survey_Online-EMM5-version.pdf
- Marosán Bence Péter: Crossroads in the development of Europe. Habermasian reflections on the development of the European Union In: Ferkelt Balázs – Nagy Milada (szerk.) (2024): Európai egység: A Maastrichti Szerződéstől a modern Unióig. Aposztróf Kiadó, Budapest.
- ToI (2019): Israel and Ukraine sign agreement for free trade. Times of Israel. <https://www.timesofisrael.com/israel-and-ukraine-sign-agreement-for-free-trade/> (Letöltés ideje: 2022. 02. 25.) A megállapodás teljes szövege elérhető: https://www.gov.il/BlobFolder/policy/isr-ukraine-fta/he/sahar-hutz_agreements_israel-ukraine-fta-en.pdf (Letöltés ideje: 2022. 02. 25.)
- N. Rózsa Erzsébet – Szigetvári Tamás (2018): Az EU és a déli Mediterráneum: együttműködés kihívásokkal. In: Változó Európa a változó világban. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Világgazdasági Intézet, Budapest, pp. 317-340. ISBN 9789633016626.
- Nagy Milada (2014): Az Európai Unió eszközrendszere és alkalmazása az euro-mediterrán partnerségben: doktori (PhD) értekezés. Nemzeti Közszolgálati Egyetem. <https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/handle/20.500.12944/12343> (Letöltés ideje: 2022. 02. 25.)
- Nagy Milada (2015): Az Európai Unió és a Kelet-Mediterráneum. Kihívások és válaszok. Aposztróf Kiadó, Budapest.
- USA (2023): 2023 Investment Climate Statements: Israel. US Department of State. <https://www.state.gov/reports/2023-investment-climate-statements/israel/> (Letöltés ideje: 2024. 04. 12.)

JOINTLY OR SEPARATELY: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE ACCESSION PROSPECTS OF SERBIA AND MONTENEGRO

Csenge Csiszár

Budapest Business University, Csenge.csiszar.2000@gmail.com

INTRODUCTION

The European Union has considered both Serbia and Montenegro a potential candidate country since the Thessaloniki European Council Summit in 2003. The actual application was in 2009 and 2008 for Serbia and Montenegro respectively. The Stabilisation and Association Agreement has come into force in 2013 and 2010 respectively which provides support for Serbia and Montenegro in reaching the accession criteria. In reality the accession negotiations haven't started until 2014 and 2012 respectively (European Commission, 2023). However, over the two decades since the Thessaloniki summit, their journey on the path of accession has taken different pace.

Firstly, I would like to assess the progress of the accession negotiations based on the 6 Clusters of 35 negotiating chapters. It is important to talk assess the progress of the chapters because, when the negotiations are temporarily closed in all chapters, the European Council typically indicates the end of accession negotiations (EU4. ME, 2014).

Secondly, I would like to introduce the "Copenhagen criteria" in detail, which is the basic criteria that has to be met to achieve European Union membership.

In this paper I would also like to assess the "Maastricht criteria" which has to be fulfilled to be able to join the Euro area (NBS, 2023). Montenegro has already adopted the Euro as their de facto currency without any agreements with the EU in 2002 (European Commission, 2023). Given that EU statute does not outline particular requirements for European Monetary Union (EMU) membership in the case of "euroisation", the process of evaluating whether the Maastricht criteria are met will be determined through collaboration with the

European Commission (EC) and the European Central Bank (ECB). In this specific comparison between Montenegro and Serbia, the analysis of the Maastricht criteria holds significant importance. In the special case of Montenegro must meet the Maastricht criteria before the EU accession, therefore in this research I would like to make a comprehensive comparison on both Copenhagen and Maastricht criteria of the two countries (EU4.ME, 2023).

Furthermore, I would like to supplement it with the public opinion on the EU itself and the EU accession. It is necessary to receive a positive public referendum which serves as a tool for direct democracy and promotes citizens' participation and validation of significant decisions (European Parliament, 2022).

The EC emphasizes the significance of robust political determination and coherence in carrying out reforms connected to the EU in order to attain EU membership (Council of the European Union, 2023) therefore the assessment of political commitment is essential.

SERBIA

Current state of accession negotiations

The Council acknowledges the satisfactory advancement achieved in the accession negotiations thus far, 3 out of 6 clusters are open, with 22 out of 35 negotiating chapters opened and 2 chapters temporarily concluded. Serbia should prioritize the achievement of the interim benchmarks related to the rule of law in chapters 23 and 24 (Council of the European Union, 2023). However, Chapter 34 and Chapter 35 have been excluded from the clusters (Ministry of European Integration of Serbia, 2023). In 2021, the first political Intergovernmental Conference was conducted under the revised enlargement methodology, that aims to offer political guidance for the enhancement of the accession process of specifically Serbia (European Council, 2021).

Copenhagen criteria

To fulfil the basic criteria of EU accession, first and foremost, Serbia has to ensure the stability of institutions guaranteeing democracy. While reading through the “Serbia 2022 Report” (European Commission, 2022), one can notice several shortcomings regarding this criterion, for instance, there’s no mechanism that guarantees that the Public Policy Secretariat’s comments are incorporated in the final draft versions of laws and policy documents. Another example is that The Ministry of Finance doesn’t make the budget execution profile available to the public in the beginning of the year to avoid analysis of deviations from targets. One of the most important aspects of ensuring rule of law is fight against corruption. Serbia has no anti-corruption strategy with a credible and realistic action plan and Serbia has to address this issue by completing the recommendations. In the matter of respect of human rights and protection of minorities, Serbia was found violating the European Convention on Human Rights in many aspects including general prohibition on discrimination and right to respect for private and family life. Serbia also struggles to ensure the implementation of hate crime legislation and discrimination against LGBTIQ, especially in smaller municipalities. Serbia’s degree of readiness is within the range of moderate to good, and it has achieved some advancements in establishing a functional market economy. Now, Serbia has to ensure economic recovery from Covid-19 pandemic and the Ukraine-Russian conflict to show that they are capable of rapid, decisive action as well as the capacity to cope with the competitive pressure and the market forces within the EU. The ability to take on obligations of membership and affectively implement the *acquis*, can remain questionable in the perception of the Commission, since the Serbian Report shows that Serbia has not been able to complete previous recommendations, and still remains viable for future implementation (European Commission, 2023).

Maastricht Criteria

When talking about the Maastricht Criteria, Serbia has to provide legal compatibility with the EU acquis Serbia possesses a moderate level of preparedness regarding economic and monetary policy. The implementation of the budgetary procedure improved slightly, but there was no progress made on the suggestions from last year. The legal framework of the National Bank of Serbia (NBS) is well developed and fully in line with the primary objective of the ESCB. Regarding the compatibility with EU acquis, further alignment of monetary and economic policy is required. In the future, it is strongly advised that Serbia continues to harmonize its legislation of the NBS with the EU acquis in order to guarantee the Central banks complete autonomy and the prohibition of monetary financing (European Commission, 2023).

Secondly, Serbia has to ensure price stability, which can be determined by the Consumer Price Index (CPI) and for international comparison, the Harmonised Index of Consumer Price (HICP). As it can be seen in Figure 1, during onset of the present crises, the average inflation rate stood at approximately 2%. The average annual inflation has been on the rise since 2021 and the rate in 2022 stood at 11.9% which was mostly driven by supply-side concerns, namely the global oil crisis, persistent effects of the pandemic, and the drought that affected the region (NBS, 2023). In Q3, the largest factor contributing to inflation was a 3.9% increase in energy prices. This increase was primarily due to a 10.3% rise in the prices of petroleum products in the domestic market, which had a 0.5 percentage point impact on inflation. The surge in global crude oil prices during the summer months played a significant role in driving up these prices. In contrast, the prices of firewood and butane gas experienced a little decrease in the third quarter (NBS, 2023). In October 2023, the rate of inflation decelerated and reached 8.5% year-on-year. This may mainly be attributed to the slower increase in food costs and, to a lesser degree, core inflation. Inflation is likely to decline further until the projected timeframe, with a return to the target tolerance zone anticipated by mid-2024. (NBS, 2023).

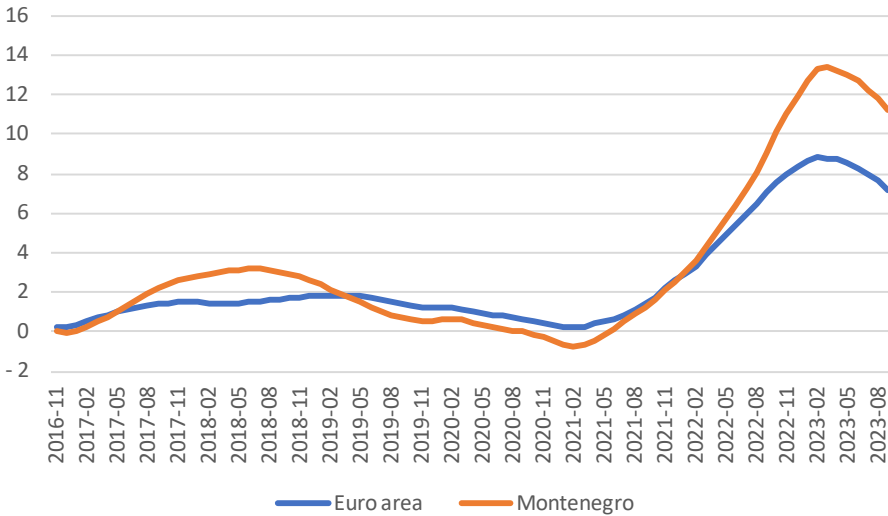
*Figure 1: Average annual Consumer Price Index of Serbia
(YoY rates, in percentages)*

Source: Statistical Office of the Republic of Serbia (2023)

In respect of the HICP, Figure 2 shows the comparison with the value of the Euro Area. Serbia has been experiencing a continuous annual average increase since 2015. Since then, Serbia's value has been higher than the annual average of the Euro area. The most recent available data from Eurostat shows a peak value of 14,3% in June and July of 2023. Serbia could sustain a minimal deviation from the Euro area however since 2021, the HICP shows a significant discrepancy from the Euro area. This can be attributed to the same reasons explained previously for CPI. The Euro area HICP started its downturn in April 2023, on the contrary Serbia could only start to recover its value in August 2023. This indicator is of great importance because even though the whole Euro area experienced the crises, it provides insight on how quickly an economy can recover of said reasons in comparison to EU members.

Figure 2: HICP – 12 month moving average of change in Serbia and Euro area in percentages

Source: Eurostat (2023)

Public financial management also has to be in line with EU acquis. Regarding the recent fiscal developments, Serbia has implemented additional fiscal measures to mitigate the pandemic challenges and support economic rebound including structural reform implementations. Even though progress has been made with the introduction of e-fiscalisation and e-invoicing reforms the fiscal governance framework remains vulnerable. With regard to medium-term prospects the Serbian economy is expected to experience a more moderate growth rate of 3.4% in 2022 and 3.8% in 2023, following a significant rebound of 7.4% in 2021. The primary drivers of growth are anticipated to be private consumption and investment, but the economic consequences of Russia's aggressive war against Ukraine are predicted to have a dampening effect. The rate of inflation is projected to reach its highest point in mid-2022 and subsequently decrease starting in autumn 2022. Due to a decrease in fiscal support measures and strong nominal GDP growth, the general government deficit and the debt-to-GDP ratio are projected to continue declining

gradually in 2022 and 2023, following a decrease to 4.1% of GDP and 57.1% respectively in 2021 (European Commission, 2023).

Serbia has to provide a stable exchange rate of Dinar before the introduction of the single European currency (NBS, 2023). As it can be seen in Figure 3, the dinar only had minimal fluctuations since 2018 and maintained a relatively stable value against the euro throughout 2022 and 2023, with a slight increase of 0.1% in the first ten months of 2023. The appreciation pressures, which have been present since May and are expected to continue until the end of 2022, have been increasing again since February of this year. This is due to positive Balance of Payments developments, such as an increase in exports, a decrease in imports, and a continuous inflow of foreign direct investment. (NBS, 2023).

Figure 3: Exchange rate of Serbian currency (Dinar) against Euro

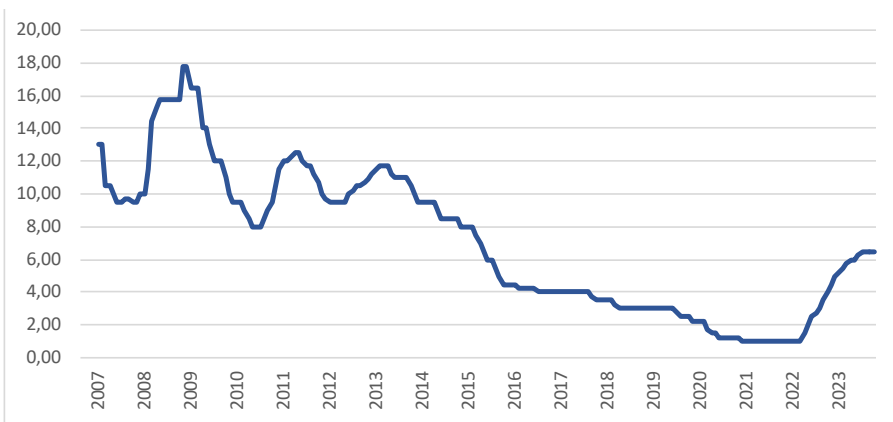

Source: National Bank of Serbia (2023)

The long-term interest rate criterium is compared to a benchmark value of the three best-performing member states of the EU. However, candidate members don't necessarily have the same interest rate circumstances as non-euro members. The key policy rate was found to be the best indicator most similar to long term interest rate of members, however it does not specify long- or short-term

securities. The key policy rate, as it can be seen in Figure 4, was strictly held at 6.5% in November due to the ongoing reduction of global inflationary pressures and the predicted decline of domestic inflation, which is anticipated to fall within the target range in the foreseeable future. Monetary conditions were tightened in the previous month by increasing the interest rate, and in September, by additionally raising the reserve requirement ratio. The transmission of monetary tightening of interest rates, loan, and savings markets, along with the decrease in short-term inflation expectations, indicate the efficacy of the monetary policy transmission mechanism (NBS, 2023).

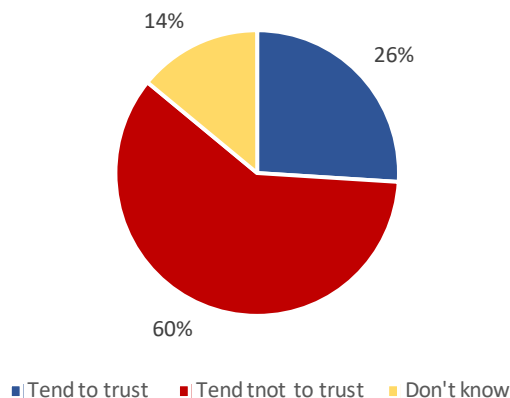
Figure 4: Key policy rate of Serbia (in percentages)

Source: National Bank of Serbia (2023)

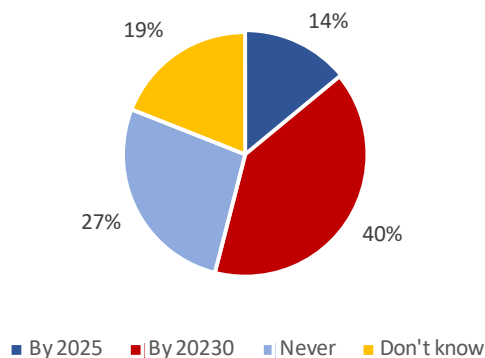
Even though Serbia is on a good path of completing economic criteria, over the two decades long accession process has changed the public opinion regarding the European union according to the EC survey in 2020. As it can be seen in Figure 5, with 60%, the majority of Serbia's public has lost trust in the European Union (European Commission, 2020). According to the Eurobarometer in 2022, the majority of Serbia's public with 40% states that they don't have hopes for the accession of the Serbia into the EU in the future (Regional Cooperation Council, 2023).

Figure 5: Do you tend to trust the European Union?

Source: European Commission (2020)

Figure 6: In general, when do you expect the accession of Serbia to the EU happen?

Source: Regional Cooperation Council (2023)

The delayed membership process has intensified the perception among the public of Serbia that the EU made promises of admittance but does not appear inclined to fulfil them. This has gained even more importance in the times of the Ukraine Russia conflict, when Ukraine proceeds with its membership status so rapidly, Serbia's public might

perceive that EU maintains false hopes for Serbia's accession. In terms of political support, the leaders of the Western Balkans have consistently voiced their dissatisfaction with the European Union's slow advancement in their EU membership, including Serbian President Aleksandar Vučić who expressed his pessimism on the accession in the near future (Ozturk, 2023). Serbia is among the few European countries that have not participated in imposing sanctions on Moscow (European Parliament, 2022). Nevertheless, upon his re-election, he made a commitment to continue guiding the Balkan nation towards its EU membership and said that a future government could perhaps align with Western sanctions against Russia in response to the conflict in Ukraine. According to his statement, Serbia will abstain from pursuing NATO membership and will uphold its stance of military neutrality. In response to domestic and European Union political pressure, Vučić has decided to dissolve parliament and schedule a snap election for December (Euronews, 2022). In an international standpoint on the accession of Serbia, Ursula von der Leyen, President of the European Commission, emphasized that the Growth plan can only succeed if Vučić would keep up with reforms on improving the business environment, improving the energy sector or education. Furthermore, the Serbian government has to normalize the conflict with Kosovo, because it is not in adherence of European values (European Commission, 2023).

On the other hand, Hungary support Serbia on its way of accession, Hungary is also a participant in the Berlin Process, which supports the expansion of the European Union in the Western Balkans. Serbia's integration plays a crucial role for Hungary in safeguarding the community's borders from unauthorized immigration (Magyar Nemzet, 2023). Nevertheless, Serbia still considers Russia as one of their main pillars of in their foreign policy however following the commencement of the Russia-Ukraine conflict, this foreign policy, fails to consistently prioritize the state's pro-European stance, particularly in important issues such as the conflict with Kosovo or alignment with EU declarations, statements, and shared positions of member countries in international forums (Beckmann-Dierkes et al., 2022).

MONTENEGRO

Current state of accession negotiations

The Council expressed its satisfaction of the overall advancement of Montenegro in the most relevant document on “Council conclusions on Enlargement” as of 12th of December 2023. Montenegro has a total of 33 chapters reviewed and opened, and 3 chapters provisionally closed. Montenegro should promptly redirect its efforts towards achieving the interim benchmarks of chapters 23 and 24, which pertain to the rule of law. Until this milestone is achieved, no additional chapters will be temporarily concluded. The Council emphasizes that advancement on these chapters is crucial and will continue to dictate the speed of the overall accession process (Council of the European Union, 2023). Similarly, to Serbia, in 2021, the first Intergovernmental Conference was conducted with the same objective in Montenegro as well (European Council, 2021).

Copenhagen criteria

The stability of Montenegrin institutions guaranteeing democracy is uncertain, for the reason of political tensions, polarization, the existence of a gap in cooperation between parties and the inability of building consensus. The political volatility effects the proper functioning of the Montenegrin institutions as well. Overcoming this issue is of great importance because all political actors have to be actively participating in the coordination on relevant EU-related legislative initiatives. Regarding the rule of law, it is similar to Serbia's issue with corruption that remains a main problem. Montenegro has continued meeting the obligations of the EU *acquis* of fundamental rights; however, the implementation of important judicial legislations has been stalled. In respect of human rights and protection of minorities, Montenegro has made moderate progress in the fields of freedom of assembly and association, non-discrimination, rights of the child, protection of LGBTIQ persons, however progress still

has to be made in gender equality and freedom of expression in the media. The previous years recommendation was partially addressed to achieve a functioning market economy, and now Montenegro is moderately prepared, however the Covid-19 pandemic and the Ukraine-Russian conflict has caused an economic recession which can only be overcome if Montenegro carefully implement the future recommendations of the EC. Even though Montenegro is moderately prepared to cope with the competitive pressure and the market forces within the EU, however inherent issues remain when it comes to education in science, and low value-added of domestic products. The Montenegro report of 2022 indicates that Montenegro is moderately prepared in several areas, and all the suggestions from the previous report have been either fully or partially executed. This proves the ability of Montenegro to take on obligations of membership and affectively implement the EU *acquis* (European Commission, 2023).

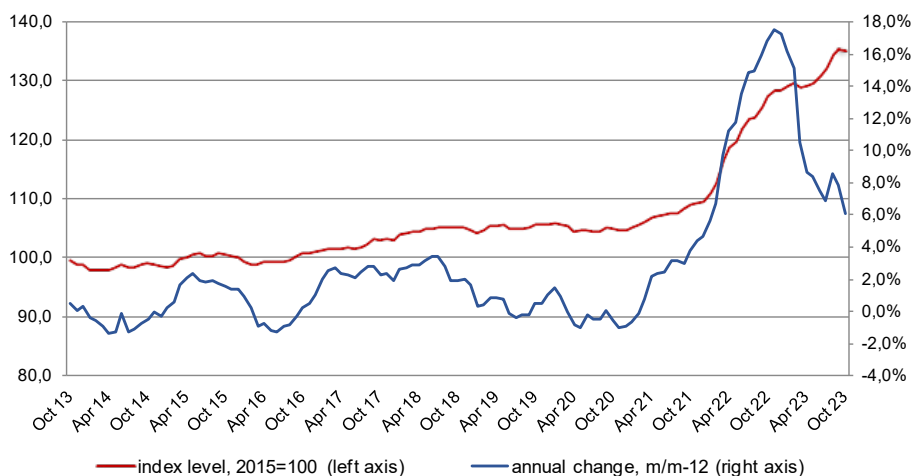
Maastricht criteria

Analysing the assessment of legal compatibility, regarding the monetary and economic policy, Montenegro still has recommendations remaining to achieve full alignment with the *Eu acquis*. The independence of the Central Bank of Montenegro is a delicate matter, for the reason that Montenegro does not have standard monetary policy tools because of the use of euro, their monetary policy has to be supported by strict fiscal policies. According to the 2020 Report on Montenegro, The Law on Deposit Protection, enacted in December 2019, ensured compliance with the EU regulations that prohibit monetary financing and privileged access. Nevertheless, the Law on Insurance has not yet implemented a comparable prohibition. Nevertheless, some progress was made in recommendations in 2019, particularly in terms of aligning the legal framework and preparing the central bank for the integration into the ESCB (European Commission, 2023).

The rate of average annual CPI of Montenegro has been seeing a significant rise, unfortunately Montenegro possesses a restricted

range of monetary policy instruments to effectively address this issue. As it can be seen in Figure 7, the inflation rate for the period from 2017 to 2020 was consistently modest, with an average of 1.3 percent. Starting in March 2021, the increase in food and energy prices led to inflationary pressures. The primary factor for the annual inflation rate to increase by 10,23 percentage points in December was the rise in prices of food and non-alcoholic beverages. The Government of Montenegro has implemented a series of temporary measures, effective from May 2022 to the end of the year, to mitigate the effects of price inflation for example the modifying of the Value Added Tax Act to decrease the tax rate on essential food items. The implementation of the regulations has been proven successful; Montenegro was able to push down the value to 6,1 percent by October 2023 (CBCG, 2022). Based on the ECB's forecasts, overall inflation has been consistently decreasing throughout this year, and it is expected to reach 2.9% in 2024 and 2.1% in 2025.

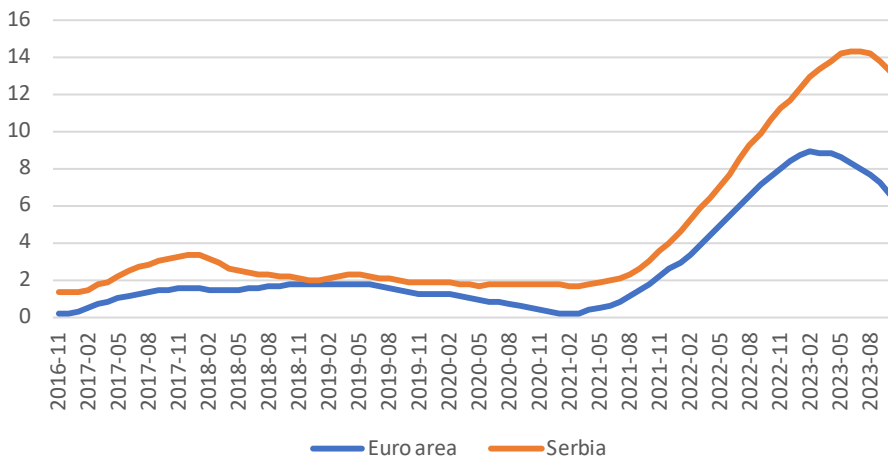
*Figure 7: Average annual CPI of Montenegro
(2015=100, YoY) in percentages*

Source: Monstat (2023)

Figure 8 shows the HICP value of Montenegro in comparison of the Euro Area. It can be seen that from the first part of 2019, the HICP value was actually below the Euro area value until January of 2022, when the Montenegro value started to take up a more drastic increase and peaking at 13,4 percent in March 2023. The conflict between Russia and Ukraine has intensified price pressures, resulting in sustained high levels of inflation in 2022, however, the prices for the remaining components of the HICP are anticipated to decrease after the peak, as the pressure on producers' costs diminishes, particularly in relation to inflation in food prices (CBCG, 2022).

Figure 8: HICP – 12 month moving average of change in Montenegro and Euro area (in percentages)

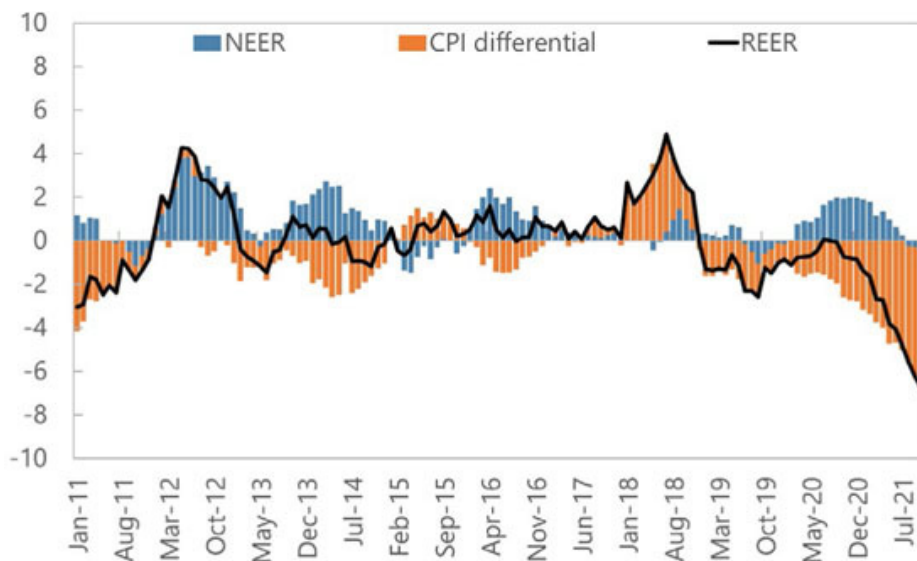

Source: Eurostat (2023)

As regards to public financing, Montenegro has made fiscal developments of Montenegro, the Economic Reform Programme (ERP) was adopted on time, to increase quality on economic and fiscal policies, however the implementation of some aspect of this program remains weak therefore further revision is required in the future. Consequently, to the limited monetary tools that can be implemented stronger cooperation and coordination is recommended between

Ministry of Finance, the Central Bank of Montenegro and Montenegro Statistical Office (Monstat). In respect to mid-term prospects in 2023, Montenegro's economy has experienced rapid growth primarily due to increased private consumption and a successful tourism season. Household spending and private investment are expected to be negatively impacted by high inflation and rising borrowing rates, leading to a downturn in 2024-2025. Tourism is expected to be impacted by a decline in external demand. The strong fiscal performance in 2023 was bolstered by a significant increase in revenue from consumption taxes and one-time sources, although capital investment was not fully implemented. Nevertheless, the budget deficit is expected to increase due to stricter financing conditions and escalating interest expenses (European Commission, 2023).

Figure 9: Nominal Effective Exchange rate and Real effective exchange rate of Montenegro national currency (Euro) in percentage

Source: International Monetary Fund (2022)

Montenegro's special feature is that they could introduce the Euro as their national currency in 2002 without becoming an EU member first. Therefore, the analysis of exchange rate stability seems negligible, the value being 1 at all times. However, in a market-based economy, the decisions made by households, producers, and the government regarding the allocation of resources are impacted by the comparative prices, which encompass the Real effective exchange rate (REER). The relative pricing is primarily determined by the choices made by the market actors. Hence, REER serve as crucial indicators of the interplay between economic actors inside an economy and their engagement with the global community (The World Bank, 2023). In Figure 9, it can be seen that the Euro was drastically depreciated starting from May 2020 reaching almost -8 percent in July 2021. However, upon examining the impact of the Consumer Price Index (CPI), it becomes evident that the REER remains in close proximity to its equilibrium value, even as of July 2021.

On the subject of long-term interest rates, Figure 10 shows that the weighted average lending interest rate of has continued a slow decline since 2015 until mid-2022.

Figure 10: Weighted average lending interest rates of banks in Montenegro (in percentages, annually)

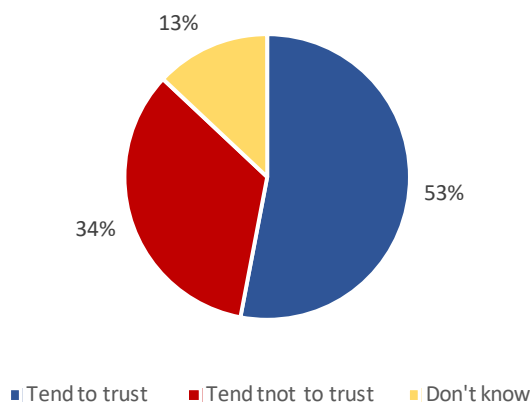

Source: Central Bank of Montenegro (2023)

Central Bank of Montenegro (CBCG) has expressed in their annual report of 2021 is that they will manage international reserves in line with a defined investment strategy, taking into consideration the principles of liquidity and investment security. This approach is necessary to operate efficiently in the current financial environment characterized by negative changes in interest rates in the euro market and the complex circumstances caused by the coronavirus pandemic. The increasing interest rates in 2022 can be the reason to the introduction of the Economic Reform Program (2022-2024) and the tightening of the fiscal policy.

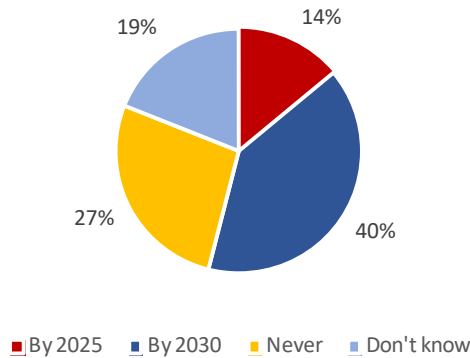
Regarding the public opinion of Montenegro, as it can be seen in Figure 11 the majority of the public with 53% states that they don't tend to trust the EU (European Commission, 2020). This can be to the same reasons as in the case of Serbia, and the delayed accession process. However, in the case of Montenegro, Figure 12 shows that the majority of the public with 40% believes that they will join the EU by 2030 on the contrary to the Serbian opinion on their accession (Regional Cooperation Council, 2023). The perception of the public about the near future accession can be attributed to the political dedication in the matter.

Figure 11: Do you tend to trust the European Union?

Source: European Commission (2020)

Figure 12: In general, when do you expect the accession of Montenegro to the EU happen?

Source: Regional Cooperation Council (2023)

In terms of political support, Prime Minister Miloško Spajić, who led Montenegro in becoming a member of NATO in 2017, will persistently strive for European Union membership. Additionally, the government will focus on fostering economic growth and enhancing its influence in regional matters. Spajić’s centrist Europe Now Movement emerged victorious in the June snap elections (Euronews, 2023). This youthful party, established in 2022, actively promotes Montenegro’s accession to the European Union. Spajić affirmed that Montenegro would adhere to its foreign policy in accordance with its strategic national interests, focusing on four key priorities: attaining full membership in the European Union, maintaining an active and reputable membership in NATO, fostering amicable relations with neighbouring countries, and enhancing the nation’s involvement in multilateral organizations. Furthermore, Montenegrin President Jakov Milatović also expressed his dedication regarding the near future accession stating that his government is committed to their accession by 2030 (European Western Balkans, 2023). In international perspective, Ursula von der Leyen expressed her contentment with Montenegro’s development and advised Spajić to continue advancing Montenegro’s integration process into the European Union and successfully complete it (European Union External Action, 2023).

CONCLUSION

The accession of Serbia and Montenegro are undoubtedly a very complex subject. I tried to assess as thorough as possible to understand every aspect of criteria that has to be fulfilled for the accession, to be able to suggest of both countries possible accession in the near future.

The European Council has expressed its moderate satisfaction in Serbia's progress of the negotiation chapters. I believe that Serbia is still lacking on ensuring basic values of the Copenhagen criteria. Even though the exchange rate fluctuations were minimal and shown progress in the Maastricht criteria, the Covid-19 pandemic and Ukraine-Russia conflict has really shown that recommendations suggested by the EC has not been implemented. The absence of efforts to reinforce proposed regulations exhibits a slow recovery from the crises. Furthermore, the conflict with Kosovo remains another crucial reason for the delayed accession and it requires political efforts to resolve the issue, and this will unequivocally show the Commission that Serbia has matured for the accession.

In the case of Montenegro experienced a greater progress in the negotiation chapters than Serbia, according to the European council and it is moderately prepared in terms of the Copenhagen criteria. Although the main issue that Montenegro has to resolve is the political volatility that influences every other institution to a great extent. Even if they will be able to strengthen the fiscal policy to support the limited monetary policy tools, the unresolved political issue will remain a limitation to the economic capacities. Even though the current government confidently aims an accession by 2025, I believe that Montenegro still has to take some time and introduce further regulations in line with the EU *acquis* to make progress in this issue.

Based on this I suggest a separate accession. Serbia is not yet ready for a near future accession; however, Montenegro will possibly access by 2030.

REFERENCES

- AA (2023). *Serbia and Western Balkans won't be EU members anytime soon: President*. <https://www.aa.com.tr/en/europe/serbia-and-western-balkans-wont-be-eu-members-anytime-soon-president/2792139> [2023.11.11]
- Beckmann-Dierkes N, Rankić, S (2023). *Serbian Foreign Policy in the Wake of the War in Ukraine*. <https://www.kas.de/hu/laenderberichte/detail/-/content/serbian-foreign-policy-in-the-wake-of-the-war-in-ukraine> [2023.11.11]
- CBCG (2022). *Price stability report 2022*. Central Bank of Montenegro. https://www.cbcg.me/slike_i_fajlovi/eng/fajlovi/fajlovi_publicacije/izvjestaj_o_stabilnosti_cijena/price_stability_report_2022.pdf [2023.12.08]
- CBCG – Central Bank of Montenegro (2023). *Statistical Data*. <https://www.cbcg.me/en/statistics/statistical-data> [2023.12.08]
- Council of the European Union (2023). *Council conclusions on Enlargement*. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-16707-2023-INIT/en/pdf> [Accessed 2023.12.26].
- EU4.ME (2014). *How accessions negotiations develop*. <https://www.eu.me/en/tok-pregovora-2/> [Accessed 2023.12.26].
- EU4.ME (2023). *Chapter 17 – Economic and monetary policy*. <https://www.eu.me/en/poglavlje-17-ekonomska-i-monetarna-unija/> [Accessed 2023.12.26].
- Euronews (2023). *Montenegro's new government finally takes power after coalition with anti-Western, pro-Russian group*. <https://www.euronews.com/2023/10/31/montenegros-new-government-finally-takes-power-after-coalition-with-anti-western-pro-russi> [2023.11.09]
- Euronews (2023). *Serbian president commits to country's EU membership path in inaugural speech*. <https://www.euronews.com/2022/05/31/serbian-president-commits-to-country-s-eu-membership-path-in-inaugural-speech> [2023.12.07]
- European Commission (2022). *EU Candidate Countries' & Potential Candidates' Economic Quarterly (CCEQ)*. https://economy-finance.ec.europa.eu/system/files/2023-01/tp062_en.pdf [2023.12.08]

- European Commission (2023). *CID of 5.12.2022 on the financing of the annual action plan contributing to the Western Balkans Energy Support Package in favour of the Republic of Serbia for 2023*. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/cid-5122022-financing-annual-action-plan-contributing-western-balkans-energy-support-package-favour-1_en [2023.11.10]
- European Commission (2023). *EU Candidate Countries' & Potential Candidates' Economic Quarterly*. https://economy--finance-ec-europa-eu.translate.goog/publications/eu-candidate-countries-potential-candidates-economic-quarterly-cceq-western-balkans-and-turkiye-4th-0_en?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=hu&_x_tr_hl=hu&_x_tr_pto=sc
- European Commission (2023). *Montenegro 2023 Report*. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_694%20Montenegro%20report.pdf [2023.12.04]
- European Commission (2023). *Montenegro*. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/montenegro_en [2023.10.27]
- European Commission (2023). *Overview – Instrument for Pre-accession Assistance*. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/overview-instrument-pre-accession-assistance_en [2023.11.10]
- European Commission (2023). *Serbia 2023 Report*. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_695_Serbia.pdf [2023.12.04]
- European Commission (2023). *Serbia*. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/serbia_en [Accessed 2023.12.26].
- European Commission (2023). *Statement by President von der Leyen at the joint press conference with Serbian President Vučić*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_23_5463 [2023.12.07]
- European Commission (2023). *Western Balkans*. https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/western-balkans_en [2023.10.27]

- European Commission (2023). *The euro outside the euro area*. Available at: https://economy-finance.ec.europa.eu/euro/use-euro/euro-outside-euro-area_en [Accessed 2023.12.26].
- European Parliament (2022). *Referendums on EU issues*. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2022/729358/EPRS_IDA\(2022\)729358_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2022/729358/EPRS_IDA(2022)729358_EN.pdf) [Accessed 2023.12.26].
- European Parliament (2023). *2022 report on Serbia*. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2023/747112/EPRS_ATA\(2023\)747112_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2023/747112/EPRS_ATA(2023)747112_EN.pdf) [2023.12.07]
- European Union (2020). *Standard Eurobarometer 93 – Summer 2020*. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2262> [2023.11.10]
- European Union External Action (2023). *Montenegro – Statement on the formation of the new government*. https://www.eeas.europa.eu/eeas/montenegro-statement-formation-new-government_en [2023.11.09]
- European Western Balkans (2023). *Montenegro gets new government with Milojko Spajic as prime minister*. <https://europeanwesternbalkans.com/2023/10/31/montenegro-gets-new-government-with-milojko-spajic-as-prime-minister/> [2023.11.10]
- Eurostat (2023). *HICP – monthly data (12-month average rate of change)*. https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/prc_hicp_mv12r [2023.12.05]
- International Monetary Fund (2022). *Montenegro*. <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2022/02/23/Montenegro-2021-Article-IV-Consultation-Press-Release-Staff-Report-and-Statement-by-the-513459> [2023.12.08]
- Magyar Nemzet (2023). *Hungary President: „We need Serbia in the European Union”*. <https://magyarnemzet.hu/english/2023/10/hungary-president-we-need-serbia-in-the-european-union> [2023.12.08]
- Ministry of European Integration of Serbia (2023). *Negotiation Clusters*. <https://www.mei.gov.rs/eng/documents/negotiations-with-the-eu/negotiation-clusters/> [Accessed 2023.12.26].
- Monstat – Statistical Office of Montenegro (2023). *Statistics*. <https://www.monstat.org/eng/page.php?id=26&pageid=26> [2023.12.08]

- NBS – National Bank of Serbia (2023). *EU accession negotiations with Serbia*. <https://nbs.rs/en/ciljevi-i-funkcije/medjunarodna-saradnja/evropska-unija/pristupanje/> [2023.11.10]
- NBS – National Bank of Serbia (2023). *Inflation report – November 2023*. https://www.nbs.rs/export/sites/NBS_site/documents-eng/publikacije/ioi/izvestaji/inflation_report_11_2023.pdf [2023.12.06]
- NBS – National Bank of Serbia (2023). *Interest rates and exchange rate*. https://www.nbs.rs/en/drugi-nivo-navigacije/statistika/ks_stat/ [2023.12.06]
- NBS – National Bank of Serbia (2023). *Macroeconomic Developments in Serbia*. https://www.nbs.rs/export/sites/NBS_site/documents-eng/finansijska-stabilnost/presentation_invest.pdf [2023.12.05]
- Statistical Office of the Republic of Serbia (2023). *Database*. <https://data.stat.gov.rs/?caller=SDDB&languageCode=en-US> [2023.12.05]
- The World Bank (2023). *Metadata Glossary*. <https://databank.worldbank.org/metadataglossary/world-development-indicators/series/PX.REX.REER>

AGEISM AS ONE OF THE MAIN CHALLENGES FOR THE AGEING EUROPEAN UNION

Dorottya Pakai

University of Sopron, pakaidorottya@phd.uni-sopron.hu

Csilla Obádovics

University of Sopron, obadovics.csilla@uni-sopron.hu

INTRODUCTION

The ageing of the European population has been observed for decades and represents a significant demographic change. (Rychtaříková, 2019) This leads to social instability, uncertainty, and changes in the image of old age. Negative tendencies can be observed about the attitude of individual generations towards other generations. (Hofmeister-Tóth et al., 2021) At the same time, traditional family structures are disappearing, and nuclear families are becoming typical, which can lead to changes in attitudes towards older people. (Kutlu et al., 2012) For this reason, overcoming and reducing the phenomenon of ageism is becoming increasingly important. (Hofmeister-Tóth et al., 2021) Older people are increasingly becoming the focus of current research. The drive to understand better attitudes and behaviours towards older people is becoming increasingly important. (Drury et al., 2016) To overcome ageism, we should promote a culture where everyone is respected regardless of their age. (Swift et al., 2018)

The aim of this paper is to analyse two key aspects of ageing in the European Union. First, in “Ageing trends in the European Union”, by analysing recent demographic shifts, to understand the challenges of an ageing population. It also addresses ageism in the European Union as a key challenge for the ageing population. It aims to explain ageism and summarise previous research findings that provide valuable insights into this serious issue. In conclusion, the paper advocates collective action and emphasises the need for joint efforts to overcome the challenges of population ageing and ageism to promote an age-friendly future in the European Union.

POPULATION AGEING

Population ageing can be considered as the most dominant demographic challenge in the 21st century. The population ageing is generally understood as an increase in the proportion of older people. An increase in the proportion of older people is linked to a decrease in the proportion of young people. (Rychtaříková, 2019) However, population ageing should not be seen as a detrimental problem in need of a solution; rather, it is an integral part of overall population development. Instead of seeing it as a problem, it should be seen as a natural and inevitable part of a more complex understanding of societal development. It is an integral part of the overall population trend. For this reason, strategies that recognize and adapt to these demographic changes are necessary. (Hablicsek & Pákozdi, 2004)

Population ageing is directly influenced by three factors: fertility, mortality and migration. Falling fertility rates and increasing life expectancy are the main factors behind population ageing, while migration contributes to a lesser extent to this phenomenon. (Rychtaříková, 2019) The factors just mentioned fluctuate and influence each other over the long term, naturally modify the characteristics of ageing. (Hablicsek & Pákozdi, 2004)

The OECD's histogram and data table show a declining trend, demonstrating that fertility rates have been falling overall in EU countries over the past 30 years. Considering each country separately, there are both small and large fluctuations in the rates. For example, in Hungary, there has been a decrease from 1.69 to 1.29 from 1993 to 1999, followed by a slight increase to 1.35 in 2006. However, five years later, the ratio fell below the minimum value again, to 1.24. Between 2011 and 2022, the ratio increased again, but the value is still low, at 1.52.

There are clear positive and negative trends between countries. Significant decreases over 30 years are observed for Cyprus and Malta. Increasing trend is stronger in Slovenia, Romania, and Germany. (OECD 3, 2023)

POPULATION AGEING IN THE EUROPEAN UNION

The ageing population and the increase in life expectancy are particularly noticeable in industrialized societies. (Hofmeister-Tóth et al., 2021). The aging of the European population has been apparent for decades. The European continent has one of the oldest populations in the world because it also has the countries with low global fertility rates and the highest life expectancy. (Kočanová et al., 2023)

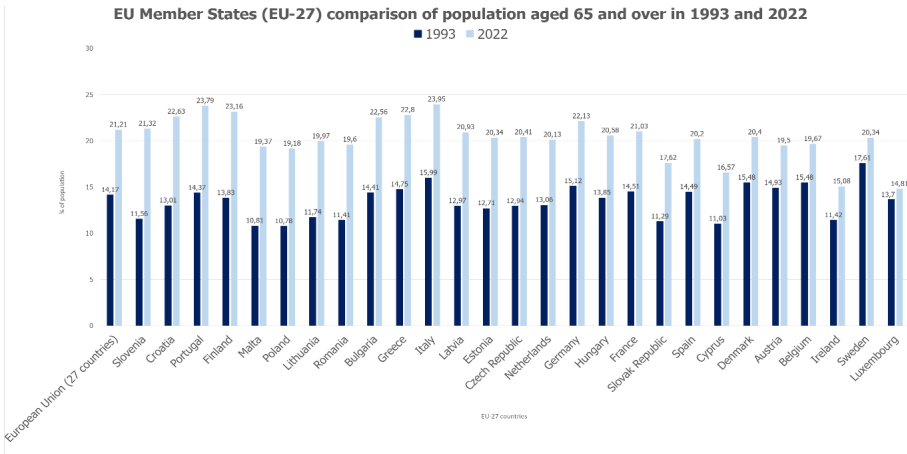
As for the European Union (EU-27), there were 90.5 million people aged 65 or older at the beginning of 2019, which corresponds to around 20.3 % of the total population. Therefore, European Union is experiencing major changes. (Eurostat, 2020) In 2022, further research revealed that 21.1 percent of the European Union's population is aged 65 or older. (Eurostat, 2023)

By 2050, it is projected to peak at 129.8 million, so the relative share of the total population is expected to increase and reach 29.4% in 2050. (Eurostat, 2020) Another study confirms that a quarter of the developed world's population will be over 65 by 2030. (Kočanová et al., 2023)

Even though the European population is ageing, the demographic pattern is not the same everywhere. The figure below (*Figure 1*) compares the proportion of the population aged 65 and over in the current 27 EU Member States over the last 30 years. (OECD 1, 2023)

The OECD demographic data table confirms that there is an ageing trend both in the EU average and for each individual member state. Analysing the 27 states of the European Union as a unit between 1993 and 2022, the following can be observed: In 1993, citizens aged 65 and over made up 14.17% of the population. This figure increased to 21.21% by 2022. (OECD 1, 2023)

Figure 1: EU Member States (EU-27) comparison of population aged 65 and over in 1993 and 2022 (%)

Own figure, source used: <https://data.oecd.org/chart/7eVp?fbclid=IwAR0wL5hlw4-58gSE1qnG0H9vHYJqfTZU5ZTS1DBBCwfbARQDq3IRez3umQ>

Furthermore, by looking at the histograms of each Member State, a steady increase in the ageing population can be identified in all EU Member States, although not exponential. (OECD 2, 2023)

In analysing the increase in the proportion of older populations, the following notable statistical differences can be identified: In 1993, Sweden had the highest proportion of older people at 17.61%, a percentage that has since been surpassed by Italy in 2022 at 23.95%. Therefore, it can be said that almost $\frac{1}{4}$ of its population are people aged 65 and over. On the other hand, lowest rate has not remained the same over this period. Poland had the lowest proportion in 1993 with 10.78%, in 2022 it was Luxembourg, but the minimum figure has also increased to 14.81%. Where the most significant increase in the elderly population was reported was in Slovenia, with an overall increase of 9.76 percentage points. The lowest increase was in Luxembourg, where the increase was only 1.11 percentage points. Across the European Union as a unit, there was an average increase of 6.82-7.00 percentage points over the 30-year period. (OECD 1, 2023)

The study conducted by Eurostat on Ageing Europe provides insights into trends in the aging structure. The analysis reveals a consistent decline in the segment of individuals under 55 years, contrasting with an overall increase in other age groups. It is also mentionable that the very old age segment, the group of 85+, is growing rapidly, surpassing the growth rate of all other age groups. Between 2019 and 2050, the population of individuals aged 85 and above in the European Union is projected to more than double. (Eurostat, 2020)

THE CHALLENGES OF POPULATION AGEING IN THE EUROPEAN UNION

The challenges presented by the ageing population in European countries cover various areas, including economic and non-economic aspects. (Walker & Zaidi, 2019) From an economic perspective, this demographic change has a significant impact on economy, social and healthcare structures and also on the need for housing and infrastructure in various European regions. (European Commission, 2023)

The social impact of such development will affect everyone. The shift in the age structure raises concerns about the long-term sustainability of intergenerational social support systems. (Rychtaříková, 2019) As the traditional family structures are being reduced, nuclear families are becoming more common, potentially leading to changes in attitudes towards older people. Although ageism can affect any age group, existing studies show that older people are at higher risk for the negative consequences of ageism. (Kutlu et al., 2012)

One major problem is that older people are often viewed as a homogeneous unit. (Wangler & Jansky, 2021) The course of ageing varies greatly from person to person, yet older people are often viewed as a homogeneous unit and their diversity is ignored. This social problem is known as age homogeneity and should be tackled with the phenomenon of age heterogeneity. (Ivan et al., 2020)

However, individual differences increase with age, so the older generation should not be judged as a homogeneous, uniform social class, but as a heterogeneous individual. (Wangler & Jansky, 2021)

AGEISM

The ageing population brings new challenges, including the spread of negative perceptions and negative attitudes towards older people. Therefore, the aging population is closely linked to the concept of ageism. (Hofmeister-Tóth et al., 2021)

In 1969, the term ageism was coined by Butler to express prejudice and discrimination against older adults based on their chronological age. (Rychtaříková, 2019) Although ageism affects all age groups, it has particularly harmful effects on the health and well-being of older people. (Ayalon et al., 2019)

Ageism is a multifaceted and complex concept with a three-dimensional character: stereotypes (cognitive component), prejudice (emotional component) and discrimination (behavioural component). The way in which people judge others is influenced by many factors. Individual characteristics such as gender, age, socio-economic status as well as the social context are decisive for how prejudices and stereotypes regarding age differ. (Hofmeister-Tóth et al., 2021)

The first dimension is stereotyping, which looks at the cognitive component. An example of this is a sentence such as “Old people are a burden on society” (Ayalon et al., 2019) The second dimension refers to the prejudices that describe the emotional component. This includes, for example, sentences such as “I don’t like talking to old people”. (Ayalon & Tesch-Römer, 2018) The third dimension is discrimination, whereby the behavioral component is decisive. Here, for example, sentences such as “I try to avoid the company of old people” are formulated. (Ayalon et al., 2019)

A difference must be made between negative and positive ageism. The following negative stereotypes about older people were identified: Illness, impotence, ugliness, mental decline, uselessness, isolation, poverty, and depression. Positive ageism is less common but is

characterized by the following eight positive stereotypes: Kindness, wisdom, reliability, prosperity, political power, freedom, eternal youth, and happiness. (Hofmeister-Tóth et al., 2021)

Ageist attitudes can affect the cognitive and functional performance of older people. (Lamont et al., 2015) Furthermore, ageism can lead to poorer mental health and therefore increase morbidity. (Allen, 2015) Research shows that ageism is now even more prevalent than racism or sexism, with serious consequences for both older people and society. According to the WHO's World Report on Ageing and Health, socially constructed ageism can be self-fulfilling by promoting stereotypes of social isolation, physical and cognitive decline, lack of physical activity and economic burden among older people. (World Health Organization, 2015)

The European Social Survey (ESS) data on ageism serve as a valuable framework for comprehending people's attitudes towards age and their encounters with age discrimination.

The European Social Survey is an academically driven cross-national survey that has been conducted on different topics across Europe since 2001. In 2008, the focus was on ageism. In total, 31 European countries participated in this survey. Of the 27 EU countries, Austria, Ireland, Italy, Lithuania, Luxembourg and Malta are not included in the results. These data provide indicators that can serve as a basis for age equality policies and anti-discrimination legislation at both national and European regional level. The cross-national nature of the ESS data provides an understanding of people's experiences of ageing, the processes that contribute to ageism, and the mutual relationship between experiences and perceptions of age. (Swift et al., 2018) How older generation is perceived in a society and at what point one is considered "old" depends on many factors. (Rossow, 2012) The strongest sense of belonging to the "young age" category is felt by people aged between 15 and 24, while the strongest sense of belonging to the "old age" category is felt by people aged 75 or over. The average age for the end of youth was 40 years, while the average age for the beginning of old age was 62 years. In Sweden people estimate that old age starts at 68,2, while in Croatia it starts at 60,1. Hungarian respondents set the age limit for older people at

61.4, which is lower than the average age limit in the 21 selected EU countries. (Abrams et al., 2011) The socio-economic development level of the countries should be considered here. There are significant differences in conditions like income security, health status, abilities, environment for older people between the EU countries. (HelpAge International, 2015)

ACTIVE AGEING ACROSS EU MEMBER STATES

Older people are a particularly vulnerable part of society. It is therefore very important to take measures to protect their mental health. In this way, they can be made to feel that they are important members of society. (Durmus & Durar, 2021) Older people are increasingly affected by invisibility or a lack of recognition due to their age. This part of society often feels devalued or unappreciated compared to younger people. (Westberg et.al, 2021) Media content is seen as the basis for the emergence of social behaviour patterns and plays an important role in individual perceptions of age. This leads to the term visual ageism. This is the systematic under- or misrepresentation of the older generation in the media. (Wangler & Jansky, 2021) As a result, this generation is either underrepresented, often assigned only small or peripheral roles, or portrayed without positive characteristics in the media. (Loos & Ivan, 2018)

It was clarified that there is an urgent need for joint action to combat age discrimination in the European Union. Age discrimination and its negative impact on the lives of older people require our attention and commitment. (Walker & Zaidi, 2019) Combating ageism requires a targeted and multifaceted approach. There are strategies that have proven to be effective in society to combat ageism and promote active aging. (World Health Organization, 2021) Active ageing is on the rise in EU Member States, indicating positive changes across Europe. While improvements have been made, there's room for enhancement. (Walker & Zaidi, 2019) The following three levels of strategy have been identified by the WHO that have proven to be effective in society: Policy and legislation, educational activities

and intergenerational interventions. Looking at the three strategies specifically, the following can be highlighted. Policy and law are key to combating age discrimination and to protect the rights of individuals worldwide. Various mechanisms such as human rights agencies, courts, ombudspersons are used to implement and review these policies and laws. All in all, governments can significantly contribute by adopting new instruments at the local, national, and international levels.

Secondly, education fights ageism by increasing empathy and removing age stereotypes. This includes providing accurate information and examples that prove the stereotypes wrong. A comprehensive education strategy is key to building a generation that values diversity across age groups.

The third strategy is intergenerational interventions, which aim to promote interaction between the generations. They are proving effective in combating ageism against both older and younger people. Interventions that include both education and intergenerational contact have a slightly stronger impact on attitudes than interventions that focus only on interaction between generations. These approaches serve as effective tools to reduce age discrimination and promote an environment where people are valued regardless of their age. (World Health Organization, 2021)

Furthermore, five prerequisites for the realization of active ageing in Europe were identified, which include promoting an optimistic paradigm of ageing, adopting a life course perspective, considering the heterogeneity of older people, emphasizing the multidimensionality of active ageing, and considering the different institutional capacities in the EU Member States. (Walker & Zaidi, 2019)

DISCUSSION AND CONCLUSION

The purpose of this research was to examine the complex landscape of ageing trends in the European Union and examines recent data to understand the demographic changes and challenges associated with an ageing population.

Therefore, ageism is a major challenge for the ageing European Union as it affects attitudes, policies, and societal perceptions towards older people. It can be concluded that collective action and a collaborative approach between Member States is needed to effectively address the challenges of demographic ageing, combat ageism and promote active ageing strategies to create a more inclusive and resilient society.

There is still no clear solution to the ageing society. One way of trying to reduce the various social and economic problems is to encourage older people to work longer, to postpone retirement and it is important to give this age group the opportunity to work part-time. However, domestic policy solutions such as raising the retirement age or introducing longer working hours have failed in many countries. Differences in the role of retirement by motivation or form of retirement, it was found that the fully retired population showed a significantly lower sense of life satisfaction than those who were still working or only partially retired (Kočanová et al., 2023).

In summary, efforts to promote active ageing are vital in the European Union in view of the growing number of older people. However, the realization of this goal depends on a strong commitment at both national and EU level, as well as increased funding for multidisciplinary projects and translational research. (Walker & Zaidi, 2019)

REFERENCES

- Abrams, Dominic & Russell, Pascale Sophieke & Vauclair, Christin-Melanie/ Swift Hannah (2011). A Report from EURAGE (European Research Group on Attitudes to Age) commissioned by Age UK, ISBN 978-0-9568731-0-1, <https://core.ac.uk/download/pdf/10635079.pdf>
- Allen, Julie Ober (2015). Ageism as a Risk Factor for Chronic Disease. *The Gerontologist*, 56(4), 610–614, <https://doi.org/10.1093/geront/gnu158>
- Ayalona, Liat & Dolberg, Pnina & Mikulionienė, Sarmitė & Perek-Białas, Jolanta/ Rapolienė, Gražina & Stypinska, Justyna

-
- & Willińska, Willińska & Fuente-Núñez, Vânia de la. (2019). A systematic review of existing ageism scales. *Ageing Research Reviews*, 54. <https://doi.org/10.1016/j.arr.2019.100919>
- Ayalona Liat & Tesch-Römer, Clemens (2018). Contemporary perspectives on ageism. *Springer Open*. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-73820-8>
- Durmus, Mustafa & Durar, Erkan (2021). COVID-19, Aging and Mental Health in Current Nursing Studies, 57-67
- Drury, Lisbeth & Hutchison, Paul & Abrams, Dominic (2016). Direct and extended intergenerational contact and young people's attitudes towards older adults. *British Journal of Social Psychology*, 55(3), 522-543. <https://doi.org/10.1111/bjso.12146>
- Hablicsek, László & Pákozdi, Ildikó (2004). Az előregedő társadalom szociális kihívásai in *Esély*, 2004/3, 87-119. https://www.esely.org/kiadvanyok/2004_3/HABLI1.pdf
- Hofmeister-Tóth, Ágnes & Neulinger, Ágnes & Debreceni, János (2021). Measuring Discrimination against Older People Applying the Fraboni Scale of Ageism. *Information*, 12, 458. <https://doi.org/10.3390/info12110458>
- Ivan, Loredana & Loos, Eugene & Tudorie, George (2020). Mitigating Visual Ageism in Digital Media: Designing for Dynamic Diversity to Enhance Communication Rights for Senior Citizens. *Societies*, 10, 76. <https://doi.org/10.3390/soc10040076>
- Kočanová, Denisa & Kováč, Viliam & Buleca, Jan (2023). Differences and Similarities in Patterns of Society Ageing in the European Union. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3973814>
- Kutlu, Yasemin & Kucuk, Leyla & Yildiz, Findik Ummu (2012). Psychometric properties of the Turkish version of the Fraboni Scale of Ageism. *Nursing and Health Sciences* 14(4), 464-471. <https://doi.org/10.1111/j.1442-2018.2012.00717.x>
- Lamont, Ruth A. & Swift, Hanna J. & Abrams, Dominic (2015). A review and meta-analysis of age-based stereotype threat: negative stereotypes, not facts, do the damage. *Psychol Aging*, 1, 180-193. <https://doi.org/10.1037/a0038586>
- Loos, Eugène & Ivan, Loredana (2018). Visual Ageism in the Media, in: Ayalon, C. Tesch-Römer (eds.), *Contemporary Perspectives on Ageism*, International Perspectives on Aging 19, (pp.163-176)

- Swift, Hanna J. & Abrams, Dominic & Marques, Sibia & Vauclair, Christin-Melanie & Bratt, Christopher & Lima, Maria-Luisa (2018). Agisem in the European Region: Finding from the European Social Survey. In: Ayalon, L., Tesch-Römer, C. (eds) Contemporary Perspectives on Ageism. International Perspectives on Aging, vol 19. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-73820-8_27
- Rossow, Judith (2012). Einführung: Individuelle und kulturelle Altersbilder, In: Berner, F., Rossow, J. & Schwitzer, K. Individuelle und kulturelle Altersbilder: Expertisen zum Sechsten Altenbericht der Bundesregierung. VS Verlag für Sozialwissenschaften, 9-24.
- Rychtaříková, Jitka (2019). Perception of population ageing and age discrimination across EU countries. Population and Economics 3(4): 1-29. <https://doi.org/10.3897/popecon.3.e49760>
- Walker, Alan & Zaidi, Asghar (2019). Strategies of Active Ageing in Europe. In: Walker, A. (eds) The Future of Ageing in Europe. Palgrave Macmillan, Singapore. (pp. 29-52) https://doi.org/10.1007/978-981-13-1417-9_2
- Wangler, Julian & Jansky, Michael (2021). Wie wirken mediale Altersbilder auf ältere Menschen? – Ergebnisse einer Rezeptionsstudie Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie, (pp.676-684)
- Westberg, Kate & Reid, Mike & Kopanidis, Foula (2021). Age identity, stereotypes and older consumers' service experiences in: Journal of Services Marketing, Vol. 35 No. 1, pp. 54-64.

Internet References

- European Commission (2023). The Impact of Demographic Change in a changing environment https://commission.europa.eu/system/files/202301/Demography_report_2022_0.pdf. [17.11.2023]
- Eurostat (2020). Ageing Europe looking at the lives of older people in the EU, ISBN 978-92-76-21520-2, doi:10.2785/628105, <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/11478057/KS-02-20-655-EN-N.pdf/9b09606c-d4e8-4c33-63d2-3b20d5c19c91?t=1604055531000> [02.11.2023]
- Eurostat. (2023). Eurozone: Altersstruktur von 2012 bis 2022 in Statista <https://de-statista-com.wn.idm.oclc.org/statistik/>

- daten/studie/361168/umfrage/altersstruktur-in-der-euro-zone/ [03.12.2023]
- HelpAge International. (2015). Global AgeWatch Index 2015: insight report. HelpAge International, <http://www.helpage.org/download/563caf64d0b45> [22.11.2023]
- OECD 1 (2023) Older age group (65+) in EU countries 1970-2022 table, <https://data.oecd.org/chart/7eVp?fbclid=IwAR0wL5hlw4-58gSE1qnG0H9vHYJqfTZU5ZTS1DBBCwfbaRQDq3lIrez3umQ> [10.11.2023]
- OECD 2 (2023) Older age group (65+) in EU countries 1970-2022 histogram <https://data.oecd.org/chart/7eVq> [10.11.2023]
- OECD 3 (2023) Fertility rates, Total, Children/woman, 1970 – 2022, <https://data.oecd.org/chart/7fdn> [14.11.2023]
- World Health Organization (2021). Global report on ageism <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/340208/9789240016866-eng.pdf?sequence=1> [28.10.2023]
- World Health Organization. (2015). World report on ageing and health. World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/186463>

A NYUGAT-EURÓPÁBA IRÁNYULÓ MAGYAR KIVÁNDORLÁS AZ EURÓPAI UNIÓS CSATLAKOZÁS ÓTA, A GAZDASÁGI VÁLSÁGOK ÉS A COVID-19 PANDÉMIA HATÁSAI

Szalai Levente

Pécsi Tudományegyetem, szalai.levente1@gmail.com

A VIZSGÁLT ORSZÁGOK HELYZETE AZ EURÓPAI UNIÓN BELÜL

Magyarország az Európai Unióban

Hazánk az Európai Unióba történő csatlakozásával a világ egyik legfejlettebb piacának vált szerves részévé és egyenrangú tagja lett az uniós döntéshozatali rendszernek. Az EU-nak köszönhető többek között, hogy a magyar állampolgárok szabadon utazhatnak, tanulhatnak, dolgozhatnak az uniós tagállamokban. A határok átjárhatósága megkönnyítette a határon túli magyarokkal való kapcsolattartást.

Ausztria mint vonzó célország

Ausztria gazdasága az egyik legjobban fejlődő gazdaságok közé tartozik az Európai Unióban. Az ország magas életszínvonalat biztosít lakosainak a korszerű egészségügyi rendszerével, képzéseinek és biztonságának köszönhetően. Mindemellett a stabil gazdaságával kitűnő életfeltételeket biztosít. Modern ipari országgént sokszínű külkereskedelemmel rendelkezik. Vállalataik világszerte sikeresek és számos nemzetközi kapcsolattal büszkélkedhetnek. Az ország emellett sokszínű munkalehetőséget is kínál és innovatív kutatási környezetével a nemzetközi tehetségek számára vonzó szakmai perspektívát nyújt. (Nagy – Mustó, 2007)

Németország helyzete az EU-ban

A 2008-as világválság megmutatta, hogy mely tagállamok gazdasága áll stabil alapokon, és melyik képes a recesszióból kilábalni. Németország és Franciaország együttműködése kezdettől fogva az EU legfőbb hajtóereje volt. Az elmúlt évtizedekben sok külső és belső kihívással kellett Németországnak szembenéznie, amelyekre nem minden esetben sikerült megfelelő és kielégítő közös választ adni. Ugyanakkor Németország már a 2000-es évek elején sikeresen tudta kezelni versenyképességeire vonatkozó problémáit. (Naszádos, 2021)

A német gazdaságpolitika a 2008-as válság kezelésében különböző megoldásokhoz alkalmazott. Ezért a kancellár, Angela Merkel⁴⁰ abban az időszakban nagyon sokrétű egyezkedésekre kényszerült a tagállamokkal, beleértve a migránspolitikát is. A 2017-es év nagy jelentőségű, hiszen az Európai Unió választások által kialakult új helyzet a reformok megvalósítására irányította a figyelmet. Ugyanakkor az Európai Stabilitási Mechanizmus Szerződés⁴¹ a 2020-2021-ben kudarcot vallott. Ettől függetlenül Németország továbbra is az EU legfőbb politikai vezető hatalma, és végső hitelezője is. (Naszádos, 2021)

British exit (Brexit)

A Brexittel az Európai Unió a második legnagyobb gazdaságát és harmadik legnagyobb tagállamát és legerősebb katonai hatalmát veszítette el. Ugyanakkor a Brexittel a jövőben megerősödhet az EU védelmi együttműködése, mivel a britek ezt akadályozták és a NATO-t helyezték mindig előtérbe. (Egedy – Gálik, 2017) Észak-Írország a Brexit után is harmonizált rendszerben maradt az EU piacával. Nagy-Britannia (Anglia, Skócia, Wales) esetében megváltoztak a be- és kiutazási szabályok, valamint a ki- és beérkező termékek vám- és áfakötelessé váltak. Észak-Írországra az EU vám, áfa és adózási és statisztikai jogszabályai vonatkoznak. (Horváth B., 2021)

---

40 Angela Merkel: 2005-2021-ig a Németországi Szövetségi Köztársaság kancellárja

41 Európai Stabilitási Mechanizmus: ESM, az euróövezeti országoknak pénzügyi segítséget nyújtó stratégia.

A Brexit legnyilvánvalóbb negatív hatása a gazdaságban mutatkozott meg. Ez munkaerőhiányt és GDP csökkenést jelentett, és folyamatosan negatív statisztikai mutatókat prognosztizálnak a közgazdászok. Ezeken túlmenően a brit szakértők a pandémia negatív gazdasági következményeihez hasonlították a Brexit hatását. A veszteségek a koronavírus járvány alatt történt eseményekhez hasonló nagyságrendűek a munkaerőpiac és a beruházások szempontjából. (24.hu, 2023)

EURÓPAI MIGRÁCIÓS VÁLSÁG

2013-as ENSZ jelentés szerint Németország volt a harmadik a világon, ami a bevándorlók számát illette. A 2012-ből származó statisztikai adatok alapján a németországi külföldi vendégmunkások és bevándorlók a teljes lakosság 20%-át adták. (*Migrationsbericht*, 2012)

Ausztriában 2015 őszén számos migránst találtak egy kamionban, amely felhívta a figyelmet arra, hogy a menekültválság igenis komoly probléma az Európai Unióban, mivel az embercsempészet azóta is nagy erővel folyik a határokon. Ennek köszönhetően Németország segítette a menekülteket eljuttatni Ausztriából. Ugyanakkor ezzel egyidőben elkezdődtek a határvédelemmel kapcsolatos intézkedések Ausztriában. (*Migrationsbericht*, 2012)

Hazánk a szerb határnál van kitéve leginkább a sokak által vitatott veszélyeknek, mivel a Balkánról érkező menekülthullám, országunkat tranzitként használja a nyugat-európai országok eléréséhez.

Nagy-Britannia a Brexittel a módosított vám- és adórendszerével, illetve a migrációs politikai megszorításaival a migránsok és vendégmunkások letelepedését nagyrészt visszaszorította. Ettől függetlenül az Európai Unióból való kilépés a britek szemszögéből több negatív eredménnyel járt, mint pozitív, ugyanis a külföldi munkaerő lényeges csökkenésével járt.

A napjainkban zajló orosz–ukrán háború és a palesztin–izraeli konfliktus hatására ismételtelen felélénkült a migrációs nyomás hazánk mind keleti, mind déli elsősorban a szerbiai határszakaszán. A Balkánon a Közel-Kelet és Belső-Ázsia térségéből is folyamatos a migráció az Európai Unió irányába.

Az Európai Unió déli államait Olaszországot, illetve Spanyolországot az afrikai kontinensről érkező bevándorlók érkezésével kapcsolatos nehézségek sújtják.

A pandémia és a kivándorlások kapcsolata

A koronavírus-járvány 2020 tavasza óta gyökerestől megváltoztatta nemcsak Európa, hanem az egész világ életét. Azzal, hogy leállt a gazdaság, a munkaerőpiac teljes hanyatlását idézte elő, az országok fejlettségétől függetlenül. Teljesen új helyzetet teremtett a kijárási tilalom, a korlátozott elérhetőségű, napi szükségleteinket érintő áruk beszerzése, amelyhez mindannyiunknak alkalmazkodni kellett. Mindeközben a menekültek migrációja és a külföldi vendégmunkások ingázása folyamatosan zajlott. A Covid-19 vírus terjedését, tetőzéseit és mutációinak megjelenését ezek a jelenségek csak súlyosbították, és nagy szerepük volt a járvány Európában való hosszútávú és sok halálozást okozó jelenlétében.

A Covid-19 vírus okozta hatásokkal szinte minden tudományterület foglalkozik, amelynek számokban mérhető eredménye valószínűleg csak évek múlva lesz elérhető. Ugyanakkor nagyon fontosnak tartom, hogy a járvány hatásaival foglalkozzunk, hiszen ekkora mértékű változást, mind gazdasági, szociális és egészségügyi téren az elmúlt évtizedekben globálisan semmi sem okozott.

MAGYAR ÁLLAMPOLGÁROK AZ EU-BAN

Munkámban a 2008-as világválságtól egészen a pandémia utáni időszakig 2022-ig vizsgálom a magyar lakosság kivándorlását, annak fluktuációját három országban: Egyesült-Királyságban, Ausztriában és Németországban, mivel ez a három ország a legkedveltebb célország a magyarok számára.

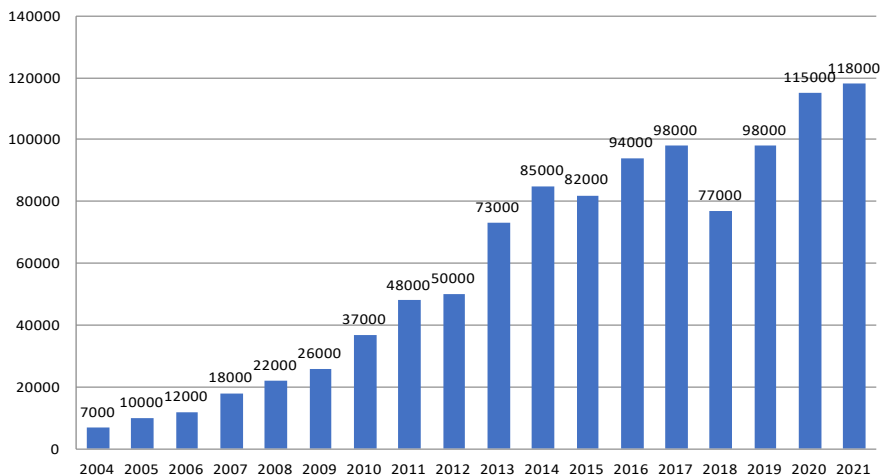
A következő ábrákkal szemléltetem, hogyan is alakultak a statisztikai adatok az elmúlt évtizedekben, milyen hatás mutatkozik a számokban a válságok, a menekülthelyzet és a pandémia éveiben.

Brexit hatása

A brit kormányzásban először a 2016-os népszavazáson került sor az európai uniós tagállamiság megszüntetéséről. Itt az ugrásszerű magyar lakosság emelkedését az okozhatta, hogy a szavazati joggal rendelkező kettős állampolgárok hazautaztak a népszavazásra.

Az Európai Unióból való teljes és hatályos kilépésig, 2020-ig, az átmeneti időszakban, ingadozó képet mutatnak az adatok. A 2018-as politikai zűrzavar drasztikus csökkenést ábrázol a diagram. Ez annak köszönhető, hogy sok magyar munkás a bizonytalan politikai helyzet miatt nem mert munkát vállalni az Egyesült Királyságban, továbbá ebben az időszakban a külföldi vendégmunkások számát korlátozták, azzal magyarázva, hogy az ország politikai és vámuniós helyzete nem engedheti meg a külföldről érkezők munkahelyteremtését.

1.ábra: Az Egyesült Királyságban élő magyar állampolgárok száma (fő), 2004-2021

Forrás: *ons.gov.uk*, 2023

2019-ben előrehozott választásokat tartottak a Brexittel és a vámunióval kapcsolatban Boris Johnson indítványozására. A szavazás eredményeként valamelyest enyhültek a feszültségek a határokon, ezt jól mutatja az ugrásszerű emelkedés.

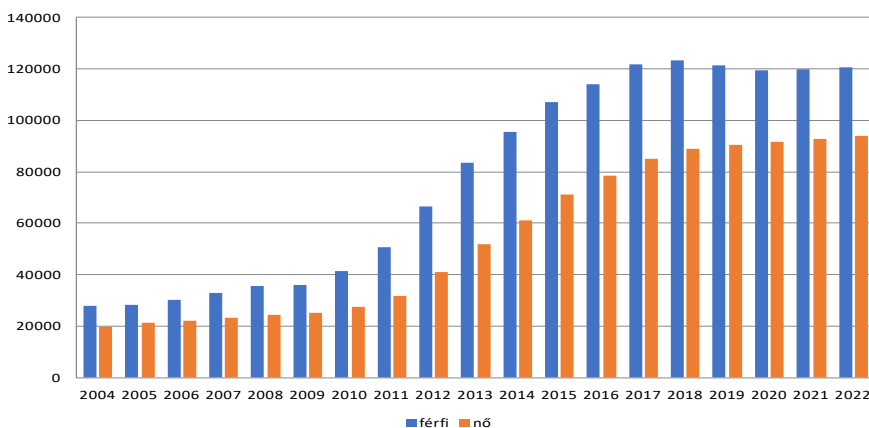

távolabbi területekre. Ha jobban megvizsgáljuk a térképet, a magas eloszlás a turista- és síparadicsomokban és a hegyvidékeken a legmagasabb. A pandémia idejéről elmondható az adatok alapján, hogy csökkenés nem következett be a magyar állampolgárok arányában, inkább stagnálás volt tapasztalható. A világvárvány után pedig ismét növekedett a magyar állampolgárok számának aránya Ausztriában.

Németország mint az első, legtöbb vendégmunkást befogadó ország az Európai Unióban

Németország az EU egyik legfejlettebb tagállama, ez főként annak köszönhető, hogy nagyszámú vendégmunkás dolgozik a munkaerőpiacukon. A magyar köztudatban a németországi munkalehetőség talán az osztrák munkaerőpiacnál is előbbre tehető.

3. ábra: A Németországban élő magyar állampolgárok eloszlása nemek szerint (2008-2022)

Forrás: destatis.de

A 3. ábra az előző két ország statisztikájához hasonló hullámot ír le. A 3. ábrán a számok a nők és férfiak eloszlását közli elkülönítve. A 2008-as világválság óta szinte a pandémia végéig egyértelmű,

ugyanakkor egyenletes növekedés látható mind a két nem esetében. A férfiak aránya jóval meghaladja a nők számadatait, de voltaképpen ugyanolyan ritmikusság látható a számok emelkedésében, mint a férfiaknál. Annak, hogy nagyobb a férfiak aránya elsősorban az az oka, hogy a férfiak mobilitása mindenhol nagyobb a nők mobilitási hajlandóságánál, valamint az is, hogy a németországi munkalehetőségek esetében az iparban alkalmazható fizikai munkaerőre van nagyobb szükség.

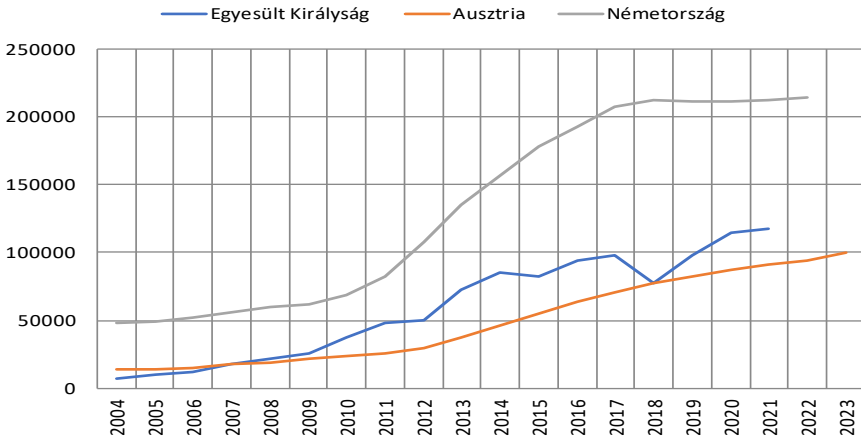
A számadatokból kiolvashatjuk, hogy Németország, mint az Európai Unió központi jelentőségű tagja, a pandémia időszakát is hatékonyan vészelte át a kancellárváltás, a menekültválság ellenére, hiszen a korlátozások alatt is a munkaerő szabad áramlását tette lehetővé.

EREDMÉNYEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA

A vizsgált országok politikai és gazdasági helyzetét kiválóan szemléltetik a 4. ábrán látható diagramok. Nézzük először Németország statisztikai adatai alapján készült (lila színű) görbét. Gazdasági stabilitását és kiegyensúlyozott politikai rendszerét egyértelműen igazolja a görbe vonala és emelkedésének struktúrája. A magyar állampolgárok száma is ebben a vonalban a legmagasabbak és folyamatosan emelkedik, a stagnálás a pandémia időszakát mutatja.

Nagy-Britannia viszontagságos és vihályokkal teli politikai életét a 2017-es évtől megjelenő markáns törés jelzi a sárga színnel jelölt görbén. Ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy a görbe „darabossága” a gazdaság növekedésének a szakaszosságát, és nem folytonos, nem egyenletes javulását illusztrálja. A töréspontok a kormányváltásokra, a gazdasági válságokra és a koronavírusjárványra mutatnak. Az Egyesült Királyság esetében kimondhatjuk, hogy a diagram vonala kettéosztható a Brexit előtti és utáni időszakra, ugyanis a változás a számokban nagyon szembetűnő.

4. ábra: Az Egyesült Királyságban, Ausztriában és Németországban élő magyar állampolgárok eloszlása (fő), 2004-2021

Forrás: *ons.gov.uk, statistik.at, destatis.de, 2023*

Ausztria görbéje paralel a németországi kimutatással, ami azt jelenti, hogy stabilitása és a válságok, a migránspolitika, továbbá a Covid-19 okozta változások nem okoztak törést az ország működésében. Szinte ugyanazt a tendenciát figyelhetjük meg az adatokban, de a két ország közötti népesség és terület különbségeihez mérten.

Az orosz–ukrán háború az Európai Unióra nézve egy újabb kritikus tényezőt jelent a mindennapokban. Arról, hogy ez az esemény milyen hatással lesz az EU-ban a kivándorlásokra, gazdasági növekedésre, csak a háború véget érése után lesz számokban mérhető. A pandémia kapcsán már megismerhettük a negatív hatásokat a gazdaságra és minden egyéb területre. Valószínűsíthető, hogy ehhez hasonló statisztikák fognak születni az orosz–ukrán konfliktus után is.

Leszögezhetjük, hogy a 21. század is bővelkedik természeti katasztrófákban, fegyveres konfliktusokban, járványokban és új betegségek elterjedésében. Mindez a migráció szempontjából okot ad a kutatások folytatására, a statisztikai adatok feldolgozására és értékelésére, valamint a ki, illetve hazavándorlás okainak kutatására.

KONKLÚZIÓ

A kivándorlás jelenségének mélyreható elemzése során megállapíthatjuk, hogy a három kiválasztott ország, azaz Nagy-Britannia, Ausztria és Németország eltérő gazdasági és politikai környezettel rendelkezik, ami befolyásolja a magyarok migrációs döntéseit. Az Európai Unióhoz való csatlakozás óta a magyar lakosság két fő hullámban emigrált külföldre, először az Egyesült Királyságba, majd Németországba és Ausztriába.

Az 2008-as gazdasági válság és a 2019-es Brexit mindkét hullámot befolyásolta, sőt, az említett országok politikai és gazdasági helyzete is meghatározó volt az emigrációs döntéseikben. A Covid-19 járvány hatására azonban megfigyelhető volt a visszatérő migrációs trend, ami arra utal, hogy a válságok és a politikai változások jelentős szerepet játszanak a magyar kivándorlás dinamikájában. Az adatok alapján látható, hogy Ausztria és Németország vonzó maradt a magyar munkavállalók számára, míg az Egyesült Királyság esetében a Brexit utáni bizonytalanság és az új politikai helyzet erőteljes hatást gyakorolt a kivándorlási tendenciákra.

Fontos megjegyezni, hogy a geopolitikai változások, például az orosz–ukrán konfliktus, további kihívások elé állíthatják az Európai Uniót és ennek következtében a migrációs folyamatokat is befolyásolhatják. A tanulmány eredményei alapján arra lehet következtetni, hogy a magyar kivándorlás komplex jelenség, amelyet számos tényező befolyásol, és a jövőben is figyelemmel kell kísérni annak alakulását.

Az elmúlt évtizedben megfigyelhető, hogy a magyar kivándorlás nemcsak az általános gazdasági és politikai környezet változásaira reagál, hanem az egyéni döntéseket is befolyásolják az egyre könnyebben elérhető munkalehetőségek és az EU-s tagság előnyei. Emellett az új generációk hozzáállása és értékrendjei is meghatározó szerepet játszanak abban, hogy milyen irányba mozog a kivándorlás. A kivándorlás hosszú távú hatásait és következményeit még alaposabb elemzésre és vizsgálatra kellene alapoznunk annak érdekében, hogy hatékonyabb intézkedéseket hozhassunk a visszatérés ösztönzése érdekében. Az idegen nyelvű oktatás és a munkaerőpiaci rugalmasság javítása lehetne olyan területek, ahol a kormányzat további lépése-

ket tehet a kivándorlás negatív hatásainak csökkentése érdekében. Ugyanakkor fontos felismerni, hogy a kivándorlás nemcsak kihívásokat, hanem lehetőségeket is rejt magában, például a külföldön szerzett tapasztalatok és kapcsolatok hozzájárulhatnak a hazai gazdaság fejlődéséhez és a társadalmi kapcsolatok erősödéséhez.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bodnár B. (2020): Kísérlet az Európai Unió regionális politikájának kritikai vizsgálatára. DE-Gazdaságtudományi Kar.
- Migrationsbericht (2012): *Bundesamt für Migration und Flüchtlinge. Bundesministerium des Innern Referat Öffentlichkeitsarbeit* (Letöltve: 2023. 11. 29.)
- Egedy G. – Gálik Z. (2017): Nagy-Britannia és az európai integráció. A csatlakozástól a brexitig; Kossuth Klub, Budapest.
- Horváth B. (2021): NAV: vámkötelessé vált a kereskedelem Nagy-Britanniával. <https://ado.hu/ado/nav-vamkotelesse-valt-a-kereskedelem-nagy-britanniaval/> (Letöltve: 2023. 11. 28.)
- Losonczi M. (2020): Brexit. Ugrás az ismeretlenbe. Noran Libro, Budapest.
- Matthijs, M. – Mcnamara, K. (2015): The Euro Crisis' Theory Effect: Northern Saints, Southern Sinners and the Demise of the Euro-bond. *Journal of European Integration*, Vol. 37.
- Nagy E. – Mustó I. (2007): Ausztria és az Európai Unió, DE-TEK.
- Naszados Zs. (2021): Új német hegemonia Európában: Németország hatalmi pozíciója az Európai Unióban a 2008-as gazdasági válságot követően, Budapest, Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola.
- Szilágyi G. – Földi K. (2020): The economic impact of intellectual property in Europe and Hungary. <https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/4e23df19-222b-4fa1-b667-cf8653b48b3a/content> (Letöltve: 2023. 11. 28.)
- Varga Z. (2020): Németország szerepe az Európai Unióban, DE-Gazdaságtudományi Kar. <https://24.hu/fn/gazdasag/2023/03/26/brexit-gazdasagi-hatasai-pandemia-nagy-britannia/> (Letöltve: 2023. 11. 28.)

ERASMUS STUDENTS AS TOURISTS: FROM LEISURE TRAVELERS TO BRAND ADVOCATES OF THE HOST COUNTRY?

Titanilla Virág Tevely

University of Sopron, tevely.titanilla.virag@phd.uni-sopron.hu

Árpád Papp-Váry

Budapest Business University, papp-vary.arpad@uni-bge.hu

Rita Lukács

University of Sopron, ve.lrit@uni-sopron.hu

INTRODUCTION

Knowledge is one of the most important factors in the global economy. The use of knowledge contributes to the productivity of a country, to the strengthening of economic, social and political power. Higher education is an important factor in global competitiveness, both on a personal level and on a county level. Students choose institutions based on quality, value and offered opportunities. Exchange programs for university students and staff members is a way to interchange knowledge and resources. The Erasmus Exchange Program is a popular opportunity for individuals to gain new professional and personal experiences and participate in leisure activities, and a way for host countries to build their images in the academic field.

As Erasmus Programs can last up to 12 months, during these mobility periods, students tend to focus more on the social and leisure part of the exchange program, rather on the professional part (Marin-Pantelescu, 2022). Previous research (Kosmaczewska, 2015, Leutwyler & Meierhans, 2023, Mucsi et al., 2020a, Mucsi et al., 2020b, Hetesi and Kéri, 2018) examined the motivating factors that influences the students during their destination choice. Other studies (Gracia-Rodríguez & Jiménez, 2015; Csapó & M. Császár, 2021; Amaro et al., 2019; Kéri, 2021; Filipe et al., 2020; Bifkovichs et al,

2020) examined the benefits for the host countries. Mobile students contribute to the local economy through their living expenses, and through tourism spendings. Another benefit is the way they increase the number of visitors in the destination.

However, there is a limited number of studies on the relationship between destinations and foreign students, as brand advocates. Erasmus students may recommend the host country to their friends and family, and to their followers through their online social media presence. If done correctly, this can contribute to the development of a more positive image of the county and to the increase of tourists and international students. This research presents a comprehensive literature review to understand Erasmus mobility exchange students as tourists and as brand advocates. The study aims to examine the students' choices, motivations, their tourist behavior, and the potential impacts on the promotion of the host country. The findings of this research provide an insight on how Erasmus students can be advocates for their host countries and contribute to promoting Hungary as a tourism destination.

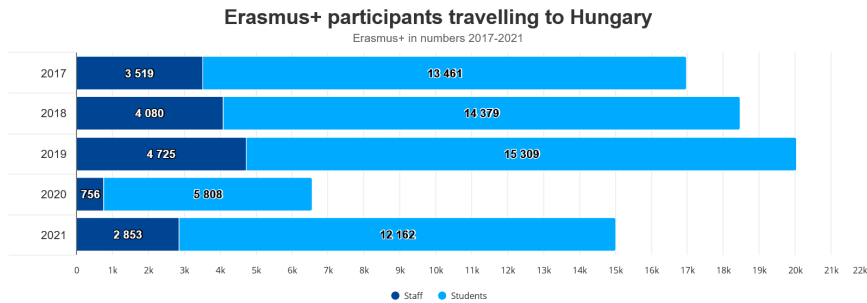
THE SIGNIFICANCE OF ERASMUS

The new Erasmus Program, the Erasmus+ (2021-2027) promotes and encourages student mobility and cooperation in the fields of education, training, youth, and sport. The scholarship allows students to spend a three to twelve months period in another country as exchange students, promoting a dialogue of sharing ideas, knowledge, and innovation. The program supports international cooperation between educational institutions to increase the exchange of best practices and improve social cohesion (European Commission, 2022a). It is important to add that the program's priorities include but are not limited to the inclusion of diversity, digital transformation, fight against climate change, participation in democratic life, and common values (European Commission, 2022b).

Any student who is enrolled at a higher education institution and qualified for the requirements (e.g. studying for an official degree,

have completed the first year...), and any professionals involved in education, training, and youth can take part in the Erasmus Program. The throughout the duration of the exchange, the students benefit from a scholarship from the European Union for which they have to obtain a certain amount of credit (European Commission, 2022a).

1. Figure – Erasmus+ inbound students to Hungary

Source: European Commission, 2021a

In 2021, the most visited countries for the exchange program were Spain (77,406 students, 13,616 staff), Italy (52,022 students, 11,392 staff) and France (36,418 students, 5427 staff). While Hungary is certainly not among the most popular destinations, 12,162 students and 2853 staff members took part in the mobility and chose it as their host county (European Commission, 2021a). The COVID-19 pandemic had a negative effect on the mobility program in 2020. The numbers were only 33% of the numbers in 2019. Even in 2021, they were not up to the previous years', but it shows that the students want to utilize the opportunity as much as possible (European Commission, 2021b). The students during the first wave of the pandemic did not realize its possible consequences, and they had to face with sudden changes. It interrupted the physical mobility; some had to leave the host country, and some could not even go to the chosen destination. Still, the Erasmus mobility program did not stop, and students were able to complete the courses online (Koris et al., 2021).

The receiving countries gain many benefits from hosting students from abroad; economic, and social as well (Amaro et al., 2019; Oborune, 2013), while the participants – both students and teaching staff – see a positive impact on their academic development and professional careers (Engel, 2010). Furthermore, Erasmus Program has a positive influence on European identity and loyalty (Amaro et al., 2019). Aside from the conventional education the students receive, it is an opportunity for networking, studying language, and participating in leisure and tourism activities.

THE MOTIVATION OF THE STUDENTS

According to McMahon (1992, cited in Mucsi et al., 2020a), the motivation for exchange students may come from the wish to study abroad (push), or from the image and attractiveness of the destination (pull). The countries themselves are unable to influence the push factors, however, they can compete against each other in order to attract students with the pull factors (eg. effective country brand) (Kosmaczewska, 2015).

The motivations of the students can not only be described with the push-pull factors, but also with other categorizations. Leutwyler & Meierhans (2013) used “broadening personal horizons”, “practicing and developing foreign language skills”, “interest in people from other cultures”, “studying as an investment”, “getting to know another country”, “improving one’s career”, “experiencing new things”, “wanting to become self-sufficient”, “needing to be away from home”, and “relative living in the destination” as the reasons for participating in the Erasmus Program, Mucsi et al. (2020b) categorized the factors into six different groups. These are: social coercion, cost-effective education, career development, deepening of studies, getting to know the country, and gaining life experience. Said categories may overlap, but the dominant factor is the one influencing the overall experience of student mobility.

Furthermore, the motivations may also include an increase in employment prospects and the lack of educational options in the home

country (World Tourism Organization, 2016). The predominance of some areas where the number of Erasmus students is higher indicates that the foreign experiences are more valued in some professions (Carneiro & Malta, 2007) and that it would lead to a better chance at employment since Erasmus students can use the gained knowledge and competence as an advantage over other applicants (Cvikl & Artič, 2013).

1. Table – Motivations of Erasmus+ students

Categorization	Social aspects	Attractiveness of the destination	Internal aspects
Motivational factors	meeting with people from other cultures	getting to know a country better	broadening personal horizons
	studying, as an investment	unique characteristics of the destination	learning new languages
	career development	leisure activities	experiencing new things
	friends and family living abroad	cost-effective opportunity	wanting self-sufficiency
	peer imitation/coersion	university's image	need to be away from home
	new work opportunities	cultural environment	

Source: Own creation based on Leutwyler and Meierhans, 2013; Mucsi et al, 2020b; Carneiro and Malta, 2007; Cvikl and Artič, 2013; Rodríguez et al., 2011; Llewellyn-Smith and McCabe, 2008; Hetesi and Kéri, 2018

Other motivations relate to the unique characteristics of the chosen destination, such as geographical proximity, economic level, and climate. In some cases, the university's location can also be a deciding factor, if the location helps them realize their mobility aims, which leads to the conclusion that distance is inversely related to student mobility. Students may lean towards Mediterranean countries than places with colder climates (Rodríguez et al., 2011). Other authors noted that the destination can be selected based on leisure activities and overall city, or country image as well (Llewellyn-Smith & McCabe, 2008).

According to a study on the foreign students' motivation to study in Hungary, these motivation factors are general. Hetesi and Kéri (2018) found that students seek cultural experiences, want to develop new social contacts and wish to improve their personal and educational prospects.

Overall, it can be said that the process of choosing a destination can depend on various factors. It can vary from person to person based on their own priorities in life, but there are common motives. The social and internal motives cannot be influenced by the host country, but the attractiveness of the destination can be heightened by a careful branding strategy.

COUNTRY AND CITY BRANDING AND ERASMUS

Country branding is not only a way to attract tourists to the destination, but to attract investors, to increase the export of national products to other countries, to develop a positive image, and to attract talents to study and stay in the country (Papp-Váry, 2018).

Juvan and Lesjak (2013) noted a slight relationship between the level of GPA and the host city's reputation as a party or culture city. Students with lower GPAs plan to enjoy themselves during the Erasmus period, while students with high GPAs are more partial toward historical cities with rich cultural life. This leads to the conclusion that country and city branding is a notable aspect when students are choosing their destination.

As stated in Malota's research (2016), Hungary is a suitable educational tourism destination, based on the offered academic programs, teaching methods, online tools used in courses, academic prestige, the support of establishing a relationship with other students, mentor assistance, university sport, accommodation, and systematic payment of scholarship. It is notable that based on the Good Country Index, in Science and Technology (which consist of the number of the international students, journal exports, international publications, Nobel prizes and patents), Hungary is ranked as second out of 169 countries (The Good Country Index, 2023).

In Berács and Malota's (2007) research, the things that came to the minds of those foreign students who were already studying in Hungary about the country were related to geographical (e.g. the location), human (e.g. the traits of Hungarian people), and cultural (e.g. gastronomy) characteristics, but there were responses connected to tourism (e.g. thermal baths), economy (e.g. economic development), and other responses that cannot be categorized.

The students who are pursuing their studies abroad have to face several difficulties outside of the academic ones in the host country. In most cases, the greater the compromise they have to make to start their studies abroad, the greater the compulsion to excel (Mucsi et al., 2020a). Foreign students who chose to study abroad in order to gain life experience, or to get to know the host country better, tend to perceive any difficulties as a challenge instead of obstacles, and they might even increase their satisfaction (Mucsi et al., 2019).

The new environment in Hungary can come as a surprise for the foreign students. The cultural and personal differences, the attitudes of the citizens, the different societal roles and housing situations, the transport problems, or other types of difficulties may affect their wish to come back and visit the country as tourist. These can deter them from returning to the country, and/or from recommending Hungary to their acquaintances and friends as a tourist destination (Malota & Mucsi, 2019). Moreover, students, who experienced helpful treatment during the problems they had to face in the host country, would be more inclined to return, while those who encountered people with a negative attitude, would be significantly less likely to

return (Malota, 2016). The success of a destination hinges on its ability to establish a recognizable brand identity. A strong brand presence enhances the reliability of a city or destination; visitors may develop loyalty to the brand. Key factors in city branding include cultivating a unique and indispensable identity, crafting this identity into a compelling image, and effectively communicating the brand's value to the intended audience (Herget et al., 2015). In many European countries and cities (eg. Lisbon, Glasgow), exchange students are viewed as advocates for promoting the branding of a particular place (Albino, 2016), however a research gap still exists in the academic literature about the factors of how student advocates can affect the destination's brand. While Asian and American case studies exist on the topic, there is a lack of European ones.

In Estonia, the national branding strategy identifies the exchange students as advertisers of the country. Furthermore, Jarvis (2020) noted that their endorsement aids the country's limited marketing opportunities, generating a positive image organically. A study in Portugal also emphasizes on the opportunities these mobility programs offer for their marketing campaigns (Amaro, 2019). They found that Erasmus students travel actively within the country and highlighted useful proposals (eg. organizing trips within the country for Erasmus students, create services and products for their needs) for further improvement.

The students staying abroad can be considered as advocates of the host country among their friends and family, attracting them to visit the country. Their opinions are based on the experiences they gain, and if they are positive, not only they will share their positive opinion about the country, but they will become loyal to the host country and may return as tourists or trainees, employees (Gracia-Rodríguez & Jiménez, 2015; Csapó & M. Császár, 2021; Amaro et al., 2019; Kéri, 2021; Filipe et al., 2020). Amaro et al. (2020) found that the stronger the emotional connection Erasmus students had with their host country, the higher the probability they communicated their experiences online.

International students – mostly generations Y and Z – frequently use social media, such as Facebook and Instagram to keep their

friends updated and to highlight the positive and negative experiences they encounter. Their social media recommendations and critiques are a significant factor in influencing their followers', families', and friends' opinions about the host country (Amaro, 2019). It is important to encourage exchange students to share their experiences about their host destination with a wide audience for the multiplier effect (Lima, 2007).

It can be seen that the country's and the city's image is an important factor in attracting exchange students, and the better information they have about the location, the more likely they would chose to study there. At the same time, the exchange students themselves can enhance the country's image, they can help promoting Hungary as an attractive place. Erasmus students who built a deep connection to Hungary and love their host city, can be seen as integral part of promoting a destination. They can advocate for the host country, they can promote it as a destination worth to visit, to study and live in.

ERASMUS AND TOURISM

Living abroad is a different experience than visiting a destination as a tourist. Staying for a longer period of time in a specific destination gives students more opportunities to form a deeper relationship with locals, to get to know the local culture better, and to feel like part of the community, which results in having higher well-being than those tourists who only visit the given destination (Dostálová et al., 2019). However, the contrary can also be true: the longer students live in the country, the more negative experiences they may gain, which may result a disillusionment about the host country, as a possible tourist destination.

Student mobility programs, such as the Erasmus+ are seen as beneficial for both host countries and host universities (Kosmaczewska, 2015). The Erasmus Program has a big role not only in education but in tourism as well. According to Csapó and M. Császár (2021), international students have a high tourism motivation. They would like to travel as much as they could, as part of the

intercultural experience they signed up for (Filipe et al., 2020). They are shown to be determined to visit museums and cultural events and to get involved in extracurricular activities (Calvo, 2017). This leads to the conclusion that Erasmus students can be directly classified as tourists depending on the length of their stay (López et al., 2016), and based on their behavior. The results of research conducted in Portugal showed that their international students visited at least five other Portuguese cities. In connection with other studies, they concluded that these students have a positive impact on the host destination's tourism based on the activities they participate in during the length of their stay. Since the students travel in order to learn, the term Academic Tourism can be used to describe this tourism segment (Amaro, 2019; Bento, 2014).

When the Erasmus students chose a destination, the most important characteristics they consider include whether is the destination rich in natural attractions and sights, is safe and secure, is a less visited place by mass tourists, is rich in culture, history, and arts, and does it offer enough events (Lesjak et al., 2015). In contrast, in different research conducted by Pinto et al. (2021), the results suggest that international students do not visit as many events as they could.

Students benefitting from the Erasmus scholarship like to visit the neighboring countries of their host country as well. While the Erasmus Program generates travel, the wish to travel can also be a motivation to apply to study abroad (Gheorghe et al., 2017).

In the research of Demeter et al. (2014), Erasmus students were determined to travel around the host country and visit as many surrounding countries as possible. While the academic opportunities are the scope of Erasmus, student mobility gives a unique opportunity to the participants to visit new places. Csapó and M. Császár (2021) examined the tourist behavior of foreign students and their families and friends. Erasmus+ students travel within Hungary more than any other foreign students (eg. Stipendium Hungaricum students) and their tourism spending is high during their travels. The multiplier effect of the Erasmus students is notable based on the visitors they receive during the length of their stay. If they are visited by some

of their friends and relatives, the number of conventional tourists increases in the destination, which can be used in tourism planning as well (López et al., 2016). As stated in Csapó and M. Császár's research (2021), the tourism spending of international students is generally higher than average. In comparison, Vinklere and Rancâne (2019) show that due to low discretionary income among the foreign students, they tend to spend less on travel, and instead of visiting tourist attractions, they try to gain new experiences in their chosen city. According to Amaro (2019), Erasmus students participate in more events and city tours than foreign students who study in the same city as full-time degree students, since they do not consider themselves new international students. It is recommended to universities that are hosting Erasmus students to work together with Destination Management Organizations (DMOs) to collaborate in promoting the destination by offering trips specifically targeting Erasmus students.

Other factors aside, universities working together with tourism professionals can be considered as a solution to offer a more balanced experience for Erasmus students (Gracia-Rodríguez & Jiménez, 2015). Developing tourism products to introduce new exchange students to the local culture would give them a positive impression of the host country and would lead to development in tourism (Clemente-Ricolfe & Gracia-Pinto, 2019).

CONCLUSION

The results show that Erasmus students may chose a country based on factors that can be internal, social, or on the destination's attractiveness. In the host country, they behave like tourists, travel around the county and the neighboring locations, contributing to the economic growth. Erasmus+ students amongst other things, come to Hungary to meet with new people, to experience new things, and have better prospects in their future.

They are also important as brand advocates as well. The Erasmus exchange students in Hungary can be major influencing factors in shaping the opinion on the host country. Using social media, they

can highlight their experiences, both positive and negative ones. They can recommend a destination to their friends and family or can discourage the visitation of said country. The importance of exchange students is notable. Destination Management Organizations, host universities and country branding professionals should work together to offer a destination that attracts more students, who, in return, may become brand advocates for the country. The Estonian example shows that national branding strategies can also rely on the participants of mobility programs. Promoting Hungary as a place where they can find a wide variety of attractions and activities is a must. The collaborations between the Hungarian universities and foreign ones should be encouraged, as well as a social media strategy that aims international students. Universities and tourism professionals should promote challenges and use social media trends to create an attractive image for foreign students.

The research' limitation is that there are not many current studies on the Erasmus Program students who come to Hungary. While they collaborate on the findings of studies on other countries', as well as studies on general foreign students, the topic needs primer research to give a more comprehensive picture on their motivations, tourist behavior and on their willingness to become brand advocates of their host country. A further research direction is also proposed, in which researchers may examine the connection between the motivations of Erasmus students and certain niche tourism segments (e.g., ecotourism, sport tourism, dark tourism).

Despite these limitations, this study can conclude that Erasmus students have an important role in building a country's and a city's reputation. They can promote their host destination and increase the international tourist arrivals to Hungary.

REFERENCES

- Albino, S. P. B. (2016). *Tourism in University Cities. The Role of Universities in Place Branding*. Dissertation. Exeter, University of Exeter ProQuest Dissertations Publishing.

- Amaro, S., Barroco, C., & Antunes, J. (2020). Exploring the antecedents and outcomes of destination brand love. *Journal of Product & Brand Management*, 30(3), 433-448. doi:10.1108/jpbm-08-2019-2487
- Amaro, S., Barroco, C., Martins, C. & Antunes, J. (2019). Erasmus Students in Portugal: From Students to Tourists and Advocates. *European Journal of Tourism Research*, 22, 94–106. <https://ejtr.vumk.eu/index.php/about/article/view/377/381>
- Bento C. J. P. (2014). The Determinants of International Academic Tourism Demand in Europe. *Tour Econ*, 20(3), 611–628.
- Berács J. & Malota E. (2007). Nemzetközi diákturizmus a Budapeszten tanuló külföldi egyetemisták véleményének tükrében. *Turizmus Bulletin*, 11(3), 3–13, https://mtu.gov.hu/documents/prod/turizmusbulletin_0703_all.pdf
- Bifkovich B, Malota E. & Mucsi A. (2020). A külföldi cserehallgatók egyetemi támogatásának lehetőségei az oktatásturizmus és a nemzetköziesedés tükrében. *Turizmus Bulletin*, 20(1), 35–43, <https://journals.lib.uni-corvinus.hu/index.php/turizmusbulletin/article/view/885/384>
- Calvo, D. M. (2017). Understanding International Students Beyond Studentification: A New Class of Transnational Urban Consumers. The Example of Erasmus Students in Lisbon (Portugal). *Urban Studies*, 55(10), 2142–2158. <https://doi.org/10.1177/0042098017708089>
- Carneiro, M. J. & Malta, P. A. (2007). The Higher Education Students' Tourism Market: The Role of Portugal in International Mobility Flows. *Revista Turismo & Desenvolvimento*, 7(8), 241–253. <https://proa.ua.pt/index.php/rtd/article/view/13781/9267>
- Clemente-Ricolfe, J-S. & Gracia-Pinto, P. (2019). Erasmus University Students Motivation and Segments: The Case of Universitat Politècnica de València, Spain. *Journal of Educational and Social Research*, 9(2), 72–82. <https://www.richtmann.org/journal/index.php/jesr/article/view/10435>
- Csapó J. & M. Császár Zs. (2021). A Magyarországon tanuló külföldi egyetemi hallgatók turisztikai fogyasztási szokásainak elsődleges

- elemzése. *Turizmus Bulletin*, 21(2), 15–23. <https://mtu.gov.hu/documents/prod/TurizmusBulletin-2021-02.pdf>
- Cvikl, H. & Artič, N. (2013). Can Mentors of Erasmus Student Mobility Influence the Development of Future Tourism? *Tourism and Hospitality Management*, 19(1), 83–95. <https://hrcak.srce.hr/file/152973>
- Demeter, T., Brătucu, G, Palade, A. & Opreș, M-A. (2014). Romania as a Tourist Destination, from the Perspective of Incoming Erasmus Students. In Mihaela-Cornelia Dan, Adrian Dumitru Tanțău és Gabriel Brătucu (eds.), *Business Excellence. Proceedings of the 9th International Conference ofn Business Excellence* (pp. 154–160). https://www.researchgate.net/profile/Irina-Georgescu/publication/264165988_POTENTIAL_OUTPUT_ESTIMATES_USING_A_GREY_PRODUCTION_FUNCTION_APPROACH/links/5c9911ed45851506d72bb134/POTENTIAL-OUTPUT-ESTIMATES-USING-A-GREY-PRODUCTION-FUNCTION-APPROACH.pdf#page=154
- Dostálová, N., Grabińska, W., Nápravníková, H., Gracês, S. & Pocinho, M. (2019). Erasmus Students Well-Being in University of Madeira. In Margarida Pocinho and Soraia Gracês (eds.), *Rethinking Educational Psychology* (pp. 56–69.) <https://digituma.uma.pt/bitstream/10400.13/2753/1/Erasmus%20students%20well-being%20inMargaridaPocinho.pdf>
- Engel, C. (2010). The Impact of Erasmus Mobility on the Professional Career: Empirical Results of International Studies on Temporary Student and Teaching Staff Mobility. *International Student Mobility and Migration in Europe*, (4), 351–363. <https://doi.org/10.4000/belgeo.6399>
- European Commission (2021a). *Country factsheets 2021*. <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/resources-and-tools/statistics-and-factsheets/factsheets/country-2021>
- European Commission (2021b). *Erasmus+ in Hungary in 2021*. <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/resources-and-tools/factsheets-statistics-evaluations/programme-and-country-factsheets/country-factsheets-2021/erasmus-in-hungary-in-2021>

- European Commission (2022a). Erasmus+. <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/programme-guide/erasmusplus-programme-guide>
- European Commission (2022b). Erasmus + National Priorities 2022. <https://erasmusplus.eupa.org.mt/wp-content/uploads/sites/13/2021/11/Erasmus-National-Priorities-2022.pdf>
- Filipe, S., Barbosa, B., Santos, C. A., Pinheiro, M. M., Simões, D. & Dias, G. P. (2020). Exchange Students' Views on Tourism: The Impact of First-Hand Experiences on Transversal Skills Development and Loyalty to the Host Destination. In oão P. Cerdeira BentoFidel Martínez-RogetElisabeth T. PereiraXosé A. Rodríguez (eds.), *Academic Tourism* (pp. 143–160). https://doi.org/10.1007/978-3-030-57288-4_9
- Gheorghe, C. M., Morau, A-V. & Anton, A-M. (2017). Student Mobility – Driver of Growth in the Travel and Tourism Industry. Case Study: Erasmus Students' Travel Preferences. *Romanian Economic Business Review*, 12(4), 65–71. <http://www.rebe.rau.ro/RePEc/rau/journal/WI17/REBE-WI17-A5.pdf>
- Gracia-Rodríguez, F. J. & Jiménez, J. M. (2015). The Role of Tourist Destination in International Students' Choice of Academic Center: The Case of Erasmus Programme in the Canary Islands. *Pasos*, 13(1), 175-189. http://www.pasosonline.org/Publicados/13115/PS0115_12.pdf
- Herget, J., Petrù, Z. & Abrahám, J. (2015). City branding and its economic impacts on tourism. *Economics & Sociology*, 8(1), 119-126.
- Hetesi, E. & Kéri, A. (2018) „Miért jönnek Magyarországra és mit várnak tőlünk a külföldi hallgatók? Magyarországon tanuló külföldi hallgatók motivációi és elvárásai”, *Marketing & Menedzsment*, 52(1), o. 47–65. Elérhető: <https://journals.lib.pte.hu/index.php/mm/article/view/274>
- Jarvis, J. (2020). “Study in Estonia”: The strategic implications of hosting international students on Estonia's tourism economy. *Journal of Baltic Studies*, 51(2), 261–274. doi:10.1080/01629778.2018.1439847
- Juvan, E. & Lesjak, M. (2013). Erasmus Exchange Program: Opportunity for Professional Growth or Sponsored Vacations?

- Journal of Hospitality & Tourism Education, 23(2), 23–29. <https://doi.org/10.1080/10963758.2011.10697003>
- Kéri, A. (2021). Külföldi hallgatók elégedettségét és lojalitását befolyásoló tényezők feltárása a Szegedi Tudományegyetemen. Kizárólag az egyetemi tényezők számítanak? *Vezetéstudomány Budapest Management Review*, 52(8–9), 48–62. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2021.09.04>
- Koris, R., Mato-Díaz, F. J., & Hernández-Nanclares, N. (2021). From real to virtual mobility: Erasmus students' transition to online learning amid the COVID-19 crisis. *European Educational Research Journal*, 20(4), 463–478. <https://doi.org/10.1177/147490412111021247>
- Kosmaczewska, J. (2015). Academic Attractiveness of a Host Country to Erasmus Exchange Students. The Case of Poland. https://www.researchgate.net/profile/Joanna-Kosmaczewska/publication/278359586_ACADEMIC_ATTRACTIVENESS_OF_A_HOST_COUNTRY_TO_ERASMUS_EXCHANGE_STUDENTS_THE_CASE_OF_POLAND/links/557fcfa308aeea18b77971f1/ACADEMIC-ATTRACTIVENESS-OF-A-HOST-COUNTRY-TO-ERASMUS-EXCHANGE-STUDENTS-THE-CASE-OF-POLAND.pdf
- Lesjak, M., Juvan, E., Ineson, E. M., Yap, M. H. T. & Axelsson, E. P. (2015). Erasmus Student Motivation: Why and Where to Go? *Higher Education*, (70), 845–865. <https://doi.org/10.1007/s10734-015-9871-0>
- Leutwyler, B. & Meierhans, C. (2013). Exchange Students in Teacher Education. Empirical Evidence on Characteristics and Motive Structures. *Educational Research*, 4(1), 1–11. <http://www.interestjournals.org/ER>
- Lima, A. (2007). The Role of International Exchanges in Public Diplomacy. *Place Branding and Public Diplomacy*, 3(3), 234–251. [doi:10.1057/palgrave.pb.6000066](https://doi.org/10.1057/palgrave.pb.6000066)
- Llewellyn-Smith, C. & McCabe, V. S. (2008). What Is the Attraction for Exchange Students: The Host Destination or Host University? Empirical Evidence from a Study of an Australian University. *International Journal of Tourism Research*, 10(6), 593–607.

- López, X. P., Fernández, M. F. & Incera, A. C. (2016). The Economic Impact of International Students in a Regional Economy from a Tourism Perspective. *Tourism Economics*, 22(1), 125–140. <https://doi.org/10.5367/te.2014.0414>
- Malota E. & Mucsi A. (2019). Sok(k) meglepetés Magyarországon. *Jel-Kép* (1), 52–62, http://communicatio.hu/jelkep/2019/1/JelKep_2019_1_Malota_Erzsebet__Mucsi_Attila.pdf
- Malota E. (2016). Hallgatói véleményfelmérés 2016. Magyarországon és a magyar felsőoktatás a külföldi hallgatók szerint. Budapest: Tempus Közalapítvány. <https://tka.hu/kiadvany/7164/hallgatoi-velemenyszamlo-2016>
- Marin-Pantelescu A, Tăchiciu L, Oncioiu I, Ștefan-Hint M. (2022). Erasmus Students' Experiences as Cultural Visitors: Lessons in Destination Management. *Sustainability*, 14(5):2553. <https://doi.org/10.3390/su14052553>
- Mucsi A., Malota E. & Török A. (2019). Külföldi hallgatók motivációi és elégedettség a külföldi tanulmányi programmal. In Veres Zoltán, Sasné Grósz Annamária, Liska Fanny (eds.), *Ismerjük a vevőt? A vásárlás pszichológiája – Az Egyesület a Marketing Oktatásért és Kutatásért XXV. Országos Konferenciájának előadásai* (pp. 12–13.)
- Mucsi A., Malota E. & Török A. (2020a). Kulturális sokk és pozitív szájreklám. *Vezetéstudomány/Budapest Management Review*, 11(2), 23–31, http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/4709/1/VT_2020n2a2.pdf
- Mucsi A., Malota E. & Török A. (2020b). A külföldi tanulási motivációk és a felsőoktatással való elégedettség összefüggései. *Educatio*, 29(1), 116–124, <https://akjournals.com/view/journals/2063/29/1/article-p116.xml>
- Oborune, K. (2013). Becoming more European After Erasmus? The Impact of the Erasmus Programme on Political and Cultural Identity. *Epiphany. Journal of Transdisciplinary Studies*, 6(1), 182–202. <https://doi.org/10.21533/epiphany.v6i1.60>
- Papp-Váry, A.F. (2018). Country branding: what branding? Relevant terminologies and their possible interpretations in the case of countries/ Budowanie marki narodowej: czyli jakiej? Istotne terminologie oraz ich możliwe interpretacje w przypadku

- krajów. *Economic and Regional Studies*, 11(4), 7-26. <https://doi.org/10.2478/ers-2018-0032>
- Pinto, M. J. A., Moscardi, E. H., Gomes, E. L. & Nakatani, M. S. M. (2021). The Touristudent: How International Academic Mobility Can Contribute to Tourism. *Journal of International Students*, 11(1), 60–80. <https://www.ojed.org/index.php/jis/article/view/1670/1383>
- Rodríguez, C., Bustillo, R. & Mariel, P. (2011). The Determinants of International Student Mobility Flows: An Empirical Study on the Erasmus Programme. *Higher Education*, 62(4), 413–430. <https://doi.org/10.1007/s10734-010-9396-5>
- The Good Country Index (2023). *Science & Technology*. <https://index.goodcountry.org/>
- Vinklere, D. & Rancâne, D. R. (2019). Foreign Students as a Contributing Factor for Tourism in Latvia. *Journal of Turība University. Acta Prosperitatis*, (10), 145–156. <https://www.turiba.lv/storage/files/10-acta.pdf>
- World Tourism Organization (2016). *Affiliate Members Global Reports. The Power of Youth Travel*, Vol. 13. Madrid: UNWTO. <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/9789284417162>

RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL-DEMOGRAPHIC FACTORS AND FINANCIAL LITERACY IN EUROPEAN COUNTRIES

Carol Wangari Maina

*Hungarian University of Agriculture and Life Sciences,
Maina.Carol.Wangari@phd.uni-mate.hu*

Diána Koponicsné Györke

*Hungarian University of Agriculture and Life Sciences,
koponicsne.gyorke.diana@uni-mate.hu*

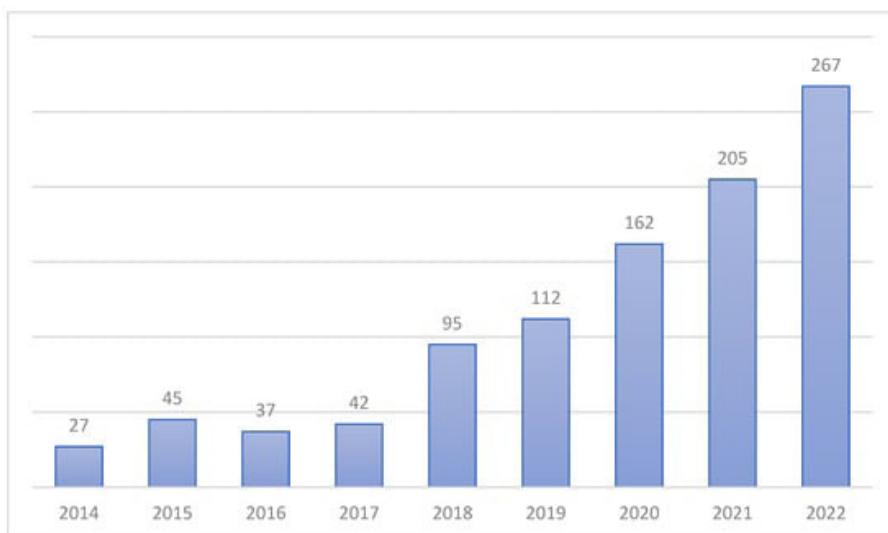
The aim of this study is to introduce the existing results/existing literature about the relationship between social-demographic factors and financial literacy in European counties.

Design/Methodology

A systematic literature review is an examination of a clearly formulated issue that uses systematic and reproducible methods to identify, select and critically evaluate all relevant research and to collect and analyze data from studies included in the review (Curtin University, 2022). The study finds its importance to cover the publication activities taking into consideration the year of publication, region, research design and citation analysis practices from the selected articles. During the online search, different databases were used to find high quality and appropriate Research articles. All the articles on the topic relationship between social-demographic factors and financial literacy were screened taking into consideration the abstract, findings and the conclusions. The main method of our research is a systematic literature review. We create an extensive conceptual framework for the mapping of financial knowledge. Numerous predictors of financial literacy were found, beginning with age, gender, financial behavior, financial knowledge, and financial attitude. The academic community has also acknowledged the value of financial literacy, as evidenced by

the increasing number of articles that have been published. As Figure 1 illustrates, there were 27 published articles in the Web of Science database in 2014 compared to 267 published articles in 2022.

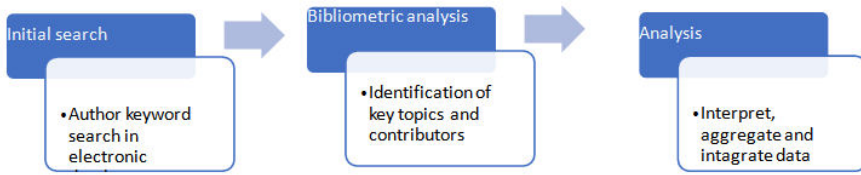
Figure 1: Number of published works per year in the WOS database

Our study aims to: (1) identify important factors that influence financial literacy; (2) identify variables that are affected by financial literacy; and (3) examine significant patterns and advancements in the literature on financial literacy. Since this is a stand-alone literature review, its primary goal is to increase readers' comprehension of already published scholarly works by compiling, integrating, analyzing, and elucidating existing information. According to Herdjiono & Damanik (2016), this kind of study would fit into the descriptive review category known as the textual narrative synthesis,

The three primary steps that make up the process of writing the literature review include:

Figure 2: Main steps of carrying out literature review

INTRODUCTION

Financial literacy is increasingly becoming a common term used in economics and financial studies. Although definitions vary depending on different fields of study, some studies handle financial literacy within the context of general knowledge regarding financial issues while others put more emphasis on the multidimensional nature of financial literacy, that is the knowledge and experience related aspect as well as the ability to be confident when making financial decisions. According to President's Advisory Council on Financial Literacy (PACFL) (Rui, 2008) "financial literacy" is the "individuals" ability to use and manage financial resources effectively and to use knowledge and skills to ensure a lifetime financial well-being. In addition, financial literacy is becoming a substantial part in accomplishment of financial inclusion in the economy. Financial literacy is not only essential for the investors but also for the common man. Goal number four of the United Nations' Sustainable Development Goals (SDGs) recognizes the importance of financial literacy. The aim of this goal is to guide governments on how to increase their users' financial literacy levels.

WHY FINANCIAL LITERACY MATTERS TO THE EU

Around half of the EU adult population lacks sufficient knowledge of basic financial concepts (*Financial Literacy*, 2023). While the overall figures are low, the problem is more acute in some parts of society than

others, with the most vulnerable disproportionately affected. Low-income groups, women, young and older people tend to fare worse than the rest of the population in terms of financial knowledge, with around half of the EU adult population lacking sufficient financial knowledge.

European Commission has worked continuously to promote financial literacy among European citizens, both adults and young people and children. Several frameworks have been published and the Commission is working to help national authorities and Member State stakeholders use them to develop concrete financial literacy strategies, programmes and learning materials, including through targeted workshops.

In the face of rapidly ageing population in EU, the pressure on the pension system could be mitigated through shifting towards more occupational and personal insurance systems (*Financial Literacy*, 2023). This shifts more and more responsibilities to the individual who can greatly enhance their decision-making with higher levels of financial literacy. In addition, mortgage-debt makes up an overwhelming share of total debt of euro-area households.

Understanding the implications of indebtedness and how financial literacy can help is especially important for young households, first-time homeowners and those at the lower end of the income distribution. More so, lack of financial knowledge is negatively associated with poverty, inequality, social exclusion and social immobility in the EU. Financial literacy can help access the benefits of economic growth and contribute to the inclusive growth agenda in the EU.

Financial behavior

Behaviour is a response made by individuals towards stimuli in their environment (Minton et al., 2015). Individual financial behaviour can be viewed through measures such as spending and saving habits, borrowing patterns, budgeting level and access to financial products. Making people better informed is hard and expensive and is of minimal value if it has no effect on behaviour (Bernheim et al., 2001).

The way in which a person behaves will have a significant impact on their financial wellbeing. It is therefore important to capture evidence of behaviour within a financial literacy measure (Atkinson & Messy, 2011). Poor financial behaviours and family practices have consequential, detrimental and negative impact on one's life. In addition, Atkinson & Messy (2011) provides examples of poor financial behaviours that negatively impact one's family life for, example regularly running out of money, inability to pay due bills on time and failure to contribute to a pension plan.

Financial knowledge

It is evident that majority of the people in the EU and around the world lack financial knowledge. Beside, recent evidence shows that being unable to understand financial topics may be the underlying reason of portfolio under diversification.

There are many studies around the world that have examined the impact of financial literacy on retirement savings, with a focus on country-level data. Both developed and developing countries have been studied, including Finland, Sweden, Germany, Canada, the United States, China, Chile, New Zealand, Russia, Ghana, South Africa, etc. Most of these countries found that higher financial literacy leads to better retirement planning.

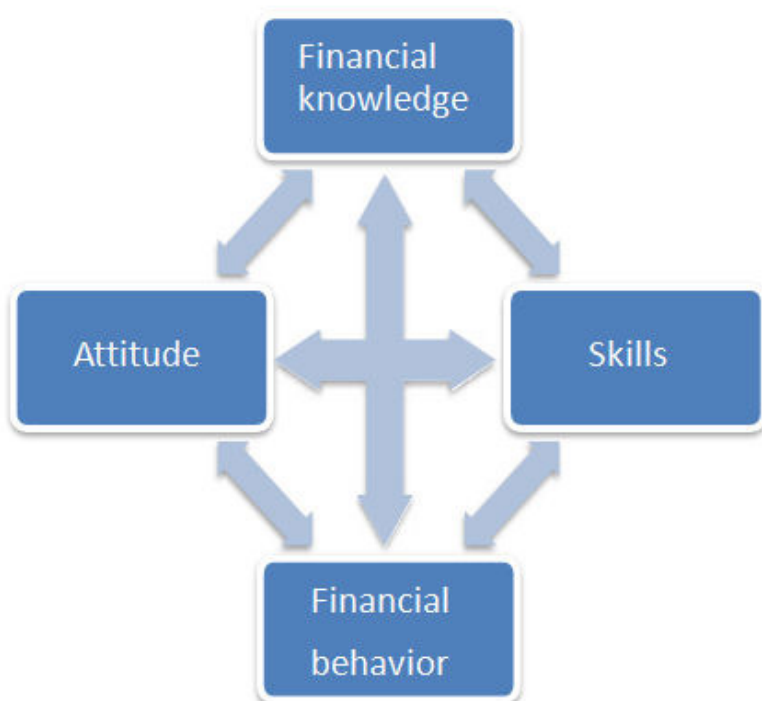
The study conducted in Sweden shows that people who report having planned for their retirement have higher financial knowledge (Klapper & Lusardi, 2020). It also found that understanding risk diversification is strongly correlated with retirement planning.

Financial attitude

Financial attitude is as a state of mind, opinion, and judgment of a person about finances. Interest in financial issues represents a keen knowledge and understanding of financial products and information. Past research has found that knowledge of finance, as represented

by financial literacy and education, influences the net worth and savings of individuals (Bernheim & Garrett, 2003), as well as their investment intentions (Lim et al., 2013). Scholars have also noted that women tend to possess a lower level of financial knowledge compared with their male counterparts (Bucher-Koenen et al., 2016a), which can be attributed to their typically lower interest in such information. Studies show that high interest in financial issues can cause retail investors to have a positive financial attitude while making financial decisions, especially since they are likely to have some amount of knowledge in this area (Fünfgeld & Wang, 2009).

Figure 3: The conceptual framework of financial literacy

The influence of Age on financial literacy

Financial decisions in any stage of life have lasting effects on the consumer and the household. James et al. (2012) suggest that increased levels of financial literacy in the young people leaving in the EU facilitate better decisions that lead to a higher quality of life in later years. Researchers have analyzed the financial literacy among different age groups and found visible discrepancies. Research undertaken worldwide, especially in the US and in the UK came to a conclusion that young people report poor financial literacy skills (Mandell & Klein, 2009). These Poor financial choices have negative consequences on the young people. Lack of financial knowledge can subject the young people to various financial problems such as bankruptcy, financial frauds, or mortgage crises. In order to safe guard young adults from the consequences of financial illiteracy, financial education is important.

Gender and financial literacy

Despite women's and men's involvement in many economic outcomes such as college enrollment and graduation, high-school performance (Fortin, 2015; Goldin et al., 2006) labor force participation (Goldin, 2014), and wages (Kleven & Landais, 2017), women consistently show lower levels of financial literacy than men (Bucher-Koenen et al., 2016b). This is peculiarly severe and distributed across many countries (Klapper & Lusardi, 2020; Lusardi & Mitchell, 2014; Mahdavi & Horton, 2014). Based on the analysis of Falk et al. (2018), gender differences in preferences concerning time, risk, and social interactions have been documented and they have been shown to systematically shape men's and women's differential economic behavior such as occupational choice, financial investment, or educational decisions. Research findings have suggested that women are more risk-averse than men; less confident when making financial decisions, and less knowledgeable in terms of financial literacy. Chen & Volpe (2002) suggest that women are less confidence than men and

that this explains why men are more financially knowledgeable than women. However, it is important to note that the lack of confidence and risk taking displayed by women in financial matters may be due to their traditional role of home keeping.

POLICY RECOMMENDATIONS TO IMPROVE FINANCIAL LITERACY IN EU

Start as early as possible.

Teaching financial literacy at school, preferably at a young age, leads to a significant improvement in individual budgeting behaviour (Bruhn et al, 2016). Financial education must therefore be integrated into school curricula. The quality of school education and satisfaction with school are just as important. Integrating financial education into early schooling promotes numeracy skills and financial awareness.

Move away from blanket programmes and tailor programmes to the needs of each community.

Beck and Neiser (2009) of the San Francisco Fed write that financial education needs to move away from designing programmes for the middle class, assuming individuals have reached a stable base and are willing to save. Instead, programmes need to target young people, low-income groups, families and women. Programmes for low-income individuals can start by teaching the necessary skills needed to negotiate better contracts for financial services, set up emergency funds or make better use of state financial aid programs. In the EU, it is particularly important to improve refugees' financial literacy in a targeted manner, as this is a crucial step towards improving financial inclusion and social integration (Batsaikhan et al, 2018).

Provide tools to better assess financial literacy.

It is important to understand the link between the level of financial literacy and the saving, spending and consumption habits of citizens in different EU countries. Tools such as the European Central Bank's Household Finance and Consumption Survey can help to monitor the

development of financial literacy in Europe. Including a financial literacy questionnaire in the survey would help to understand the needs of individual countries and the impact of the survey.

Increase private-sector involvement.

The private sector is at the forefront of financial education and therefore private-sector involvement is crucial. However, private-sector involvement needs to be monitored to avoid conflicts of interest. Negative experiences with financial institutions makes the task of educators harder in terms of accessing individuals and delivering education (Beck and Neiser, 2009).

CONCLUSION

Financial literacy is a critical life skill that is essential for financial security and individual well-being, economic growth, and overall sustainable development. Numerous factors that affect an individual's level of financial literacy, can be categorized into three main groups: financial knowledge, financial behavior as well financial attitudes. Existing research mainly focuses on the association of personal background and financial well-being with financial literacy, while gender, education, and retirement planning appear to be the variables that have the greatest impact on financial literacy.

The information presented here should help policymakers in their efforts to improve the level of financial literacy to enhance individuals' well-being by enabling them to make better financial decisions, avoid financial stress, and achieve their financial goals. This analysis shows that higher levels of financial literacy generally lead to greater financial inclusion for an individual. Finally, a large number of determinants and effects of financial literacy are still-and, despite the recent popularity of the topic, there is still ample room for new authors, particularly in the area of digital finance and digital financial literacy. In general, little or very little work has been found linking financial literacy to the level of information and communication technology, the level of development of the country, and the education system.

REFERENCES

- Atkinson, A., & Messy, F.-A. (2011). *Assessing financial literacy in 12 countries: An OECD/INFE international pilot exercise*. 10, 657–665. <https://doi.org/10.1017/S1474747211000539>
- Bernheim, B. D., & Garrett, D. M. (2003). The effects of financial education in the workplace: Evidence from a survey of households. *Journal of Public Economics*, 87(7), 1487–1519. [https://doi.org/10.1016/S0047-2727\(01\)00184-0](https://doi.org/10.1016/S0047-2727(01)00184-0)
- Bernheim, B. D., Garrett, D. M., & Maki, D. M. (2001). Education and saving: The long-term effects of high school financial curriculum mandates. *Journal of Public Economics*, 80(3), 435–465.
- Bucher-Koenen, T., Lusardi, A., & Alessie, R. J. M. (2016). *How financially literate are women? An overview and new insights*.
- Chen, H., & Volpe, R. (2002). Gender Differences in Personal Financial Literacy Among College Students. *Financial Services Review*, 11, 289–307.
- Falk, A., Becker, A., Dohmen, T., Enke, B., Huffman, D., & Sunde, U. (2018). Global Evidence on Economic Preferences*. *The Quarterly Journal of Economics*, 133(4), 1645–1692. <https://doi.org/10.1093/qje/qjy013>
- Financial literacy*. (2023). https://finance.ec.europa.eu/consumer-finance-and-payments/financial-literacy_en
- Fortin, N. M. (2015). Gender Role Attitudes and Women’s Labor Market Participation: Opting- Out, AIDS, and the Persistent Appeal of Housewifery. *Annals of Economics and Statistics*, 117/118, 379–401. <https://doi.org/10.15609/annaeconstat2009.117-118.379>
- Fünfgeld, B., & Wang, M. (2009). Attitudes and behaviour in everyday finance: Evidence from Switzerland. *International Journal of Bank Marketing*, 27(2), 108–128. <https://doi.org/10.1108/02652320910935607>
- Goldin, C. (2014). A Grand Gender Convergence: Its Last Chapter. *American Economic Review*, 104(4), 1091–1119. <https://doi.org/10.1257/aer.104.4.1091>
- Goldin, C., Katz, L. F., & Kuziemko, I. (2006). The Homecoming of American College Women: The Reversal of the College Gender Gap. *Journal of Economic Perspectives*, 20(4), 133–156. <https://doi.org/10.1257/jep.20.4.133>

- Herdjiono, I., & Damanik, L. A. (2016). Pengaruh Financial Attitude,- Financial Knowledge, Parental Income Terhadap Financial Management Behavior. *Journal of Theoretical and Applied Management (Jurnal Manajemen Teori Dan Terapan)*, 9(3), Article 3. <https://doi.org/10.20473/jmtt.v9i3.3077>
- James, B. D., Boyle, P. A., Bennett, J. S., & Bennett, D. A. (2012). The impact of health and financial literacy on decision making in community-based older adults. *Gerontology*, 58(6), 531–539. <https://doi.org/10.1159/000339094>
- Klapper, L., & Lusardi, A. (2020). Financial literacy and financial resilience: Evidence from around the world. *Financial Management*, 49(3), 589–614. <https://doi.org/10.1111/fima.12283>
- Kleven, H., & Landais, C. (2017). *Gender Inequality and Economic Development: Fertility, Education and Norms-Kleven-2017-Economica-Wiley Online Library*. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/ecca.12230>
- Lim, K., Soutar, G., & Lee, J. (2013). Factors affecting investment intentions: A consumer behaviour perspective. *Journal of Financial Services Marketing*, 18. <https://doi.org/10.1057/fsm.2013.23>
- Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2014). The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence. *Journal of Economic Literature*, 52(1), 5–44. <https://doi.org/10.1257/jel.52.1.5>
- Mahdavi Shahri, M., & Horton, N. (2014). Financial Knowledge among Educated Women: Room for Improvement. *Journal of Consumer Affairs*, 48. <https://doi.org/10.1111/joca.12032>
- Mandell, L., & Klein, L. (2009). The Impact of Financial Literacy Education on Subsequent Financial Behavior. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 20.
- Minton, E. A., Kahle, L. R., & Kim, C.-H. (2015). Religion and motives for sustainable behaviors: A cross-cultural comparison and contrast. *Journal of Business Research*, 68(9), 1937–1944. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2015.01.003>
- Rui, Q. (2008). President's Advisory Council on Financial Literacy 2008 Annual Report to the President. https://www.academia.edu/6708140/Presidents_Advisory_Council_on_Financial_Literacy_2008_Annual_Report_to_the_President

AZ EGÉSZSÉGÜGYI STRUKTÚRÁK VÁLTOZÁSA AZ EURÓPAI ORSZÁGOK RENDSZEREINEK TÜKRÉBEN AZ ÉRTÉKELEMZÉS MÓDSZERÉNEK ALKALMAZÁSÁVAL

Zarándné Vámosi Kornélia

Budapesti Gazdasági Egyetem, vamosi.kornelia@uni-bge.hu

BEVEZETÉS

Az értékelemzés, mint menedzser módszer, a korábbi kutatási eredmények alapján igen jól alkalmazható az egészségügy területén is (Zarándné Vámosi – Nadasdi, 2022). Az egészségügy folyamatai összetettek, magas beruházási költségekkel járnak, mind a diagnosztikai gépek, mind pedig a műtéti eljárások, eszközök beszerzése, fenntartása és karbantartása és szükséges human erőforrás finanszírozása. Az értékelemzés eljárása során létrehozott FAST (Function Analysis System Technique) diagramok a folyamatokat lépésről lépésre képesek bemutatni, melynek alapján a folyamat pontos lépései átláthatóak és elemezhetőek (Bytheway, 2007; SAVE, 2007). Az értékelemzés módszere az Amerikai Egyesült Államokból származik, döntést előkészítő vezetéstechnikai módszer, alkalmazásával elsősorban a gazdasági hatékonyság javítása szolgálható, de hatékonyan alkalmazható konszenzusos döntések meghozatalának elősegítésére is (SAVE, 2007).

A gyógyítás a civilizáció fejlődésével együtt fejlődött és fejlődik korunkban és így lesz a jövőben is. Ezért szükségszerű, hogy az alkalmazott eljárásokban megjelenő korszerű, drága műszerek, diagnosztikai eszközök és az egyre hatásosabb, drágább gyógyszerek miatt az egészségügyi ellátás mindig a társadalom magas költségű kiadása. Az egészségügy a fejlett társadalmakban közös részhalmozatot alkot a versenyző társadalmakkal. Függetlenül attól, hogy a társadalom milyen finanszírozási rendszerbe helyezi az egészségügyi ellátást, a gyógyításhoz és az egészségmegőrzéshez kapcsolódó termelő, gyártó szervezetek, szolgáltatások piaci alapon működnek és járulnak hozzá a gyógyítási, ellátási megoldásokhoz. Ebből következően a fejlett világ, de több

felzárkozó régió is arra törekszik, hogy a színvonal megtartása mellett az egészségügyi ellátás hosszú távon fenntartható, költséghatékony, működőképes legyen (Aigner et al., 2022), s mindeközben ne építsen akadályokat az egészségmegőrzés és a gyógyítás fejlődése elé. Ez nem pusztán társadalmi igény, de tényszerűen minden egyes ember napi elvárása az ellátórendszerekkel és a szabályozásokkal szemben. A mindezt katalizálni képes, az együttműködésen, azaz a tudás és a legjobb gyakorlatok megosztásán alapuló ökoszisztéma megteremtésének előfeltétele a köz- és magánszféra között hatékonyan és hosszú távon működő partnerség (Aigner et al., 2021). A tanulmányban az Európai Unió azon országai kerülnek bemutatásra, amelyekben a centralizált superkórházak már létrejöttek vagy hamarosan létrejönnek és tapasztalattal rendelkezhetnek.

Az egészségügyi szektor finanszírozásában Magyarország előtt is a világ trendjei állnak és láthatóan egyre drágábbak a kornak megfelelő ellátások, gyógymódok és a szükséges diagnosztikai és gyógyító eszközök.

ELKÉPZELÉSEK AZ EURÓPAI UNIÓBAN AZ EGÉSZSÉGÜGYRŐL

A német egészségügy kérdései

Az egészségügyi költségek előteremtése a fejlettebb, gazdaságilag erősebb nyugat-európai országokban sem egyszerű. Németországban az egészségügyi ellátás fejlődésével a betegek gyógykezelése egyre eredményesebb, de ezzel párhuzamosan az ellátás folyamatosan drágul. A megújuló társadalombiztosítási rendszerben az 1990-es években 453 társadalombiztosítási alap volt Németországban, amely 72 millió német állampolgárt láttak el, ugyanakkor 2018-ra ezen biztosítók száma drasztikusan 110-re csökkent, és a folyamat azóta is tart. Regionális-tartományi biztosítók földrajzi elhelyezkedésnek megfelelően látják el a lakosság túlnyomó többségét. A lakosok lakóhelyük szerint kerülnek besorolásra a biztosítókhoz. Léteznek ágazati biztosítók is, melyek bizonyos gazdasági ágazatokhoz kötődnek (mezőgazdaság, bányászat stb.) és ezen dolgozók biztosításáért felelnek. A vállalatok

és vállalatcsoport dolgozóit és családtagjait a vállalati biztosítók látják el, ezen biztosítók, illetve az ágazati biztosítók is zárt rendszerben működnek, csak a fent említett dolgozókat látják el. Németországban az érintett lakosság 9%-ának van kiegészítő magán-egészségbiztosítása. Ezen magánbiztosítók nemcsak kiegészítő, hanem kötelező társadalombiztosítási alapsomagot is nyújthatnak (Boncz et al., 2018).

A bajor régió nagy részéről elmondható, hogy bárholnan 20-25 perces autóra elérhető egy kórház vagy klinika, ugyanakkor a 2007 óta történt felmérés alapján a kórházi hálózat sűrűsége folyamatosan csökkent.

A kamatok, adózás és értékcsökkenési leírás előtti eredménykimutatás (továbbiakban EBITDA) a kiskórházak esetében átlagosan 2,1%, a nagyobb városi intézmények esetében 1,9 %. A számok alapján nem jelenthető ki, hogy a kisebb ellátó egységek kevésbé rentábilisak, de az igen, hogy az egészségügyi rendszerek saját bevételeikből a modernizáláshoz szükséges fejlesztéseiket saját erőből nagy valószínűséggel nem tudják megvalósítani (Industrie, 2018).

A PricewaterhouseCoopers (továbbiakban PwC) több, mint száz kórház és klinika jövedelmezőségét elemezte 2018-ban. A magán-klinikák EBITDA aránya 7,6%, a nonprofit intézményekben 3,3%, az állami kórházak esetében 0,2 % volt, minden esetben rosszabb, mint 2017-ben. Az intézményeket az állam támogatja, a támogatás mértéke 2018-ban az állami kórházak esetében 68%, a magán kórházaknál 49%, a nonprofit intézeteknél 52% volt (Industrie, 2019a).

A helyzet a német egészségügyben feszült, az ellátás költségeinek terhe, valamint az egészségügyi ellátó szakmákban fennálló munkaerőhiány egyre nagyobb gondot okoz. Az egészségügyi ellátórendszer színvonalának egyenlőtlensége a nagyvárosokban és vidéken is egyre inkább foglalkoztatja az ellátásért felelős szervezeteket.

A rendszer a szolgáltatót a prevenció jelentős fokozására ösztönözné, ezáltal mindenki jól járna. Abban az esetben, ha egy beteg másik ellátóhoz fordul kezelés miatt, az eredetileg illetékes klinikának fizetnie kellene a másik munkájáért, ezzel ösztönöznék a szolgáltatókat, hogy minél magasabb szintű ellátást biztosítsanak. Ebben a rendszerben a veszteséges szolgáltatót nem lehetne közpénzekből segíteni. Bajorországban a meglévő intézmények lehetséges maximális

megtartása mellett a működés átszervezésével, fejlesztéssel akarnak megoldást találni.

Vizsgálják a kisebb klinikák gazdaságosságát, a nagyobb intézményekben pedig nagy beruházásokat terveznek. A digitalizáció egyre növekvő térnyerésével még intelligensebb kapcsolatot építenek az alapellátás és a súlyponti kórházak között. A kifejezetten speciális műszert és tudást igénylő ellátásra pedig ennek megfelelő, egymással együttműködő centrumokat szerveznek (Industrie, 2019b). „A virtuális egészségügyi rendszerek, a digitális megoldások és a mesterséges intelligencia, mint lehetőségek alkalmazásához igen nagy adatbázisok szükségesek melyek kiépítéséhez nagy beruházások és nagy teljesítményű számítástechnikai rendszer szükséges, de az ebben rejlő lehetőség hatalmas” (PWC, 2018).

A PWC fenti tanulmányában olyan globális trendekről tesz említést, melyek az egészségügyi rendszer működését javíthatná: digitális alkalmazások, mesterséges intelligencia, virtuális e-rendszerek, applikációk, telemedicina, műszerek számának növelése, smart technológiák fokozott alkalmazása, kibertámadások elleni adatvédelem, e-Health rendszer alkalmazása gyógyszerelési hiba elkerülésére.

Az osztrák ellátási rendszer

Egy vezető főorvossal készült mélyinterjú alapján elmondható, hogy Ausztriában az egészségügyi ellátás igen jelentős része közpénzekből, szociális biztosításból, adóból és egyéb járulékos bevételekből – receptdíjből, kórházi tartózkodás után fizetett napi díjből, magánbiztosítók bevételeiből – történik. A működési költségek túlnyomó részét a társadalombiztosítás fedezi. Szinte a teljes lakosság kötelezően egészségügyi biztosítást fizet és ezért teljeskörű egészségügyi ellátásra jogosult. Ha valaki emelt szintű ellátást szeretne, ezen felül lehet még magánbiztosítást is kötni, vagy magának kell a különbözetet megtérítenie. A kórházi bennfekvést nem igénylő eseteket a házi orvosok, szakorvosok és fogorvosok látják el. Ezeknek a szakembereknek mintegy fele áll szerződésben egészségügyi biztosítókkal, pénztárakkal, a többi magánorvosként dolgozik.

Az egészségügyi rendszer működésével szembeni elvárások folyamatosan növekednek, az átlag életkor emelkedik, az emberek minél hosszabb időt szeretnének egészségben eltölteni. Az előrejelzések szerint viszont 2025-re a jelenleg az egészségpénztárakkal szerződött házi orvosok 60%-a nyugállományba megy. Az osztrák egészségügyi kormányzat a növekvő kihívások miatt paradigmaváltással, egy átfogóbb egészségügyi ellátást tervez, hogy színvonalas, hatékony és gazdaságos szolgáltatást tudjon hosszú távon biztosítani. Alapesetben, amikor valakinek bármilyen egészségügyi problémája van, a házi orvos rendelésén, illetve a kórházakban működő ambulanciákon fogadják. Az egészségügyi kormányzat ezért többek között az alapellátás fejlesztését tervezi. A változtatás lényege lenne, hogy a beteg az otthonához közel, minél magasabb szintű, több szakterületre kiterjedő ellátást kapjon, figyelembe véve a WHO és a modern egészségtudomány ajánlásait, valamint gazdasági szempontokat is. A multiprofesszionális csoportokban általános orvosok, különböző szakorvosok és diplomás ápoló személyzet, időben is flexibilis közreműködésével a lakóhelyekhez közeli, magasszintű ellátást tudna nyújtani. 2019-től a jobb átláthatóság és a hatékonyság javítása érdekében az állami és a közhasznú alapítványi kórházak ambulanciáin is bevezették a teljesítmény orientált finanszírozást (Beer, 2015; Gesundheit, 2019a).

Két lépcsőben, 2013 és 2021 között az egészségügy színvonalának és finanszírozhatóságának megőrzésére minden résztvevő bevonásával átfogó reformot hajtanak végre. A 2013-ban életbe lépett egészségügyi stratégia 2021 végéig került bevezetésre és éves lebontásban tartalmazza a teendőket (Gesundheit, 2019b). 2019 júniusában adták át a Bécs melletti szuperkórházat (Krankenhaus Nord – Klinik Floridsdorf). 111 ezer négyzetméternyi telken felépült, összesen 51 ezer négyzetméter területű kórházban egy- és kétágyas szobákat alakítottak ki.

Az intézményben 746 ágyon fogadják a betegeket. Emellett van 22 férőhelyes egynapos ellátást nyújtó részleg, egy 86 ágyas intenzív osztály, valamint 16 műtő, négy endoszkópos beavatkozásokra használható operálóhelyiség, továbbá hét szülőszoba. A sürgősségi osztályon 13 vizsgáló mellett négy sokktalanító is helyet kapott, ezek

egyikében CT is működik, az ellátást robotokkal teljesen automatizálták, a mosást, az étkeztetést, a gyógyszer szállítást rádióvezérlésű robotokkal végzik.

A szlovákiai változások

A jövedelemalapú társadalombiztosítási járulékok beszedéséről és kezeléséről több betegbiztosítási alap gondoskodik, melyet egy kompenzációs mechanizmus is támogat. A betegeknek a gyógyszerek, az egyes kezelések és egészségügyi szolgáltatások árának bizonyos hányadát azonban ma már fizetniük kell. A betegek első kapcsolata a rendszerrel a házi orvos, aki megszűri a szakellátásra kerülőket. A második lépcső a különböző típusú kórházakban dolgozó állami vagy magán alkalmazásban álló szakorvosok képezik.

Már 2002 végén nagy ívű reformstratégiát dolgoztak ki (NFSZ, 2019). A Szlovákiában működő kórházak a betegek 90%-os arányát lefedik és autóval a betegek 91%-a harminc percen belül beér egy kórházba. A lefedettség adatokat is tekintve azonban kevesebb kórház is elegendő lenne. A szlovák rendszerben külön hátrány az, hogy az egészségügyi és szociális ellátórendszer integrálása teljesen hiányzik. „Transzparenciát tudtunk teremteni a szlovák ellátórendszerben: a 32 000 ágyból 11-12%-ot azonosítottunk be, aminek nem kellene léteznie, ha a szociális rendszer megfelelően működne és a szociális rendszer az alapproblémát kezelné, és mindezt sokkal olcsóbban” (Csiki, 2018). A V4 országok közül Szlovákiában az orvoselvándorlás magas mértéke váltotta ki a legújabb átalakításra való törekvést. A Boston Consulting Group (továbbiakban BCG) tanácsadó cég dolgozta ki a szlovák egészségügyi reformtervét. A folyamattal a szlovák kórházi struktúrát 2030-ig kívánják átalakítani. A megfelelő transzparenciát úgy lehetett biztosítani, hogy a Szlovákiában működő mindhárom egészségügyi biztosítóval részletes, áttekintő munkát sikerült végezni. Az átalakítás folyamatához napirendre került a top down típusú megközelítés. Amennyiben ragaszkodtak volna a bottom up rendszer alkalmazásához, az érdekellentétek miatt a jelenlegi rendszer konzerválása maradt volna meg.

Dánia mint az európai etalon

Dániában átfogó állami egészségügyi ellátás van, amit a befolyt adókból finanszíroznak. Aki Dániában lakik és adót fizet, automatikusan biztosított, így a lakosság legnagyobb részének a betegellátás ingyenes. Az ingyenes betegellátás azonban nem jelenti azt, hogy az egészségügy finanszírozása kevesebbe kerül, mint máshol, ugyanis az országban magas az adókulcs. Aki igényli, köthet külön biztosítást, és akkor a háziorvosi modell helyett szabad orvosválasztásra van lehetősége. Annak érdekében, hogy a költségek ne kerüljenek korlátlanul és ellenőrizetlenül felhasználásra, az állam minden évben megegyezik a regionális és lokális hatóságokkal egy keretösszegben. Az országban csak egy betegpénztár működik, az emberek 98%-a a háziorvosi modell szerint kerül biztosításra. A biztosítónál a számlát benyújtva az állami ellátásban elszámolásra kerülő összeget visszakapja, a különbözet a magánbiztosítót vagy a beteget terheli.

A kórházi és sürgősségi ellátás mindenütt mindenkinek ingyenes. A dániai egészségügynek a legnagyobb gondot a hosszú kórházi várólisták okozzák. A lehetőségek egyenletes kihasználása érdekében a listákat interneten közzéteszik, a betegek szabadon választhatnak a lehetőségek között. Abban az esetben, ha a várólista egy hónapnál hosszabb lenne, a beteg államköltségen kezelteheti magát magánklinikán vagy külföldön (Krankenkassenvergleich, 2019). Az ellátás javítása céljából 2025-ig 18 szuperkórházat terveznek építeni. Az összes kórházat felújítják, és minden harmadik kórházat modernizálnak. Mint minden iparilag fejlett, nyugati ország, Dánia is keresi a legjobb megoldásokat az öregedő népesség miatt a növekvő számú krónikus beteg lehető legjobb és leggazdaságosabb ellátására. Dánia etalonnak számít az egészségügy megújítása terén Európában. Már a kilencvenes évek végén kezdték az egészségügyben a digitalizáció bevezetését. Úgy gondolták, hogy az adatok gyors hozzáférhetősége fokozza a betegellátás biztonságát és javítja a minőségét. Bagger Brandt, az e-Health egyik fő szervezője szerint a rendszer akadálytalan működését az adatkezeléssel kapcsolatos szigorú szabályozás és a résztvevők lassú reagálása nehezíti. Az e-Health rendszer mellett tág teret akarnak adni a telemedicina alkalmazásának, melynek se-

gítségével például a krónikus betegek folyamatos ellenőrzése otthonukban lehetővé válik. Az e-Health rendszer szabályozását és működését a Nemzeti e-Health Hatóság 2010 óta biztosítja (Ahrensberg – Brandt, 2015).

A dán egészségügyi szervezők meggyőződése, hogy az ellátást még gazdaságosabbá lehet tenni a színvonal javítása mellett. A lehetőséget nem csak a digitalizációban látják, hanem a rendszer centralizációjában is. 2025-ig a kisebb ellátó egységek megszüntetésével párhuzamosan az ellátást a tervezett 18 szuperkórház veszi át a tervek szerint. Dán számítások szerint a szuperkórházban történő ellátás a regionális rendszerrel szemben 8%-kal hatékonyabb lehet, ami évről évre 2%-kal még javulhat. 2019 elején Aarhus mellett megnyílt az első szuperkórház. Öresund-régióban létrehozták az úgynevezett Medicon Valleyt, ahol már mintegy 500 egészségügyi fejlesztéssel foglalkozó vállalkozás működik, ide a következő években több ezer képzett szakembert várnak. 2014-ben két koppenhágai klinika együttműködési szerződést kötött a Hitachi Konzernnel egészségügyi-számítástechnikai fejlesztésekre. A két klinika összevonásával 2025-re Koppenhága legnagyobb szuperkórházát tervezik kiépíteni (Medizinundtechnik, 2015).

EGÉSZSÉGÜGYI RENDSZEREK MAGYARORSZÁGON

Magyarországon bismarcki egészségbiztosítási modell működött a II. világháborúig. Az ágazati biztosítók helyett az SZTK-rendszer (Szakszervezetek Társadalombiztosítási Központja) az 1950-es évektől kezdődött, majd az 1970-es évektől az egészségügy központilag került finanszírozásra. 1990-től a finanszírozás újból a társadalombiztosítás részévé vált. A megalkotott Egészségbiztosítási Alap (továbbiakban E.Alap) önkormányzati, majd állami felügyelet alá került. 2017-től a feladatok között olyan változtatás lépett érvénybe, hogy az Országos Egészségbiztosítási Pénztár tevékenységeinek bizonyos hányadát a Nemzeti Egészségbiztosítási Alapkezelő (továbbiakban NEAK) teljesíti. Hazánkban a természetbeni ellátások kiadásai a felmerült ellátások zömét teszik ki, kisebb részét pedig a pénzbeli ellátások (pl.

táppénz és egyéb) jelentik. Az egészségügyi alapellátás, melybe beletartoznak házi orvosok, gyermekorvosok, védőnők és a fogászati ellátás fix és fejkvóta jellegű díjazással működik. A járóbeteg szakellátás, szakrendelők, gondozók, ambulanciák, laborok, egynapos sebészeti ellátások az elvégzett beavatkozások forint/pont alapján finanszírozottak (német pont). Az aktív fekvőbeteg-ellátásnál homogén betegségcsoport (továbbiakban HBCS) szerinti elszámolás történik, eltérő súlyszámokkal. A kórházak kiadásait a teljesítményvolumen-korlát (továbbiakban TVK) szűkíti. A kórházaknál a finanszírozás nincs összhangban a valós költségekkel, így a kórházak évről évre adósságkonszolidációban részesülnek.

A fenntarthatóság biztosítására az *Egészséges Magyarország 2014–2020 Egészségügyi Ágazati Stratégiához* képest is változtatások szükségesek. 2017. november 1-jétől EU-s forrásból csatlakozás történt az Elektronikus Egészségügyi Szolgáltatási Térhez (továbbiakban EESZT) (ÁSZ, 2019a). Az orvostechológia rohamos fejlődése kikényszeríti, hogy új finanszírozási modellek jelenjenek meg. A jövő finanszírozásában a minőség, a biztonság és az eredményesség is szempont kell, hogy legyen. „Az ÁSZ 2019-es elemzése is rámutatott, hogy az egészségügyi ellátórendszer finanszírozása a jelenlegi formájában nem fenntartható, továbbá az ellátórendszer struktúrája is átalakításra szorul” (ÁSZ, 2019b).

Hazánkban az ellátás még mindig kórház-fekvőbeteg központú, annak ellenére, hogy támogatást kapott a házi orvosok csoportpraxis szerveződése, melynek funkciója elősegíteni az alacsonyabb szinten is a megfelelő ellátást. A társadalom rossz egészségügyi állapota visszahat a gazdasági fejlődésre, mely kiköveteli az egészségügyi struktúra újjászervezését. Ehhez a feladathoz előbb fel kell mérni az intézmények és az orvosok eredményességét és tevékenységük minőségét. Át kell világítani az intézmények, kórházak működését. A kiskórházakban valószínűleg ritkábban és kevesebb gyakorlattal végzett beavatkozásokat a központi, centralizált nagykórházakhoz, tapasztaltabb orvosokhoz kellene átirányítani. A minőség javulásához az is szükséges, hogy adatalapú, átlátható rendszer jöjjön létre. A sürgősségi ellátáson kívül nem a minél előbbi ellátást kell preferálni, hanem azt, hogy központosított helyeken koncentrált, magas tudás-

sal, nagy gyakorlattal rendelkező szakemberek időben végezzék el a beavatkozásokat.

Központosítva hatékonyabban lehet a magas színvonalú, a mai technikával felszerelt műszereket, diagnosztikai eszközöket beszerezni, az eszközparkot korszerű szinten tartani és ilyen minőségben használni. Központosítással a jelenleg is kevesebb emberi erőforrást hatékonyabban lehet alkalmazni. A centralizálással együtt mindig visszatérő elem, de mint a dán modell is mutatja, szükségszerű a kisebb, kevésbé hatékony kórházak bezárása vagy átszervezése. A magyar kórházi rendszer igen elaprózott, ez csökkenti az ellátás színvonalát és kihasználtságát. Olyan hálózati rendszerátalakításra kellene gondolni, amely földrajzilag és funkciók szerint is koncentrálja a kórházi kapacitásokat. A vidék felzárkóztató programja után stratégiai célkitűzés a kórházi hálózati struktúra olyan átalakítása, amely centralizált formában magas orvostechológiai infrastruktúrával képes ellátni nagyszámú betegforgalmat. Többek között ezért hirdették meg az Egészséges Budapest Programot (továbbiakban EBP). A programban 2026-ig 700 Mrd forint hazai és uniós forrást terveznek elkölteni. Eddig közel 5000 különböző szakmát érintő (képalkotó, kardiológiai, nőgyógyászati, szemészeti, sebészeti, anesztéziás) eszközöket vehetett 20 Pest vármegyei, budapesti kórház és szakrendelő. 2026-ig országos intézetek, kórházak és szakrendelők terápiás és diagnosztikai műszerparkja, illetve informatikai eszközei kerülnek megújításra. 2018 végén 2 centrumkórház tervpályázatának eredményhirdetése megtörtént, az Észak-Közép-budai Centrumkórház közbeszerzési eljárása is folyamatban volt, azonban a Covid-járvány miatt a megvalósítása késik.

A különböző nagyívű egészségügyi struktúraváltásra és fejlesztésre kialakított programok (például EBP) addig nem lehetnek sikeresek, amíg elsősorban a rendszer hardver részét érintik (kórházépítés, szuperkórház, magas technikai színvonalú műszerek, korszerű diagnosztikai eszközök). Nem üzemeltethetők gazdaságosan a fejlesztések, ha nem áll mögöttük a megfelelő szaktudású és mennyiségű szakszemélyzet.

Két főorvossal készült saját kérdésekkel irányított kötetlen beszélgetés formájában készült mélyinterjú alapján és szakmai támogatá-

sukkal, valamint az értékelemzés módszerével kerültek modellezésre, majd összehasonlításra a kiskórház és a szuperkórház funkciói. A 90 perces interjúk során vizsgálati kérdések, direkt és részletező kérdések is megfogalmazásra kerültek a kérdések pontosítása és a terület minél mélyebb feltárásának céljából. A kiskórház diagnosztikai és műtéti funkcióit a 1. sz. ábra tartalmazza. Az ábrán a reggel 8 és délután 16 óra közötti működés kerül bemutatásra. A téma terjedelme napi szinten négy műtétet tartalmaz. A szuperkórházakban a legmagasabb színvonalú diagnosztikai eszközök is folyamatosan rendelkezésre állnak, melynek a FAST (Function Analysis System Technique) diagramja a 2. sz. ábrán látható. Mind a műtéti technikákhoz, mind a legmagasabb színvonalú diagnosztikai eszközök alkalmazásához megfelelő számú és megfelelő szakmai tudással rendelkező, folyamatos munkarendben dolgozó humánerőforrás elérhető (Zarándné Vámosi – Nádásdi, 2022).

A kutatási eredmények alapján az értékelemzés módszerét segítségül hívva, FAST diagramban ábrázolhatók és összehasonlíthatók a kiskórház és a szuperkórház funkciói és folyamatai. Az értékelemzés a versenyképesség és a hatékonyságjavítás egyik legeredményesebb eszköze, alkalmazása elsősorban egy adott szervezet szintjén valósulhat meg. A vállalkozások esetén az értékelemzés döntően a következő szintekhez kapcsolható: K+F folyamatok racionalizálása, gyártmány- és gyártástervezés, beruházások tervezése és kivitelezése, szervezetfejlesztés. „Az értékelemzés a bevált technikák szisztematikus alkalmazása egy gyártmány vagy egy munkafolyamat funkcióinak meghatározására abból a célból, hogy a funkciók értékelése alapján kialakított megoldásokkal a szükséges funkciókat a legkisebb költségekkel lehessen megbízhatóan kielégíteni” (SAVE, 2007). Az értékelemzés módszerével felállítható FAST-diagram segítségével a folyamatok elemezhetőek, összehasonlíthatóak, optimalizálhatóak és a költségek csökkenthetőek (Clancy – Dennis 2004).

A FAST-diagram a funkciók közötti logikai kapcsolatot mutatja be a *hogyan, miért* összefüggést követve. A módszer segítségével a komplex folyamatok átlátható módon modellezhetőek és elemezhetőek, megkönnyítve ezzel a kommunikációt. A modell segít megérteni a folyamatok működését és emeli a kreativitást, mellyel növelhető a

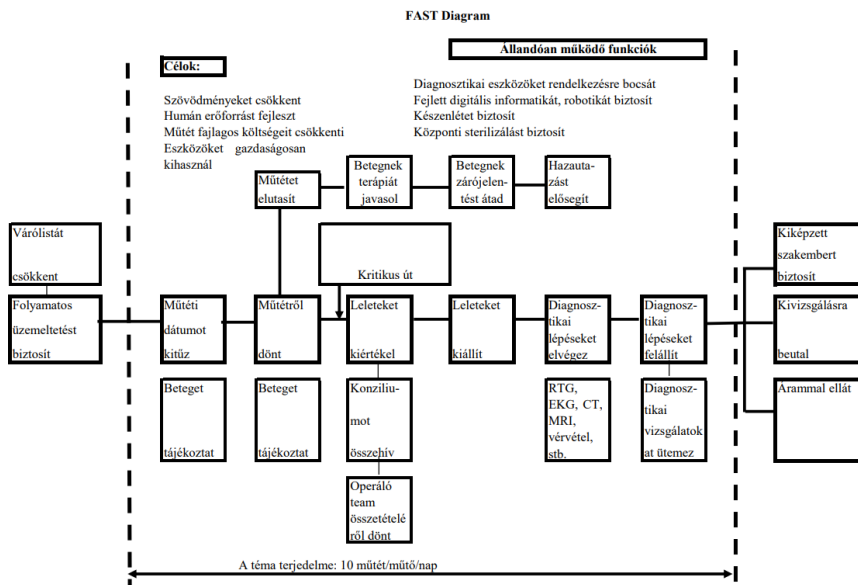
megoldások száma. A FAST-diagram felépítésének logikája szerint a szaggatott vonalon kívüli területek az elemzés során nem kerülnek vizsgálatra. A bal oldalon a magasabb rendű funkció foglal helyet, a vizsgálaton kívül eső terület jobb oldalán pedig az alacsonyabb rendű funkciók kapnak helyet, ezeket a funkciókat adottságként kezeljük, így az értékelemzési munka nem tér ki a vizsgálatukra.

A magasabb rendű funkció mellett, közvetlenül a főfunkció helyezkedik el a vizsgált területen belül, melyet a mellékfunkciók követnek. A vizsgált területen belül, melyet a téma terjedelmének is nevezünk, megtalálhatóak a célok és az állandóan működő funkciók is. A célok azok, amelyeket a vizsgálatot követően el szeretnénk érni, az állandóan működő funkciók pedig azon funkciók, melyek a vizsgált termékben, szolgáltatásban vagy folyamatban állandó jelleggel jelen vannak. A funkciók kritikus útja a magasabb rendű funkciótól az alacsonyabb rendű funkcióig köti össze a kritikus funkciókat. A vizsgálat tárgyától függően egy FAST-diagram számos kritikus utat is tartalmazhat (Eperjesi, 2017).

Az 1. sz. ábrán a kiskórház műtéti körülményei kerültek elemzésre, ahol a magasabb rendű funkcióként a „*Várólista növekedése*” és csak „*Szakaszos üzemeltetés*” mint a jelenlegi ellátási rendszer jellegzetessége jelennek meg. Az alacsonyabb rendű funkcióként az „*Árammal ellát*” és a „*Kiképzett szakemberrel ellát*” funkciók kerültek meghatározásra. A „*Műtétről dönt*” funkció esetén, amennyiben nem áll rendelkezésre megfelelő egészségügyi szakember, illetve megfelelő technikai felszereltség, amely a kiskórházak esetében rendszerint megfigyelhető, „*Másik kórházat javasol*” a műtét elvégzésére funkció jelenik meg. Magasabb szintű, pl. MRI, CT vizsgálatokat már külső intézettel végezteti el, mely azt jelenti, hogy a betegnek nem egy helyen, hanem több külső, különböző telephelyen kell jelentkeznie a diagnosztikai vizsgálatok elvégzésére. A kiskórházak esetében az állandóan működő funkciók közül hiányzik a készenlét biztosítása, a fejlett digitális informatika, robotika.

2.sz. ábra *Diagnosztikai és a műtéti folyamat a szuperkórházban
(24 órás folyamatos üzemeltetés)*

Forrás: Zarádné Vámosi – Nádasi, 2022

A rövidebb kivizsgálási időtartam, illetve a koncentrált diagnosztikai és műtéti eszközök jelenléte lehetővé teszi, hogy a kiskórházzal ellentétben, ahol négy műtétet végezhetnek el naponta, a szuperkórházakban tíz műtét/műtő/napot is biztosítani tudnak. Kritikus különbség az, hogy a kiskórházban általában rendszerszerűen csak egy műtő áll rendelkezésére, a szuperkórházakban pedig több műtőben párhuzamosan is tudnak betegeket műteni.

ÖSSZEGZÉS

A FAST-diagramok funkciói – a diagnosztika és a műtétek során végzett előírt lépések következtében – meglehetősen hasonlítanak egymásra. A diagramokban látható lépések a betegek és a szakorvosok igényei alapján kialakított funkciókat tartalmazzák, melyek alapján

már összehasonlíthatóak az ugyanazon indikációban, eltérő körülmények között, valamint eltérő eljárással végzett egészségügyi beavatkozások is.

A folyamatábrák segítségével így már pontosan bemutathatóak és ábrázolhatóak az egyes lépések, kockázatok és a kapcsolódó költségek is, amelyek felmerülnek a vizsgált egészségügyi munkafolyamatokban. A költséghatékonyság elbírálására külön vizsgálatokat kell a továbbiakban végezni, hogy nemcsak az ellátó orvosok, hanem a források elbírálását végző gazdasági szakemberek számára is érthető legyen. Ezzel szemben az értékelemzés módszerében alkalmazott FAST-diagramok segítségével egyrészt az orvoscsoportok, másrészt a döntéshozók számára érthetővé és átláthatóvá lehet tenni ezeket a munkafolyamatokat és ezáltal ezek költségvonzatát is, mert ez a módszertan a funkciókat és a költségeket egyidőben elemzi.

Az elvégzett kutatást követően a szerzők úgy ítélik meg, hogy alátámasztást nyert a betegellátás központosításának a gondolata. A számos előny mellett célszerű a centralizálásból fakadó problémákkal is foglalkozni. A centralizált kórház időbeli elérhetőségének optimalizálására, valamint az arányos földrajzi elhelyezkedésre, az infrastruktúra (autópálya, helikopter leszállópályák, kötöttpályás közlekedés stb.) meglétére kell törekedni. Az előnyök és a hátrányok mérlegelését követően az előny kifejezetten a szuperkórházak oldalán van.

Az amerikai tapasztalatok alapján az értékelemzés módszere a gazdaság minden területén sikerrel alkalmazható, így az egészségügy területén is. Véleményünk szerint a központokban az így kialakított eljárások és alkalmazott gyógymódok segítségével gazdaságosabb és magasabb szintű egészségügyi ellátást lehet biztosítani (Zarándné Vámosi – Nadasdi, 2022).

Mind az alapellátás (házi orvosok), mind a járóbeteg-ellátás erősítése előrelépést hozhat a megelőzés és a gyógyítás terén. A hotel-szolgáltatást nem igénylő beavatkozások az egynapos sebészeti ellátás keretében (sebészeti, ortopédiai, nőgyógyászati, szemészeti kisműtétek stb.) nagyobb számban történő elvégzése mind a betegek, mind pedig az ellátórendszer működése szempontjából racionálisabb és gazdaságosabb lehetne. A dán és az osztrák példa alapján szuper-

kórházakat terveznek létrehozni Szlovákiában és Magyarországon is. A superkórházaknak az erőforrások és a kornak megfelelő, magas színvonalú műszerezettség, a csúcs szaktudás koncentrációja miatt lehet létjogosultságuk. A superkórházakban az innovatív technológiák alkalmazása, a digitalizáció, a robotizáció közös integrációban a kiszolgáló területekkel (konyha, mosoda, raktárak, műszaki részleg stb.) gazdaságosan üzemeltethető. Magyarországon három fővárosi centrumkórházat terveztek, a három kórház helyszíne Dél-Buda, Dél-Pest és Észak-Pest lenne. A dél-pesti centrumkórház a Szent István Kórház és Szent László Kórház egyesüléséből és fejlesztéséből jönne létre. Az észak-pesti esetben a Honvédkórház jelenlegi két telephelyét integrálják, és a sürgősségi ellátását erőteljesen fejlesztenék. A harmadik centrumkórház, a dél-budai (új superkórház, mely nem a meglévő kórházakat integrálja) egy zöldmezős beruházásként valósulna meg, körülbelül 1,2 millió ember ellátása lenne biztosított, melynek elkészülte a Covid19-járvány következtében később valósul meg.

A legmagasabb színvonalú orvostechnológiát, informatikát kapna, robotsebészeti, valamint hibrid műtőket is kialakítanak. Magyarországon ilyen nagy volumenű superkórházról még nincs tapasztalat, s a szükséges humán erőforrás megteremtése is komoly kérdéseket vet fel, ezért érdemes a külföldi, például Bécsben és Dániában is a már működő superkórházak működését és felmerülő problémáit tanulmányozni.

IRODALOMJEGYZÉK

- Ahrensberg, K.B. – Brandt, M.B. (2015): E-Health kann zu einem stimmigen Gesundheitssektor beitragen. <https://medizin-und-technik.industrie.de/markt/auslandsmaerkte/e-health-kann-zu-einem-stimmigen-gesundheitssektor-beitragen/#slider-intro-1>
- Aigner, I. – Garai-Fodor, M. – Szemere, T.P. (2021): Singapore Unlimited: A Global Benchmark for Strategic Innovation, Resilience, and Overall Sustainability. In: Kelemen-Erdős A., Fehér-Polgár P., Popovics A. (szerk.): FIKUSZ 2021 XVI. International Conference:

- Proceedings. Budapest, Óbudai Egyetem Keleti Károly Gazdasági Kar, pp. 157–183. https://kgk.uni-obuda.hu/sites/default/files/FIKUSZ2021/FIKUSZ2021_proceedings.pdf#page=157
- Aigner, I. – Szemere, T.P. – Garai-Fodor, M. (2022): Singapore's Multifaceted Strategy of Sustainable Benchmarking. In: Csiszárík-Kocsir Á., Popovics A., Fehér-Polgár P. (szerk.): XVII. FIKUSZ 2022 International Conference: Proceedings. Budapest, Óbudai Egyetem Keleti Károly Gazdasági Kar, pp. 518–536. https://kgk.uni-obuda.hu/sites/default/files/FIKUSZ2022/FIKUSZ_2022_Proceedings.pdf
- ÁSZ (2019a): Elemzés az egészségügy finanszírozásáról, Állami Számvevőszék, 2019. június, Budapest. Önkormányzati Hírlevél (kormanyhivatal.hu)
- ÁSZ (2019b): Domokos L.: Magasabb fokozatba kapcsoljuk a Számvevőszéket <https://asz.hu/hu/sajtokozlomenyek/domokos-laszlo-magasabb-fokozatba-kapcsoljuk-a-szamvevoszeket>
- Beer, A. (2015): Gesundheitswesen in Österreich. <https://www.netdoktor.at/gesundheit/soziales/gesundheitswesen-oesterreich-6853429>
- Boncz I. – Csákvári T. – Kovács S. – Zemplényi A. (2018): Az egészségügyi modernizációs lépések hatása az egészségügy államháztartási finanszírozására, az államháztartási és a magán finanszírozásra eddigi és várható alakulása. 706faf70-5049-b4e5-01d3-b40b3d3acb08 (parlament.hu)
- Bytheway, C. (2007): FAST Creativity and Innovation: Rapidly Improving Processes, Product Development and Solving Complex Problems. J. Ross Publishing, Fort Lauderdale.
- Clancy D.F. – Dennis L. M. (2004): The Innovation and Application of the Value –Based Design Charette – Start Your Project Right to Ensure a Successful Completion. SAVE International Conference, USA.
- Csiki G. (2018): Szlovákia megoldja: szokatlan módon teszik rendbe az egészségügyet. <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20180911/szlovakia-megoldja-szokatlan-modon-teszik-rendbe-az-egeszsegugyet-297316?page=3>

- Eperjesi, D. (2017): Energiaelőállító épület-ajtó funkcióelemzése, Értékelemzés – Esettanulmányok I. 2017., MÉT, Budapest, 55. o.
- Gesundheit (2019a): Was bringt die neue Primarversorgung. <https://www.gesundheit.gv.at/gesundheitsleistungen/mehrgesundheit/primaerversorgung-neu-was-bringt-sie>
- Gesundheit (2019b): Gesundheitsreform – Zielsteuerung Gesundheit. <https://www.gesundheit.gv.at/gesundheitsleistungen/gesundheitswesen/gesundheitsreform>
- Industrie (2018): Welche Krankenhäuser braucht der Freistaat? <https://industrie.de/top/10031/>
- Industrie (2019a): Wirtschaftliche Situation von Krankenhäusern hat sich verschlechtert. <https://industrie.de/arbeitswelt/wirtschaftliche-situation-von-krankenhaeusern-hat-sich-verschlechtert/>
- Industrie (2019b): Offensive gegen schleichenden Qualitätsverlust. <https://industrie.de/top/10342/>
- Krankenkassenvergleich (2019): Krankenversicherung in Dänemark. <https://www.krankenkassenvergleich.com/krankenversicherung-daenemark/>
- Medizinundtechnik (2015): Die Zukunft hat schon begonnen. <https://medizin-und-technik.industrie.de/markt/auslandsmaerkte/die-zukunft-hat-schon-begonnen/>
- NFSZ (2019): Egészségügyi ellátórendszerek Európában. www.nfsz.munka.hu/content/afsz6_sajto_eu-egeszseg_ellato_rendszer.hu
- PWC (2018): Global top health industry issues: Defining the healthcare of the future. <https://www.pwc.com/gx/en/healthcare/pdf/global-top-health-industry-issues-2018-pwc.pdf>
- SAVE International (2007): Value Methodology Standard and body of Knowledge, USA, Value Standard Documents – SAVE International (value-eng.org)
- Zarándné Vámosi K. – Nádasdi F. (2022): Fenntarthatóság támogatása az egészségügyben. Szuperkórházaké a jövő? (Supporting sustainability in the healthcare sector). In: Balázs L.; Rajcsányi-Molnár M., András I. (szerk): Megújuló közgazdaságtan, Dunaújváros, DUE Press, 133 p. pp. 51–59.

FORDÍTÁSSAL A SOKSZÍNŰ EURÓPÁÉRT, AVAGY MIKÉNT TÁMOGATJA AZ EURÓPAI UNIÓ A MŰFORDÍTÓKAT

Luksik Livia

Budapesti Gazdasági Egyetem, luksik.livia@uni-bge.hu

BEVEZETŐ

A kulturális sokszínűség, a nyelvi sokféleség tiszteletben tartása, valamint Európa kulturális örökségének megőrzése az Európai Unió kiemelt feladata, ahogyan azt az Európai Unióról szóló szerződés harmadik paragrafusa⁴² is megerősíti. A kulturális sokszínűség megőrzésének egyik fő letéteményese a könyvpiac, azon belül is a műfordítók tevékenysége, akiknek a működése nélkül nem beszélhetnénk sokszínű Európáról.

Az ágazat az elmúlt évtizedben számos nehézséggel nézett és néz szembe, mint a kultúrafogyasztás átalakulása, a pandémia valamint az ezekből is következő forráshiány. A fordítói szakmai ezeknek is köszönhetően elveszítette vonzerejét, ezért van szükség uniós szintű támogatásra, hogy minél több, kisebb európai nyelven írt alkotás jusson el más uniós piacra. Tanulmányomban azt járom körbe, hogy az Európai Unió milyen projekteken keresztül, milyen források segítségével próbálja visszaállítani a műfordítói tevékenység presztízsét, hogy megőrizze a sokat hangoztatott kulturális sokszínűséget, melyet 2000 óta jelmondataként használ az EU: „*Egyesülve a sokféleségben*”⁴³.

---

42 Az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata (2012) https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0007.02/DOC_1&format=PDF [2023.12.05.]

43 Az EU jelmondata. https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/symbols/eu-motto_hu [2023.12.05.]

AZ EURÓPAI UNIÓ KULTURÁLIS POLITIKÁJA

Törvényi háttér

Mielőtt rátérnék a műfordítók helyzetének bemutatására, érdemes felidézni az Európai Unió kulturális politikáját. Az Európai Unió működéséről szóló szerződés 167. cikkelye⁴⁴ határozza meg az EU szerepét, amely - mivel a kultúra tagállami hatáskör - elsősorban a tagállami intézkedések támogatását, kiegészítését és koordinálását célozza. A Kreatív Európa program 2014-es indításáig nem volt egyedi, csakis a kulturális ágazatnak dedikált finanszírozási programja az EU-nak, a tagállamok korábban a Horizont Európa, az Egységes Piac Program, a Helyreállítási és Rezilienciaépítési Eszköz vagy épp a kohéziós alapok nyújtotta egyedi finanszírozási lehetőségekből tudtak forrásokat elkülöníteni a kulturális ágazat számára.

Fontos megemlíteni még a 2018-as Új Európai Kulturális Menetrendet (New European Cultural Agenda)⁴⁵, melynek fő célja a kultúrában és a kulturális sokszínűségben rejlő lehetőségek kiaknázása a társadalmi kohézió és a jólét érdekében. Mindezt a kulturális életben résztvevők nagyobb mobilitásával kívánja elérni. Az új menetrend szemléletváltás hozott abban is, hogy a kultúra gazdasági szempontból is kiemelt jelentőségű a kulturális szférában foglalkoztatottak magas száma miatt is. A különböző területek összefonódásai miatt az Európai Unió intézményei elsősorban a Kreatív Európa projekten keresztül támogatja a kulturális ágazatban szereplőket, de más forrásokat is a szektor rendelkezésére bocsát.

44 Az Unió kulturális politikája. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=LEGISSUM:culture> [2023.12.05.]

45 Az Európai Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók bizottságának az új kulturális menetrendről. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0267> [2023.12.05.]

Kreatív Európa

A Kreatív Európa programot azért hozták létre 2013-ban (Európai Parlament és a Tanács 1295/2013/EU rendeletével)⁴⁶, hogy segítse Európa kulturális és nyelvi sokszínűségének előmozdítását, és növelje a kulturális és kreatív ágazatok versenyképességét és kezelje a digitális kor, a megváltozott kultúrafogyasztási szokások jelentette kihívásokat. Becslések szerint mintegy 8,5 millióan dolgoznak a kulturális és kreatív szektor szétagolt piacán, ám épp a kulturális sokszínűség miatt szétagolt piacon nehezen találják meg találják meg közönségüket az ágazatban dolgozók. De nem csak ez, hanem a globalizáció és a digitális technológiák folyamatos változásai is arra késztették a döntéshozókat, hogy külön forrásokat juttassanak a kulturális szférában dolgozóknak.

A Kreatív Európa program három alprogramot foglal magába: *kultúra* (ebbe tartozik bele a könyvkiadás, műfordítás), *audiovizuális* valamint *kulturális-kreatív* (az ágazatok közötti együttműködés segítése). A 2014-2020 közötti időszakban a Kreatív Európa projekt költségvetése 1,46 milliárd euró volt.

A projekt 2021-2027-es szakaszában 2,44 milliárd⁴⁷ euróra nőtt a felhasználható forrás mennyisége. Ebben az időszakban is a kultúra alprogramban kapott helyet a könyvkiadás- és terjesztés valamint a műfordítás, az audiovizuális programot a média váltotta fel, míg harmadikként létrejött a szektorközi ág. A költségek megoszlása következő: a kultúra programra a költségkeret 33%-át, a médiára 58%-át a szektorközi tevékenységre pedig a rendelkezésre álló összeg 9%-t kell fordítani.

---

46 A Kreatív Európa program (2014-2020). <https://eur-lex.europa.eu/HU/legal-content/summary/creative-europe-programme-2014-to-2020.html> [2023.12.05.]

47 Lásd: Kreatív Európa. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=LEGISSUM:4529779> [2023.12.05.]

Kreatív Európa - Kulturális ágazat

A könyvkiadás- és terjesztés az egyik legnagyobb kulturális ágazat, becslések szerint 36-38 billió euró értékű piac, amelyben több, mint félmillióan dolgoznak az unió területén. Az európai könyvpiac nagyon gazdag, éves szinten mintegy 575.000 kötet jelenik meg. Ehhez a gazdagsághoz azonban sokan nem férnek hozzá, melynek fő oka a piac nyelvi és földrajzi töredezettsége. Legtöbb uniós ország irodalma nem jut el más országokba, melynek fő oka a forráshiány és a képzett műfordítók hiánya. A digitalizációs átmenet ebben a szektorban is előrelépést jelentett, ám a még így is nagy lemaradásban lévő ágazatot kell, hogy segítse a Kreatív Európa kultúra alprogramja.

Hogy mennyire szükség van a Kreatív Európa projektből érkező forrásokra, azt bizonyítja az első, 2014-2020 közötti időszak statisztikája:

- több, mint 400 projekt,
- 40 ország részvételével,
- több, mint 3000 fordítás megjelentetése

Az elkészült művekből ad válogatást a *The playbook of literary translation projects* című kiadvány (European Commission, European Education and Culture Executive Agency, 2022), amely töredékességében is jól példázza azt a sokszínűséget, amelyre az Unió törekszik. Magyarország is aktívan kivette a részét a projektből, ugyanis 13 kiadó 22 projektben vett részt, ezek során 252 művet ültettek át magyarra számos európai nyelvből.

Vannak már eredmények a Kreatív Európa 2021-2027-es költségvetési időszakából is: 2021-ben 40, 2022-ben 41 projektet támogattak (az Unió mind a 17 országából volt sikeres projekt), melyben 650 műfordító munkáját segítették, akik 34 nyelvről 18 másik nyelvre fordították le 830 szerző 980 művét 2021-22-ben⁴⁸. A *Circulation of European literary works*⁴⁹ projekt fő célja, összhangban az unió jel-

48 Ennek az időszaknak a terméséből is készült már válogatás (European Commission, European Education and Culture Executive Agency, 2024)

49 A 2023-as évre vonatkozó pályázati kiírásban olvashatunk a támogatás feltételeiről, az elmúlt évek eredményeiről, valamint segítséget nyújt az új pályázóknak: https://europacreativa.es/cultura/wp-content/uploads/2022/12/CREA-CULT-2023-CALL-LIT-presentation_final.pdf [2023.12.05.]

mondatával, a sokféleség erősítése és kihangsúlyozása, ezért elsősorban olyan projekteket támogat, amely az egyik kevesek által beszélt nyelvről ültet át irodalmi alkotásokat (ebbe nem csak a szépirodalom, hanem az ifjúsági irodalom, képregények, rádiójátékok valamint színdarabok is beletartoznak), hogy ezzel szélesebb olvasóközönséget érjenek el. A projektekben meg kell jelennie az esélyegyenlőségnek és a nemek közötti egyenlőségnek és a sokszínűségnek is. Támogatja az irodalmi művek határokon átívelő áramlását és a kulturális szereplők mobilitását, valamint erősíti a könyvpiac versenyképességét a benne szereplők együttműködésének előmozdításával, valamint a műfordítók nagyobb megbecsülésével.

A tanulmány készítésének idején 434 projekt fejeződött be, ezek közül 174-nek már láthatjuk az eredményét⁵⁰ is. Magyarország 29 befejezett projektben vett részt (8-nak már az eredménye is látható), 10 projekt pedig még folyamatban van.

Hazánkban az egyik legfontosabb projektet a Typotex Kiadó és a Magyar Műfordítók Egyesülete (MEGY) közösen viszi, melynek címe *Könyvekkel az empatikus Európáért*. *“A projekt célja, hogy az irodalom segítségével mutassuk be és erősítsük Európa egységességét és sokféleségét. A hároméves projekt során huszonhárom mű fordítását és kiadását tervezzük”*⁵¹ - írja honlapján a Typotex Kiadó. A projekt elsősorban nem csak emiatt különleges, hanem azon vállalása miatt, hogy ezen hároméves időszak alatt szeretnék előtérbe helyezni a műfordítókat, akikre méltatlanul kevés figyelem hárul, *“pedig a műfordító sok esetben különleges képességet, nagy kitartást és műveltséget, teljes elkötelezettséget igénylő alkotó munkát végez, amely nem feltétlenül részesül méltó megbecsülésben.”*⁵² A Főszerepben a fordító kampány részeként a Typotex és a MEGY videó videóinterjúkat készít a műfordítókkal,

50 https://culture.ec.europa.eu/creative-europe/projects/search/?page=1&sort=&domain=ce2021&view=list&map=false&level2=culture__31052584&level3=literary+translation+projects__31061532&projectStatus=completed

51 *Könyvekkel az empatikus Európáért*. <https://www.typotex.hu/kiadorol/projekt/EU2023-25> [2023.12.07.]

52 Főszerepben a fordító. Projektnyitó sajtótájékoztató és beszélgetés a budapesti könyvfesztiválon. Millenáris, 2023. szeptember 30. <https://foszerepbenafordito.hu/programok/a-szerzo-ismert-a-fordito-lathatatlan/> [2023.12.07]

akik műfordítói ars poétikájukról vallanak, mesélnek a műfordítás szépségeiről és kihívásairól. Emellett különböző beszélgetéseket szerveznek, ahol az érdeklődők személyesen is találkozhatnak a fordítókkal. Igyekeznek markánsan jelen lenni a közösségi médiában, hogy a műfordítók számára nagyobb láthatóságot biztosítsanak.

A Typotex és a MEGY egy 2018-ban induló nemzetközi kampányhoz, a #NametheTranslator felhívásához csatlakozott, melyet Helen Wang, a neves brit Kína-kutató és műfordító indított útjára, hogy nemzetközi szinten nagyobb elismerést vívjon ki a műfordítók számára.

A Typotex Kiadó azonban nem csak ebben jár az élen, hanem abban is, hogy már 2011 óta folyamatosan részt vesz az Európai Unió által kezdeményezett fordítástámogatási projektekben⁵³ és évente 5-10 kortárs európai szerző alkotását ismerteti meg a magyar olvasóközönsséggel.

Az északi (skandináv és balti) nyelvekre szakosodott a Polar Kiadó, amely a *Polar Art* (PArT)⁵⁴ projekt keretein belül a művészetet, a művész életét, a művészi alkotás folyamatát középpontba helyező regények magyarra ültetésére vállalkozik. A trendeknek megfelelően a fordításokat e-book formátumban is piacra dobják, hogy minél szélesebb olvasóközönst érjenek el. A *Strong Women and Nature* elnevezésű projektjükben tíz, nők által írt skandináv regényt fordítanak magyarra, női műfordítók közreműködésével. Nagyon fontos a WaR (*What A Reminiscence* - Micsoda emlékezés) címmel indított projektjük, amely az orosz-ukrán háború apropóján olyan irodalmi alkotásokat választott, amelyben a háborúk, konfliktusok túlélői szólalnak meg, visszaemlékezéseikben megjelenik a pusztítás rettenete és az újrakezdés reménye is.

A Kreatív Európa *Circulation of European literary works* projektjében fontos elvárás a nemek közötti egyenlőség, épp ezért sok kiadó törekszik arra, hogy minél nagyobb számban emeljen be női írókat a projektekbe. A környezettudatosság egy másik kiemelt szempont,

53 A Typotex Kiadó európai uniós fordítástámogató projektjei. https://www.typotex.hu/kiadorol/projekt/eu_forditastamogatasi_projekt [2023.12.07.]

54 A Polar Kiadó EU-s projektjei. https://www.polarkonyvek.hu/eu_projektek.php [2023.12.07.]

amelynek meg kell felelni: ezt többségében e-könyvek és hangos hangoskönyvek kiadásával, vagy a könyvek újrahasznosított papírra való nyomtatásával érik el a kiadók.

FORDÍTÓK A BORÍTÓN

A műfordítók pénzügyi támogatása különösen fontos, így üdvözlendő minden olyan projekt, mint a Kreatív Európa *Circulation of European literary works* programja, ám globálisan még nem oldja meg a műfordítók helyzetét. A probléma orvoslására jött létre a *Multilingualism and translation* (Többnyelvűség és fordítás) elnevezésű, tagállami szakértőkből álló Open Method of Coordination (OMC) munkacsoport, hogy értékelje a fordítást támogató mechanizmusokat, vitassa meg meg a bevált módszereket és fogalmazzon meg ajánlásokat a fordítási ágazat helyzetének javítása érdekében.

Az OMC, vagyis a nyitott koordinációs módszer egy új kormányzási alternatíva az Európai Unióban, amelynek célja a tagállamok önkéntes összefogása, hogy a különféle nemzeti szakpolitikákat egy irányba terelje, hogy bizonyos közös uniós célokat valósíthassanak meg. A módszer keretein belül a nemzeti hatóságok nevezik ki a kulturális szektor legfontosabb prioritásaival foglalkozó munkacsoportok tagjait.⁵⁵ Ahogy fentebb a törvényi háttér bemutatásánál már jeleztük, az Európai Kulturális Menetrend az az uniós keretrendszer, amely meghatározza az Európai Unió kultúrpolitikáját, de ennek alapján működnek az egyes OMC-munkacsoportok is, a kulturális szférát érintő aktuális kihívásainak megfelelően.

A műfordítók, valamint más területeken dolgozó fordítók működésének jobbítása érdekében kezdeményezte az Európai Tanács a *Multilingualism and translation* (Többnyelvűség és fordítás) elnevezésű munkacsoport létrejöttét, amely 2019-2021 között tárta fel az ágazat legnagyobb problémáit és tett javaslatot a helyzet javítására. A munkacsoport jelentése *Fordítók a borítón* címmel jelent meg 2022-ben (European Commission, Directorate-General for Education, Youth,

---

55 Open Method of Coordination (OMC) – Nyitott Koordinációs Módszer. <https://kultura.kreativeuropa.hu/temak/OMC/36668> [2023.12.09.]

Sport and Culture, 2022), amely részint a fordítói ágazat erősítésének, másrészt a lefordított könyvek terjesztésének állami finanszírozásának lehetőségeit tárgyalja. A jelentés megállapította, hogy a műfordítók helyzete bizonytalan, hiszen a fordított művek piaca rés piac (a piac nagyobb részét a hazai könyvek és az angol-amerikai művek fordításai uralják), így a kiadók is kockázatot vállalnak az egyéb nyelvekből történő műfordítások esetében. Megállapította továbbá azt is, hogy közfinanszírozás nélkül nehezen fenntartható a jelen helyzet, így átlátható, bürokráciamentes pályázatokkal kell segíteni a kiadókat, akár nemzetközi együttműködésben is. Julianne Wammen a jelentés egyik készítője a nyelvoktatás fontosságát emelte ki tanulmányában, hiszen egyre kevesebben választanak egyetemi tanulmányaik során az angolon kívül más nyelvet (Wammen, 2022), így pedig jelentősen szűkül a potenciális műfordítók⁵⁶ köre. Ismerünk azonban jó gyakorlatokat és európai-szintű együttműködéseket egyetemi műfordítói-képzésekre, továbbképzésekre, mentorprogramokra: a PETRA-E hálózat⁵⁷ például kidolgozta a műfordítás-oktatás közös európai irányvonalát, a European School of Literary Translation pedig nyári kurzusokon keresztül segíti a műfordítók képzését.

Ahogy azt a jelentés is megfogalmazza, a műfordítók bizonytalan helyzete komolyan fenyegeti az ágazat jövőjét. A bizonytalan helyzet részben a műfordítók alulfinanszírozásából ered, a műfordítók átlagos vásárlóereje az uniós országok többségében nem éri el a egyre jutó vásárlóerő-egység (PPS) 60%-át (European Commission,

56 A műfordítás taníthatóságának kérdése is felmerül, hiszen a megfelelő nyelvismeret mellől a kulturális háttértudás sem hiányozhat, valamint olyan műfordítói praktikák, melyek ismerte nélkül a kezdő műfordító hamar elhagyni kényszerülne a pályát. Ros Schwartz amellet érvel (Schwartz, 2022), hogy kisebb csoportokban, gyakorló műfordítók vezetésével sajátíthatók el ezek az ismeretek. Mindezt támogatja az Műfordítói Egyesületek Európai Tanácsa is (CEATL - Conseil Européen des Associations de Traducteurs Littéraires).

57 A PETRA-E hálózat a műfordítók oktatásával és képzésével foglalkozó intézmények európai hálózata. A hálózat célja a műfordítók oktatására és képzésére szolgáló európai infrastruktúra létrehozása és megerősítése. (European Commission, Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture, 2022: 29) A PETRA-E keretrendszer kidolgozásában finanszírozóként az Európai Unió is részt vett az Erasmus+ 2014-2016-os projektidőszakában. https://traduzione-editoria.fusp.it/about-eslt_4.html [2024.04.20.]

Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture, 2022: 41). A Műfordítói Egyesületek Európai Tanácsa (CEATL - Conseil Européen des Associations de Traducteurs Littéraires) 2008-ban és 2021-ben készített felmérést (Fock, de Haan, Lhotová, 2007-2008; CEATL, 2020) a műfordítók fizetési- és munkafeltételeiről, és elmondható, hogy alig történt előrelépés az átlagos díjazást illetően, sőt egyes országokban visszalépés tapasztalható. Az egy oldalra (1800 leütés) vonatkozó díjazás Közép-Európában a legalacsonyabb (3-6 Euro között), legmagasabb a skandináv országokban és Svájcban (30-35 Euro). Mind a CEATL felmérése, mind az OMC-munkacsoport jelentése megállapítja, hogy a fordítási szerződés jogi kerete számos európai országban viszonylag gyenge (European Commission, Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture, 2022: 42), nem megfelelően szabályozott, így a műfordítók nem tudnak fellépni a méltányosabb díjazás érdekében. A jelentés a kollektív szerződések erősítését javasolja, és ahhoz, hogy egységesen fel tudjanak lépni a műfordítók a körülmények javításáért, a fordítói egyesületeket is erősíteni kell.

Az ágazat finanszírozása összetett kérdés, a kiadóknak nagyobb költségekkel és nagyobb kockázatokkal kell számolniuk, épp ezért fontosak különböző állami, államközi illetve uniós-szintű támogatások. Fontos megállapítás, hogy a kulturális kormányzatoknak forrást kell biztosítaniuk nemzeti irodalmuk külföldön való megjelenésére, például könyvvásárokon való részvétellel, vagy a nemzeti irodalmat népszerűsítő kiadványok elkészítésével. *“A fordított irodalmat megjelentető kiadóknak jelentős támogatásra van szükségük ahhoz, hogy ellensúlyozzák a másik országból és más nyelven író ismeretlen írók kiadásához kapcsolódó kockázatokat.”* - írja a jelentés (European Commission, Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture, 2022: 77). Épp ezért fontos a Kreatív Európa *Circulation of European literary works* projektje, amely társfinanszírozóként segíti a kiadókat a fordítások megjelentetésében. Bár számos pozitív példát sorol fel a jelentés, az ágazat azonban továbbra is alulfinanszírozott.

A jelentés így foglalja össze a fordítói ágazatot érintő nehézségeket és a megoldási javaslatokat: *“Az ágazat előtt álló kihívás tehát az, hogy tisztességesebb és jobb munkakörülményeket teremtsen a for-*

dítók számára, miközben biztosítja, hogy az európai kulturális alkotások könnyen terjeszthetők legyenek Európában.” (European Commission, Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture, 2022: 77) A jelentés mellékleteiben fontos információkat találunk az egyes országok könyvpiaci viszonyairól, fordítói adatbázisokról és pályázati lehetőségekről.

Magyarország nem vett részt a munkacsoport munkájában, így a műfordítói ágazat hazai viszonyairól nem kaphatunk átfogó képet. A magyarországi könyvpiaci helyzetről azonban a Statista oldalán találunk aktuális összefoglalót (Statista, 2023), melyben többek közt azt láthatjuk, hogy évről-évre nő a kiadott könyvek száma. Ahogy azt a statisztikából láthatjuk, minden kategóriában növekedés figyelhető meg, a legnagyobb mértékben a külföldi szerzők műveinek kiadásai emelkedtek, amelyben a szépirodalmi kiadások részesedése a legmagasabb, tíz év (2013 és 2022 között) alatt közel kétszeresére (Statista, 2023) emelkedett a kiadott könyvek száma. A növekedés részben - feltételezhetően - a fentebb említett fordítástámogató projekteknek köszönhető, bár konkrét statisztikai adattal nem rendelkezünk ezzel kapcsolatban.

A műfordítók helyzetét alaposan megnehezítheti a jövőben a mesterséges intelligencia, az MI által generált fordítások ugyanis meggyorsíthatják a sokszor hónapokig tartó folyamatokat. Ezen fordítások minősége erősen kérdéses, ráadásul számos etikai problémát is felvetnek. A CEATL és más szakmai szervezetek is kiállnak (CEATL, 2023) amellett, hogy az MI használatát törvényileg kell szabályozni és átláthatóvá kell tenni a felhasználását. Több szakmai szervezet kiállt amellett, hogy az MI-t használó fordításokat nem szabad állami-lag (CEATL, 2023) támogatni.

Francesca Novajra, a CEATL elnöke szerint az MI a meglévő hatalmas szövegtörzs alapján csak generálni tud szöveget, fordítani azonban nem. A fordítás minden esetben kreatív emberi tevékenység, *“egyedül csak az ember képes megérteni egy-egy kultúra finomságait és utalásait.”* (Novajra, 2023: 8)

Szorosan nem tartozik az EU műfordítás-támogató tevékenységéhez, azonban szükséges megemlíteni az Európai Unió Irodalmi díját, amelyet 2009 óta ítélnek oda a legjobb kortárs európai szerzőknek.

Az Unió célja ezzel a díjjal, hogy felhívja a figyelmet Európa sokszínűségére és a kortárs irodalom gazdagságára, hogy a szerzőket hazájukon kívül is megismerhessék, ezzel pedig elősegítsék a más országból származó alkotások fordítását.

KONKLÚZIÓ

A műfordítói ágazat világszerte nehézségekkel küzd, a fordítók elismertsége elmarad a szerzőké mögött, holott az ő nyelvi és kulturális hozzáértésük a garancia arra, hogy egy-egy idegen nyelven írt kiadvány minél szélesebb olvasóközönséget érjen el. Az Európai Unió döntéshozói felismerték, hogy a műfordítók tevékenysége kiemelten fontos a kontinens kulturális sokszínűségének megőrzésében, hiszen az ő munkájuk teszi lehetővé az irodalmi művek cirkulációját Uniószerte. Épp ezért forrásokat biztosít a műfordítások támogatására, és munkacsoportok munkája révén ajánlásokat fogalmaz meg a tagországok döntéshozói felé. Amennyiben ezek az ajánlások törvényi erőre emelkednek, és a felhasználható források mennyisége is emelkedik, akkor várhatóan a fordítói ágazat is előre tud lépni.

IRODALOMJEGYZÉK

A Kreatív Európa program (2014-2020). <https://eur-lex.europa.eu/HU/legal-content/summary/creative-europe-programme-2014-to-2020.html> [2023.12.05.]

Az EU jelmondata. https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/symbols/eu-motto_hu [2023.12.05.]

Az Európai Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók bizottságának az új kulturális menetrendről. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0267> [2023.12.05.]

Az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata (2012). <https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri>

- =cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0007.02/DOC_1&format=PDF [2023. 12. 05.]
- Az Unió kulturális politikája. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=LEGISSUM:culture> [2023.12.05.]
- CEATL (2023). AI Survey for Member Associations. https://www.ceatl.eu/wp-content/uploads/2024/02/CEATL_AI_survey_for_associations_0224-1.pdf [2024. 04. 21.]
- CEATL (2023). Statement on Artificial Intelligence. <https://www.ceatl.eu/wp-content/uploads/2023/11/CEATL-AI-statement-EN.pdf> [2024.04.21.]
- Completed literary translation projects. https://culture.ec.europa.eu/creative-europe/projects/search/?page=1&sort=&domain=ce2021&view=list&map=false&level2=culture__31052584&level3=literary+translation+projects__31061532&projectStatus=completed [2023. 12. 05.]
- European Commission, Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture (2022). Translators on the cover: multilingualism & translation: report of the Open Method of Coordination (OMC) working group of EU Member State experts. <https://data.europa.eu/doi/10.2766/017> [2023. 12. 09.]
- European Commission, European Education and Culture Executive Agency (2022). The playbook of literary translation projects – Excerpts from books translated and published with the support of Creative Europe (2014-2020). <https://data.europa.eu/doi/10.2797/84545> [2023. 12. 05.]
- European Commission, European Education and Culture Executive Agency (2024). Literary translations playbook: a dynamic catalog of literary translations published with the support of Creative Europe 2021. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/5791cadc-f228-11ee-8e14-01aa75ed71a1> [2024. 04. 20.]
- Fock, Holger; de Haan, Martin; Lhotová, Alena (2008): Comparative income of literary translators in Europe. <https://www.ceatl.eu/docs/surveyuk.pdf> [2024. 04. 20.]
- Főszerepben a fordító (2023). A szerző ismert, a fordító láthatatlan. Projektnyitó sajtótájékoztató és beszélgetés a budapesti könyv-

- fesztiválon. Millenáris, 2023. szeptember 30. <https://foszerepbenafordito.hu/programok/a-szerzo-ismert-a-fordito-lathatatlan/> [2023. 12. 07.]
- Kreatív Európa. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=LEGISSUM:4529779> [2023. 12. 05.]
- Novajra, Francesca (2023). No one, no language and no book left behind. Counterpoint 10, 6-8. Statista (2023). Books in Hungary. <https://www.statista.com/statistics/1134575/hungary-published-books-and-booklets/> [2024. 04. 20.]
- Open Method of Coordination (OMC) – Nyitott Koordinációs Módszer. <https://kultura.kreativeuropa.hu/temak/OMC/36668> [2023. 12. 09.]
- Polar Könyvek (2023). EU Projektek. https://www.polarkonyvek.hu/eu_projektek.php [2023. 12. 07.]
- Schwartz, Ros (2022). Can literary translation be taught? Counterpoint 7, 16-19.
- Serrao, Laura - Rigaud, Corinne (2022). Circulation of European literary works (CREA-CULT-2023-LIT). Call for proposals. https://europacreativa.es/cultura/wp-content/uploads/2022/12/CREA-CULT-2023-CALL-LIT-presentation_final.pdf [2023. 12. 05.]
- Survey on Working Conditions 2020. https://www.ceatl.eu/wp-content/uploads/2023/04/CEATLGeneralWorkingConditionsReport2022_03_29.pdf [2024. 04. 20.]
- Typotex Kiadó (2016). EU fordítástámogatási projekt. https://www.typotex.hu/kiadorol/projekt/eu_forditastamogatasi_projekt [2023. 12. 07.]
- Typotex Kiadó (2023). Könyvekkel az empatikus Európáért. <https://www.typotex.hu/kiadorol/projekt/EU2023-25> [2023. 12. 07.]
- Wammen, Julianne (2022). Sustaining Europe's multilingual literary heritage. Counterpoint 7, 28-31.

FINNORSZÁG MÁRKAÉPÍTÉSI TÖREKVÉSEI ÉS ORSZÁGMÁRKA KÉZIKÖNYVEI MINT JÓ GYAKORLAT

Papp-Váry Árpád

Budapesti Gazdasági Egyetem, papp-vary.arpad@uni-bge.hu

Porzsolts Péter

Soproni Egyetem, Porzsolts.Peter@phd.uni-sopron.hu

BEVEZETÉS

Éppen negyedszázada, 1998-ban jelent meg a nation brand, illetve nation branding fogalma először a szakirodalomban (Anholt 1998, Papp-Váry 2023), majd részben ennek hatására országimázs központok, országmárka tanácsok alakultak szerte Európában. Leegyszerűsítve, az országmárkázás nem más, mint egy ország pozicionálása, azaz megkülönböztetése, és erre épülve márkastratégia kialakítása és az országról szóló üzenetek egységesítése, amihez a vállalatok körében sikeresen bevált branding módszereket, eszközöket használja.

Az országmárkázás célja, hogy az országról pozitív kép alakuljon ki a világban, melynek hatására nőjön a turisták száma és az általuk elköltött összeg, javuljon az export, az innen jövő termékek megítélése, illetve az ország vonzó legyen a potenciális befektetőknek. De a jó országmárka hozománya lehet az is, hogy az ország fontosabb, erősebb szereplő lesz a nemzetközi szervezetekben, például az Európai Unióban. A tudatos országmárkázás egyik jellemzője az egységes kommunikáció, de az országmárkázás ennél többet jelent: a kínálatfejlesztésre is kihat. Ilyen szempontból egy jó márkastratégia egyben egy jó országstratégia, és fordítva. (Papp-Váry 2019)

Az arculati kézikönyv az országmárka-építés egységességét támogatja: segít meghatározni azokat az elsősorban vizuális eszközöket és azok használati szabályrendszerét, amelyek a kommunikációt segítik. Az arculati kézikönyv bemutatja a logót és részletezi, hogy hogyan lehet és hogyan nem lehet használni a különböző marketing kommunikációs anyagokon. Ideális esetben ez a kézikönyv

foglalkozik a színek és akár a képek használatával is. A márkakézikönyv avagy brand book másra, többre terjed ki: elmeséli az adott ország sztoriját, hogy mi teszi azt különlegessé, mi az identitása, milyen értékeket képvisel, milyen üzenetekkel és milyen módon kommunikál magáról. (Dinnie, 2010)

Nem véletlen, hogy ma már az arculati kézikönyvek mellett egyre gyakrabban megjelenik a márkakézikönyv fontossága. Megalkotásába ráadásul jobban be lehet vonni a lakosokat, állampolgárokat, mint egy alapvetően grafikai anyag, az arculati kézikönyve létrehozásába.

Jelen tanulmány célja, hogy egy olyan jól működő kezdeményezést vizsgáljon, amely példaértékű a nation brandingben. Ezért Finnország országarculat-építését mutatjuk be, mint jó gyakorlatot. Mivel az ország önálló államként csak 1917 óta létezik, mindmáig nagyon fontos, hogy földrajzi-történelmi státuszukat egyértelműen definiálják, így a márkaépítés része ez is. Finnország 1154-től Svédország része volt több száz éven keresztül, majd Oroszország területévé vált, amikor 1809-ben I. Sándor orosz cár elfoglalta a területet. Erre bő száz évre, 1917-ben kiáltotta ki függetlenségét az ország. Bár Finnország földrajzilag inkább a Baltikumhoz tartozott és a tartozik, a finnek tudatosan a skandináv országok csoportjába kezdték el sorolni magukat. Ez az attitűd meghatározó lett az országmárka kialakításában is.

Az országmárka építése egyébként több, mint 100 évre nyúlik vissza, hiszen az 1922-ben debütált *Finlandia* című filmet a külügyminisztérium megbízásából készítették, többek közt azzal a céllal, hogy az országot külföldön reprezentálják. A kétórás alkotás bemutatta a finn természetet, sportokat, hadsereget, mezőgazdaságot, és persze a finn fővárost is. (IMDB, 2023). Az 1960-as évektől a „Külföldi Kommunikáció Koordinációs Bizottsága” feladata volt az országmárka-építési tevékenység – amit persze még akkor sem hívtak országmárka-építésnek. 2006-ban ezt a bizottságot átalakították, a neve Finn Promóciós Testület lett. A lényeges változás 2015 őszén következett be, amikortól az ottani Miniszterelnöki Hivatal biztosított forrást a testület számára, új típusú feladatok ellátására. 2016-ban aztán újradefiniálták a bizottság feladatkörét, és ezek a feladatok tartalmazták a finn márkakézikönyv létrehozását is.

(Building the Image of Finland – Review of the Country Image Work 2015–2016, 2017)

MIÉRT ÉPÍT MÁRKÁT FINNORSZÁG?

A Finn Promóciós Testület online elérhető 2015-16-os jelentése a következőképp vezeti fel a téma fontosságát (Building the Image of Finland – Review of the Country Image Work 2015–2016, 2017): „Az országimázst olyan mentális képek alkotják, amelyek az adott ország ismeretein, tapasztalatain és hiedelmein alapulnak. Az országimázs érdekképviselő, kommunikációt és marketinget foglal magában, melynek célja a célcsoportok tudatosságának, véleményének és végző soron döntéseinek befolyásolása. Ez a feladat legjobb esetben is egy interaktív vita, semmint egyoldalú monológ. Az intézkedések és eszközök spektruma nagyon széles, és az országimázs például a diplomáciai képviselők minden munkájában megmutatkozik.” (...) „Az országimázs-fejlesztés konkrét hosszú távú eredményei gazdaságilag és politikailag egyaránt jelentősek lehetnek. A Finnországot érintő döntéseket külföldön magánszemélyek, cégek és nemzeti kormányok hozzák meg a tények, de talán még inkább a mentális képek alapján. Érzem, hogy a finn termékek kiváló minőségűek lesznek? Szeretnék partnert keresni Finnországból? Vigyem el a családomat Finnországba nyaralni? Merjek átköltözni Finnországba munka miatt? Finnország biztonságos ország, hogy cégünk ott fektessen be? Használhatunk-e finn tanácsadót oktatási rendszerünk reformjához? Együtt próbáljunk kiállni Finnországgal egy olyan ügyért, mint a nemek közötti egyenlőség, vagy esetleg egy másik országgal kooperáljunk a témában?” – olvasható a kiadványban.

A sikeres márkáépítéshez először is azt kell meghatározni, hogy a vizsgált időszakban milyen az országimázs avagy az országmárka megítélése – ilyen értelemben a két fogalom átfedi egymást. Erre az egyik leggyakrabban használt rendszer az országmárka hatszög és az azt mérő Anholt-GFK Roper Nation Brands Index (NBI). 2008 és 2016 között Finnország a 17. és 18. helyen szerepelt a listán, mely 50 országot rangsorolt. Ezt az időszakot vette alapul a Finn Promóciós

Testület a stratégia kialakításához. A helyezés egyébként az ország lakosságának méretét (5,6 millió fő) is figyelembe véve kifejezetten jónak számít. A módszertan alapján 6 különböző kategóriában határozták meg az erősségeket és gyengeségeket. Ezek a kategóriák a következők, azaz az országmárka-hatszög dimenziói a következők: turizmus, export, emberek, kormányzás, kultúra és örökség, befektetés és bevándorlás. (Anholt, 2006)

Finnország és márkájának erősségei ezek alapján (Finland's Country Branding Strategy, 2017):

A legjobb helyezést a szociálpolitika és a kormányzás szerezte. Finnországot hazai és nemzetközi viszonylatban is kompetensnek tekintik. Különösen nagyra értékelik a környezetvédelmi kérdésekben, a világbéke őrzőjeként betöltött szerepéért és a társadalomra jellemző egyenlőségért.

A finn üzleti szakértelmet erőteljesnek, a termékminőséget jónak értékelik, a finnek pedig technológiailag képzettnek tartják.

A finnek természetüknél fogva barátságosnak számítanak, pozitívan viszonyulnak a külföldiekhez. Mindenekelőtt becsületesnek, szorgalmasnak és megbízhatónak tartják őket. Az életminőség Finnországban magas színvonalú.

Finnország és márkájának gyengeségei ugyanez alapján az Anholt Nation Brands Index eredményeire építve (Finland's Country Branding Strategy, 2017):

Finnország „hajlamos lemaradni” az olyan „puha” mutatókban, mint a dinamizmus, az élénkség és a kultúra iránti (tágabb értelemben vett) érdeklődés mértéke.

Nincs kiemelkedő teljesítmény a sportban, a városok nyújtotta élményekben vagy a kulturális örökségben – legalábbis a Anholt Nation Brands Index kutatás során megkérdezettek véleménye szerint. Az idegenforgalmi helyezés hosszú távon javult, de éves szinten a változás nem látható.

A finn kultúrát a felmérés szerint nem értékeli túl magasra a nemzetközi közvélemény. Finnország a közelmúltban a kulturális exportra fordított befektetések ellenére sem emelkedett a közepszerűség fölé globális szinten a megkérdezettek szerint.

A FINN ORSZÁGARCULAT-ÉPÍTÉS, ORSZÁGMÁRKA-ÉPÍTÉS ALAPJAI

2015 és 2016 között az országmárka fejlesztéséhez a Finn Promóciós Testület új kommunikációs anyagok és eszközök létrehozásába kezdett. Ezek adják az alapot mind a mai napig. Annak érdekében, hogy iránymutatást nyújtsanak az összes szereplő munkájának irányításához, közös stratégiát és tematikus fókuszpontokat állítottak össze, amelyek erősítik Finnország imázsát, Finnország márkájának erősségeit. Ezek az elemek a Testület által évente elkészített tematikus naptárban is szerepelnek. Finnország számára konzisztens vizuális identitás is készült, amelyet bárki felhasználhat a Finnországgal kapcsolatos kommunikációjában. Az arculati elemek megtalálhatók a toolbox.finland.fi oldalon. A továbbiakban ennek néhány elemét emeljük ki.

A vizuális arculat magában foglalja a Suomi Finland logót, amelyet Finnország nemzetközi marketingjének támogatására terveztek. Suomi Finnország eredeti neve, ezt és emellett az angol Finland megnevezést együtt használják, Suomi – Finland kombinációban. Egy másik különleges arculati elem a Finlandica betűtípus, amely az összes kommunikációs eszközön felhasználásra kerül és szabadon elérhető. Az identításban használt színek a kék és a fehér, csakúgy, mint a zászló színe. (Suomi Finland Visual Identity, 2023)

A verbális arculat alapját a következők adják – a használt kifejezések némileg nehezen fordíthatók magyarra: „Az, ahogy beszélünk (The way we talk): Mindenkiel tudatni akarjuk, hogy Finnország: Megbízható, különc, együttérző. (We want everybody to know that Finland is: Reliable, Quirky, Sympathetic.)” (...) „A hangnemünk: Őszinte, különc, emberi. (This is the tone of voice we use: Honest, Quirky, Human.)” A márkaépítésben fontos szerepe van a sztoriknak, avagy a finnek történetének, ahogy a finnek látják. Ezért sztorikat gyűjtöttek össze, tematikusan kategorizálva. Szó van itt a mesterséges intelligenciáról, a körforgásos gazdaságról, a klíma-kérdésekről, az oktatásról, a boldogságról és még sok más egyéb témáról. A kész sztorikat bárki felhasználhatja Finnország népszerűsítésére. (Finland in Stories, Toolbox.finland.fi 2023)

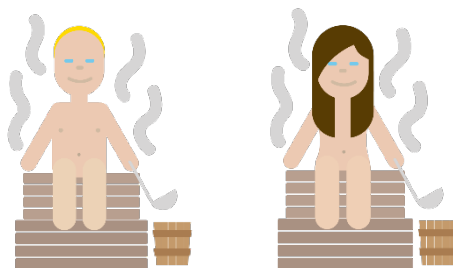
Itt fontos kiemelni, hogy ezen sztorik egyike sem légből kapott kitaláció, hanem a finn valóságon alapulnak, melynek alappillére a felelősségteljes, jó kormányzás (good governance), a tudatosan megtervezett és sikeresen végrehajtott stratégiák. Utóbbi kormányzati, minisztériumi stratégiai anyagok ugyanúgy nyilvánosan elérhetőek, szépen és áttekinthetően szerkesztettek, könnyen olvashatók. Csak egy példát kiemelve: a 2017-ben a finn Ministry of Education and Culture által publikált „Strategy for Cultural Policy 2025” hosszú távra készült, fontos alapelveket lefektető dokumentum. Az országmárkázás kapcsán mindig érdemes hangsúlyozni, hogy ez nem csak és nem elsősorban egy szlogen, logó vagy éppen arculati rendszer, hanem a tudatos, konzekvens és megkülönböztető országmárka alapját éppen, hogy a következetes közpolitika és szakpolitika tudja adni, ahogy arra a téma neves szakértői, Anholt (2020), illetve Torres (2019) is felhívja a figyelmet.

De visszatérve még a tájékoztató kiadványokra: A *This is Finland* egy rendszeresen megjelenő magazin a finnek mindennapi életéről, a gazdasági környezetről, a kulturális eseményekről, amely angol, kínai, orosz, német, francia és spanyol nyelven is elérhető. Digitálisan letölthető formában, de papíralapon is megrendelhető egy megadott e-mail címről.

KREATÍV KOMMUNIKÁCIÓ, VIZUÁLIS ÁBRÁZOLÁS: EMOJIK ÉS INFOGRAFIKÁK

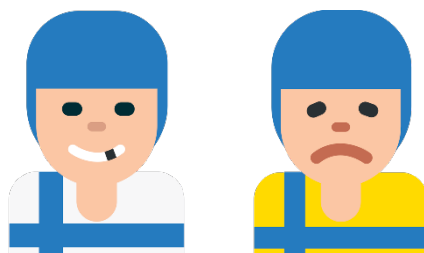
Finnország esetében különleges elemei a márkázásnak az emojik, amelyek az országra jellemző fogalmakat jelenítik meg érdekes, vicces módon. Néhány példa ezek közül, azok szöveges magyarázatával, a Finland Toolbox leírásával:

„Szauna (A „szauna” érzés.): A szauna egy szent hely a finnek számára. Ebben az országban 5,4 millió emberre 3,2 millió szauna jut. A finnek meztelenül mennek szaunázni – gyakran családtagjaikkal együtt. Minden finnek megvan a maga saját módszere a szaunázásra, de mindegyik eredménye a megtisztult elme és test. Ez a szauna-lelkiállapot.”

1. ábra: Emoji: Sauna

Forrás: Toolbox.finland.fi 2015a

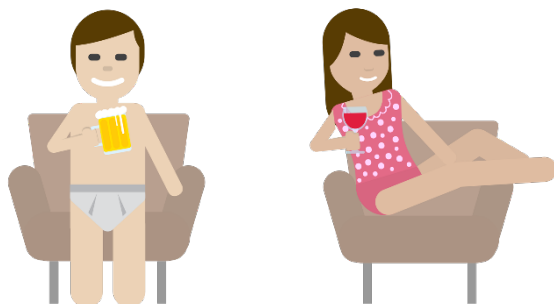
„Boldogság: Az érzés, hogy legyőzzük kedves szomszédunkat, Svédországot – bármiben. Finnország és Svédország olyan, mint egy testvérpár. Valaki, akivel összehasonlítja magát, és akivel versenyez. Valaki, akiről szeret vicceket mesélni, de egyben csodálja is. A győzelem nem igazán győzelem, hacsak nem Svédországgal szemben.” Ezek a hangulatjelek egy finn és svéd jégkorongozót mutatnak be. A finn játékos mosolyog, egy foga hiányzik, míg a svéd játékos szomorkodik.

2. ábra: Emoji: Happiness

Forrás: Toolbox.finland.fi 2015b

Kalsarikännit: „Ez egy különleges érzés, otthon fehérneműben lenni magunkat. Egy ital. Otthon. A fehérneműnkben. És van rá szó. Kalsarikännit.” Ezek a hangulatjelek egy mosolygó férfit és nőt ábrázolnak, akik fehérneműben ülnek a fotelekben. A férfi egy korsó sört tart a kezében, a nő pedig egy pohár vörösbort.

3. ábra: Emoji: Kalsarikännit

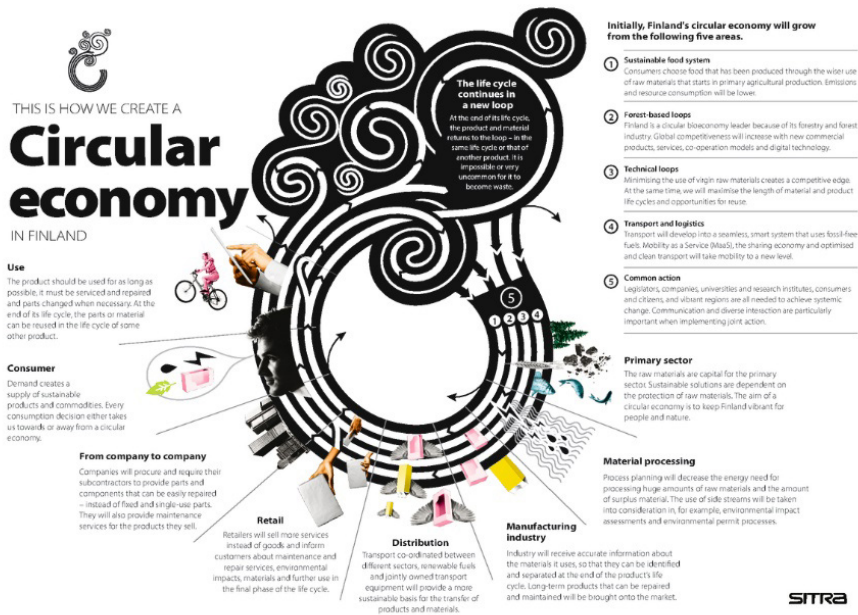
Forrás: *Toolbox.finland.fi* 2015c

A brandépítés másik különleges eszköze az infografika, amely szemléletesen mutatja be az adott területen elért eredményeket. Ilyen például a körforgásos-gazdaság 2016-2025 közötti finn útiterve, mely a következő illusztráción látható.

Itt érdemes újra kiemelni, hogy az említett infografika csupán szemléletes összefoglalása a mögötte álló tudatos, hosszútávú stratégiának és tevékenységeknek. A körkörös gazdaság nem csupán egy gazdasági modell Finnországban, hanem egy egész rendszer, amely hatékonyan használja a digitalizációt és megújítja a társadalmi struktúrákat és üzleti modelleket. Ez a megközelítés kulcsfontosságú az erőforrások fenntartható felhasználásában és az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentésében.

Egyben e terület is jól demonstrálja, hogy Finnországban mennyire fontos az állampolgári részvétel és bevonás a stratégiák kidolgozásában és végrehajtásában. A körforgásos gazdaság programjának elkészítését az önkéntesek közül véletlenszerűen kiválasztott 50 állampolgárból álló „zsűri” támogatta. Ezen kívül egy online ötletbörze platformon minden állampolgárnak lehetősége volt részt venni a program előkészítésében. (Ministry of Environment, Finland, 2021).

4. ábra: A körforgásos-gazdaság 2016-2025 közötti finn útiterve

Forrás: [Toolbox.finland.fi](https://toolbox.finland.fi) (2019)

FINNORSZÁG 2023-BAN

Az országmárka stratégia kapcsán minden évben meghatározásra kerülnek azok a témák, amelyekkel az imázsépítést, márkaépítést szeretnék tematizálni. Ez a naptár a toolbox.finland.fi weboldalon megtalálható és bárki számára elérhető, aki érdeklődik a témák iránt és szeretné felhasználni azt. A 2023-as témannaptár tartalmazza az országmárkázási stratégia kulcselemeit. Felvezetése így szól: „Finnország arról ismert, hogy felvállalja a komoly kihívásokat; amikor a helyzet lehetetlennek tűnik, mi lépéseket teszünk. Finnországban a mindennapi élet a legjobb a világon. Finnország nyitott, gondoskodó, innovatív és jól működő társadalom, ahol a versenyképesség a magas szakértelemre, a fenntartható fejlődésre és az együttműködésre épül. Finnország nemzetközi párbeszédet folytat, és együttműködésen

keresztül keresi a megoldásokat.” (Toolbox,finland.fi, 2022) Ezen felül a stratégia meghatározza az adott év kiemelt területeit.

Az egyik ilyen terület a boldogság. „A boldogság infrastruktúrája Finnországban a bizalomra épül. Ez tesz rugalmassá bennünket, és a boldogságunk alapja. A World Happiness Report 2018 óta Finnországot a világ legboldogabb országának tartja. Mi Finnország titka? Ez az ország boldogságának infrastruktúrája.”

A másik terület az egyenlőség. „A finn boldogság középpontjában az egyenlőség áll, amely a boldog, jól működő társadalom kulcsa. Finnországban mindenki szabadon kibontakoztathatja a benne rejlő lehetőségeket. Természetesen az ország többről szól, mint jó kormányzás és esélyegyenlőség – Finnország és kultúrája emberek, városok, tánc, építészet és konyha, nem beszélve a több mint hárommillió szaunáról.”

A finn oktatás az országmárka-építés erős és fontos eleme. „A digitális innovációtól az oktatás, a kultúra, a kutatás és az üzleti élet jövőbeli készségeiig a finnek mindig új utakat keresnek az életminőség javítására. A jövő boldogságának biztosítása érdekében a fenntartható fejlődés elengedhetetlen prioritás. Finnország erőforrásait és szakértelmét az éghajlati megoldások kidolgozására összpontosította, hogy segítse a világ jobb irányba mozdítását. Az ország hosszú távú fenntarthatósági tapasztalata az erős természeti kapcsolatból fakad. Finnország a demokrácia, a jó kormányzás, az emberi jogok, az egyenlőség és a fenntarthatóság határozott szószólója. Finnország hozzájárul a világhoz, és szívesen megosztja megoldásait másokkal a közös kihívások leküzdése érdekében. A változás elképzelhetetlennek tűnhet, de csak addig, amíg nem cselekszünk.” – írja a stratégia. (Toolbox.finland.fi 2022)

Az eseménynaptár a témakalendárium része. Ebben a naptárban találhatóak meg havi lebontásban három fő terület eseményei, Ezek a területek: a közösségi médiakampány, a nemzetközi témák és végül a hazai témák. A 2023-as közösségi médiakampányok néhány kiemelt témája: szabadság a munkában, aktív állampolgárok, nemzeti parkok mindenkinek, és a biztonsággal kapcsolatos hírek. (Toolbox.finland.fi 2022)

ÖSSZEFOGLALÁS

Finnország márkaépítését elemezve azt láthatjuk, hogy az ország valamivel több, mint százéves fennállása óta folyamatosan igyekszik pozitív képet kialakítani magáról. A finn márkaépítés a skandináv törekvésekhez hasonlóan a társadalom egészét bevonva működik. Nem csupán egy vizuális arculatot alakítottak ki a témával foglalkozó kommunikációs szakemberek számára, hanem létrehoztak egy olyan márkafilozófiai háttérrel, valamint eszközkészletet, „toolbox”-ot, amely kézikönyvként használható mindenki számára.

Fontos leszögezni, hogy mindezt tudatosan tették, a Nations Brand Index kutatás eredményeire építve. Az erősségek és gyengeségek elemzése után az illetékes testület kidolgozta a márkaépítési stratégiát. Felismerték, hogy Finnország képét különleges eszközökkel érdemes formálni. Az üzenet meghatározásában kulcsfontosságú volt a hangnem.

Visszatekintve jól látszik, hogy mennyire tudatosan formálták a nemcsak az üzeneteket, de a marketingeszközöket, az emoji kampánytól kezdve az infógrafikákon át a témakalendáriumig.

A toolbox.finland.fi nyilvános weboldalon elérhetővé váltak azok az anyagok, amelyeket bárki felhasználhat, aki szeretne bekapcsolódni a folyamatba. Nyilvános képadatbázissal is segítik az újságírók és szakemberek munkáját. A ma már nélkülözhetetlen social media eszközök használatára is iránymutatóik vannak.

Tanulságos, ahogy minden üzenetet és eszközt nyilvánossá tesznek, így biztosítva azt, hogy az ország állampolgárai is aktívan részt vegyenek a márkaépítésben. Ez a széleskörű társadalmi bevonás nagyon sok területen jellemző az országban, így az állampolgárok számára természetes, hogy ezekben a folyamatokban részt vesznek. Mindennek hatására még jobbak lesznek az eredmények és az ország márkaképe fokozatosan javulhat, amit a nemzetközi országmárka indexeken is nyomon követhetünk.

Finnország országmárka-építése összességében egyfajta best practice-ként áll rendelkezésre. Az a stílus, amit kialakítottak, a különös, vicces, kreatív imázs képes megjeleníteni a külső szemlélő számára egy olyan országot, ahol egy Burger Kingben akár szauna is

található. És ez csak egy érdekesség a 100 fun facts on Finland című infografikáról, ahol az országgal kapcsolatos legérdekesebb tényeket foglalták össze. Ezt a „fun facts” szemléletet is érdemes eltanulni tőlük.

IRODALOM

- Anholt, S. (1998). Nation-brands of the twenty-first century. *Journal of Brand Management* 5, 395–406. <https://doi.org/10.1057/bm.1998.30>
- Anholt, S. (2006). Why brand? Some practical considerations for nation branding. *Place Branding*, 2(2), 97–107. <https://doi.org/10.1057/palgrave.pb.5990048>
- Anholt, S. (2020). *The Good Country Equation: How We Can Repair the World in One Generation*. UK: Berrett-Koehler Publishers.
- Building the image of Finland – review of the country image work 2015–2016 (2017). <https://toolbox.finland.fi/strategy-research/building-image-finland-review-country-image-work-2015-2016/>
- Dinnie, K. (2010). *Nation branding*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780080554570>
- Finland’s Country Branding Strategy (2017). <https://toolbox.finland.fi/strategy-research/finlands-country-branding-strategy/>
- IMDB (2023). *Finlandia*. <https://www.imdb.com/title/tt0138446/>
- Ministry of Education and Culture, Finland (2017). *Strategy for Cultural Policy 2025*. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/80577/okm22.pdf>
- Ministry of the Environment (2021): *Strategic programme to promote a circular economy*. <https://ym.fi/en/strategic-programme-to-promote-a-circular-economy>
- Papp-Váry Á. (2019). *Országmarkázás – Országmarkázás – Versenyképes identitás és imázs teremtése*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Papp-Váry Á. (2023). *A 25-Year Odyssey in the World of Country Branding: Overcoming Challenges and Celebrating Triumphs*. Plenárius előadás, Day of Hungarian Science 2023, Budapesti Gazdasági Egyetem

- Suomi Finland Visual Identity (2023). Finland Toolbox. <https://toolbox.finland.fi/brand-identity-guidelines/>
- Toolbox.finland.fi (2015a). Emoji: Sauna. Finland Toolbox. <https://toolbox.finland.fi/finland-images/sauna/>
- Toolbox.finland.fi (2015b). Emoji: Happiness. <https://toolbox.finland.fi/finland-images/happiness/>
- Toolbox.finland.fi (2015c). Emoji: Kalsarikännit. <https://toolbox.finland.fi/finland-images/kalsarikannit/>
- Toolbox.finland.fi (2019). Circular economy infographics. <https://toolbox.finland.fi/themes/nature-and-sustainable-development/circular-economy-infographics/>
- Toolbox.finland.fi (2022). Theme Calendar 2023. <https://toolbox.finland.fi/strategy-research/theme-calendar-2023/>
- Toolbox.finland.fi (2023a). Finland in Stories. <https://toolbox.finland.fi/finland-in-stories/>
- Toolbox.finland.fi (2023b). Finland Toolbox. <https://toolbox.finland.fi/>
- Torres, J. F. (2019). Nation Brand Builders – A retrospective assesment of Nation and Place Branding and its prospects for the future. Portugal: Uzina Books.

BUILDING A DIGITAL NATION: THE ESTONIAN APPROACH TO COUNTRY BRANDING

Dorka Virág Nemény

University of Sopron, nemeny.dorka@uni-sopron.hu

Árpád Papp-Váry

Budapest Business University, papp-vary.arpad@uni-bge.hu

INTRODUCTION

The promotion of countries using existing marketing techniques usually applied to companies is a concept that emerged a couple of decades ago. It is interesting to examine the development of this initiative as well as to understand the influential factors behind certain success stories, as one can already conclude that in the majority of cases, country branding attempts have fallen short in expectations (Anholt 2020). However, there are countries where successful strategies were professionally designed in detail and the careful implementation brought the expected results, or even outperformed the initial expectations. One of these countries is Estonia, where the ideology behind the differentiated image of the country lies in its aspirations regarding digitalization. The country has its history with digitalization that was an important field even during the Soviet period. Since then in Estonia the most developed digital society is under construction as it was realized in time, that in order to present themselves for the outer world in a way desired for the improvement of the country's image, it is essential to have a unified and well-constructed country branding strategy starting from the visuals going even as far as providing guidelines for anyone who would present the country on any platform and serve as an advocate for the Baltic state.

COUNTRY BRANDING: THE IDEOLOGY BEHIND A COMPLEX COUNTRY PROMOTION STRATEGY

In the interpretation of Anholt (2007), who was the one to establish the concept of country branding, it can be understood as the process with the multiple aims of measuring, building and managing the reputation of countries along with the application of marketing concepts and techniques to countries that were initially designed for the promotion of companies with the core purpose of improving their reputation in the context of international relationships.

It is crucial to understand the difference between destination marketing and country branding. The former one is solely concerned with the issues related to tourism development. In this category the most important aspects include the enhancement of tourism, the attraction of tourist, as well as, efforts in order to increase the number of guest night, and the extent of money spent during a visitation of a country. On the other hand, country branding is a much more complex idea. According to (Papp-Váry, 2019), despite including the concerns of tourism, it is extended towards a wider range of aspects.

Firstly, it targets economic factors regarding the country's product development and production base with the goal of reaching a higher share of export and innovation in the design of new products that are a better fit to the international demand, leading to better opportunities in foreign sales (Sun et al., 2016), as, according to Kildruff – Tabales (2016), information about the country of origin has an impact on consumer preferences. The second target is the attraction of foreign investment into the country, and the facilitation of such process by building a positive image about the host environment and the economic and overall atmosphere of the country. In addition, country branding is closely related to gaining more influential positions and clout in international institutions such as the European Union and in the international political sphere. Lastly, the overall purpose is related to the citizens of the country and targets the improvement of their well-being and the further extension of their national pride by founding the basis for their positive mindset.

Based on the assessment of Papp-Váry (2018) one can understand the most important aspect of country branding: positioning the country in a way that is differentiated from its competitors is inevitable. For the conceptualization of a unique position there are some key areas to be considered. First of all, the analysis of the already existing strengths is essential, in addition to understanding the qualities and characteristics that the country image can be built upon. Secondly, the needs and desires of the 'customers' need to be analysed, just like in case of corporate marketing, the advantages proposed by the 'product' need to be highlighted. However, in case of countries the target group consists of tourists, investors, and other stakeholders including, of course, the citizens, as well. Another important factor is the positioning of competitors: what is the base of differentiation that other countries use for branding purposes? It is important to take a look at this aspect, as the country needs to communicate something different than its competitors. Lastly, the current macrotrends are worth examining, as these can serve as a guideline for the success factors of the following years or decades (Papp-Váry, 2018)

Country positioning can be based on several things, examples include architecture, sights, natural environment, weather and climate, history, legends, geography, culture, events, cuisine, food, wine, celebrities, night life, sport, scientific results, design, industry etc. (Jenes – Malota, 2009). One or two aspects are enough to define the speciality and uniqueness of the country (Papp-Váry, 2018).

As Szondi (2006) summarizes, transitional economies can gain additional advantages from a systematic country branding: 1. distancing oneself from the old system; 2. changing negative and reinforcing positive stereotypes; 3. positioning as a reliable and eligible member of an international community, 4. demonstrating being worthy of international support, 5. positioning as the leader of transition, 6. redefining national identity, 7. expressing pride about the transition.

E-ESTONIA: THE BASIS OF A SUCCESS STORY

Historical connection to digitalization

Despite the fact that the territory has a long history, the country was only a sovereign state between the two world wars and after the collapse of the Soviet Union. Estonia celebrated its 100th anniversary of foundation in 2018, however half of this time it was part of the Soviet Union. Regarding its size, it is among the smaller states in Europe, with its territory of 45 226 km², it is half the size of Hungary. In addition, its population density is four times smaller than the European average, which is connected to the extensive forests and natural area. The country is also known for its astonishing natural beauty and breath-taking sites.

Country image has gained importance in Estonia around the 2000s, when the positioning of the country became a conscious process. After realizing that based on the situation analysis, despite of the forests and wood industry, there are not many competitive industries, the base for differentiation from competitors was decided to be informatics, which is not unprecedented in the country. In the Soviet Union Estonia was the first to introduce IT education in schools, at the very early year of 1965, as well as, in the 1960s, Tallin was the headquarter of the Cybernetics Institute. (e-Estonia Facts and Figures, 2023) After the country became independent, western states donated computers to Estonia, which were well-utilized (Bucsky, 2016): by 1997 every classroom in the country was equipped with computers, and by 1998 internet access was also available in schools. The first wireless internet access network was launched in 2001, which permitted internet access in rural areas and even forests (Kovács, 2017). In addition, since no paper-based bureaucracy was established in the country due to its small territorial ratio within the Soviet Union, the newest technologies were implemented immediately, as there was no need for the change of an old system.

According to Kovács (2017) the E-Estonia concept, that is an aggregated name for the various initiatives leading to the transformation of Estonia into the most developed digital society, is

a state philosophy where the depth of realization is unprecedented. The first promotion of the digital transformation ideology was in the 1990s, when it was part of the Western-orientation programme of the ruling coalition. (Budnitsky, 2022) One of the essential conclusions on the Estonian digital transformation is that it is not based on the technologies but rather on the development of a citizen-centred provider state, as Geode (2019) summarizes. According to Morris (2018) Estonia managed to establish a digital version of the Greek polis, as through transparency and accountability, the political power is transferred to the citizens. One can find evidence for this even in the constitution: the right to have internet access is a constitutional right in the country, as it serves as a mean of democracy. (Torontáli, 2016)

Elements of digital society

The Estonian model of e-governance relies heavily on trust as a foundational element for its success. This trust is built through a collaborative social contract between the government and the people over time. The government's commitment to providing citizen-centric services has been crucial in fostering this trust, which has further facilitated the functionality, accessibility, and security of e-Estonia.

Many individuals involved in research about e-Estonia have praised the government's efforts in establishing this trust and have expressed satisfaction with the quality of services, the overall security of the system, and are optimistic that this model could be applicable beyond Estonia's borders.

This underscores how trust plays a pivotal role in the success of e-governance initiatives, particularly when it comes to collaboration between government bodies and the population. The Estonian case might serve as a blueprint for other countries aspiring to develop similar systems, emphasizing the importance of building trust through citizen-centric services and a commitment to security and functionality (Hardy, 2021) The key element of the system is the ID-kaart, which serves as an aggregation of all personal identification

cards, and is equivalent to all of the following cards: ID, passport within the EU, health, insurance card, tax card, bank transaction identification, digital signature, ticket (in Tallin and Tartu), medical prescription and access to government institutions' databases. Now 98% of Estonians have an ID card and digital signatures save yearly 2% of GDP. From 2020 parents of newborn children do not need to apply for benefits, it is automatically granted based on already existing data.

Another important part of E-Estonia is the X-Road that was established in 2001. It is a distributed data exchange system that is the backbone of the digital society, it establishes the harmony of operation between private and public sector information systems, and ensures the accessibility of services all the time. For example, according to Kärner (2017) agricultural workers and employers have benefitted substantially from digitalization with the data interoperability and the digital recording of live stock performance.

Regarding the elections, from 2005 the iVoting system has been in practice by which Estonian citizens can vote online on all elections. It is huge facilitation for a nation with low population density and sometimes extreme weather. One third of the country utilizes this option, and on the EU Parliament elections of 2019 Estonia was the only one of the 28 EU countries to provide such possibility for its citizens. For making healthcare more efficient the nation-wide integration of data from health providers was introduced, as well as, prescriptions are provided digitally for the patients. Now almost all medical prescriptions are handled online and there is no necessity for an appointment for routine refills.

The country is also concerning with cutting-edge technologies. When realizing the potential opportunities and threats proposed by artificial intelligence (AI) by 2019 Estonia launched its Government AI Strategy, which outlines the usages of AI. The detailed plan describes the implementation of AI solutions in both private and public sectors. In 2021 the driverless hydrogen vehicle Liisu was introduced serving as an environmentally friendly alternative, a driverless hydrogen vehicle.

Country branding initiatives

In Estonia country branding is a well-designed and carefully implemented process. For creating a country image there is a need for a unified and well-coordinated communication strategy. The Estonians realized the importance of a well-synchronised agenda in the promotion of the country and created a website for the assessment of messages, tools and guidelines for anyone who intends to present the country. These supportive materials are available and serve as guidance for university students, businessmen, diplomats, or basically anyone. (Brand Estonia, 2017) In the interpretation of Mäe (2017) the meaning of e in E-Estonia exceeds the meaning of electronic: it refers to “The Epic Story of the e-State”, but can also mean empowering, engaging or efficient.

On the website the key messages are defined: these are the most important issues to raise about Estonia when presenting the country. At least one of them, or any combination has to be used when introducing the country for the first time.

The key messages include:

- Democratic values: The country is connected to freedom, it is integrated to the West, their cohesive society is transparent, safe, resilient.
- Digital society: It is the first digitally transformed country, where everyone can be an e-resident and is the first country to vote online.
- Independent minds: Communication with the state is straightforward, education is in focus and the economy is open.
- Clean environment: The country has lot of untouched nature, it places fourth in urban air quality and it is famous for its green and organic produce.

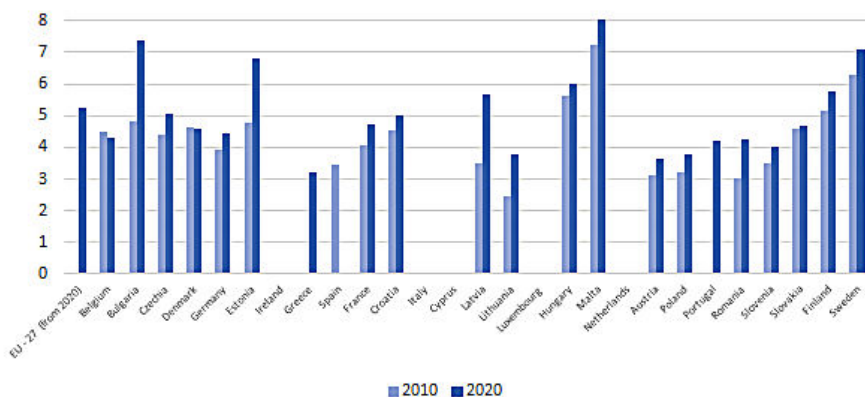
Other means of support are also available, such as design system elements, where wordmarks, logos, imagery and even colours, icons and illustrations are provided for a coherent visual representation of the country’s image. In the toolbox option several ready to use tools are available, like photos, video and audio, printable materials, templates or even presentations. (Brand Estonia, 2017 and Brand Estonia Toolbox, 2017)

COMPARISON OF DIGITAL SOCIETY INDICATORS

For a deeper insight into the position of Estonia compared to other EU Member States and the overall European tendencies, one can find several indicators in the Digital Economy and Society database of the Eurostat. When drawing conclusions about the relative achievements of the country it is useful to take a longer perspective and analyse the relationship between the data of ten years ago and the most recent data, while also considering the position of the country according to the current situation.

Figure 1: Percentage of the ICT sector in GDP

notes: no data in 2010: EU-27, Ireland, Greece, Italy, Cyprus, Luxembourg, Netherland, Portugal; no data from 2020: Ireland, Spain, Italy, Cyprus, Luxembourg, Netherlands

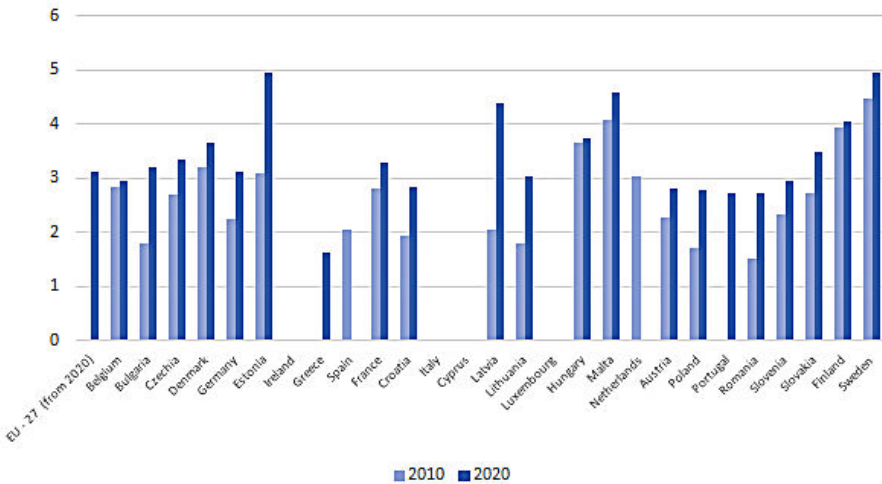
Source: Own elaboration based on Eurostat, 2023a data

The first important field to take a look at is data on the ICT sector as a percentage of GDP. From this point of view, in case of the baseline year, 2010, Estonia had the sixth highest result among the Member States. Since then, up until 2022, a 43% increase can be detected, which is the fourth most extensive in the EU. Regarding its current position, 6,83% of the GDP is dedicated to the ICT sector. With this result, Estonia is among the countries with the highest ratios, along

with Malta, Bulgaria and Sweden. Results from all the EU countries are summarized on Figure 1.

Another aspect to examine is the impact of ICT sector on the labour market, as employment in this sector represents highly-qualified and skilled labour in the country. On Figure 2 the state of ICT personnel in terms of total employment is shown, which helps understanding the situation of the labour market.

Figure 2: Percentage of the ICT personnel in total employment
 notes: no data from 2010: EU27, Ireland, Greece, Italy, Cyprus,
 Luxembourg, Portugal; no data from 2020: Ireland, Spain, Italy, Cyprus,
 Luxembourg, Netherlands

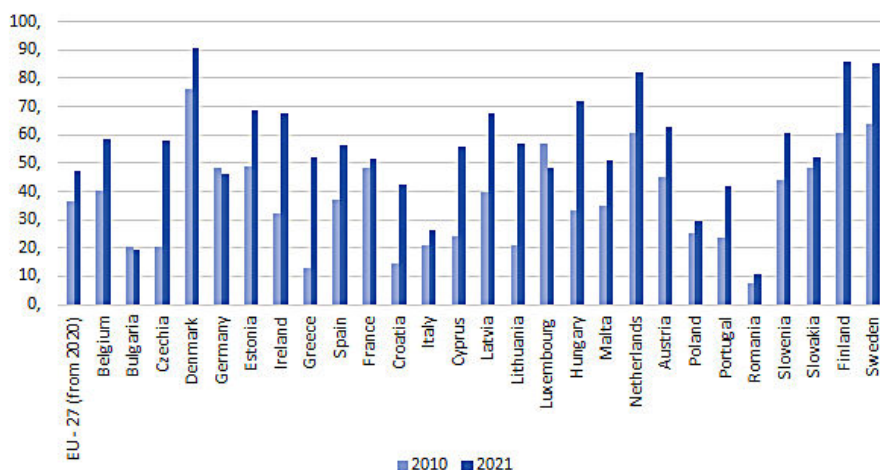

Source: Own elaboration based on Eurostat, 2023b data

Regarding this indicator the case of Estonia was among the better performers within the EU, with its 3,09% the country has the sixth highest result in the region. Within the last ten year, however, there was a 60% increase in the percentage of ICT personnel, and currently, with its 4,95%, Estonia has the highest ratio of such workers in the overall EU (along with Sweden), around 2% higher than the EU average.

The next point of view is connected to the e-government solutions that were previously introduced in detail. On Figure 3 the percentage of individuals that obtained information from public authorities is presented. In 2010 Estonia was at almost 50% and through the eleven years this ratio increased by 40% until 2021. This makes the country's ranking 6th, having a ratio more than 20% higher than the European average.

Figure 3: E-government activities of individuals via websites (percentage of individuals that obtained information from public authorities' web sites)

Source: Own elaboration based on Eurostat, 2023c data

CONCLUSION AND OUTLOOK

In order to summarize the concept of E-Estonia, one can conclude that it is the perfect example for a conscious and complex country branding initiative that is a vision designed around the 2000s based on the digital transformation of the country and its society. The strategy and its careful implementation is an outstanding example for

how a unique and differentiated position in terms of country image has to look like. Even the name, E-Estonia, is easily memorable, one can even say catchy, and summarizes well the whole ideology.

If someone is interested in the solutions that led to the current state of the country's digital society, there is a Showroom established in Tallin, where the visitors can see the circumstances of the success regarding digital society, mobile identity, cybersecurity and smart city projects. Case studies can also be found about e-citizenship, e-government, e-health, e-justice, e-taxes, e-police and e-school.

Data presented in Chapter 4 can show how the country is among the highest ranking countries in EU comparison in digital indicators. However, despite of the country's advanced digital society, the closeness to nature is still essential for the citizens. Digitalization rather operates as a facilitator of life, and is used as a tool for having more time and opportunities to enjoy nature and be able to live and work wherever it is convenient, as the internet is available everywhere, even in the most rural areas and forests.

The process of digitalization within the country is intriguing to follow, as times nowadays propose more challenges in digital security, which Estonia has to keep up with. In addition, there will always be room for development regarding the technological advancements and digital solutions, for example, the digital administrative opportunity for divorce settling is about to be introduced in 2024. (e-Estonia Facts and Figures, 2023)

REFERENCES

- Anholt, S. (2007). *Competitive Identity – The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, UK: Palgrave MacMillan
- Anholt, S. (2020). *The Good Country Equation: How We Can Repair the World in One Generation*. Oakland, CA: Berrett-Koehler Publishers.
- Brand Estonia (2017). <https://brand.estonia.ee/>, downloaded 20. 11. 2023.

- Brand Estonia Toolbox (2017). <https://toolbox.estonia.ee/>, downloaded 20. 11. 2023.
- Budnitsky, S (2022). A Relational Approach to Digital Sovereignty: e-Estonia Between Russia and the West. *International Journal of Communication* 16(2022), 1918–1939
- Bucsky P. (2016). Észtország, a bezzegország. Digital Hungary konferencia. www.digitalhungary.hu/prezentaciok/mobi-le-hungary-2016/7/?p=2, downloaded: 20. 11. 2023.
- Core messages about Estonia. <https://brand.estonia.ee/messages/core-messages/?lang=en>
- E-Estonia facts and figures (2023). <https://e-estonia.com/facts-and-figures/>. downloaded: 20. 11. 2023.
- e-Estonia story (2017). <https://e-estonia.com/story/>. downloaded: 20. 11. 2023.
- E-government activities of individuals via website. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/product/view/isoc_ciegi_ac, downloaded: 22. 11. 2023.
- Eurostat (2023a): https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/product/view/isoc_bde15ag. downloaded: 20. 11. 2023.
- Eurostat (2023b): https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/product/view/isoc_bde15ap. downloaded: 20. 11. 2023.
- Eurostat (2023c): https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/product/view/isoc_ciegi_ac. downloaded: 20. 11. 2023.
- Göde, M. (2019). E-Estonia: The e-government cases of Estonia, Singapore, and Curacao. *Archives of Business Research*, 7(2), 216–227.
- Hardy, A. (2021). Securing e-Estonia: Challenges, Insecurities, Opportunities PhD Thesis. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4155377, downloaded: 15. 11. 2023.
- Jenes B. – Malota E. (2009). Measuring Country Image – Theory and Practice. In: Andreani, Jean-Claude; Collesei, Umberto (szerk.) 8th International Congress of Marketing Trends Paris, Franciaország: Marketing Trends Association, pp. 850–867.
- Kärner E (2017). The Future of Agriculture is Digital: Showcasting e-Estonia. *Front. Vet. Sci.* 4:151. doi: 10.3389/fvets.2017.00151
- Kilduff, K. – Tabales Nunez, J. M. (2016): Country Branding and its effect on the consumer in the global market. *Cuadernos de Gestión* Vol. 17 – No 1 (2017), pp. 83–104. doi: 10.5295/cdg.150543kk

- Kovács Á. (2017). Forradalom zajlik egy kis európai országban – Nyolcszorosára nőhet az állampolgárai száma. Portfolio.hu, <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20170925/forradalom-zajlik-egy-kis-europai-orzagban-nyolcszorosara-nohet-az-allampolgarai-szama-262613>. Published: 25 09. 2017.
- Mäe, R. (2017). The story of e-Estonia: A discourse-theoretical approach. *Baltic Worlds* 2017: 1-2, pp 32-44
- Morris, G. (2018). Estonia answers Plato: e-democracy! *Estonian World*. Available at: <http://estonianworld.com/opinion/estonia-answers-plato-e-democracy/>, published: 28. 07. 2018.
- Papp-Váry, A. F. (2018). Country branding: what branding? Relevant terminologies and their possible interpretations in the case of countries/ Budowanie marki narodowej: czyli jakiej? Istotne terminologie oraz ich możliwe interpretacje w przypadku krajów. *Economic and Regional Studies*, 11(4), 7-26. <https://doi.org/10.2478/ers-2018-0032>
- Papp-Váry A.F. (2018). A Successful Example of Complex Country Branding: The ‘E-Estonia’ Positioning Concept and Its Relation to the Presidency of the Council of the EU. *ACTA UNIVERSITATIS SAPIENTIAE EUROPEAN AND REGIONAL STUDIES* 14 pp. 87-115 DOI: 10.2478/auseur-2018-0013
- Papp-Váry A.F. (2018). Észtország márkázása: technológia és természet egyensúlya. Lépések: A fenntarthatóság felé 23:14, http://papp-vary.hu/orszagmarkazas/Technologia_es_termeszeti_egyensulya_esztorszag_markazasa.pdf
- Papp-Váry A.F. (2019). The role of visual identity guides and brand books in country branding – how to get inspiration from Finland and Estonia. 38th International Scientific Conference on Economic and Social Development: Book of Proceedings pp.196-211, https://www.esd-conference.com/upload/book_of_proceedings/Book_of_Proceedings_esdRabat2019_Online.pdf#page=204
- Papp-Váry A. F. (2019). A digitalizáció mint országmárkaélmény: E-Észtország sikere. *BrandBook Magazin Különszám* pp. 32-34. https://brandbook.hu/BRANDING_2019.pdf#page=17
- Papp-Váry A.F. (2019). Country branding: what branding? Relevant terminologies and their possible interpretations in the case of

countries/Budowanie marki narodowej: czyli jakiej? Istotne terminologie oraz ich możliwe interpretacje w przypadku krajów. *Economic and Regional Studies*, 11(4), 7-26. <https://doi.org/10.2478/ers-2018-0032>

Qin Sun, Audhesh K. Paswan & Margie Tieslau (2016). Country Resources, Country Image, and Exports: Country Branding and International Marketing Implications, *Journal of Global Marketing*, doi: 10.1080/08911762.2016.1211782

Szondi Gy. (2007). The role and challenges of country branding in transition countries: The Central and Eastern European experience. *Place Branding and Public Diplomacy* Vol. 3, 8-20 doi:10.1057/palgrave.pb.6000044

The story of the world's most advanced digital society. <https://e-estonia.com/story/>

THE ROLE OF POP CULTURE IN THE INTERPRETATION OF HIGH CULTURE: THE TOURIST GAZE AS INTERPRETATIVE AGENCY

Andrea Hübner

Budapest Business University, hubner.andrea@uni-bge.hu

„Well, if that’s divine love, I know all about it.”

A French aristocratic connoisseur Chevalier de Brosse passing through Rome on his Grand Tour looked at Bernini’s statue. The Ecstasy of St. Theresa and made this above remark that has become infamous for its smirking criticism (Schama, 2006). Some years later Schama probably refers to Dan Brown’s novel (2000) and the Tom Hanks movie released in 2009 when he says the statue ‘has produced more bad writing, more exctruciating moments of bad cinema...than anything else’.

The aim of this paper is to show what denied meanings of art pop culture interpretations disdained by ‘high art’ criticism could reveal.

Although the 18th century visitor described his impact in a way close to the impression of a postmodern visitor professional art history discourse on the statue seemed to have elegantly defined the possible scale of interpretation between intensive emotion and baroque artistic feat. Any reference to the profane description of sexual surrender that strikes the viewer for the first sight has been keenly avoided. Subsequent generations of critics also failed to account for the sexual overtones the statue carries.

Ernst Gombrich in his iconic influential book *The Story of Art* (1972) describes the sculpture telling us about the mystic visions of St Theresa of Avila who felt an angel of God burnt her heart with a burning arrow. He adds that Bernini was brave enough to carve this moment into marble. We can see the saint is being dragged by a cloud towards the stream of light while an angel is subtly approaching her. He adds that the baroque feat may result in the impression as if the

whole composition was floating. The viewer might feel the work of art is too theatrical and too emotional. Gombrich concludes 'even the treatment of drapery by Bernini is entirely new. Instead of letting it fall with dignified folds after the classical manner, he lets it twist and swirl to accentuate the dramatic and dynamic effect'.

The Hungarian expert on baroque art Kelényi György claims the image is taken from the description of the 16th century Carmelite saint, St. Theresa in her book *Storia della Mia Vita* and Bernini elaborates the topic precisely according to the text. The 'unio mystica' was, he maintains, the supernatural union with the heavenly bridegroom, and this kind of description of excessive emotions used to be widely applied in the baroque period. The artist renders the internal experience easily understandable by showing physical change and facial expressions making emotions tangible Kelényi claims. (Kelényi, 1985, 91)

Oatley and Jenkins in their psychology study book *Understanding emotions* introduce the study of emotions in chapter 4 titled 'What is emotion?' with a detail of the statue showing Theresa's face. Under the picture the leading psychology scholars quote Gombrich: 'no one would have dared to do this before Bernini' (to move the viewers emotionally so intensively). (Oatley & Jenkins, 1995, 12)

It seems it is not only professional scholarly art history language that has no words of capacity or bravery to be more precise in terms of what experience is described, but also a professional psychology text seems to be lost at the point of explanation and turns to art history to avoid terminology in relation to sensual matters for safety's sake although psychology is expected to be able to freely comment on sexuality. To see that even contemporary psychology discourse is so much influenced the accepted art history narrative is more than interesting.

Schama maintains 'no wonder when art historians look at this statue, they tie themselves in knots to avoid saying the obvious, that is, that were looking at the most intense convulsive drama of the body that any of us experience'.

TOURISTS' ROME

While professional language has created its special discourse on baroque art and emotionality in general, and on Bernini's St Theresa in particular, tourists seem to have initiated another interpretation already as early as the 18th century. While in professional art history textbooks the impression of sexual submission has traditionally been covered and narrated as intensive baroque emotion tourism has always claimed to be very much down to the point.

Schama also started his analysis by a personal impression as a tourist in Santa Maria della Vittoria. He described his own impression of three nuns visiting the statue, one of whom seemed more moved by the sight than the others. He implied that the nun may have been touched (sic!) by the indecent moment of mystical levitation as sensual surrender and orgasmic convulsion. Schama's image has brought the nun to common denominator with St Theresa on the basis that such an experience was prohibited for all nuns.

St Theresa's ecstasy and female mystic religious experience has grasped the attention of feminist criticism. Julia Kristeva in her *Theresa my Love* does not only give us a special genre of female scholarly text but also approaches the topic through a personal touristic experience.

Kristeva mixes the genres of a novel and that of a professional literary analysis characteristic of her works (see Kristeva, 1994) she approaches the Theresa phenomenon in a way perhaps possible to call a „feminist gaze’. Theresa in her desire and pleasure is shown as a definite contra-woman figure to the Virgin Mary's sanctified motherhood. Benini's statue really reminds the viewer of the iconography of the Annunciation scenes with archangel Gabriel on the lefthand side and the Virgin Mary on the right (Kristeva, 1994, 491).

Kristeva writes: *I'd already admired Bernini's sculpture, whose voluptuousness so stirred the susceptible Stendahl in Santa Maria della Vittoria. Every summer, a docile cultural tourist that we were, my small family spent vacations plowing up and down the Italian peninsula, I didn't know much in those days about the illustrious carmelite nun [...] A gem of European memory, her text is steeped in Scripture, while her fiery verve rhythms a*

great movement in Catholic history: the baroque revolution. Might she also, unlikely as it may seem, be our contemporary?' (Kristeva, 2014: 5)

THE TOURIST GAZE

The experience of the tourist seems to have the capacity to bridge the gap between scholarly approach and personal impression for an alternative and non-traditional reading of The Ecstasy of Saint Theresa grasping the erotic in the iconography of baroque ecstasy.

The channel through which a gendered reading seems to find its way is the *tourist gaze*.

Urry claims "*for the tourist Everyday obligations are suspended... There is a license for permissive...non-serious behaviour.*" Urry, who provided the 'first sustained and serious account of the tourist subject, or subjectivity' in 1990 basically considered mass tourism: '*...to travel somewhere else to gaze upon it and stay there for reasons unconnected to work*' (Urry, 1990: 5)

Urry's *tourist gaze* analysis remains on a much simpler level than what the concept implies, although here refers to Foucault who grounded the concept (1974). Although Urry himself may not have taken into consideration intricate semantic layers of the term he uses his study has induced a scholarly debate on experience in tourism. Urry claims tourist attractions 'establish and sustain division between the ordinary and the extraordinary' (1990, 12) which parallels Foucault's idea that powerful subjects possess the *gaze* while powerless ones are defined by their *status*. MacCannell adds that everything that attracts the *gaze*, generates its own 'beyond' (MacCannell, 2001: 31).

The tourist gaze can be paralleled with the concept of the understanding of works of art in literary criticism and in art theory. This is the process through which the viewer perceives, understands and elaborates what s/he sees or reads.

It is interesting to see how tourism literature instinctively often almost arrives to this point. Authors circumscribe the idea without concretising or realizing it, and in some books even the misunderstood

and partly deformed quotations from Coleridge's *Biographia Literaria* (1817) may be touched upon. Some scholars do not seem to be aware of the original source of the sentence and usually use it as a slogan.

Coleridge's 'willing suspension of disbelief' is detectable in Holmes when he claims that virtual reality allows to travel to fantastic, yet seemingly real places resulting in the 'suspension of disbelief' (Holmes 1-22). An equally simplified version by McHale claims the film tourists exist in an ambivalent zone: 'as being in-between amphibious, neither true, nor false, suspended between belief and disbelief' (McHale, 1987: 33).

Tourism is a par excellence social movement where multilevel meanings are created and clash in every minute. The *gaze* of the cultural tourist is a double twist: while s/he is actively consuming art by this act cultural interpretation is produced. The work of art becomes much more a medium of interpretations, misinterpretations, overlapping and individual approaches meeting and clashing in the social space. These readings are mostly to be commented on in the realms of popular culture.

ST THERESA'S FILMIC BODY

In Dan Brown's book we get the impression that the protagonist as an art historian has always had a personal relationship to Bernini's St Theresa not so much as to a piece of art, but rather as to a woman in desire. and 'as *the least decent decoration ever put into a catholic church*' (in italics in the original text 409). The protagonist while crawling away from the assassins has got the impression that what he sees is a „pornographic still life” (449) Another twist to interpretation is that the protagonist in the book and in the film is an art history professor, somebody who is supposed to know the most in terms of art. The professor is a 'reference person' in the terminology of social psychology who is an intensive force to make us believe his reading is essentially professional and hence a value.

Theresa's original text that Kristeva handles as a description of sexual intercourse is deeply rooted in the Jesuit suggestion that in

prayer the image should be visualised and sensualised for a deeper understanding. In his *Spiritual Exercises* St Ignatius Loyola wants you to hear, feel, smell, and touch the devotional images. Mystical theology, Juan Miguel Marin claims 'was not an esoteric discipline but a prayer exercise, in which discursive thought is left behind in order to make space for a loving encounter with God'. (Marin, 2008: 78) In the film *Angels and Demons* a cardinal is being brutally burnt in front of the statue: the alleged illuminati pathway navigated the protagonist into Santa Maria della Vittoria because the image of St Theresa implied fire as one of the four elements. Disclosing the long discourse on intensive baroque emotion and mystic prayer *Angels and Demons* handles fire as evident reference to sexual connotations, that in turn meets the popular interpretation of the *tourist gaze* through centuries.

Bernini's St Theresa burdened with all the hermeneutic layers of the ages became a main feature (and fell victim) of a popular film adapted from a pulp fiction. In the past few years *Angels and Demons* has induced intensive film location tourism in Rome. Film tourists wish to detect all objects and locations of the film irrespective of their traditional value.

What experience, cognition and perception could characterize the film tourists? Do they see reality, or do they see things 'through' the film? The results of my researches in film tourism prove some film tourists tend to disregard elements in the urban space other than the ones in the film. The sceneries could well have been animations, which, in turn means no matter how 'real' old and famous buildings and pieces of art are for the film tourist gaze they may well become, remain and survive as fiction. Mitchell says people are able to maintain 'double consciousness' toward images, pictures and representations in a variety of media, vacillating between magical beliefs, sceptical doubts, naive animism, and hardheaded materialism, mystical and critical attitudes' (Mitchell, 2005: 159).

The fact that there are several successful *Angels and Demons* City Tours in Rome raises the question how cult-fiction or film location tourism changes the perception of the 'eternal city' burdened with so many traditional meanings. Any location once abstracted by 'getting

into' a novel or a film is further abstracted when it again 'gets out of the novel' after being filtered through the work of art and becomes a spectacle of cultic city tours. The novel settings or the film scenes turn back into the original sites by the re-mapping force of sightseeing tours. The city locations lose their original meaning and gain a double abstraction.

SUMMARY

Dan Brown's pulp fiction and the film location tourism induced by the movie have given Bernini's The Ecstasy of St Theresa an interpretation 'high culture' has always avoided.

Visitors' opinions are not necessarily what professionals of art tend to appreciate although sometimes important layers of meaning may be revealed by the interpretative agency of tourism.

BIBLIOGRAPHY

- Coleridge, Samuel Taylor (1983). *Biographia Literaria*, edited by James Engell and Walter Jackson Bate. London, Routledge and Princeton: Princeton University Press, 1983.
- Foucault, Michel (1974). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Translated by Alan Sheridan. New York: Vintage
- Gombrich, Ernst Hans (1972). *The Story of Art*. London: Phaidon Press Limited
- Holmes, David (2001) "Virtual Globalization – an Introduction." In *Virtual Globalization .Virtual Spaces/Tourist Spaces*, edited by David Holmes, 1-29. London and New York: Routledge,
- Kelényi György(1985) *A barokk művészete*. Budapest: Corvina, 1985.
- Kristeva, Julia.(2014)*Teresa, My Love: An Imagined life of the Saint of Avila*, translated by Lorna Scott Fox. New York: Columbia University Press
- Kristeva, Julia A szeretet eretnetikája Translated by Tímea Gyimesi. *Helikon: Irodalomtudományi Szemle* 40, no. 4(1994) 491-509.

- MacCannel, Dean. 'Staged Authenticity: Arrangements of Social Space in Tourist Settings' *American Journal of Sociology* 79, no. 3 (1973):589-603.
- MacCannell, Dean. 'Tourist Agency' *Tourist Studies* 1, no. 1 (2001): 23-37.
- Marin, J.M. 'Mystical Theology in the Early Jesuit mission to Colonial Paraguay
Contemplation and Action at the Hispanic- American Frontier." *The Way* 47, no. 3 (2008): 77-94.
- Mitchell, William John Thomas (2005) *What do Pictures Want? The Lives and Loves of Images*. Chicago: University of Chicago Press
- McHale, Brian (1987) *Postmodernist Fiction*. New York: Methuen, 1987.
- Oatley, Keith and Jenkins, Jennifer M (1996) *Understanding Emotions*. Cambridge: Blackwell Publishers,
- Reynolds, Joshua Sir. *Discourses on Art: Delivered to the Students of the Royal Academy, on the Distributions of their Prizes, December 11, 1780*. Edited by Robert W. Wark. New Haven and London: Yale University Press, 1997.
- Theresa, of Avila Saint (2008) *The Book of her Life* Translated by Kieran Kavanaugh and Otilio Rodriguez. Indianapolis: Hackett
- Urry, John (1990) *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*. London and Newbury Park: Sage Publications

ISBN 978-963-625-054-6

Kiadja © Aposztróf Kiadó, 2024
Nagy és Heteyi Kft.
www.aposztrof.hu

